

İSLAM TARİHİ II DERS NOTLARI

İçindekiler

I. Hafta.....	9
ABBASİLER DEVLETİ TARİHİ (750-1258)	9
Abbasi İhtilali	9
Ebu'l Abbas Es-Seffah (750-754)	10
Ebu Câfer Mansur Dönemi (754-775).....	11
II. Hafta	13
Mehdi Dönemi (775-785).....	13
Hâdî-İlelhak (Musa) Dönemi (785-786).....	14
Harun Reşid Dönemi (786-809)	15
III. Hafta	16
Emin Dönemi (809/813).....	16
Me'mun Dönemi (813-833).....	16
IV. Hafta.....	19
Mu'tasım Dönemi (833-842).....	19
Vâsık-Billâh Dönemi (842-847).....	20
V. HAFTA.....	23
ABBASİ TOPRAKLARI ÜZERİNDE TÜRK VALİLERİNCE KURULAN DEVLETLER	23
Türkler ve İslamiyet.....	23
Türklerin İslamlıktaki rolleri.....	23
A-Tolunoğulları	24
1-Tolunoğulları Siyasi Tarihi.....	24
2-Devlet İdaresi ve Kurumlar	25
3-İktisadi Durum	26
4-İlmi Gelişmeler	26
B-Sacoğulları	26
1-Sacoğulları Abbasilerin Hizmetinde.....	26
2-Sacoğulları Devleti Siyasi Tarihi.....	27
C-İhşidiler (935-969).....	28
1-İhşidilerin Siyasi Tarihi	28
2-İhşidilerde İdari, Askeri, İçtimai ve Kültürel Durum	29
VI. Hafta.....	30
İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ	30
A-İdil Bulgar Hanlığı (VII-XV. YY)	30
1. Bulgarların Siyasi Tarihi.....	30

2-Devlet Teşkilatı.....	32
3-İktisadi Hayat.....	32
4-Kültür ve Medeniyet	32
B-Karahanlılar (840-1212)	33
1-Karahanlıların Siyasi Tarihi.....	33
2-Devlet Teşkilatı.....	35
3-Kültür ve Medeniyet	36
4-İmar Faaliyetleri	36
VII. Hafta	37
C- GAZNELİLER	37
1-Gaznelilerin Siyasi Tarihi	37
2-Devlet Teşkilatı.....	40
D-BÜYÜK SELÇUKLULAR	41
Selçukluların Siyasi Tarihi.....	42
E- HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ (1097-1231)	49
Harezmşahlar Devleti Siyasi Tarihi	50
VIII. Hafta	53
ANADOLU'DA KURULAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ	53
Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (1075-1308).....	53
KURULUŞ DÖNEMİ	53
1- Büyük Göç Meselesi.....	53
2- Alparslan ve Bizans Mukabelesi	55
3- Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)	56
4- Anadolu'nun Türkleşmesi	56
Anadolu Selçuklu Devleti'nin Siyasi Tarihi.....	57
1) Süleymanşah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı	57
IX. Hafta.....	60
2) Birinci Kılıçarslan ve Siyasi Sarsıntı (1086-1107).....	60
3) Şahinşah'ın Saltanatı (1110-1116)	64
4) Birinci Mesud'un Sultanlığı (1116-1155)	64
X. Hafta	66
5) İkinci Kılıçarslan (1155-1192), Siyasi Birlik ve Bizanslılara Karşı Üstünlük	66
6) Gıyaseddin Keyhusrev'in (I. Keyhusrev) Melikliği ve İlk Saltanatı (1192-1196).....	69
7) İkinci Süleymanşah (1196-1204).....	70
8) Üçüncü Kılıçarslan'ın Saltanatı (1204-1205).....	71

9) Gıyaseddin Keyhusrev'in (I. Keyhusrev) İkinci Saltanatı (1205-1211).....	71
10) İzzeddin Keykavus'un (I. Keykavus) Saltanatı (1211-1220)	73
XI. Hafta.....	74
11) Birinci Alaeddin Keykubad (1220-1237)	74
12) İkinci Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246)	76
XII. Hafta	78
OSMANLI DEVLETİ TARİHİ	78
Osmanlı Devleti Tarihi'ne Giriş	78
Kuruluş Devri	78
Fetret Devrinden (1402-1413) İstanbul'un Fethine.....	84
Yükseliş Devri: Bölgesel Güçten Dünya Egemenliğine	88
10. Kanûnî Sultan Süleyman: Süper Güç	95
14. Sultan I. Ahmed	104
Osmanlı-İran Savaşları.....	104
Osmanlı-Avusturya Savaşları	104
Celâlî İsyanları	104
Ahmed Döneminin Bazı Olayları	105
Kâbe Örtülerinin İstanbul'dan Gönderilmesi.....	105
Sultan Ahmed Câmîi.....	105
Sultan I. Ahmed'in Vefatı ve Şahsiyeti	105
15. Sultan I. Mustafa.....	105
İlk Pâdişahlığı	106
İkinci Pâdişahlığı	106
Sipahi Hareketleri	106
Abaza Mehmed Paşa İsyanı	106
Sultan I. Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi.....	107
XIII. Hafta	107
16. Sultan II. Osman (Genç Osman).....	107
Döneminin Önemli Bazı Olayları	107
II. Osman ve Devlet Müesseseleri	107
Osman'ın Şehadeti	107
17. Sultan IV. Murad	108
IV. Murad'ın İdareyi Ele Alması	108
Sultan IV. Murad Döneminin Bazı Olayları	108
Murad'ın İran Seferi ve Revan'ın Alınması	109

Bağdat Seferi.....	109
Sultan IV. Murad'ın Şahsiyeti ve Vefatı.....	110
18. Sultan İbrahim	110
Dönemin Önemli Bazı Olayları	110
Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi ve Vefatı.....	110
Köprülülerin Devleti Kurtarma Çabaları.....	111
19. Sultan IV. Mehmed.....	111
Bu Dönemdeki Bazı Olaylar	111
Köprülüler Dönemi	111
II. Viyana Kuşatması: Duraklamadan Gerilemeye	112
IV. Mehmed'in Tahttan İndirilmesi	112
20. Sultan II. Süleyman	112
Fâzıl Mustafa Paşa'nın Sadareti:	113
Sultan II. Süleyman'ın Vefatı	113
21. Sultan II. Ahmed.....	113
Dönemin Bazı Olayları Ve I. Ahmed'in Vefatı	114
22. Sultan II. Mustafa	114
Pâdişâhın Seferleri	114
Karlofça Antlaşması (1699).....	116
Dönemin Bazı Olayları	116
Edirne Vakası ve II. Mustafa'nın Hal'i.....	116
23.Sultan III. Ahmed	117
Osmanlı-Rus Münasebetleri.....	117
Osmanlı-Venedik Ve Avusturya Münasebetleri	117
Pasarofça Antlaşması	118
İran Seferleri	118
Patrona İsyanı ve Sultan Ahmed'in Tahttan Feragati	119
III. Ahmed Dönemi Kültür ve Medeniyet Faaliyetleri	119
24. Sultan I. Mahmud	120
İran Seferi.....	120
Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu	120
Sultan I. Mahmud'un Vefatı	121
25. Sultan III. Osman.....	121
Şiddetli Kış ve Sadâret Değişiklikleri	121
Sultan III. Osman'ın Vefatı ve Şahsiyeti	121

26. Sultan III. Mustafa	121
Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti.....	122
Osmanlı-Rus Savaşı	122
Sultan III. Mustafa'nın Vefatı.....	123
Dağılma Devri	123
27. Sultan I. Abdülhamid.....	123
Küçük Kaynarca Antlaşması: Sonun Başlangıcı	123
Bu Dönemdeki Islahat Hareketleri.....	124
Bu Dönemde Meydana Gelen Bazı Olaylar.....	124
Sultan I. Abdülhamid'in Vefatı ve Şahsiyeti	124
28. Sultan III. Selim.....	124
Muharebeye Devam Kararı	125
Rusya ile Mütareke ve Yaş Antlaşması	125
Osmanlı-Fransız Savaşı	125
Bu Dönemdeki Bazı Islahat Hareketleri	126
Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan III. Selim'in Hal'i	126
29. Sultan IV. Mustafa.....	127
Alemdar Mustafa Paşa ve Faaliyetleri	127
30. Sultan II. Mahmud: Sivil Reformların Başlaması	128
Bükreş Antlaşması	129
Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı	129
Dönemin Siyasî Bazı Olayları.....	130
Sultan II. Mahmud Dönemindeki Islahat Hareketleri	131
Sultan II. Mahmud'un Vefatı	132
XIV. Hafta.....	132
Tanzimat Dönemi	132
31. Sultan Abdülmecid	132
Tanzimat Fermanı	133
Tanzimat Fermanı'nın Tahlili	134
Tanzimat'ın Sebepleri	135
Tanzimat Fermanı'nın Akisleri (Yankıları)	135
Tanzimat Dönemi Olayları.....	135
Mısır Meselesi.....	135
Boğazlar Meselesi	136
Lübnan Bunalımı	137

Macar Mültecileri Meselesi	138
Kırım Savaşı.....	138
Islahat Fermanı.....	140
Sultan Abdülmecid Dönemindeki Diğer Gelişmeler	140
Sultan Abdülmecid'in Vefatı	141
32. Sultan Abdülaziz.....	141
Bu Dönemdeki Bazı Olaylar	142
Karadağ İsyanı:	142
Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prenslığının Kurulması):	142
Sırbistan Olayları:	143
Girit İsyanı ve Türk-Yunan İlişkileri:	143
Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatleri	144
Avrupa Seyahati:.....	144
Bulgar Meselesi	144
Müstakil Bulgar Kilisesinin Kurulması:	145
Bulgar İsyanı:	145
İç Huzursuzluklar.....	145
Yemen İsyanı:	145
Bosna-Hersek İsyanı (1875-1876):	146
Selanik Vakası:	146
Talebe Ayaklanması:	147
Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi.....	147
33. Sultan V. Murad	148
Dönemin Olayları.....	148
Çerkez Hasan Olayı:	149
Sultan V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi:	149
34. Sultan II. Abdülhamid:	149
Abdülhamid'in Tahta Geçışı (Cülûs).....	150
I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878)	151
Kanûn-ı Esâsî (Anayasa) ve Meşrutiyet'in İlanı.....	151
Londra Protokolü	151
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)	152
Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması.....	152
Ali Suavi Olayı:	153
Bu Dönemin Bazı Siyasî Olayları.....	153

Osmanlı-Yunan Harbi:.....	154
Ermeni Meselesi (1895).....	154
Bomba Olayı	156
Yeni Osmanlılar (Jön Türkler).....	156
İttihat ve Terakki Cemiyeti	157
II. Meşrutiyet Dönemi.....	157
Sultan II. Abdülhamid ve İslâm Birliği (Panislâmizm)	158
31 Mart Vakası:.....	158
Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i (27 Nisan 1909)	159
35. Sultan Mehmed Reşad	160
Osmanlı Devletinin Dağılması	161
Trablusgarp Harbi	161
Balkan Harbi	161
Sultan Mehmed Reşad'ın Vefatı	162
36. Sultan Mehmed Vahidüddin	163
Mondros Mütarekesi	163
Düşman Askerleri İstanbul'da	165
Vatan Toprakları İşgale Uğruyor	165
Sultan Vahidüddin ve Anadolu Harekâtı	166
Saltanatın Kaldırılması.....	167
Gurbet ve Vefat.....	167

I. Hafta
ABBASİLER DEVLETİ TARİHİ (750-1258)
Abbasi İhtilali

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin halifelîği sırasında Basra valisi tayin edildi. Emeviler döneminde Yezid'e biat edenler arasında yer aldı (ö.687). Ali b. Abdullah b. Abbas, Abbasi propagandasını başlatan kişi olarak bilinir. Ali b. Abdullah (ö.117/736), Abdülmelik b. Mervan döneminde (685-705) Şam'a gitmiş ancak buradan ayrılarak Humeyme'ye yerleşmişti. (97-100/715-718). Bu bakımdan Humeyme, Abbasi propagandasının başladığı yer olarak kabul edilir.

Muhammed b. Ali, Keysaniye'nin Haşimiye imamı idi. Aynı zamanda Muhammed el-Hanefiyye'nin talebesidir. Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete Muhammed b. Ali'yi (125/743) vasiyet etti. Vasiyet olayından sonra imametini kendi hakları olduğunu savunmaya başladılar. Abbasi naib ve daileri kendilerini iktidar isteklisi olmaktan çok Allah tarafından istenilen değişikliğin vasıtası olarak tanıttılar. Onlara göre dava hak-batıl mücadelesi idi. Halktan aldıkları biatı kendileri için değil Peygamber ailesinden üzerinde ittifak edecek bir şahıs adına aldıklarını söylüyorlardı.

Muhammed b. Ali'nin (125/743) yerine İbrahim b. Muhammed geçti. İbrahim, ihtilalin kilit isimlerinden birisi olan Ebu Müslim el-Horasanî'yi Horasan'a görevlendirdi. Onun Horasan'daki hareketin başına geçmesiyle birlikte Abbasi daveti aleni bir ihtilal hareketi haline dönüştü. Abbasi ihtilali iki aşamada gerçekleşti: Birinci safha; gizli hazırlık sürecidir. (97-100/718) İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır. İkinci Safha; Aleni ihtilal sürecidir. İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle başlamıştır.

Ebu Müslim, Horasan'da oldukça etkili oldu. Merv, Merv er-Ruz, Herat, Nesa, Ebiverd şehirleri işgal edildi. Abbasi güçlerinin başkomutanı Kahtabe b. Şebib Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ı mağlup etti. Ebu Müslim 748'de merkezini Nişabur'a taşıdı. Nasr b. Seyyar, 131/749'da İsfahan yakınlarında Abbasi güçlerine mağlup oldu.

Emevilerin Irak valisi Yezid b. Ömer b. Hübeyre mağlup edildi. Akabinde Kufe şehri işgal edildi. Alioğulları taraftarı Ebu Seleme el-Hallal, Abbasi ailesini oyalamaya çalışsa da ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas'a biat edildi. Daha sonra biatı engellemeye çalışan Ebu Seleme ortadan kaldırıldı. Böylece ihtilal ilk önce evlatlarını yemiş oldu.

Abbasi hanedan üyesi komutan Abdullah b. Ali, son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'i Büyük Zapsuyu kenarında mağlup etti. (16 Ocak 750). Aynı yılın sonuna doğru Abbasilere karşı mukavemete devam eden İbn Hubeyre'nin teslim olmasıyla Emevi Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu.

SORULAR:

1) Abbasi ihtilalinin gizli hazırlık dönemini başlatan hadise nedir?

Cevap: İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır.

2) İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle Abbasi ihtilalinin hangi aşaması başlamıştır.

Cevap: Aleni ihtilal süreci başlamıştır.

3) Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete kimi vasiyet etti?

Cevap: Muhammed b. Ali

4) Hz. Ali'nin halifelîği döneminde Basra valiliği de yapan, Yezid b. Muaviye'ye biat eden Hz. Abbas'ın oğlu kimdir?

Cevap: Abdullah b. Abbas

Ebu'l Abbas Es-Seffah (750-754)

Ebu'l Abbas es-Seffah (d.100-108/718-726), İmam Muhammed b. Ali'nin oğludur. İbrahim b. Muhammed'in hapse atılmasından sonra ailesi tarafından veliaht ilan edilmiştir. Kufe'nin zaptından sonra buraya gelmiş (132/749), Ebu Seleme el-Hallal'ın biati geciktirme çabaları işe yaramamış ve Abbasi güçlerinin desteğini arkasına alarak Kufe camiinde biat almıştır.

Seffah, biat hutbesinde Abbasilerin hilafeti hak ettiğini vurgulamıştır. Çünkü Abbasoğulları, kendilerinin de Hz. Peygamberin soyundan geldiklerini yıllarca bu işi organize ettiklerinden hilafetin kendi hakları olduğunu iddia etmişler. Es-Seffah ilk hutbesinde: “Biliniz ki ben hem bol bol veren hem de helak edip intikam alan bir insanım” demiştir. Onun bu son cümlesi ona “es-Seffah” yani kan dökücü lakabının verilmesine yol açmıştır.

Ebu'l-Abbas biat almasına rağmen son Emevi halifesi II. Mervan hala hayatta idi ve ordusunun başındaydı. Emevi topraklarının büyük bir kısmı henüz kontrol edilememişti. Vasıt'taki Emevi valisi Yezid b. Ömer b. Hübeyre direnmeye devam ediyordu. Şiiler ise Hz. Ali'nin evladından birisinin halife olmasını arzu ediyorlardı.

En önemli hedef konumundaki II. Mervan ile Abdullah b. Ali Büyük Zapsuyu kenarında karşılaştı. Mervan'ın birlikleri arasında çıkan anlaşmazlıklar Abdullah b. Ali karşısında mağlup olmasına sebep oldu. Dımaşk'ın da ele geçirilmesinden sonra Mısır'a doğru kaçan Mervan, Busir adı verilen köyde yakalanıp öldürüldü.

Son Emevi halifesinin ortadan kaldırılmasına rağmen Emevilerin Irak valisi İbn Hübeyre hala direnmeye devam ediyordu. Abbasi ordu komutanlarından Hasan b. Kahtabe Vasıt şehrini kuşattı. İbn Kahtabe'ye müstakbel halife Câfer Mansur destek olarak gönderildi. Kuşatma 11 ay devam etti. Nihayet şehir antlaşma ile teslim alındı.

Emevi hanedanına karşı bir yok etme harekâtı yürütüldü. Bütün aile mensupları yakalanarak öldürüldü. Abbasiler, intikam almakta aşırıya kaçtılar. Mezarlar açılıp kemiklere dahi hakaretler edildi. Emevilere reva görülen bu katı tutum hatta zulme varan uygulamalar, ülkede pek çok ayaklanmanın çıkmasına zemin hazırladı.

1) Kays Aylan Kabilesi İsyanı: Adı geçen kabile, Ebu'l-Verd b. Kevser'in liderliğinde Kinnesrin'de isyan etti. Tedmür ve Humus şehirleri de isyana destek verdi. Ancak Temmuz 751'de Abdullah b. Ali tarafından mağlup edildiler.

2) el-Cezire İsyanı: İshak b. Müslim el-Ukayli liderliğinde organize olan bölge Arapları isyan ettiler. Harran şehrini kuşattılar. Burayı ele geçirip Samsat'a yürüdüler. Abdullah b. Ali ve Ebu Câfer Mansur şehri kuşatarak isyancıları teslim aldılar.

3) Buhara İsyanı: Şerik b. Şeyh el-Mehri'nin başlattığı isyan, Ziyad b. Salih komutasındaki ordu tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı.

4) Basra, Fars ve Sind İsyanları: Basra'da Hariciler'in, Fars'ta Bessam b. İbrahim'in ve Sind'de Mansur b. Cumhur'un isyanları kolaylıkla bastırıldı.

Halife Ebu'l-Abbas devrinin tarihi bakımdan en önemli olayı, Çin ordusu ile yapılan ve Çinliler'in mağlubiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı'dır (Temmuz 751). Bu savaşla Çin'in Batı Türkistan üzerindeki siyasi emelleri ebediyen sona ermiştir. Savaşın tarihi seyrine bakılacak olursa; Velid b. Abdülmelik döneminde (86-96/705-715), Kuteybe b. Müslim'in Mâverâünnehir'i fethi ve Batı Türkistan'a düzenlediği askerî harekât bölgenin siyasî hayatında önemli değişikliklere yol açtı.

Zor durumda kalan şehirlerde Türk beylerinden Fergana ihşidi, Buhara ve Semerkant hükümdarları, Toharistan yabgusu Araplara karşı Çin'den yardım istemek zorunda kaldılar. Çin hükümdarının Türkler için yardıma gönderdiği Kao Sien-Chih, 748 yılında Tanrı dağlarının kuzeyindeki Tokmak'ı ele geçirdi. Bu sırada Kao'nun idam ettirdiği Taşkent

hâkiminin oğlu, babasının intikamını almak için Ebu Müslim-i Horasani ile Yedisu ve Isık Göl civarında yaşayan Karluklar'dan yardım istedi. Çin ordusu, İslam ordularıyla, Talas (Taraz) nehri kıyısında (bugünkü Evliyaata'nın doğusunda) savaşa tutuştu. Ebu Müslim'in gönderdiği İslam ordusuna Ziyâd b. Sâlih kumanda ediyordu. Kuzeyden Karluklar yardıma geldiler. Zilhicce 133'te (Temmuz 751) Talas nehri kıyısındaki Atlah mevkiinde cereyan eden savaş beş gün sürdü.

Sonuçta:

- 1) Tang hanedanı Batı Türkistan'a hâkim olma ümidini yitirdi.
- 2) Türk boyları Çin baskısından kurtuldu.
- 3) Batı Türkistan'da Türk nüfuzu yeniden sağlandı.
- 4) Karluklar 766'da kendi devletlerini kurdular.
- 5) Bu siyasi ortam ve nüfus hareketleri Karahanlı devletinin kurulmasına zemin hazırladı.

6) Türk-Arap münasebetlerindeki mücadele safhası, Talas savaşından sonra yerini dostluk ve işbirliğine bıraktı.

7) İslamiyet Türkler arasında hızla yayıldı. Türkler, Abbasi devletinin askeri ve idari kadrolarında artık yer almaya başladılar.

8) Savaşta esir alınan esirler vasıtasıyla keten ve kenevirden imal edilen kâğıt ilk defa Semerkant'ta imal edilmeye başlandı.

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah dönemini kısaca değerlendirecek olursak; onun hilafeti döneminde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Yeni kurulan Abbasi devletini sağlam temeller üzerine oturtmak ve yeni bir devlet oluşumuna mahal vermemek ana yönetim politikasını oluşturuyordu. Başkenti Kufe'den Haşimiye'ye oradan da Embar şehrine nakletmiştir.

Es-Seffah, 13 Zilhicce 136/9 Haziran 754'te vefat etti. Yerine Ebu Câfer Mansur geçti.

SORU:

1) Talas savaşını, İslamiyet'in Türkler arasında yayılması açısından değerlendiriniz?

Cevap: İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla ilgili çok farklı fikirler ileri sürülebilir. Ancak Talas savaşının, Türklerin millet olarak İslamiyet'e girişinde olumlu anlamda katkı sağladığı muhakkaktır. Çünkü bu savaş, Arapların Türkleri yakinen tanımasına imkân sağlamıştır. Bu sayede Türkler, Abbasi devletinin askeri ve idari kadrolarında yer almaya başlamıştır. Böylece İslam toplumunun bünyesine dâhil olmaya başlayan Türkler arasında İslamiyet de hızla yayılmıştır.

Ebu Câfer Mansur Dönemi (754-775)

Ebu Câfer Mansur veliahtlığı döneminde Emevilerin Irak valisi İbn Hubeyre'yi Vasıt'ta kuşattı. Harran'ı kuşatan el-Ukayli üzerine gönderildi. El-Cezire ve Ermeniyeye valiliklerinde bulundu. (750-751)

Hilafete geldikten sonra devletin temellerini sağlamlaştırmak için birtakım adımlar attı. Amcası Abdullah b. Ali'nin üzerine Horasan valisi Ebu Müslim el-Horasani'yi gönderdi (754). Çarpışmada yenilen Abdullah savaş alanından kaçarak kurtuldu.

Mansur; hanedana bağlılığı ile tanınan Ebu Müslim'in de ileride kendi aleyhlerine dönmesinden ve iktidarına hâlel getirmesinden endişe ediyordu. O da bu yüzden öldürülmekten kurtulamadı (755). Mansur, Abdullah b. Ali'yi 757'de hapse attırdı. Daha sonra oğlu Mehdi'nin müstakbel hilafetine engel olacağını düşündüğü için Abdullah'ı öldürttü (764).

Mansur, hilafeti döneminde cereyan eden isyanları da bastırdı. Bu cümleden olarak Alioğullarının başlattığı isyanlar en tehlikeli olanlardı. Bu dönemde baş gösteren belli başlı isyanlar şunlardır:

1) Ebu Müslim el-Horasani'nin öldürülmesinden sonra onun intikamını almaya dönük bir takım girişimler yaşandı. Bu isyanlar, eski İran inançlarına ait bazı akideleri de kullanmak suretiyle dini bir hüviyete büründü. Böylece Ebu Müslim el-Horasani'den ilham alan fırkalar ortaya çıktı. Bunlar Hürremiler ve Bâtınilerdir.

a) İlk isyan hareketi Nişabur'da Sunbad tarafından başlatıldı. Ancak Mansur bu isyanı bastırdı.

b) Maveräünnehir'de İshak liderliğinde 755'de patlak verdi. Bu kalkışma da Mansur'un oğlu Mehdi marifetiyle bastırıldı.

c) Horasan'da, Herat ve Sistan'da Ustazsis isyan etti. Bu isyan hareketi de Mehdi tarafından görevlendirilen Haşim b. Huzeyme aracılığıyla bastırıldı. (762-768).

2) Mansur döneminin en tehlikeli isyanlarından birisi de Şii isyanlarıydı. Genel anlamda bunlar, kuvvet kullanmak için uygun zaman bulduklarında fırsatı değerlendirdiler. Zaman uygun olmadığında ise beklemeyi tercih ettiler. Dönemin belli başlı Şii isyanları:

a) Muhammed b. Abdullah el-Mehdi (Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye), 762'de Mekke ve Medine'de biat aldı. Tedip için üzerine İsa b. Musa görevlendirildi. İsyen bastırıldı. Muhammed, Medine'de öldürüldü.

b) İbrahim b. Abdullah (Muhammed'in kardeşi) Basra'da isyan etti. Kufe yakınlarında Bahamra denilen yerde öldürüldü.

Bu isyanlar, Şiiilerin isyan tarihi açısından da önemli bir konumdadır. Abbasi halifeliğinin kuruluşu aşamasında halifeliği sarsmıştır. İki kardeşin ayrı yerlerde ayrı zamanlarda isyan etmesi onların başarısını engellemiştir.

Kafkaslarda Hazarlara karşı muhkem kaleler yaptırdı. Endülüs'te Emevi devleti kuran Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam'ı ortadan kaldırmak için çabaladı ancak bunda başarılı olamadı.

Mansur döneminde zuhur eden ayaklanmalar devletin dış politikaya yönelmesini engelledi. Bunun tek istisnası ise Taberistan'ın fethi oldu. Bizans ile 756'da fidye antlaşması yapıldı. Bu vesileyle Bizans elçisi Bağdat'a geldi. Abbasi elçisi Ümare b. Hamza Bizans başkenti Konstantinopolis'e gitti. Yapılan bu antlaşmanın 775'te sona erdiği anlaşıyor. Çünkü bu tarihte Abbas b. Muhammed'in Ankara'ya kadar uzanan bir askeri seferinden söz edilmektedir.

Sanskritçe, Yunan, Süryanice ve Kıptice eserler tercüme edildi. Arapça, nahiv ve aruz gibi alanlarda eserler kaleme alındı. Akli ve nakli ilimlerde pek çok âlim yetişti. Bu alanlarda gözle görülür gelişmeler yaşandı.

Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirlerini kurdu. İmar faaliyetleri esnasında işçi ücretlerini hesaplamada gösterdiği hassaslık sebebiyle "Ebu'd-devanik" ve "Mansur ed-devaniki" yani "metelik babası" tarzında anıldı. Bağdat şehri dairevi plana göre inşa edildi. Bu sebeple "el-Medinetü'l-Müdevvere" yani "Dairevi şehir" denildi. Suğur ve Avasım bölgelerinde ilk defa Türk askerlerini istihdam eden de Mansur'dur.

Genel Değerlendirme

Sonuçta Mansur dönemine ait genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Mansur'un iktidarının ilk yıllarında hanedana mensup kişileri önemli görevlere getirdiği görülür. Ancak daha sonra hanedandan amcası Abdullah b. Ali'yi, büyük siyasi nüfuza sahip olduğunu gördüğü Abbasi ihtilalinin mimarlarından Ebu Müslim el-Horasani'yi ortadan kaldırdı. İsyen eden ve kendi adlarına biat alan Şii isyancıları da etkisiz hale getirmekte tereddüt etmedi.

Böylece O, devletin temellerini hedef alan tehlikeleri bertaraf ederek onu sağlamlaştırmış oldu.

Sorular:

1) Ebu Câfer Mansur döneminde dış politikaya ağırlık verilememesinin en önemli sebebi nedir?

Cevap: Ülke genelinde zuhur eden iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalınmasıdır.

2) Bu dönemde kurulan belli başlı şehirler hangileridir?

Cevap: Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirleridir.

II. Hafta

Mehdi Dönemi (775-785)

Babası onun iyi bir eğitim almasını sağladı. Onun için özel hocalar tuttu. Onlardan birisi Mufaddal el-Dabbi'dir. 141/758'de Horasan ve Taberistan seferlerine katıldı. Babası Câfer Mansur, resmi veliaht İsa b. Musa'nın yerine Mehdi'yi tayin etti.

Onun halifelik dönemi "Yönetimde Normalleşme Dönemi" olarak değerlendirilebilir. Toplumu ihtilal ortamından kurtarıp sosyal ve siyasi hayatta normalleşmeyi başlattı. Bu cümleden olarak hafif suçlu mahkûmları serbest bıraktı. Müsadere mallarını sahiplerine iade etti. Memurların yargılanması için yüksek mahkeme kurdu. Ticari hayatın gelişmesi için kervan konaklama yerleri yaptırdı. Başkent Bağdat ile diğer İslam beldeleri arasındaki posta hizmetlerini düzene koydu.

Camilerin bakım ve yapımıyla meşgul oldu. Basra, Mescid-i Nebi, Mescid-i Aksa, Mescid-i Haram gibi mabetleri genişletti. O, bu ve benzeri faaliyetlerde bulunarak devlet ile halk arasındaki birlik ve bütünlüğü sağladı.

Veziri Yakub b. Davud vasıtasıyla ehlibeyte iyi muamelede bulundu. Alioğullarının Medine'deki imtiyazlarını tekrar kendilerine iade etti. Bu sayededir ki Alioğulları Mehdi döneminde isyan girişiminde bulunmadılar. Onların dışında birtakım isyan olayı yaşandı. Bunlardan bazıları:

1) Mukanna (Peçeli) isyanı:

Horasan'da Ebu Müslim el-Horasanî'nin ilahlığı üzerine kurulu bir fikir geliştirildi. Onlar Tanırının her dönemde bir kişiye hulul ettiğine inanıyorlardı. Kendi zamanlarındaki bu kişinin Ebu Müslim olduğunu kabul ediyorlardı. Mukanna, Horasan'da isyan etti. Keşş'te sarayları ve kaleyi ele geçirdiler. Üzerlerine Ebu'n-Numan, Cüneyd ve Leys b. Nasr, Cebrail b. Yahya ve kardeşi Yezid, Ebu Avn kumandasında ordular gönderilip muhasara altına alındı.

2) Zındıklar (Zenâdika):

Mukanna hareketi benzeri olan bu hareket, eski İran dinlerini ihya etme çabasının bir mahsulüydü. Bunlar Zındık olarak isimlendirildiler. En çarpıcı inançları arasında haramları helal saymak başta gelmektedir. Ayrıca onlar, edep ve ahlakı alaya alıyorlardı. Mehdi bunlarla daha etkili bir şekilde mücadele etmek için "Divan'uz-Zenâdika'yı kurdu.

3) Abdullah b. Mervan isyanı:

Emevi ailesinden olduğu belirtilen bu kişi 778'de Şam'da ayaklandı.

4) Harici isyanı:

Hariciler Abdüsselam b. Hişam el-Yeşkuri liderliğinde Kinnesrin'de isyan başlattı.

Mehdi, 776-781 yılları arasında Bizans'a yani Anadolu topraklarına seferler düzenledi. Harun Reşid'i 780-81'de ordunun başında Bizans seferine gönderdi. Abbasi ordusu Kadıköy'e kadar ulaştı. Kraliçe İrene ile 70-90 bin dinarlık üç yıl süreli barış antlaşması yaptı.

776'da 9 bin kişilik bir askeri gücü Basra'dan deniz yoluyla Sind'e gönderdi. Ordu Barbed şehrini fethetti.

Mehdi dönemiyle alakalı genel bir değerlendirme yapacak olursak: İhtilal ortamından normal ortama dönüş sağladı. Mehdi, babasının aksine cömertti. Babası döneminde müsadere edilen halkın mallarını sahiplerine iade etti. Ehlibeyt ile iyi geçindi. Camilerin bakım ve onarımı işiyle meşgul oldu. Irak-Hicaz hac yolunun bakımı, güvenliği, konaklama ve su yollarının tesisini gerçekleştirdi.

Onun döneminde, Mukanna ve Zındıklar gibi eski İran dinlerini yeniden ihya etmeye dönük bazı isyan hareketleri zuhur etti. Mehdi, bu gibi sapık itikatlara sahip gruplarla mücadele etmek için Divanu'z-Zenadika'yı, devlet maliyesini düzene koymak için de "Divanu'z-Zimam"ı kurdu. Mehdi döneminde, kâtipler ve mevaliler devlet kademelerinde etkili oldular.

Mehdi, Abbasiler devletini içe kapanıklıktan kurtardı ve Bizans'a askeri seferler düzenledi. O, bütün bu faaliyetlerinden dolayı halk tarafından çok sevildi. Onun zehirlenerek öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

SORU:

Mehdi dönemini iç ve dış siyasette bir cümle ile özetleyiniz?

Cevap: Mehdi dönemi içte, ihtilal ortamından normal siyasi ortama geçişin başarılı olduğu dönemdir. Dışta ise devlet içe kapanıklıktan kurtarılmış ve Bizans'a karşı müteaddit defa seferler düzenlenmiştir.

Hâdî-İlelhak (Musa) Dönemi (785-786)

Halife Mansur Mehdi'den sonra İsa b. Musa veliaht olarak belirlemişti. Mehdi, oğulları Hâdî ve Harun Reşid'i veliaht yapmak istiyordu. Bu sebeple İsa, birtakım baskılara maruz kaldı. İsa, 160/777'de veliahtlıktan vazgeçirildi. Yerine Musa veliaht oldu. Mehdi, sefer vb. maksatla başkentten ayrıldığında Musa'yı yerine vekil olarak bırakıyordu.

Mehdi vefat ettiğinde Musa, Cürcan'da bulunuyordu. Mûsâ Bağdat'a döndü ve Rebî b. Yunus'u vezir tayin etti. Hâdî döneminin en önemli olaylarından biri, Ali evlâdından Hüseyin b. Ali'nin Medine'de başlattığı isyan hareketidir. İsyânın sebebi Medine valisinin Alioğullarıyla aralarında çıkan bir meselede ana sorumlu olarak onu görmesi ve cezalandırmak istemesiydi. Hüseyin 786'de halktan biat aldı. Ayrıca Mekke'yi de kontrolü altına aldı. Hâdî'nin emriyle harekete geçen Muhammed b. Süleyman'ın ordusu Mekke-Medine arasındaki Fah mevkiinde isyancılarla karşılaştı. Hüseyin b. Ali öldürüldü. Etrafindakiler dağıtıldı. (8 Zilhicce 169/11 Haziran 786). Bu savaştan sağ kurtulmayı başaran Hüseyin'in dayısı İdris b. Abdullah Mağrib'e kaçtı. (İleride burada Abbasiler yönetimine karşı olan İdrisiler hanedanını kurdu.) Şiiler, Fah savaşını Kerbela hadisesinden sonra en acıklı bir matem günü olarak gördüler.

Hâdî döneminde Zındıklarla mücadele hız kesmeden devam etti. Hâdî devrinin önemli olaylarından biri de el-Cezire'de çıkan Haricî isyanıdır. Hâricî lideri Hamza b. Mâlik el-Huzâî, Musul yakınlarında cereyan eden savaşta Abbâsî ordusunu mağlûp ettiyse de daha sonra yakalanarak öldürüldü.

Bizans orduları 169 (785-86) yılında sahildeki Hades Kalesi'ne saldırdılar. Bizans saldırısına mukavemet edemeyen kumandan kaleyi terk etti. Öte yandan Abbâsî orduları yaz seferlerine devam ettiler. Me'yûf b. Yahyâ kumandasındaki ordu Derbürrâhib'i geçerek Üşne'ye kadar ilerledi.

Hâdî, Harun'u veliahtlıktan azledip oğlu Câfer'i veliaht tayin etmek istedi; bunu kabul etmeyen Harun'u da hapse attırdı. Ancak 16 Rebîülevvel 170 (15 Eylül 786) tarihinde Îsâbâd'da vefat etti ve orada defnedildi. Hâdî'nin, annesi Hayzûran tarafından zehirletilerek veya boğdurularak öldürüldüğü de haber verilmektedir.

Harun Reşid Dönemi (786-809)

Çocukluğunda iyi bir eğitim gördü. Siyaset hocası Fars asıllı Yahya b. Halid el-Bermeki'dir. Babası Mehdi, onu 780'de Bizans'a sefere gönderdi. 781'de Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine getirildi. 782'de Bizans'a ikinci seferini gerçekleştirdi. Hâdi'den sonra 2. Veliaht tayin edilmişti. Mehdi, onu Hâdi'nin yerine birinci veliaht olarak tayin etmek istiyordu. Ancak ömrü kifayet etmedi. Hâdi, oğlu Câfer'i veliaht tayin edip Harun'u hapse attırdı. Kocası Mehdi döneminde kavuştuğu geniş yetkilerin oğlu tarafından elinden alınmasını hazmedemeyen Hayzüran, oğlu Hâdi'yi öldürtmesi üzerine Harun'a iktidar kapısı açıldı.

Harun dönemi, Abbasi devlet sınırlarının en geniş olduğu zamandır. Bu devirde güvenli bir sosyal ortam oluşturulmuştur. İlmi ve kültürel alanda, iktisadi sahada zirve yakalanmıştır. Bağdat dünyanın en görkemli şehri konumundadır. Mimaride, giyim kuşamda gıda harcamalarında zaman zaman israf boyutuna ulaşmıştır. İşte bu sebeptir ki onun dönemi binbir gece masallarına konu olmuştur.

1) Şam topraklarında Kaysiler ile Yemeniler arasında asabiyet kavgaları çıktı. Câfer b. Yahya komutasında ordu 796'da hadiseleri kontrol altına aldı. 803'de Dımaşk'da Yemeni ve Mudari çatışması çıktı. Muhammed b. Mansur kumandasındaki ordu olayları bastırdı.

2) Harun Reşid döneminde Horasan merkezli Şii isyanları zuhur etti. Bunlardan birisi olan Yahya b. Abdullah 792-93 yılında Taberistan'da isyan etti. Fazl b. Yahya isyan liderini teslim olmaya ikna etti. Harun Reşid, Yahya b. Abdullah'ı hapse attırdı.

Rafi b. Leys, (806-807) Horasan'da isyan başlattı. Belh'ten Merv'e kadar istila etti. Durumun nezaketini gören Halife bizzat harekete geçti. (Tus şehrine geldiğinde hastalanarak öldü).

3) Sevrân b. Seyf 808'de Cezire'de isyan başlattı. Üzerine Tavk b. Malik orduyla gönderildi. İsyan böylece bastırılabilirdi.

4) Kuzey Afrika'da zuhur eden isyanlar

793'te bölgeye Fazl b. Ravh'ın tayin edildiği görülür. Valinin sert tutumu isyana sebep olmuş ve asiler tarafından öldürülmüştür. 795'te Herseme b. Ayen bölge valisi oldu. Bölgede nispeten sükûnet hâsıl oldu. Herseme'nin bölgeden ayrılmasından sonra kargaşa yeniden hâkim oldu. Muhammed b. Mukatil yeni vali oldu. Ancak başarılı olamadı. Karışıklıkların önünün alınamaması üzerine İbrahim b. Ağleb geniş yetkilerle bölge valisi oldu. Buna karşılık her yıl 40 bin dinar vergi ödeyecekti. Böylece Tunus'ta 100 yıl hüküm sürecek olan Ağlebiler hanedanının temelleri atılmış oldu.

5) Bermekilerin tasfiyesi

Câfer, Ocak 803'te idam edildi. Câfer'in babası Yahya ve kardeşi Fazl tutuklandı. Bütün malları müsadere edildi. Yahya'dan boşalan vezirlik makamına Fazl b. Rebi getirildi. Bürokraside Fars etkisi kırıldı ve yetkiler tekrar Araplara geçti. Bermekilerin tasfiye nedeni Abbasi hanedanına denk hatta rakip olabilecek güç ve otoriteye kavuşması ve Abbasilerin ikinci plana düşmesiydi.

1) 787'de Avâsım adıyla yeni bir valilik ihdas edildi.

2) Harun, 804'te Bizans seferine çıktı. Ereğli'ye doğru yürüdü. İmparator Nikeforos barış istedi ve haraç mukabili antlaşma sağlandı.

3) 806'da Ereğli'yi aldı.

4) Humeyd b. Mayuf Kıbrıs'a bir akın düzenledi.

5) 806'da Yezid b. Muhalled el-Hübeyri Bizans topraklarına sefere gönderildi.

6) 806'da Herseme b. Ayen Bizans seferine çıktı.

7) Tarsus ve Maraş üzerine ordu sek edildi.

8) Harun Reşid döneminde Avrupa ile münasebet kuruldu. Endülüs Emevilerine karşı İmparator Şarlman ile irtibata geçti. İmparatora su saati gönderdiği rivayetleri de mevcuttur. (806).

Harun Reşid, Abbasi halifelerinin en büyüklerinden birisi olarak gösterilmiştir. Ancak onun dönemi devletin parçalanma sürecinin fiilen başladığı bir dönem olmuştur. Harun Reşid, 24 Mart 809'da 44 yaşında ölmüştür.

III. Hafta

Emin Dönemi (809/813)

Anne-babası Haşimi olan tek Abbasi halifesidir. Annesi Câfer Mansur'un torunu Zübeyde binti Câfer, babası ise Harun Reşid'dir. Eğlence düşkünü bir şahsiyet olduğu, ayrıca toplumun arasına karıştığı bazen onlara ihsanda bulunduğu bazen de mallarını müsadere ettiği rivayet olunmuştur.

Emin babasının Tus'ta ölümünü müteakip göreve geldiğinde kardeşi Me'mun dâhil herkes tarafından tanındı. Emin halife olduktan kısa bir süre sonra veziri Fazl b. Rebi'nin tesiri altında kalarak ağabeyi Me'mun'u veliahtlıktan uzaklaştırma yollarını aramaya başladı. Me'mun'a ordusuyla birlikte Bağdat'a dönmesini emretti. Ancak Me'mun bu emre uymayınca veliahtlıktan azletti. (810). Artık iki kardeş arasında iktidar için silahlı mücadeleden başka çare kalmamıştı.

Emin'in etrafındakiler Arapçı, Me'mun'un etrafında toplananlar ise Fars zihniyetini temsil ediyordu. Emin'in anne-babasının Haşimi oluşu Arapların asabiyet duygusunu okşuyordu. Veziri Fazl b. Rebi, Arapçı zihniyetin önde gelen adamlarından idi. Me'mun'un yanında Fazl b. Sehl vardı ki eski bir Zerdüşť idi ve Fars geleneğini temsil ediyordu.

Halife Emin 811'de Me'mun'u asi ilan ederek üzerine Ali b. İsa komutasında 40 bin kişilik bir ordu gönderdi. Bu arada Me'mun kendisini halife ilan etti. Tahir b. Hüseyin komutasında 4000 kişilik bir ordu görevlendirdi. Rey yakınlarında karşılaşan ordulardan, küçüklüğüne rağmen disiplinli olan Me'mun'un ordusu galip geldi. Tahir b. Hüseyin, aynı yılın sonlarında Emin'in, Abdurrahman b. Cebele el-Ebnavi kumandasında gönderdiği ikinci orduyu da Hemedan'da mağlup etmeyi başardı. 196 (811 -12) yılında gönderilen üçüncü ordu ise Hanikin civarında savaşa girmeden geri dönünce Me'mun'un kuvvetlerine karşı koyacak birlik kalmadı. Olayların seyrinden anlaşıldığına göre, kumandan ve askerleri Emin'i samimiyetle desteklemiyordu. Bağdat'ta karışıklıklar çıktı. Bir ara Emin, komutanlardan Hüseyin b. Ali tarafından hilafetten indirildi ancak yeniden iade edildi. Me'mun'un komutanlarından Tahir b. Hüseyin ve Herseme b. Ayen Bağdat'ı kuşattı (812). Bir yıl süren kuşatmanın ardından 813'te Bağdat'ta teslim alınan Emin idam edildi. Kardeşi Me'mun ile mücadele etmekten başka işlerle uğraşmaya fırsat bulamadı.

SORU:

Emin dönemi, devlet yönetiminde hangi geleneklerin çatışmasına sahne olmuştur?

Cevap: Arap ve Fars

Me'mun Dönemi (813-833)

Me'mun hilafet merkezi olarak Merv şehrini seçti. Bu seçiminde veziri Fazl b. Sehl etkili oldu. Fazl, Me'mun'u Merv'de kalmaya Irak, fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen'in idaresini kardeşi Hasan b. Sehl'e bırakmaya ikna etti.

Bağdat halkı Fazl b. Sehl'in Me'mun üzerindeki etkinliğine tepki gösterdi. Ancak Fazl hadiseleri Me'mun'dan gizlemeyi başardı. Tecrübeli komutanlardan Herseme b. Ayen, Merv'e gelerek durumu Me'mun'a anlatmak istedi. Ancak Fazl, Me'mun'u etki altında bırakarak Herseme'yi öldürttü. Me'mun Alioğullarından İmam Ali er-Rıza'yı kendinden sonra veliaht olarak belirledi. Abbasilerin giydiği siyah elbiseyi çıkarıp Alioğullarının giydiği

yeşil elbise giymeye başladı. Halife Me'mun hanedan haricinden birisini veliaht göstererek Abbasi devlet geleneğini de bozmuş oldu.

Bağdat halkı duruma tepki gösterdi. Hanedan Merv'de yaşananlara tepki olarak İbrahim b. Mehdi'yi hilafete getirdi. Böylece birisi Bağdat'ta diğeri Merv'de iki halife ortaya çıkmış oluyordu. Veliaht Ali er-Rıza vaziyeti Me'mun'a bildirdi. Me'mun Bağdat'a gitmek üzere Merv'den ayrıldı. Yanına veziri Fazl b. Sehl ile Ali er-Rıza'yı da aldı. Ancak bütün olanlardan sorumlu tutulan Fazl b. Sehl öldürüldü. (818). Ali er-Rıza ise fazla geçmeden öldü. Me'mun'un 819'da Bağdat'a gelmesiyle devletin yönetimiyle alakalı yaşanan karışıklıklar son buldu.

Bu dönemde diğeri devirlerde olduğu gibi pek çok isyan cereyan etti. Bunlardan bazılarını burada yer vereceğiz.

1) Nasr b. Şebes el-Ukayli isyanı: el-Cezire'de isyan başlattı. Haleb ve Sümeysat'ı işgal etti. Hasan b. Sehl, isyanın bastırılması için etkili komutanlardan Tahir b. Hüseyin'i görevlendirdi. Ancak Tahir, Nasır karşısında tutunamadı. Bu kez isyancılar üzerine Abdullah b. Tahir gönderildi. Abdullah, İbn Şebes'i eman dilemeye mecbur bıraktı. (824).

2) Alioğullarından İbn Tabataba (Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim) 815'te halifeliğini ilan etti. Ebu's-Seraya eş-Şeybani'nin de desteğini alan İbn Tabataba çok güçlendi. Hasan b. Sehl'in, Züheyr b. Müseyyeb komutasında üzerine gönderdiği orduyu da yendi. Ancak bu son galibiyetin neticesinden istifade edemedi bir gün sonra vefat etti. Muhammed b. Muhammed b. Zeyd onun yerine geçti. Ebu's-Seraya, durumdan yararlanarak Kufe'de para bastırdı. Bağımsızlığını ilan etti. Vilayetlere valiler tayin etti. Vaziyetin vahametini gören merkezi yönetim, Herseme b. Ayen komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu isyancıları mağlup ederek Ebu's-Seraya'yı öldürdü. (815).

3) Hilafetin başlangıcında yaşanan İbn Tabataba isyanı hariçte tutulursa, genel anlamda Me'mun, Alioğullarına karşı oldukça sıcak bir yaklaşım sergiledi. Medine'deki Fedek arazisini Alioğullarına verdi. Kızı Ümmü'l-Fazl'ı, müteveffa imam Ali er-Rıza'nın oğlu Muhammed Cevad ile evlendirdi. Bu tür davranışlar, Alioğullarını merkezi yönetime yaklaştırdığı gibi, onlardan gelen muhalif hareketlerin de önüne geçti.

4) Bâbek isyanı

Me'mun döneminin en önemli isyan hareketidir. Bâbek'in menşei hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Kadın ve mülkiyette ortaklığı savunan Mazdek'in İslam'dan önce İran'da ortaya atmış olduğu sapık fikirler İslami dönemde değişik adlar altında yeniden zuhur etmiştir. Bunlardan biri, Bâbek'in mensup olduğu Hürremiyye hareketidir. Bu hareketin bir kolu daha sonra ona nisbetle Bâbekiyye adıyla devam etmiştir.

Halife Mansur'un 754'te Ebu Müslim el-Horasanî'yi öldürtmesinin intikamını almaya yönelik birtakım isyanlar çıkmış ancak bastırılmıştır. Bu tip faaliyetlerin zaman içerisinde dini bir mahiyet kazandığı görülmektedir. Dini manada eski İran dinlerine dayanırken, siyasi anlamda Araplardan nefret duymaya ve intikam almaya dayanmaktaydı.

İnanç esasları arasında; tenasüh, vahyin kesilmediği inancı, peygamberlerin tek ruhtan yaratıldığı, zina etmenin ve şarap içmenin haram olmadığı gibi sapık akidelere inanmışlardı. Dini sistemlerinin esasını nur ve zulmet kavramı teşkil etmekteydi. İslam'ın bütün ana prensiplerine aykırı olan bu hareket, İslami bir mezhep olmayıp dini bir sapıklık olarak değerlendirilebilir.

Bâbek, Me'mun'un başkent olarak Merv'i tercih etmesi iki halifenin zuhuru ve akabinde yaşanan karışıklıklar üzerine isyan için beklediği zamanın geldiğine inanarak 816 senesinde Azerbaycan'ın Arran bölgesinde isyan etti. İsyanın merkezi olan Bezz çevresinde savunmasız Müslüman halkın katliama uğraması, mallarının yağmalanması üzerine Me'mun,

Yahya b. Muaz'ı Azerbaycan valiliğine getirdi. Ancak Yahya başarılı olamayınca azledildi. Akabinde İsa b. Muhammed, Zürayk b. Ali, Muhammed b. Humejd et-Tusi, Abdullah b. Tahir, Uceyf b. Anbese ve Ali b. Hişam vali olarak tayin edildiler. Ancak bunların hiçbirisi Bâbek tehlikesini ortadan kaldırmaya muvaffak olamadılar. Me'mun'un bilhassa son yıllarında Bizans seferleriyle uğraşması sebebiyle bu bölgeye gereken önemi verememesi, Bâbek'e daha rahat hareket imkânı sağlamıştır. Bu isyan, ancak Mu'tasım döneminde (838) bastırılabilirdi.

5) Zutların isyanı

Zutlar, anayurtları kuzeybatı Hindistan olan bir kavimdir. Sasani İmparatoru V. Behram Gur (M.S. 421-438) tarafından Hindistan'dan Huzistan ve Basra körfezi kıyılarına naklederek paralı asker olarak istihdam etmişti. Zutların bir kısmı Hz. Ömer döneminde Müslümanlığı kabul ettiler. Müslüman olmayanlar ise haraca bağlandı ve Basra'da iskân edildi.

Halife Me'mun, yol kesip fitne ve fesat çıkaran, ekili alanlara zarar veren Zutlarla savaşması için İsbâ b. Yezîd el-Cülûdî'yi (820) memur etti. Ertesi yıl Dâvûd b. Mâscûr'u Basra, Dicle kıyıları, Bahreyn ve Yemâme'deki Zutlarla savaşmak üzere görevlendirdi. Ancak netice alınmadı. Bu isyan da halife Mu'tasım döneminde bastırılabilirdi.

Me'mun, 830'da Bizans'a sefer düzenledi. Tarsus'a ulaştı. 10 Temmuz'da Bizans topraklarına geçti. Kapadokya bölgesinde Macide ve Kurre kalelerini fethetti. Me'mun'un oğlu Abbas ise Malatya bölgesinde akınlarda bulundu.

Bizans İmparatoru Teofilos, Me'mun'un bu seferine 831'de karşılık verdi. Masisa ve Tarsus yakınlarına kadar geldi. Burada bir İslam ordusunu bozguna uğrattı.

Bu saldırı karşısında Halife Me'mun 4 Temmuz 831'de harekete geçerek Anadolu topraklarına girdi. Ereğli'yi ele geçirdi. Aksaray-Niğde arasına akınlarda bulundu.

833'de oğlu Abbas'ı Tuvana'nın imarına ve Müslüman ahalinin yerleştirilmesini emretti. Kendisi de harekete geçti. Ancak Pozantı suyu kenarına geldiğinde 9 Ağustos 833 tarihinde vefat etti. Hayattayken yerine kardeşi Mu'tasım'ı veliaht tayin etmişti. Me'mun'un bu ani ölümü onun Arapları Anadolu şehirlerine yerleştirme hedefinin yarım kalmasına sebep oldu.

Me'mun döneminin en önemli fikri meselesi "Halku'l-Kur'an" meselesidir. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimidir. Bunu ilk defa kelami bir tartışma konusu haline getiren Ca'd b. Dirhem'dir; Cehm b. Safvan da bu görüşü benimseyip yaymıştır.

Halife Me'mun, (827) yılında Mutezilenin ileri sürdüğü Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığını açıkladıktan sonra Ahmed b. Ebu Duad'ın teşvikiyle Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'e bir yazı göndererek âlimleri bu konuda sorguya çekmesini, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmayanların hukuki ehliyetlerini iptal etmesini emretmiştir. Ahmed b. Hanbel. Nuaym b. Hammad, Muhammed b. Nuh. Ahmed b. Nasr el-Huzal gibi alimlerin dışındakiler resmi görüşü benimsemişlerdir. Böylece Me'mun otoritesini kullanarak Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabule zorlamış oldu. Kardeşi Mu'tasım'a da bu fikrin müdafaa edilmesini isteyen vasiyette bulundu.

Me'mun Abbasi tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biridir. Hilafetinin başlangıcında veziri Fazl b. Sehl'in etkisinde kalmıştır. Me'mun döneminde Türkler siyasi ve askeri güç haline gelmeye başladılar.

Onun döneminde tercüme faaliyetleri devam etti. Bu cümleden olarak Yunan eserleri Süryani asıllarından Arapçaya tercüme edildi.

Me'mun, iç isyanları bastırmada sertlik yanlısı olmayıp mümkün olduğu kadar kan dökülmeden halletmeye çalıştı.

IV. Hafta

Mu'tasım Dönemi (833-842)

Harun Reşid'in oğludur. Annesinin Soğd asıllı bir cariye olduğu söylene de Türklüğü üzerinde de durulmaktadır.

Veliahtlığı döneminde; 828 tarihinde Me'mun tarafından Mısır ve Suriye valisi olarak tayin edilmiş, 829'da Mısır'a gitmiş ve burada baş gösteren isyanı bastırarak Bağdat'a geri dönmüştür. Me'mun'un genel bir politika haline getirdiği devlet kademelerinde Türklere ağırlık verme siyasetinin icabı olarak Türklere askeri birlikler oluşturmakla görevlendirilmiştir. Kardeşi Me'mun ile birlikte Bizans seferlerine iştirak etmiştir. Onun Bozantı suyu kenarında 833'de vefatı üzerine Mu'tasım Billah unvanıyla tahta çıkmıştır.

Mu'tasım'ın halife olmasıyla birlikte devlet yönetimi Türklerin elinde geçmeye başlamıştır. Şüphesiz bu durumun en bariz işareti, Abbasi devletine yıllarca başkentlik yapan Bağdat şehrinin terk edilmesidir. Bu değişiklik kararı, tamamı Türklere oluşan Hassa birliklerinden halkın şikâyetinde bulunması üzerine alınmıştır. Mu'tasım, oğlu Vâsık'ı Bağdat'ta vali olarak bırakıp kendisi yeni inşa ettirdiği Samerra şehrine geçmiştir.

Me'mun devrinde Mu'tezile'nin resmi mezhep olarak kabul edilmesi ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü (halku'l-Kur'an) benimsemeyen âlimlerin sorgulanıp cezalandırılması (mihne) Mu'tasım döneminde de devam etmiştir.

Bu dönemde cereyan eden iç karışıklıkların bazıları bir önceki dönemden miras kalmış, bazıları da Mu'tasım döneminde zuhur etmiştir. Bunları ele alacak olursak:

1) Cibâl, Hemedan ve İsfahan bölgelerinde Hürremiye hareketine katılımlar ve isyan hadisesi yaşandı. Bu olayı bastırmak için Haşim b. Baticur ve İshak b. İbrahim b. Mus'ab görevlendirildi.

2) Bir önceki dönemde pek rastlanılmayan bir durum olan Alioğullarının isyanı bu devirde yeniden zuhur etti. 834'te Ali evladından Muhammed b. Kasım Talekan'da isyan etti. İsyancı şahıs Abdullah b. Tahir tarafından yakalanarak Bağdat'a gönderildi.

3) Zutların isyanı Me'mun döneminde ortaya çıkmasına rağmen kesin sonuç alınamamış ve bu devirde de devam etmiştir. Zutların yağma ve talana yeltenmesi üzerine olayı bastırmak için Ahmed b. Said el-Bahili gönderilmiş, yaşanan güçlüklerin akabinde Uceyf b. Anbes 5000 kişilik takviye birlikle bölgeye sevk edilmiş ve hadise güçlkle bastırılabilmiştir.

4) Dönemin en önemli başarısı Azerbaycan'da zuhur eden Babek isyanının bastırılmasıdır. İsyanın alt edilmesinde Afşin'in (Haydar b. Kavus) büyük emeği vardır. O, Babek'in merkez edindiği Bezz şehrini ele geçirmiş ancak Babek buradan kaçmayı başarmıştır. Nihayet Afşin yirmi yıldır İslam dünyasının başına bela olan Babek'i 838 yılında yanına alarak Samerra'ya doğru yola çıktı. Babek, getirildiği Samerra'da Halife Mu'tasım ve halkın huzurunda idam edildi.

5) Taberistan valisi Mazyar b. Karin isyan etti. Olayı bastırmak için Abdullah b. Tahir gönderildi. Hadise bastırıldı. Böylece Taberistan'da Kariniler dönemi sona ermiş oldu.

6) Afşin'in kayınbiraderi Azerbaycan valisi Mengü Çur isyan etti. Boğa el-Kebir, Mengü Çur'u yakalayıp başkent Samerra'ya getirdi.

7) Abdullah b. Tahir'in, Afşin hakkında halifeye yaptığı tahrikler neticesinde Afşin hapse atıldı. Uşrusene'yi yöneten hükümdar soyuna mensup bir şahıs olan Afşin, Halife Me'mun döneminde Bağdat'a gelmişti. İlk defa Mısır'da çıkan isyanları bastırmakla görevlendirilen askeri birlikte komutan olarak yer almıştı. 833'deki Me'mun'un son Bizans seferine iştirak etmiş ve onun ölümü üzerine diğer Türk komutanlar gibi Mu'tasım'ın halife olması için çaba sarf etmişti. Onun halifeliği dönemi Afşin'in ikbal devri olmuştu.

Halife Me'mûn devrinde başlayan ve Mu'tasım zamanında da devam eden askerî başarılarından dolayı Afşin'in haklı olarak kazandığı nüfuz ve itibar, devlet ricâli, özellikle Arap ileri gelenleri arasında kıskançlığa sebep oldu. Rakipleri, onun halife ve ordu nezdindeki itibarını sarsmak için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir, Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât ve Kadılkudât Ahmed b. Ebû Duâd bu hususta büyük rol oynadılar. Afşin özellikle Abdullah b. Tâhir'in tahrikleriyle 840 yılında tevkif edildi. Afşin, halife ve devlet erkânını öldürmeye teşebbüs etmek, izinsiz olarak Üşrûsene'ye para göndermek, Taberistan Meliki Mazyâr'ı isyana teşvik etmek, Mecûsîliği ihya etmeye ve Abbâsî Devleti'ne son verip Sâsânî Devleti'ni yeniden kurmaya çalışmak, gerçekten Müslümanlığı kabul etmeyip eski inancını sürdürmek, putperestliğe ve Mecûsîliğe dair kitaplar okumak, evinde heykeller ve putlar bulundurmakla suçlandı. Afşin, Şâban 226'da (Haziran 841) hapishanede öldü.

8) Bu dönemde Ebu Harb el-Müberka çiftçileri etrafına toplayıp Emevî hâkimiyetini yeniden tesis etmek istedi ancak Recâ b. Eyyûb isyanı bastırdı. (842).

Halife Mu'tasım, 838'de Afşin ile Ankara'da buluşarak Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri olduğu söylenen Amuriye üzerine yürüdü. Amuriye fethedildi. Amuriye'nin fethi İslam dünyasında büyük coşkuyla karşılanmış ve şiirlere konu olmuş bu zaferi "fethu'l-fütüh" (fetihler fethi) olarak vasıflandıran Ebu Temmam'ın "es-seyfü esdaku enbaen mine'l-kütüb" diye başlayan kasidesi meşhurdur.

Mu'tasım, savaş sanatını geliştirmeye büyük önem verdi. Türk komutanlardan Eşnas, İnâk ve Boğa el-Kebir sayesinde askerî başarılar elde etti. İmarcı bir halifeydi. Samerra şehrini kurdu. Mali konularda tutumlu bir yönetim sergiledi. Oğlu Vasık'a zengin bir hazine bıraktı. Bu açılardan değerlendirildiğinde Abbasi devletinin yükselme dönemini devam ettirdiği söylenebilir.

Abbas b. Abdülmuttalib'in sekizinci kuşaktan torunu ve sekizinci Abbasi halifesi olması, sekiz yıl sekiz ay halifelik yapması, sekiz erkek ve sekiz kız çocuğunun olması gibi sebeplerle İslam kaynaklarında "müsemmen" (sekizli) lakabıyla anıldı.

Vâsık-Billâh Dönemi (842-847)

Babası Mu'tasım, annesi ise Karatis adında Rum asıllı bir cariyedir. Veliahtlığı döneminde babası Mu'tasım Samerra'ya gidince Bağdat'ta vali olarak kalmıştır. Çocukluğunda iyi bir eğitim almış; ahlâkı, ilmi ve diğer yönleriyle Me'mûn'a benzetilerek kaynaklarda "Küçük Me'mun" diye anılmıştır.

Devlet yönetiminde babası Mu'tasım ve amcası Me'mun'un siyasetini takip etmiştir. Kendisinden önceki mihne uygulamalarını tasvip etmediği şeklinde rivayetler bulunmasına rağmen Vâsık, hilâfedinin üçüncü yılında çeşitli bölgelere mektup göndererek muhaddis ve fakihlerin "halku'l-Kur'ân" konusunda imtihan edilmelerini emretti.

Vâsık'ın idaresi, Kādılkudât İbn Ebû Duâd ile Vezir İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik'in etkisi altında şekillenmiştir. Bu devirde idarede etkin olan bir diğer unsur Eşnâs ve İnâk gibi Türk kumandanlarıdır. Devletin doğu eyaletlerini İnâk'a, batıyı ise Eşnas'a bırakmıştır.

Vâsık-Billâh'n hilâfeti döneminde Türkler askerî sahanın yanı sıra idarî alanda da önemli mesafe kat ettiler. Türk kumandanlara büyük yetkiler tanıyan Vâsık 228'de (842) Enâs'a hil'at giydirip sultanlık unvanı verdi. Enâs 230 (844) yılda öldüğünde hem Abbâsî ordusunun başkumandanı hem de Mısır valisiydi. Halifenin hâcibi İnâk et-Türkî Yemen, Horasan ve Sind valiliğinin yanı sıra Eşnâs'ın ölümü üzerine başkumandanlıkla Mısır valiliği görevlerini de üstlendi.

Babasından zengin bir hazine devralan Vâsık-Billâh, Mekke, Medine ve Bağdat başta olmak üzere bütün şehirlerde halka ihsanlarda bulundu. Lakin bu dönemde de birtakım isyan hadiselerinin vuku bulduğu görüldü.

1) Hilâfetinin ilk günlerinde Kays Aylân kabileleri isyan edip Dımaşk valisinin sarayını kuşattı. Recâ b. Eyyûb el-Hidârî, isyanı bastırdı ve şehirde emniyeti sağladı.

2) Hicaz bölgesinde çoğunluğu bedevî Arap kabilelerinin yağma ve çapulculuk hareketlerinden ibaret olan bir dizi isyan vuku buldu.

a) Medine’de Beni Süleymliler, Üzeyre b. Kattab liderliğinde çarşı ve pazarlarda zorbalığa ve talana başladılar (845). İstedikleri malı istedikleri fiyattan zorla almaya çalışıyorlardı. Bu yüzden Kinane ve Bahile kabileleriyle Süleymoğulları arasında çarpışmalar meydana geldi. Çarpışmalarda çok sayıda insan öldü. Medine valisi Muhammed b. Salih isyancılar üzerine Hammad b. Cerir et-Taberi’yi gönderdi. Gönüllülerin de desteklediği askeri birlik başarılı olamadı. Süleymliler, civardaki köyleri yağmalayarak Mekke-Medine yolunu tuttular. Hac yolunun kapanması durumu kritik hale getirdi. İsyanı bastırmak için Boğa el-Kebir görevlendirildi. Boğa komutasındaki güçler isyanı bastırarak yörede huzuru sağladı.

b) Aynı bölgede ortaya çıkan diğer bir isyan ise Beni Hilal isyanıdır. Süleymoğullarını yola getiren Boğa el-Kebir bunların karşısında da başarılı oldu. İsyancıları Medine’ye getirerek Süleymoğullarının esirleriyle birlikte hapse koydu.

c) Bir diğer ise Beni Mürre ve Fezare isyanıdır. Fedek arazisini işgal eden isyancı kabileler Boğa’nın geldiğini haber alınca Fedek’i bırakıp Şam’a doğru kaçtılar.

d) Boğa, bu olayların ardından yine karışıklık çıkaran Gatafân, Eşca’, Sa’lebe ve Kilâb b. Rebîa gibi kabileleri de itaat altına aldı; Ramazan 231’de (Mayıs 846) Medine’ye döndü.

e) Bölgede vukua gelen diğer bir isyan hadisesi de Beni Numeyr kabilesi tarafından Yemame’de başlatıldı. Bölgeyi huzura kavuşturmak için görevlendirilen Boğa el-Kebir asilere karşı harekete geçti. Boğa, ilk hücumda başarısız olduysa da ikinci hücumda isyancıları alt etmesini bildi. (846).

3) Isfahan, Cibâl ve Fars bölgelerinde Kürtlerin çıkardığı karışıklığa müdahale eden Vâsık et-Türkî asilerden 500 kişiyi yakalayıp Samerra’ya getirdi. Vâsık bu başarısından dolayı Vâsık et-Türkî’ye 75.000 dinar verdi, bir kılıç ve bir hilat hediye etti.

Bizans sarayında güçlü bir hükümdarın bulunmadığı için Vâsık döneminde Abbâsî-Bizans ilişkileri nispeten sakin geçti. Bazı Bizans kaynaklarında 227’de (842) Müslümanların Bizans’a karşı bir deniz seferi düzenlediği kaydedilmekle birlikte bu rivayet İslâm kaynaklarında yer almamaktadır. Bu deniz seferinin komutanı Ebu Dinar’dır. Donanma fırtınaya yakalanmış ve sefer başarısız olmuştur. Bu sefere karşı İmparator Theoktiskos Müslümanların elindeki Girit’i kuşatmış ancak geri dönmek zorunda kalmıştır.

Sakin bir seyir izleyen Abbâsî-Bizans münasebetleri bir sulh akdini yaşamış ve bu çerçevede Silifke-Tarsus arasında esirlerin mübadelesi gerçekleşmiştir.

Vâsık dönemi Me’mun ve Mu’tasım döneminin devamı niteliğindedir. Dini konularda Muhammed b. Abdülmelik el-Zeyyad, askeri konularda ise Eşnas ve İnâk etkili oldu. Bu sayede Türkler Abbâsî ordusunun komuta kademelerinin tamamına hâkim oldular.

Vâsık, babası gibi imarcı bir hükümdar olup, Samerra’da kendi adını taşıyan Haruniye Sarayı’nı inşa ettirmiştir.

Tercüme faaliyetleri bu dönemde de devam etmiş ve eski temel kaynaklar asıllarından Arapçaya tercüme ettirilmiştir.

Halku’l-Kuran ve ona bağlantılı olarak mihne hadisesinin bu dönemde de devam ettirildiği görülür. Hicaz bölgesinde yağma ve talan amaçlı birçok isyan görülmüş ve askeri

tedbirlerle bastırılmıştır. Ancak halifenin büyük ihsan ve müsamaha gösterdiği Alioğulları herhangi bir isyan olayına karışmamıştır.

Vâsik-Billâh 23 Zilhicce 232 (10 Ağustos 847) tarihinde Samerra'da istiska hastalığından vefat etti ve kendisinin yaptırdığı Abbâsî saray mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Hârûniye Sarayı'na defnedildi.

V. HAFTA

ABBASİ TOPRAKLARI ÜZERİNDE TÜRK VALİLERİNCE KURULAN DEVLETLER

Türkler ve İslamiyet

Türklerle Arapların birbirlerini tanımalarının tarihini, oldukça erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte ilişkilerin büyük çapta artması, müslüman Arapların İran fethini tamamlayıp Türk illeri sınırlarına dayanmalarıyla gerçekleşmiştir. Şüphesiz fâtiht İslâm orduları, dolayısıyla Müslüman Araplarla Türklerin ilişkileri her zaman aynı çizgiyi takip etmemiş; karşılıklı hasımlaşmalar, hizmet ve yardımlaşma safhaları, nihayet Türklerin İslâmiyeti kabulü gibi tezahürler ortaya çıkmıştır.

İlk zamanlar Türk-Arap etnik grupları arasında meydana gelen mücadeleler Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini geciktirmiştir. Ancak bu yeni dini iyice tanıdıktan sonra Türkler kendi rızalarıyla İslamlığı kabul etmeye başladılar. Ayrıca Emevî ve Abbasî devletleri hizmetine giren Türkler az veya çok bir zaman geçince İslamlığı kabul ettiler. Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini kolaylaştıran etkenler arasında şunlar sayılabilir:

- 1- Türklerde Allah mefhumu vardı.
 - 2- Türklerde bir kişinin büyüklüğü öldürdüğü düşman sayısı ile ölçülürdü. İslâm'da Müslüman olmayanlarla savaş etmek kutsal bir görevdi.
 - 3- İslamlık savaş ganimetini helal saymaktaydı. Türklerin bekalarının devamı komşu ülkeleri yağmalamak ve istila etmekte.
 - 4- Türk milli dininde İslamiyet'te olduğu gibi Kurban kesme âdeti vardı.
 - 5- Araplar arasında da Türkler gibi göçebe hayatı yaşayanlar vardı.
 - 6- Müslüman tüccar ve sufilerinin Türk memleketlerinde yürüttüğü faaliyetler etkili oldu.
 - 7- İslâm'ın yarattığı medenî üstünlük Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini kolaylaştırdı.
- Araplar, Türkler İslamlaştıktan sonra İslamlığın doğuya doğru genişleyeceğini sandılar ancak bunda yanıldılar. Çünkü Türkler öncelikle yönünü İslam dünyasına çevirdi ve bu âlemde önemli roller oynadı.

Türklerin İslamlıktaki rolleri

1-Mücadele safhası:

Araplar Horasan ve Maveraünnehir'e gelince Türklerle temasa girdiler ve bu temas savaş olarak kendisini gösterdi. Mahalli Türk devletleri, Çin ve Araplarla mücadelelerden sonra büyük devlet kalmayınca, Çin'den yardım istediler. Orta Asya hâkimiyetinde Türkler tasfiye edilince meydan Arap ve Çinlilere kaldı. 751'de Arapların Çinlilere karşı kazandığı Talas savaşı Türk-Arap mücadelesinin kaderini de tayin etti. Bu muharebeden sonra Türk-Arap ilişkileri daha çok: Türklerin Araplar tarafından esir edilmeleri, satın alınmaları, Horasan ve Mâverâünnehir valileri tarafından halifelik topraklarına hediye olarak gönderilmeleri şeklinde gelişti.

2- Dostane Münasebetler devri:

Emevîlerin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın 674 tarihinde Buhara'da yaptığı savaşta esir ettiği 2000 Türk okçusunu maiyetine alması, Türklerden hassa kıtası oluşturma işine ilk örnek teşkil eder. Halife Mansur (757-775) ve Harun Reşit (786-809) döneminde halife ve devlet büyüklerine tahsis edilen kuvvetler arasında Türkler de bulunmaktaydı.

3- Müspet hizmet safhası:

Abbasiler zamanında bilhassa Halife Mu'tasım döneminde (833-844) Abbasi ordusu büyük oranda Türklerden oluşuyordu. Halife Mutasım Türkler için Samarra şehrini inşa

ettirmişti. Bu arada Türkler Babek isyanını bastırarak Abbasi devletini bir iç tehlikeden, Bizans hücumunu bertaraf ederek de dış tehlikeden kurtarmış oldular.

4- Menfi Hizmet safhası:

Abbasi hanedanını iktidara getiren Ebu Müslim'den sonra genellikle öldürülen generaller, kendileri öldürülmeden önce şüphelendikleri halifeleri ya tahttan indirmişler ya da öldürmüşlerdir. Halife Mütevekkil (847-861), İtah'ı öldürdü. Ardından Vasıf, Boğa vd. öldürme teşebbüsü sonrasında ise Mütevekkil öldürüldü.

5- Devlet kurma safhası:

Türklerin, gerek kısmi Müslümanlaşma döneminde ve gerekse geniş topluluklar halinde müslüman olmalarından sonra, İslâm devletinin hizmetinde askeri ve siyasi sahalarda faal rol oynadıklarına şahit oluyoruz. Bu faal rolün kanıtları, önceleri Abbasi Hilafeti sınırları içerisinde Türk valilerince kurulan yarı bağımsız devletler diye vasıflandırabileceğimiz bir kısım siyasi organizasyonlar olarak karşımıza çıkıyor. Bunu takip eden devrede ise, Abbasi Halifesinin islâm dünyasındaki manevi otoritesini tanımakla birlikte, geniş Türk topluluklarına dayanarak kurulan bağımsız Türk-İslam devletlerini tanıyoruz.

A-Tolunoğulları

Ahmed b. Tolun tarafından kurulan bu devlet, Türk valilerinin Abbasi Hilafeti sınırları içerisinde oluşturdukları devletlerin ilkidir. Hilafet idaresinin içine düştüğü zaaf ve Mısır'ın özel konumunun da Tolunoğulları Devleti'nin halifeye rağmen varlığını sürdürebilmesinde etkili olmuştur.

Bilindiği gibi Mısır, Hz. Ömer döneminde 639'da Amr İbnü'l-As tarafından fethedilmiş ve o tarihten itibaren de sırasıyla Medine, Şam ve Bağdat'a bağlı, İslam devletinin büyük ve çok önemli eyaletlerinden biri olarak kalmıştır. Burada devleti temsil eden bir vali, haraç reisi, berid yöneticisi gibi çoğu defa birbirinden bağımsız hareket eden, doğrudan halifeye bağlı önemli görevliler bulunurdu. Yetkinin parçalanmış olması, bir kişinin çok güçlenerek merkezi idare için problem oluşturmasını önleme hedefine yönelikti. Mısırın Müslümanlar tarafından fethinden itibaren, her zaman sulh ve sükûn içerisinde hiç problemsiz bir yönetimi bulunmuş değildir. Mısır'a gönderilen valiler arasında, özellikle de Abbasiler döneminde bazı Türklerin de bulunduğunu biliyoruz. Mısır'ı Samerra'dan sonra Türklerin, Abbasi hilafeti içerisinde yoğun biçimde bulundukları ikinci merkez olarak tanımlamak mümkündür.

1-Tolunoğulları Siyasi Tarihi

Tolunoğulları hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Tolun, Mısır'a vali olarak gönderilmiş, sahip olduğu askeri güç sayesinde kısa zamanda burada bir devlet kurmuştur. Eylül 835'te Bağdat'ta doğan Ahmed, çocukluğunu ertesi sene kurulacak olan Samerra'da geçirmiş, iyi bir dini ve askeri eğitim görerek yetişmiş, Bizans sınırında ve diğer bir kısım yerlerde başarılı görevler üstlenerek dikkat çekmiştir. Daha sonra 868'de Mısır'a vali olarak tayin edilen Bayık Bey'in naibi olarak bu ülkeye gelmiştir. Bu sırada Mısır bazı kısımlara bölünerek her birine ayrı bir vali tayin edilmiş olduğu gibi bir kısım görevlerde valilerin yetki alanı dışına çıkarılmış, doğrudan merkezden tayin edilen ve merkeze karşı sorumlu kişilere verilmişti. Bu tarz uygulama ile güçlü valilerin istiklal arzularına set çekmek hedeflenmişti. Tolunoğlu Ahmed, kendisi gibi Hanefi olan kadı haricindeki bütün görevlileri, kısa süre içerisinde tesirsiz hale getirdiği gibi, bizzat Bağdat'taki yönetim merkezinde ve Halife'nin sarayında da bazı tedbirler alarak, oldukça bağımsız bir yönetimin temellerini atmayı başardı.

Tolunoğlu Ahmed 869 senesi Nisan-Mayıs'ında Boğa es-Sağır'ın İskenderiye ile Berka arasında etkili olan isyanını bastırdı. Bunu, İbrahim b. Muhammed'in ayaklanmasının bastırılması takip etti. Suriye'de isyan eden Ahmed b. İsa eş Şeyh'in üzerine 100.000 kişilik kara ordusu ve donanmayı sevk etmiş olan Ahmed'in bu teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır.

Ahmed b. Tolun, Halife Mu'temid'den, Ahmed b. Dinar'ın idaresindeki İskenderiye'nin kendisine bırakıldığını gösterir bir emirname almayı da başarmıştır. İskenderiye'yi teslim almasıyla Tolunoğlu Ahmed, Mısır'ın bütününi kendi hâkimiyetinde toplama yönünde önemli bir adım atmış olmaktadır. Ahmed Mısır'ın posta dâhil her türlü haberleşmesini de kontrol altına almıştır. Basra civarındaki Zenci köleler isyanı dolayısıyla Halife el-Mu'temid'in kendisinden daha fazla mali destek istemesi üzerine Tolunoğlu Ahmed, Mısır maliyesini elinde tutan Ahmed b. el-Müdebbir'den kurtuldu. Böylece bütün Mısır her bakımdan onun idaresinde birleşmiştir. Bu sırada Tolunoğlu Ahmed'in çok azı Türklerden olan güçlü bir hassa ordusu, önemli sayıda gemiye sahip bir donanması bulunmaktaydı. Hilafet merkezine olan bağımlılığı ise Cuma ve Bayram hutbelerinde halifenin adının anılması, sikkeler üzerinde isminin yer alması ve miktarını kendisinin takdir edeceği bir meblağı, Bağdat'a göndermesinden ibarettir.

Onunla ilgili üzerinde durulması gereken bir konuda dönemin halifesi el-Mu'temid'in kardeşi el-Muvaffak'la olan mücadelesidir. Halife el-Mu'temid zayıf bir şahsiyetti ve ülkenin yönetiminde oldukça yetersizdi. Hilafete dâhil ülkelerin oldukça huzursuz, sıkıntılı bulunduğu ve yer yer isyanların görüldüğü bu devrede Tolunoğlu Ahmed Mısır'ın başında önemli bir askeri ve mali gücün sahibi idi. Muvaffak, onun daha ileriye gitmesine, halifenin mani olamayacağını biliyordu. Gelişmeler Tolunoğlu Ahmed'in lehine sonuçlandı. Suğur valiliği tekrar kendisine verildiği gibi bütün Suriye'yi içeren Şam valiliği de buna ilave edildi. Böylece Fırat'tan Mağrib'e kadar olan yerlerin yönetimi onun ellerinde birleşmiş oluyordu. El-Muvaffak'ın tekrar onunla mücadeleye girişmesi üzerine Tolunoğlu Ahmed, ona karşı durdu. Nihayet o, Şam'da topladığı bir ulema ve fukaha meclisinden; el-Muvaffak'ın imamete ehil olmadığı bu sebeple veliahtlıktan azledilmesi yönünde karar çıkarttı.

Tolunoğlu Ahmed, Suğur bölgesinde Bizans'a karşı harekete geçeceği sırada Mısır'da yerine vekil bıraktığı büyük oğlu Abbas'ın isyan ettiği haberini aldı. Abbas geri dönerken babasının gönderdiği kuvvetler tarafından yakalanarak Mısır'a getirilmiş, hapse atılmıştır.

Tolunoğlu Ahmed, Tarsus suğurunda çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için Antakya'da bulunduğu sırada hastalandı. Döndüğü Mısır'da devam eden hastalığı sonunda 10 Mayıs 884'te öldüğünde, 16 senedir bu ülkenin başında bulunuyordu.

İslami dönemde Mısır toprakları, Ahmed b. Tolun sayesinde çok uzun bir geçmişten beri ilk defa müstakil bir devlet yapılanmasına kavuşmuş oldu. Ahmed b. Tolun'un Mısır'da kurduğu ilk Müslüman Türk sülalesi 37 sene devam edebilmiştir. Daha sonra Ahmed ölünce yerine 20 yaşındaki oğlu Humareveyh geçti. Humareveyh toprakları koruyabilmek için orduyu önem vermeye devam etmiştir. Ayrıca bedevilerden Muhtare adını verdiği özel bir muhafız birliği kurmuştur. Humareveyh kendisi gibi Türk olan Musul ve el-Cezire valisi İshak b. Kündacık, Sacoğullarından Muhammed el-Afşin ve Mutezid adıyla Abbasi halifesi olacak olan Ahmed'le Suriye'de mücadele etti. Onun zamanında Bizanslılarla yapılan savaşlar sonucunda ülke sınırları genişledi. Fakat onun, Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında yaklaşık 32 yaşında (896) iken öldürülmesinden sonra sırası ile yerine geçen oğulları Ceyş ve Harun devletin birliğini koruyamadılar ve Tolunoğulları hanedanına Abbasiler devleti tarafından 905'te son verildi.

2-Devlet İdaresi ve Kurumlar

Tolunoğullarının devlet sistemi, dönemindeki diğer İslam devletleri ve özellikle de Abbasilerinkiyile büyük benzerlikler gösterirse de, kendisine has bazı hususiyetlere de sahiptir. Ahmed b. Tolun'un ülkede istikrar unsuru olarak son derece intizamlı kara ordusu mevcuttu. Komuta kademesinde bilhassa Türklerin yer aldığı bu ordu, esas olarak başkent ile Şam, Halep ve Tarsus'ta üstlenmişti. Bununla birlikte Mısır'a sahip olmak, bir deniz gücüne

de sahip bulunmayı gerektiriyordu. Tolunoğlu Ahmed denizden gelebilecek hücumlara karşı bazı tedbirler alırken ayrıca güçlü bir donanma yaptırmıştı.

Başkent önce Fustat daha sonra da el-Katai şehri idi. Başkentte Ahmed b. Tolun sarayı, Daru'l-imare ve Ahmed b. Tolun Camii yer almaktaydı. Tolunoğulları döneminde Mısır'da bir de hastanenin açılması söz konusudur. Türk-İslam Tarihi'nde de türünün ilk örneği idi. Ahmed b. Tolun, Mısır'da sağlam bir idari yapı kurmuştur. Mısır da oldukça düzenli işleyen bir teşkilat kurulmuş geliştirilmiştir. O, adını hutbede zikrettirmek ve sikke kestirmek gibi bağımsızlık alâmetlerini kullanmaktan geri kalmamıştır. Posta teşkilatına önem verilmiştir. Tolunoğlu Ahmed, sistematik bir idare ve intizamlı bir ordu ve donanmaya sahip olmuştur. Tolunoğulları döneminde Mısır'da yaşayanlar yalnızca Müslümanlardan ibaret değildi. Ahmed b. Tolun'un çeşitli dinlere karşı hoşgörülü tavrı, bu dinlerin mensuplarının farklı devlet hizmetlerinde istihdamlarına da imkân sağlamıştı.

3-İktisadi Durum

Mısır, Tolunoğullarının hemen öncesindeki senelerde iktisadi açıdan sıkıntılı bir dönem geçirmişti. Bu devrede ise öncelikle elde edilen gelirin tamamının ülke içerisinde harcanması refahı artırmıştır. Ekonomik gelişmenin bir sebebi de Tolunoğullarıyla birlikte istikrarlı bir idarenin kurulabilmiş olmasıdır. Tolunoğlu Ahmed, Mısır'ın refahının en önemli sebeplerinden birinin ziraat olduğunu görmüş ve özellikle onu geliştirmeye çalışmıştır. Mısır'ın ziraatıyla birlikte keten, yünlü dokuma ile Pamuklu ve İpekli dokumacılığı da gelişti. Tolunoğlu Ahmed'in Mısır'ın konumu dolayısıyla sahip bulunduğu ticari önemi de iyi kavradığı görülür. Karayolları yanında deniz yoluyla ticaretin imkânları da geliştirilmiştir. Böylece ülkenin iç ve dış ticareti artmıştır.

Tolunoğulları döneminde şehircilik alanında önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan biri de tarihi abidelerin onarımıdır. Ahmed'in oğlu Humareveyh ise kendisine bir saray yaptırmış, müsrifliği dolayısıyla da çok fazla tenkit edilmiştir.

4-İlmi Gelişmeler

Ülkede edebiyat, tarih, hukuk, fen, tıp, dini ve felsefi ilimler başta olmak üzere muhtelif sahalarda önemli gelişmeler sağlanmış, camilerde öğretim çalışmaları artarak devam etmiştir. Tolunoğlu Ahmed şairleri korumuştur. Hüseyin b. Abdüsselam bu dönemin en meşhur şairidir. Dil çalışmalarına da önem verilmiştir. Tarihçilik alanında âlimler yetişmiştir. Bunlardan Ahmed b. Yusuf b. İbrahim'i tanıyoruz. Bu dönemde Tefsir, Fıkıh ve Kıraat gibi dini ilimler de gelişme göstermiştir.

Mısır'da kurulan Türk İslam devletlerinin ilki olan Tolunoğulları Devleti başkentinin Abbasiler tarafından (905) düşürülmesiyle ömrünü tamamlamıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse İslami dönemde Mısır ilk defa müstakil bir devlet olmuş, halk ve ülke iktisadi bakımdan gelişmiş, ilerlemiştir.

Bu hanedanın Türk İslam tarihi açısından önemi ise, halkı Türk olmayan bir bölgede, bir Müslüman Türk tarafından kurularak tarihte önemli izler bırakmış, belki de bölgede kendinden sonra kurulacak Türk idarelerine zemin hazırlamış olmasıdır.

B-Sacoğulları

Azerbaycan'da bir devlet kurmuş olan Sacoğulları yakın geçmişe kadar hakkında çok az bilğimiz olan bir devlettir. Bu aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi olan Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdesttir.

1-Sacoğulları Abbasilerin Hizmetinde

Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdest: Sacoğulları ailesi aslen uşrusana menşelidir. Aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdest'tir.

Ebu's-Sac Divdad b.Yusuf Divdest'in İslam devleti hizmetinde komutan olarak görev yaptığını biliyoruz. Halife Mütevekkil'in son yıllarına doğru kendisine Mekke valiliği verilmiştir. Ebu's-Sac, Diyar-ı Mudar, Kınnesrin, Halep ve Avasım valiliğine getirilmiştir. Zenci köleler isyanında birlik komutanı olarak bulunmuştur. Ahvaz valisi olmuş fakat burada zencilerle yaptığı iki savaşı da kaybedince valilik görevinden azledilmiştir. Valilikten azledildikten sonra Bağdat'a doğru ilerlemekte olan asi Yakub b. Leys es-Saffar'ın hizmetine girmiştir. Ancak Yakub'un, Deyrû'l-Akûl savaşında (876) mağlup olması üzerine malları ve ıktaları elinden alınmıştır. Ebu's-Sac, yaptığı büyük hata sebebiyle pişman olup Bağdat'a gelirken 880'de ölmüştür.

2-Sacoğulları Devleti Siyasi Tarihi

a-Ebu Ubeydullah Muhammed El-Afşin (890-901)

Muhammed el-Afşin'e babasının ölümünden sonra Tariki Mekke ve Haremeyn valiliğine ilaveten Tarik el-Fırat, Enbar ve Rahba valiliklerinin verildiğini görüyoruz. Ahmed b. Tolun'un 884 yılında vefatı sonrasında, Tolunoğullarına ait Şam topraklarını ele geçirmek üzere İshak b. Kündacık ile müşterek harekete geçti. Emellerine ulaştıktan sonra İshak ile araları açıldı. Humareveyh b. Ahmed b. Tolun ile ittifak ettikten sonra İshak'ın bütün topraklarını ele geçirdi. Ancak müttefikinin topraklarına hücum ettikten sonra mağlup oldu. Humareveyh'in yeni müttefiki İshak ile amansız bir mücadeleye girdi. Müteaddit savaşların sonunda Muhammed el-Afşin, sahip olduğu bütün toprakları kaybederek Bağdat'a sığındı (889). Halife Mu'temid'in kardeşi Ebu Ahmed el-Muvaffak, Muhammed el-Afşin'e Azerbaycan valiliğini verdi. Bu tayin bölgede bir devletin babalarının ismine izafeten Sacoğulları diye adlandırılacak devletin kurulması sonucunu doğuracaktır.

Muhammed el-Afşin buradaki valilik görevine başlamasıyla birlikte bir taraftan kendi bölgesinde sulh temin etmeye çalıştı diğer taraftan da komşu Ermeniyye'deki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı.

Muhammed el-Afşin'in Azerbaycan valisi tayin edildiğinde, Ermeniyye'de kral Aşot ölmüş yerine oğlu Simbat geçmişti. Simbat, Abbasilere bağlılığını devam ettirirken babası gibi Bizans imparatoruna da elçiler göndermekten geri kalmadı. Aslında bu siyasi bir antlaşmaydı ve gelişmelerden el-Afşin hiç de memnun kalmamıştı. Savaşa hazırlanın iki ordu arasındaki çatışma son anda önlenerek antlaşma yapıldı. Fakat Simbat bu antlaşmaya uymadı. Muhammed mağlup oldu ve geri çekildi ancak sulh yapıldı.

Tiflis, Ani, Kars ve Vaspurakan'a (898-899) karşı oldukça başarılı akınlar yaptıktan sonra Azerbaycan'a dönen Muhammed el-Afşin, burada baş gösteren bir veba salgınından 901'de vefat etti.

Muhammed el-Afşin'in Azerbaycan valisi olduğu dönem merkezi otoritenin iyice zayıfladığı ve mahalli hanedanların müstakil hareket etmeye başladıkları bir dönemdir. O bulunduğu bölgede bir Türk İslam devleti kurmuş ve babasının ismine nispet edilen hanedanı oluşturmuştur.

b-Ebu'l-Kasım Yusuf (901-927)

Afşin kendisinden sonra oğlu Divdad'ın başa geçmesini vasiyet etmişti. Ancak onun arzusu hilâfına yerine kardeşi Yusuf geçti. Yusuf Azerbaycan'da iktidarı ele geçirmesinden kısa bir müddet sonra Erdebil'de adına gümüş dirhem bastırdı (902).

Yusuf, Simbat'la olan münasebetlerini bazı askeri hareketlerden sonra düzeltti. Fakat bu antlaşma uzun süreli olmadı. Yusuf döneminde Ermeniyye'nin büyük kısmı fethedildi. Simbat'ın yerine geçen oğlu Aşot zamanında ise Yusuf'un fethettiği yerler kısmen onun tarafından geri alındı. Aşot, Bizans imparatoru ile antlaşma yaptı bunun için İstanbul'a gitti.

Halife, Yusuf'un Azerbeycan ve Ermeniyye valiliğini resmen kabul etti (909). Böylece sekiz senedir fiilen bölgeyi elinde bulunduran Yusuf artık resmen buraya sahip oluyordu. Yusuf, Ermenilerle mücadele edip sonuçta kesin zafer elde edince doğuya yönelmişti (914). Halife Muktedir'in, Yusuf'u Azerbeycan ve Ermeniyye valiliği de dâhil olmak üzere geniş salâhiyetlerle Rey, Kazvin, Ebher ve Zencan gibi bütün doğu bölgelerinin valiliğine tayin ettiğini görüyoruz (922).

Bununla birlikte halife ondan Karmatilerle savaşmak üzere Irak'a gelmesini istemektedir (927). Yusuf, Kûfe önündeki savaşta esir düştü ve Karmati reisi Ebu Tahir Süleyman tarafından idam edildi.

Yusuf b. Ebu Sac, Azerbeycan ve Ermeniyye'de müstakil bir hükümdar gibi hareket etmiştir. Yusuf'un hâkimiyeti altındaki bölgelerde iktisadi vaziyetin iyi olduğunu muhtelif tarihlerde bastırdığı çoğu altın sikkelerden anlamak mümkündür. İyi bir tahsil görmüş olan Yusuf'un aynı zamanda bir kumandan olarak da yeterli vasıflara sahip olduğu anlaşılır.

c-Ebu'l-Müsafir Feth B. Muhammed ve Sacoğullarının Sonu (928-929)

Yusuf b. Ebu's-Sac'ın ölümü üzerine yeğeni Ebu'l-Müsafir Feth b. Muhammed el-Afşin, halife Muktedir tarafından Azerbeycan ve Ermeniyye valiliğine tayin edilmiştir (928). Ebu'l-Feth'in askeri birliklerinin isyanı neticesinde yakalanıp idam edildiği veya kölelerinden birisi tarafından zehirlenmek suretiyle ölümü (929) üzerine Sacoğullarının bölgedeki hâkimiyeti de son bulmuştur.

Abbasi İslam devletinin sınırları içerisinde ancak iç ve dış siyasetlerinde tamamen müstakil hareket eden Sacoğulları dönem olarak (890-929), Mısır'daki Tolunoğulları (868-905) ile İhşidiler (935-969) arasında yer alan ikinci Türk hanedanıdır. Sacoğullarının İslam dünyası içerisinde siyasi askeri ve kültürel bakımdan büyük bir hâkimiyet gösterdikleri iddia edilemez. İktisadi bakımdan ise bölgelerinde bu dönemde bir canlılık olduğu hanedan mensuplarının kendi adlarına bastırdıkları altın ve gümüş sikkelerden anlaşılmaktadır. Sacoğullarının askeri bakımdan güçlü olduklarıysa gelişen olayların neticelerinden kolayca anlaşılmaktadır. Azerbeycan'ın Türkleşmesinde Sacoğullarının ne derece rol oynadıklarını tespit etmek güçtür.

C-İhşidiler (935-969)

1-İhşidilerin Siyasi Tarihi

Mısır, Tolunoğullarından otuz sene sonra bir başka Türk hanedanının doğuşuna şahit oldu. Bu Türk hanedanı Muhammed b. Toğaç tarafından kurulan İhşidiler hanedanıdır. Zaten bundan sonra da Mısır bir daha Abbasi devletine tam olarak bağlanamayacaktır.

İhşidilerin kurucusu Muhammed b. Toğaç, iki nesilden beri Abbasilerin hizmetinde bulunan askeri bir Türk aileden gelir. Muhammed, Bağdat'ta doğmuş (882) ve iyi bir askeri eğitim görmüştür. Muhammed'in ilk görevlerinden biri Mısır valisi Ebu Mansur Tekin'in verdiği Ahvaf valiliğidir. Burada Fatımilere karşı çarpışmış, daha sonra hac yollarının emniyetini teminle görevlendirilmiştir. Daha sonra Halife tarafından Mısır valisi tayin edilmiştir (935).

Muhammed b. Toğaç'ın valiliğe başlamasını burada bir devlet ve hanedan kurması takip etti. Muhammed b. Toğaç, Bağdat'taki halife ile iyi geçinmeye gayret etti. Aralarındaki olumlu münasebetlerin bir sonucu olarak Halife Razi tarafından kendisine, daha sonra kurduğu devletin de adı olacak İhşid unvanı verildi (939).

Muhammed b. Toğaçın Mısır'da hâkimiyetini pekiştirmesi ve imkânlar ölçüsünde, yeni toprakları kendisine bağlayabilmesi için fırsatları değerlendirdiğini ifade etmemiz yerinde olacaktır. Fatımileri yenen Muhammed b. Toğaç bundan sonra öncelikle Mazerailler ailesini bertaraf etti. Mısır ve Suriye'nin ekonomisi bu ailenin eline geçmişti. Şimdi Mısır'da

hâkimiyetin Muhammed b. Toğaç'ta toplanması onların menfaatlerini haleldar ediyordu. Muhammed b. Toğaç, Mısır'da Mazeraillerin nüfuzunu kırabilmek için halifenin vezirinden faydalandı. Ailenin müsadere edilen servetini de kendi hâkimiyetinin kuvvetlendirilmesinde kullandı.

Muhammed b. Toğaç'ın meşgul olması gereken bir büyük tehlikeyi ise Emiru'l-Ümeralık makamını işgal etmiş olan Muhammed b. Raik oluşturmaktaydı. Bu makamı terk etmek zorunda kalmışsa da, İhşidin Suriye'deki nüfuzunu kırmak bu ülkeyi kendi kontrolüne almak için bir seri çabanın içerisine girmekten geri durmamıştı. Muhammed b. Toğaç 942'de Suriye'ye yürüdü, 943'te Mısır'a geri döndüğünde Suriye'nin tamamı kesin olarak ve bütünüyle ona bağlanmıştı. Aynı sene Mekke ve Medine'yi hatta Yemen'i kendisine bağladı.

Mısır halkından kendisinden sonra Ebu'l-Kasım Unucur'a itaat edecekleri konusunda biat aldı (943). Muhammed b. Toğaç'ın kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi oğlu olarak belirlenmesi yönetimindeki bölgelerde bir hanedan oluşturmak demektir. Bu durum onun niyetini ve gücünü gösterir. Bununla birlikte hilafetle Muhammed b. Toğaç 'ın ilişkileri daima olumlu olmuştur.

Muhammed b. Raik'in ölümünden sonra İhşid, Hamdanilerle komşu olmuştu ve Hamdanilerin de Suriye ile ilgili ciddi emelleri vardı. Bu durum onları iki rakip haline getirmişti ve nihayet rakipler karşı karşıya geldiler. Hamdanilerin Suriye'ye kuvvet sevk etmeleri üzerine İhşid de bir orduyu Suriye'ye gönderdi. Her iki tarafta diğerine üstünlük sağlayamamıştır (945). Yapılan antlaşma devamlı olmayınca Muhammed b. Toğaç, Suriye'ye hareket etti. Hamdanilerden Seyfüddevle'yi yenerek Halep'i aldı. Muhammed b. Toğaç bundan sonra çok yaşamadı, döndüğünde Şam'da hastalanarak vefat etti (946). O Mısır'da ikinci Türk İslam devletinin kurucusuydu. Tarihler onun için cesur dirayetli, harp sanatında mahir, askerlerine karşı çok cömert gibi sıfatları uygun buluyorlar. Adaletliydi, fazladan vergi toplanmasına asla rıza göstermezdi. Kindar değildi, fakat yönetiminde oldukça sertti.

Muhammed'den sonra sırasıyla tahta geçen iki oğlu Ebu'l-Kasım Unucur ve Ebu'l-Hasan Ali dönemlerinde devletin gerçek hakimi hadım bir siyahi olan Kâfur'dur. Kâfur 20 sene süreyle onlar adına, müteakip iki sene de (966-968) doğrudan kendi adına Mısır'da tek hâkim olmuştur. Kâfur'un hâkimiyet süresi içerisinde, içte ve dışta önemli bazı güçlüklerle uğraşması gerekmiştir. Nitekim içte İsmaili propagandası ve eksik tahıl üretiminin doğurduğu ekonomik güçlükler onu meşgul ederken; dışta Karmatilerin, Sudanlıların, Hamdanilerin ve özellikle de Fatımilerin artan baskılarına karşı durması gerekmiştir.

İhşidiler Devleti'nin başında bulunan en son kişi ise Ebu'l-Fevaris Ahmed'dir (968-969). Artık ülkede düzen bozulmuş, Şii Fatımilerin beklediği fırsat çıkmıştır. Fatımilerin başarılı komutanı Cevher, Fustat'a girerek buraları zapt etmiştir (2 Temmuz 969).

İhşidiler Devleti'nin milli tarihimiz açısından önemi, ırk itibarıyla yabancı bir ülkede, kuvvetli ve teşkilatçı bir Türk valinin devlet kurmuş olmasıdır. İhşidiler Sünni olmaları dolayısıyla hilafet merkezini batıdan gelen Fatımi tehlikesine karşı dayanabildikleri sürece korumuşlardır.

2-İhşidilerde İdari, Askeri, İçtimai ve Kültürel Durum

İdare:

İhşidiler, Abbasi hilafetine bağlı idiler. Ancak bu bağ şekilde idi. Onlar Abbasi halifelerine ancak sembolik bir para gönderiyorlardı. Bütün bu durumlar nedeniyle İhşidileri yarı bağımsız bir devlet olarak kabul ediyoruz.

İhşidilerde en yüksek otorite Emir'e aitti. Sarayda bir kısım görevliler bulunuyordu. Hükümet görevlileri içerisinde ise önce vezir gelirdi. Devletin diğer işlerine de başka görevliler bakardı.

Ordu:

Ordu ve donanmaya itina gösterdiklerini ifade etmek gerekir. Ordu; Türkler, Siyahiler ve diğer muhtelif ırklardan askerlerden oluşuyordu.

Sosyal Durum:

İhşidiler döneminde toplumun en üst tabakasını idareciler olarak İhşidiler oluşturuyordu. İkinci tabakada eşraf geliyordu. Bunları da zengin tüccarlar takip ediyordu. En sonda ise halk bulunuyordu.

İktisat:

Mısır'ın iktisadi yapısında ziraatın ve bunda da Nil nehrinin her zaman çok önemli bir mevkii vardır. Ancak sulama Sistemleri her zaman yeterli derecede faal tutulamamış, köylüler haraç ödemekte sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Sanayide ise çeşitli dokumacılık vardı.

İlim ve Kültür:

İhşidiler dönemi ilim ve fikir hayatının gelişme gösterdiği bir devirdir. Bu sırada saray ve çevresi âlimleri ve edipleri maddi ve manevi yardımlarıyla teşvik etmiştir. Buralarda ilim meclisleri kurulmuştur. Eğitim ve öğretimde camilerden faydalanılmıştır. Fıkıh ve hadis çalışmaları ilerlemiştir. Hadis alanında tanınmış âlimler vardır. Mısır edebiyatında nesir şiirden daha gelişmiştir. İhşidiler döneminde âlimler ve bunun yanında zanaatkârlar her bakımdan desteklenmiştir.

İmar:

Bu dönemde mimari oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmış resim oyma ve kakmacılık gelişmiştir. Muhammed b. Toğaç saray ve hükümet binası yaptırmıştır.

VI. Hafta

İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Türkler, Müslüman olmalarından sonra başta Karahanlılar olmak üzere, siyasî açıdan olduğu kadar, kültür ve medeniyet tarihi açısından tarihte önemli izler bırakan devletler kurmuştur. Burada bu devletlerden İtil (Volga) Bulgar Hanlığı, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harezmşahlar üzerinde durulacaktır. Söz konusu devletlerin ana hatlarıyla siyasî tarihlerinden sonra kültür ve medeniyet tarihleri ele alınacaktır.

A-İdil Bulgar Hanlığı (VII-XV. YY)

Son araştırmalarsayesinde Bulgarların Türk asıllı oldukları kesinleşmiştir. Tolunoğulları, İhşidiler ve Sacoğulları gibi Türk valilerince Abbasi topraklarında kurulan yarı bağımsız Türk-İslam devletlerinden sonra ilk bağımsız Türk İslam devleti olma özelliğini İdil (Volga) Bulgar Hanlığı kazanmaktadır. Bugün için Bulgarlar hakkında bilgilerimiz kısmen Bizans ve İslam kaynaklarında oldukça dağınık bir biçimde yer almakta olan kayıtlara dayanmaktadır.

1. Bulgarların Siyasi Tarihi

a-Büyük Bulgarya Devleti

Bulgarların yaşadıkları bölgelerde 558'e kadar Sabirlerin hâkimiyetinden söz edilmektedir. 567'de Göktürk orduları Volga'yı geçerek Güney Rusya istikametinde ilerlemiş ve Bulgarların yaşadıkları yerler artık Göktürklerin yönetimine girmiştir. Nihayet Göktürklerin 630'da fetret devrine girmiş oldukları sırada komşuları Hazarlar gibi Bulgarlar da bağımsızlıklarını elde ederler (635). Bu gelişmede Balkanlar ve doğu Avrupa'da bir siyasi nüfuz boşluğunun ortaya çıkması da etkili olmuştur. Bu sırada Bulgarların başlarında Kobrat (583-665) bulunuyordu. Kafkasların kuzeyi ve Azak Denizi havalisinde kurulan bu siyasi teşekkülün adı Büyük Bulgarya'dır. Daha sonra sınırlarını genişleten ve Bizans'la iyi ilişkiler içinde bulunan bu devlet, uzun ömürlü olamamış ve 665'den az sonra komşusu Hazar Hakanlığı'nın baskıları sonucunda parçalanmıştır. Bulgarlar bu defa topraklarından

ayrılmışlardır birlikleri bozulmuş kavimleri bölünmüştür. Bu parçalanmadan sonra Asparuh idaresindeki kalabalık Bulgar kütelleri Tuna'ya doğru yönelmiş ve (668/671) “Tuna Bulgarları” devletini kurmuşlardır.

Bulgarlardan bir kısmı ise X. Yüzyıla kadar eski yerleşim sahalarında kaldılar. Bulgarların bu ülkesi Bizans ve Rus tarihçiler tarafından “Kara Bulgarya” olarak adlandırıldı. Ancak bunlar da Macar, Peçenek ve Kuman dalgaları arasında kaybolup gittiler.

Bizans kaynaklarında adı Utigur olan bir kitle ise Kobrat'ın ikinci oğlu Kotrag yönetiminde kuzeye çekilmiş, burada esas konumuz olan İdil (Volga) Bulgarları'nı oluşturmuşlardır.

b-Tuna Bulgar Devleti

Bu devletin kuruluşunun bölgede önceden beri var olan siyasi teşekküllerce hüsnü kabul görmediğine şüphe yoktur. Bölgedeki Bizans ve Avarlardan zapt ettikleri topraklarda bu iki güçlü devlete rağmen tutunabilmiş olmaları; Bulgarların kabiliyetli üstün savaş teknikleri ve teşkilatlıklarının bir göstergesi olsa gerekir. Nitekim onlar bir taraftan Bizans ve Avarlarla olan sınırlarını güçlendirirken diğer taraftan da bölgelerinde dağınık gruplar halinde ki Slavları toparlamış kendilerine bağlamış böylece askeri güçlerini arttırmışlardır. Bulgar Türk devleti dünyada Slavlarla ilişki kuran merkezi teşkilata sahip ilk devlettir.

Tuna Bulgarlarını 713'te Bizans'ın başkenti önlerinde görmekteyiz. Bir süre sonra (716) Bizans'la anlaşma yaptılar ve Bulgarlar, 717-718'de Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki Emevi İslam ordularına karşı İstanbul'u Bizans'la birlikte savundular. Aradan bir yüzyıl geçtikten sonra Kurum Han (803-814) döneminde güçlerinin zirvesine çıktılar. Bu devirde Bizans üst üste mağlup edildi. O, büyük bir savaşçı olduğu kadar aynı zamanda da büyük bir teşkilatçı idi. Bulgarlar transit ticaretten de büyük oranda faydalanmaktaydılar. Tuna Bulgar devletinin başkenti sırası ile Pliskas, Preslav ve Sofya idi.

Boris Han'ın 864'de Ortodoksluğu resmen kabulüyle Hıristiyan oldular. Türk Tuna Bulgar Devleti, büsbütün Türklük karakterini, benliğini kaybederek Slav-Bizans kültür dairesine girdi. 1018'de ise Bizans'ın bir eyaleti haline geldi.

c-İdil Bulgar Hanlığı

Bulgarların parçalanmasından sonra Kobrat'ın oğlu Kotrag yönetiminde kuzeye çekilen çoğunluğu Otuz-Oğuzların oluşturduğu Bulgar kitleleri, İdil ve Kama nehirlerinin birleştikleri bölgeye çekildiler. Bölgeye gelen Bulgarlar yerli halk Fin-Ugorları ile burada bulunan muhtelif Türk topluluklarını da yönetimlerinde birleştirerek çevreyi süratle Türkleştirerek burada İdil Bulgar devletini kurmuşlardır. Bu devletin iki yüzyılına ait bilgi mevcut değildir. Kuruluştan itibaren Volga Bulgarları Hazarlara bağıdırlar fakat bu bağımlılık yalnızca vergi vermek buna karşılık iç ve dış ilişkilerinde büyük çapta serbest kalmak biçiminde olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Bulgarlar coğrafi konumlarının da etkisiyle ticarete önem vermişlerdir. Ticaret, Bulgarlar arasında İslam dininin önemli ölçüde yayılması neticesini doğurmuştur. Bulgar tüccarların, Hazar, Harezm ve Samaniler ülkesinde yürüttükleri ticari münasebetler neticesinde 900'lerde Bulgarlar arasında İslam hızla yayıldı. Bu döneme ait en eski kayıtlar Bulgarları camileri ve mektepleri olan tüccar ve çiftçi bir kavim olarak göstermektedirler. Bulgarların Bağdat hilafeti ile resmi ilişkileri şu şekilde olmuştur. Bulgar hanı Şelkey oğlu Almış, Abdullah Baştu el-Hazari'yi 920/921'de Bağdat'a Abbasi Halifesi Muktedir-Billah'a elçi olarak göndermiştir.

Bulgar Hanı gönderdiği elçi vasıtasıyla İslamiyet'i kabul ettiklerini bildirmekte, bölgelerinde dini öğretecek muallimler istemektedir. Abbasî başkentinde son derece olumlu karşılanan bu istekler üzerine halife bir elçilik heyetini gönderdi. (21 Haziran 921). Elçilik

heyeti 12 Mayıs 922'de Bulgar'a ulaştı. Heyette yer alan İbn Fadlan'ın bu seyahat esnasında tuttuğu notlarla İdil Bulgarlarının tarihi ile ilgili çağdaş bir kaynağa sahip olmamız bakımından da ayrıca değerlidir.

Almış Han Müslüman olduktan sonra ismini Emir Câfer b. Abdullah şeklinde değiştirdi. Bulgarlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı. Böylece İdil Bulgarları, ilk bağımsız Türk İslam devleti olmaya hak kazanmıştır. Bulgarlar sahte değil içtenlikle Müslüman olmuşlardır. Bununla birlikte İslamiyet yanında eski dinlerini koruyan Bulgarlar olduğu gibi, devletin mühim bir kısım tebaasını oluşturan Fin-Ugorlar İslamiyet'e yabancı kalmışlardır.

Bulgarların İslam ülkeleri ile ilişkilerinin arttığını görüyoruz. Bulgarlar Türkistan'la ilişki içerisinde idiler. Bulgar en tanınmış bir Türk şehri sayılıyordu.

İdil Bulgarları, Müslüman olmayan komşuları ve çevre ülkeleriyle, olumlu olumsuz çeşitli ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bulgarlar, Hazar Hanlığı 965'te yıkılana kadar bu hanlığa bağlı olarak kalmış, yıkıldıktan sonra ise müstakil bir hanlık olmuşlardır. Rus Kief Prensligi, 964 ve 985 yıllarında Bulgar ülkesini istila ettiyse de 1006'da bir ticaret antlaşması yapılmıştır. XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzeydeki kürk ticareti yüzünden yeniden başlayan Rus-Bulgar savaşları, XIII. Yüzyılın ilk yarısında Moğolların ortaya çıkışına kadar zaman zaman devam etti.

Moğollar, 1224'te Kalka nehri kenarında Ruslara karşı kazandıkları zaferden dönerken Bulgarların tuzağına düşerek ağır kayıplar verdi. Ancak bu olay İtil-Volga Bulgar devletinin sonunu hazırladı. Bu yenilginin intikamını almak amacıyla Batu Han idaresindeki Moğol ordusu, çıktığı batı seferinde 1237'de Bulgarlara saldırdı. Köy ve şehirlerini yıktı. Moğollara mağlup olan İdil Bulgar Hanlığı Altınordu'ya bağlandı. Altınordu Hanlığına bağlanan Bulgarlar kendilerini yeniden toparlamaya çalıştılar. Ancak Rusların 1399'da başkentleri Bulgar'ı tahrip etmeleriyle bir daha toparlanamadılar. Bulgarlar dağıldılar.

2-Devlet Teşkilatı

Başta bir hükümdarın bulunduğu onun adına para basıldığı ve hutbe okunduğudur. İbn Fadlan Bulgar ahalisinin hükümdarın örf ve adetlerine bağlı, riayetkâr olduklarını belirtir. Bulgar hükümdarı tek başına çarşıda dolaşabilirdi. Bulgarların üç kavimden oluştuğu belirtilmiştir. Bu üç topluluğun başında beyleri bulunmakta ve en üsteki Bulgar Hanı ile feodal bir idare tarzı oluşturmaktaydılar. Bulgarların güçlü bir askeri organizasyona sahip bulunmadıkları anlaşıyor. Devletin halktan çok az vergi aldığı biliniyor. İbn Fadlan sosyal kurumlar konusunda hiçbir bilgi vermez. Ancak bazı örf ve adetleri kaydetmiştir. Buna göre resmi kabullerde hükümdarın yanında karısı bulunuyordu. Kadın erkek ilişkileri büyük çapta serbest fakat ahlaki çizgiye riyeti kesin kaide haline getirmişti. Aile münasebetleri ve veraset usulü bu arada İslami kaidelere uygun değildir. Başlıca gıda maddeleri darı, at et, bal içkisi.

3-İktisadi Hayat

İdil Bulgarları büyük çapta yerleşik hayata geçmiş verimli ve uygun iklimli bölgelere sahip olmaları dolayısıyla usta Çiftçiler olmuşlardır. Ticarete önem vermişlerdir. Bahçıvanlık ve sulama işlerinde ileri seviyede idiler. Dericilikte ve kürkçülükte önemli bir mesafe kat etmişlerdir. Orta itil sahası kervan yolları üzerinde bulunuyordu. Bulgarlar iyi Tüccar olarak tanınmışlardır.

4-Kültür ve Medeniyet

Büyük çapta yerleşik hayat yaşayan, gelişmiş bir ziraat yapan bunun sonucunda köyler şehirler kurmuş; ticaretleri gelişmiş, hem İslam hem diğer milletlerde sıkı ilişki içerisinde bulunan doğu Avrupa'da Türk İslam kültürünün temsilcisi Bulgarların yüksek bir kültür ve medeniyeti sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bulgarların dilleri konusunda pek az bilgi vardır. Bulgarlar çok sayıda kasaba ve şehir kurmuşlardı bunların en önemlisi başkent Bulgar'dı.

Buradaki Han Cami, Doğu Türbesi, Aksaray, Karasaray, Küçük Minare... gibi mimari eserler dikkati çeker.

B-Karahanlılar (840-1212)

Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk sülalesinin kurduğu devlete en yaygın biçimde verilen isimdir. Karahanlıların menşei hakkında çok değişik görüşler ileri sürülmüş bulunmaktadır. Ülkemizde son yıllarda Karahanlılar üzerine yapılan ciddi araştırmalar sayesinde Karahanlılar devletinin Yağmalar tarafından kurulmuş olduğu kesinleşmiş bulunduğunu ifade etmekteyiz.

“Karahanlı” adının, devletin hükümdarlarının unvanlarında geçen “kadir” veya “kara” adından daha sonra türetildiği sanılmaktadır. Hanedanın kökeniyle ilgili olarak yedi farklı görüş ortaya atılmakla birlikte, Karahanlı hanedanının Yağma (Barthold, Minorsky, F. Sümer, R. Genç) veya Karluk (O. Pritsak, Ekber Necef) boyuna mensup olabileceğidir. Karahanlı hanedanı muasır İslam kaynaklarında el-Hâkâniye, el-Hâniye ve Âl-i Afrasyâb gibi isimlerle zikrolunmuştur.

1-Karahanlıların Siyasi Tarihi

Karahanlı sülalesinin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Handır. Devletin resmen kuruluşu onun zamanındadır (840). Ancak onun zamanında saltanat dönemi ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlunu tanımaktayız: Bazir Arslan ve Oğulcak Kadir Han. Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Karahanlılara sığınmış Ebu Nasr isimli bir Samanlı şehzade ile karşılaşmış ve İslamiyet'i benimsemiş ve Abdülkerim adını almıştır (944-945). Bundan sonra amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazanmış ve hâkim olduğu bölgelerde İslamiyet'i resmen ilan etmiştir.

Satuk Buğra Han 955 ya da 959'da ölmüş ve ondan sonra yerine önce kısa bir süre için oğlu Musa geçmiştir. Müteakiben Karahanlı tahtına diğer oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) geçmiştir. Bu sonuncusu Karahanlı devletini İslam dairesi içine sokmayı başarmıştır.

Bundan sonra Karahanlıların Maverâünnehir için Samanilerle Horasan için ise Gaznelilerle çeşitli zaman ve yerlerde savaşlar yaptıklarını görüyoruz. Ayrıca hanedan için mücadeleler de eksik olmamıştır.

Baytaş Arslan'ın yerine Karahanlı devletinin başına oğlu Ebu'l-Hasan Ali (Arslan Han b. Baytaş) geçmiştir. (ö. 998). Bu sırada Karahanlı devletinin batı bölgesini kardeşi Kılıç Buğra Han Harun idare etmektedir. İsficab (990), Semerkant ve Buhara (992) gibi şehirleri fethetmiştir. O böylece Maverâünnehir'i ilk fetheden Karahanlı hükümdarı olarak şöhret kazanmıştır.

Ebu'l Hasan Ali'nin yerine Karahanlı devletinin başına oğlu Ebu Nasr Ahmed b. Ali (Togan Han) (998-1016) geçmiştir. O Karahanlı hükümdarları içinde Abbasi halifesini ilk tanıyan kişi olarak bilinir. Artık bu sırada Kılıç Buğra Han Harun vefatından beri batı bölgesinde idare ve Samanilerle mücadeleyi Ebu'l-Hasan Ali'nin oğullarından Nasr b. Ali üstlenmiştir. Nasr b. Ali'nin batıdaki çabaları hakkında oldukça yeterli malumata sahibiz. Samani topraklarını hücum etmiştir. (996). Samanileri tamamen ortadan kaldırmak niyetinde olan Nasr b. Ali nihayet Maverâünnehir'deki hâkimiyetini tam olarak oturtmuştur bundan sonra ise bir antlaşma ile Gazellilere bıraktığı Horasan için mücadele etmesi gerekmiştir.

Nasr b. Ali, Gazneli Mahmud'un Hindistan'da meşguliyetinden faydalanarak ordu göndermiştir. Fakat ordu yenilgiye uğramıştır (1006). Karahanlıların Horasanı elde etme girişimleri de son bulmuştur. Maverâünnehirin ikinci ve gerçek hâkimi Nasr b. Ali'nin ölümü (1012-1013) üzerine de yerine üçüncü kardeşi Mansur geçmiştir. Mansur kısa sürede Karahanlı hanedanının en meşhur hükümdarlarından biri oldu. Ebu Nasr Ahmed b. Ali'nin

hastalığından da faydalanarak kendini büyük kağan ilan etti. Aile fertlerinden iki kardeş Mansur'a karşıydı. Böylece aile içinde başlayan mücadelede hanedan ve devlet yıprandı. Ebu Nasr Ahmed b. Ali'nin (1017-1018) vefatından sonra hanedan içinde en güçlü hükümdar adayı kardeşi Mansur'du. (Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Ali). Fakat o, Yusuf Kadir Han'la mücadele etmek mecburiyetinde kaldı. Mansur'un elinden kurtulmayı başaran Ali Tegin Buhara'ya hâkim oldu. Bundan kısa bir süre sonra Karahanlıların büyük kağanı Mansur hükümdarlıktan vazgeçerek yerini Yusuf Kadir Han'a bıraktı. (1024-1025).

İleriki senelerde Ali Tegin mevkiini korurken Yusuf Kadir Han da hâkimiyetini yaygınlaştırdığı tespit edilmiştir. 1032 sonunda ölen Yusuf Kadir Han'ın idaresi altındaki yerler oğullarından Süleyman Arslan ile Muhammed Buğra Han'ın eline geçti. Fakat aradan geçecek on sene sonrasında Karahanlı devleti doğu ve batı olmak üzere iki ayrı devlet halini alacaktı.

a-Batı Karahanlılar Devleti

Karahanlılar Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkent olmak üzere Batı'da I. Muhammed b. Nasr'ın bulunduğu asıl hâkimiyetin ise onun adına Semerkant'ta Maveraünnehir'i idare eden İbrahim b. Nasr'ın (Tamgaç Buğra Karahan İbrahim) elinde bulunduğunu görüyoruz. Muhammed'in ölümünden sonra (1052) ise İbrahim devletin tek hâkimi olmuştur. Bu sebeple "Büyük Tamgaç Han" diye anılmıştır.

İbrahim, Karahanlı hükümdarlarının en meşhurlarından biridir. Kendi adıyla anılan "Tamgaç Dirhemleri"ni bastırmıştır. Asayiş düzenli, halk müreffeh, adalet onun döneminde yaygındı. Yol kesici ve haydutlarla acımasız biçimde mücadele etmiştir. Kendisi kahraman bir asker, vakur bir hükümdar ve aynı zamanda dindar bir kişi olarak bilinir. Hayatının son döneminde Selçukluların yükselişiyle birlikte topraklarına düzenlenen Selçuklu akınlarıyla karşılaşmıştır (ö.1068).

İbrahim b. Nasr'ın yerine oğlu Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrahim (1068-1080) geçmiştir. Onun zamanında Selçuklularla mücadeleler arttı. Karahanlı hükümdarları içerisinde imar faaliyetlerine en fazla önem veren kimse olarak bilinir. Şemsü'l-Mülk'ten sonra batı Karahanlıların başına kardeşi Ebu Şuca Hızır b. İbrahim (1080-1081) geçti. Onu oğlu Ahmed (1081) takip etti. Ancak Melikşah'ın Buhara ve Semerkant'ı alarak Ahmed Han'ı esir ettiği, daha sonra da harekâtına devam ederek batı Karahanlıları kendisine bağladığı gibi, Doğuyu da hâkimiyeti altına aldığı görüyoruz. Ahmed Han, Selçuklulara bağlı kalmak şartıyla tahtına iade edilmişse de ulema ile ters düşerek idam edildiği biliniyor (1095). Bundan sonraki dönemde Batı Karahanlıların tamamı ile Selçukluların denetiminde kaldıklarını görüyoruz. Daha sonra Batı Karahanlılar, 1141 Katvan bozgunu sonrasında Karahıtayların idaresine girmiştir. Oldukça sıkıntılı geçen bu devrede II. Mesud Han (1160-1178), Karluklar ve Oğuzlarla mücadele etmek gibi kayda değer bazı işler yapmıştır.

Batı Karahanlıların son Hükümdarı Osman Han'dır (1204-1212). Onun döneminde Harezmşahlar büyük bir güç oluşturmıştır. Osman Han, bazen Karahıtaylara bazen de Harezmşahlara yaklaşıp devletini korumaya çalışmıştır. Ancak Harezmşah Muhammed'in Semerkant'ı işgali ve burayı kendisine başkent yapmasıyla Batı Karahanlılar son bulmuş ve Osman idam edilmiştir (1212).

b-Doğu Karahanlılar Devleti

Süleyman Arslan Han b. Yusuf (1031-1056), Doğu Karahanlıların ilk hükümdardır. Adil ve dindar bir hükümdardı. Onun zamanında devletin sınırları genişledi. Doğu Karahanlıların bundan sonraki tarihleri aile içinde hanlık mücadeleleriyle geçer. Tahtta sırasıyla Muhammed (1057), Hüseyin, İbrahim b. Muhammed (1057-1059), Tuğrul Karahan Mahmud'u (1059-1075) görüyoruz.

Daha sonra Karahanlıların tahtında Büyük Kağan olarak Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan'ı (1075) buluyoruz. Onun zamanında Yusuf Has Hacib, meşhur eseri Kutadgu Bilig'i ona ithaf etmiştir. Ebu'l Hasan'a oğullarından Ahmed'in (1102-1103) halef olduğu anlaşılıyor. Ahmed'in oğlu ve halefi İbrahim Han (1128'den sonra-1158'den sonra) iç karışıklıklar dolayısıyla Karahıtaylardan yardım istedi. Bu isteği kabul eden Karahıtaylar, Balasagun'a geldiler ve bir daha çıkmadılar. Karahıtaylar böylece Doğu Karahanlıları kendilerine bağlamış oldular.

İbrahim Han'dan sonra Doğu Karahanlılar tahtına bazı hanlar geçtiyse de iç karışıklıklar ve isyanlar şeklinde gelişen olaylar sonucu Doğu Karahanlılar Devleti 1210-1211'de son bulmuştur.

c-Fergaba Hanlığı

Fergana'da, 1141'de Karahıtayların Maveräünnehir'i işgal etmelerinden sonra merkezi Özkent şehri olan bağımsız bir devlet kurulmuştur. İlk hakanları batı Karahanlı Hasan b. Ali'nin üçüncü oğlu Hüseyin b. Hasan'dır. 1156'da ölen Hüseyin Han'ın halefi oğlu Tuğrul Han Mahmud olmalıdır. Mahmud ise 1164'de ölmüş olmalıdır. Bu hanedan hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. Bu bilgiler 1212 tarihinden itibaren tamamen kesilmektedir.

2-Devlet Teşkilatı

Hükümdarda Tanrı bağıışı bazı vasıflar vardır. İdare etme hakkı, Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlanmıştır. Bu bakımdan o, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi gibidir. Bu anlayış, Müslüman toplumlar arasında halifeyi yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak telakki eden ve bilhassa Abbasîler döneminde gelişme gösteren anlayışa tamamen benzemektedir.

Karahanlı hâkimiyet telakkisini biz, Yusuf Has Hacib'in ünlü eseri Kutadgu Bilig'de bulmaktayız. Buna göre bu dönemde Türk hükümdarının göğün altındaki bütün ülkelerin ve insanların tek hâkimi olarak farz edilmesi inanışı yaygın olarak yaşamaktadır. Bununla birlikte Türk hükümdarı asla insanüstü bir varlık olarak da görülmemiştir. Önce Tanrı'ya sonrada idaresi altında kilere karşı sorumludur.

Hükümdar:

Karahanlı hükümdarları İslam dinine bütünüyle bağlı, muttaki Müslümanlardı. Hükümdarda iyi tabiatlı olmak erdemlilik gibi vasıfların bulunması gerekiyordu. Hükümdarın başlıca vazifeleri halkın refahını sağlamak, kanunu düzenlemek, paranın ayarını korumak, adil bir idare tesis etmektir.

Karahanlı hükümdarları zaman içerisinde çeşitli lakap ve unvanlar gibi maddi ve manevi hâkimiyet alâmetlerini kullanmışlardır. Hükümdarın saray merkezli hayatını resmi ve hususi olarak ikiye ayırabiliriz. Karahanlı hükümdarları sarayda âlimleri de kabul ederlerdi. Halkın doyurulması da Karahanlı hükümdarlarının günlük hayatında önemli bir yer tutardı.

Saray Teşkilatı:

Saray hükümdar ve ailesinin oturduğu yer olduğu kadar devletin idare edildiği bir merkez aynı zamanda her çeşit memurun yetiştirildiği bir okul görünümündedir. Sarayda Ulu Hacib, Kapucubaşı, Silahdar, Alemdar, Aşçıbaşı gibi görevliler bulunurdu.

Merkez Teşkilatı:

Merkez teşkilatının başında hükümdar adına çeşitli devlet işlerini yürütmek üzere bir vezirin bulunduğunu biliyoruz. Diğer görevliler Ağacı (hazinedar), Tamgaçı (mühürdar), Adalet.

Taşra Teşkilatı:

Bu yapılanma içerisinde Kadılar, Amiller, Reisler, Muhtesipler bulunur. Posta teşkilatı vardır. En küçük yerleşim birimi olan köy ve obalarda resmi devlet görevlilerinin haricinde

boy, oba ve oymak beyleri gibi vazifeli kişilerde vardı. Karahanlılar döneminde gelişmiş bir ticaret hayatının varlığına da işaret etmemiz gerekecektir.

Askeri Teşkilat:

Onlar Müslüman komşularıyla bir kısım silahlı mücadeleler içerisine girdikleri gibi, İslamiyet'i gönülden benimsemiş olmalarının gereği ve sonucu olarak gayrimüslim Türklerle inançlarını yaymak amacıyla savaşlar yapmışlardır. Karahanlıların ordusu dört ana unsurdan oluşur. Saray Muhafızları, Hassa Ordusu, Hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri, devlete bağlı Türk teşekküllerine mensup kuvvetler.

3-Kültür ve Medeniyet

Karahanlılar dönemin milli tarihimizin içerisinde önemli bir yeri vardır. Bütün Maverâünnehir'de yüksek bir ilim ve kültür muhiti ortaya çıkmıştır. Karahanlılar döneminin kültür hayatı açısından en önemli vasfının Türklerin İslam medeniyeti dairesine girişleri olduğunu belirtelim.

İlk İslam dönemi ile ilgili Satuk Buğra Han destanı vardır. Karahanlılar dönemi İslami Türk edebiyatının sözlü mahsullerinden, üzerinde durulabilecek bir diğeri de Manas Destanıdır.

Karahanlılar dönemi söz konusu edildiğinde hatırlamamız gereken en önemli iki eser ise Kutadgu Bilig ve Divanu Lügati't-Türk'dür. Kaşgarlı Mahmud'un eseri Divanu Lügati't-Türk ise Abbasi halifesine takdim edilmiştir.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Kaşgar hükümdarına sunulmuştur.

Karahanlıların diğer bir deyimle geçici İlhanlılar devrinde meydana getirilen bazı dini edebi eserleri de burada zikredelim. Edip Ahmed'in Atabetü'l-Hakayık, Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet, Rağbuzi'nin Kıyasu'l-Enbiya isimli eserleri.

Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Medrese ve Daru'l-Merza'sı: Bilindiği gibi İslam eğitim öğretim tarihinde medreselerin çok özel bir yeri bulunmaktadır. Batı Karahanlılar sahasında Semerkant'ta, Tamgaç Buğra Karahan İbrahim tarafından kurulan medreseyi de bu vesile ile hatırlamamız yerinde olacaktır. Bu medrese, Bağdat'taki Nizamiye Medreseleri ile aynı döneme rastlamaktadır (1067).

Vakfiyesi günümüze intikal eden medresenin yöneticisi, hocaları, öğrencileri ve çeşitli görevlileriyle düzenli bir şekilde işleyebilmesi için yeterli maddi imkânlar ayrılmış, bunların harcanması ve diğer bir takım hususlar vakıf senedinde ayrıntılı olarak yer almıştır. Kurulan müessese mescit, kütüphane ve Kuran öğrenme halkın eğitimi ve benzeri amaçlarla kullanılacak salon ve odalarla yatılı kalacak öğrenciler için ayrılmış yurttan oluşmaktadır. Vakfın ilk kaimi Ebu Tahir Hasan b. Abdurrahman el-Gazzali idi. Görüldüğü üzere Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Semerkant'ta kurduğu medrese; son derece iyi düşünülmüş, zengin vakıflarla desteklenmiş, muntazam bir eğitim öğretim kurumudur.

Son olarak üzerinde durmak istediğimiz konu ise, Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Semerkant'ta kurduğu (1066) Daru'l-Merza'dır. Kurucusunun amacı İnsanlara iyilik etmek ve zengin fakir ayırt etmeksizin hastalara yardım edip onları iyileştirmektir, maddi imkânlarla donatılmış bir hastanedir, müracaat eden hastalar tedavileri süresince bu hastanede kalabileceklerdir.

4-İmar Faaliyetleri

Karahanlılar şehirlerinin medrese, türbe, köprü, camiye, saray ve ribatlarla süslemişlerdi. Karahanlılar da cami mimarisi gelişmişti. Karahanlıların cami mimarisine getirdikleri en önemli yenilik ise abidevi minarelerdir. Bu dönemde türbe mimarisi de büyük bir gelişme kaydetmiştir. Ribatların inşasına devam edildiği gibi kervansaraylarda dikkat

çekecek bir düzeye ulaşmıştır. Öte yandan İslam mimarisinin sırlı tuğla ve kiremit tekniğinin Karahanlılar tarafından getirildiği anlaşılmaktadır.

İlk zamanlarda camilerde yapı malzemesi olarak kerpiç kullanılmış, ince alçı süslemelerle kaplanmıştır. Şir Kebir Camii mihrabı buna örnektir. Daha sonraları ise kerpicein yerini tuğla almıştır. XI. yüzyılın başlarından kalmış Hazara'daki Kışlak Hazara Camii, Merv şehri yakınlarındaki Talhatan Baba Camii örnek olarak gösterilebilir.

Türbe mimarisi büyük gelişme göstermiştir. Karahanlılardan kalan en eski türbe 978 tarihli Arap Ata türbesidir. Diğerleri ise XII. Yüzyıl başlarından kalma Ayşe Bibi ve Balaci Hatun türbeleridir.

Batı Karahanlı hükümdarı Nasr b. İbrahim (1068-1080), Ribat-ı Melik (1079) ve Semerkand-Hocend arasındaki Akkütel'de olmak üzere iki kervansaray yaptırmıştır. Ayrıca Buhara Ulu Camii'ni yeniden yaptırmış ve Şemsabad sarayının temellerini atmıştır. Karahanlı mimarisinin daha sonraki Türk-İslam mimarisine açık etkileri olmuştur.

VII. Hafta

C- GAZNELİLER

1-Gaznelilerin Siyasi Tarihi

Türkler, Abbasilerin başlarından itibaren bu İslam devletinin hizmetinde bulundukları gibi; İran'daki Müslüman hanedanlardan Büveyhiler ve Samanilerin de hizmetlerinde bulunmuşlardır. Samanilerin devlet kadrolarında Türkleri görüyoruz. Tabiatıyla devletin zayıfladığı dönemlerde bu Türkler kendi kuvvetlerine dayanarak yarı bağımsız bir biçimde hareket etmekten de çekinmemişlerdir. İşte bu arada Türk komutanlarından biri de Gazneliler Devleti'nin temellerini atacak olan Alptegin'dir.

Alptegin önce Samani emiri Ahmed b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmış, onun hassa askerleri arasına dâhil olmuş bir Türk gulamıdır. Sahip olduğu meziyetler dolayısıyla Alptegin, Emir Nasr b. Ahmed (914-943) tarafından azat edildi. Nuh b. Nasr (943-954) döneminde yükselmeye devam eden Alptegin, çok önemli bir görev olan hassa askerleri komutanlığına (Hâcibü'l-Huccablık makamına) getirilmiştir. Bundan sonra emir olan Abdülmelik (954-961) üzerinde büyük bir nüfuz sahibi idi ve bu sırada Samani siyasetinde aktif bir rol oynuyordu. Abdülmelik onun nüfuz ve etkisinden çekinerek kendisini devlet merkezinden uzaklaştırmak istedi nihayet Alptegin'in Horasan valiliğine başladığını görüyoruz (961). Fakat o sarayda etkisini devam ettirmekten ve gelişmelerden haberdar olmaktan da geri durmadı. Bir müddet sonra Abdülmelik'in yerine Samani tahtına Mansur b. Nuh (961-976) geçince, O bu değişikliği kendi geleceği açısından uygun görmediği gibi üzerine gönderilen Samani ordusunu da mağlup etti (962). Gelişen diğer bazı olaylardan sonra Alptegin'in Gazne'de bağımsız bir beylik kurduğu ve Gazneliler devletinin temellerini attığını görüyoruz (Ocak 963).

Alptegin Gazne'de ölünce yerine oğlu Ebu İshâk İbrahim (963-966) geçtiyse de daha önce Gazne'de hâkim olan Levikler hanedanının başkaldırısıyla karşılaştı. Bu tehlike Samanlı ailesinin yardımıyla atlatılabildi. Bu yardım, Gaznelilerin itibari de olsa Samanilere bağlanması ile sonuçlandı.

Ebu İshak İbrahim'in oğlu yoktu. O öldükten sonra yerine Alptegin'in kölesi Bilgetegin hükümdar olarak seçildi. On yıllık bir saltanattan sonra Gerdiz kalesinin kuşatılması esnasında öldü (975).

Bilgetegin'in yerine Alptegin'in diğer bir kölesi olan Böritegin geçti. Ancak halkı kendinden nefret ettirecek kadar kötü bir idare sergilediğinden, Gazne halkı tarafından şehrin eski hâkimi Levik geri çağrıldı. Levik, Kabûl-Şahlardan yardım alarak Gazne'ye saldırdı. Ancak Alptegin'in gulamlarından komutan Sebüktegin idaresi altındaki 500 gulam ile

istilacıları karşılayarak mağlup etti. Levîk esir edilip öldürüldü. Devleti yönetmekte acizlik gösteren Börtegin görevinden uzaklaştırılarak, Türk beyleri tarafından Sebüktegin hükümdarlığa seçildi. (20 Nisan 977)

Samanilerin hâkimiyetini tanımaya devam etmiş olan Sebüktegin Gazneliler hanedanının da kurucusudur. Artık bundan sonra devletin başında daima onun soyundan gelen bir hükümdar bulunacaktır. Sebüktegin, ilk iş olarak Büst şehrini 978'de Togan Tegin'in elinden aldı. Bundan sonra Toharistan, Zemindâver, Doğu Gur ve KUSDâr bölgesini de ele geçirerek kısa sürede sınırlarını genişletti. Bilahare Hindistan seferlerine girişti. Giriştiği bu mücadeleler sonunda Lamgân ve Peşaver arasındaki bölgeyi kendi topraklarına kattı (979 ve 988). Böylece İslam dini bu bölgeye girmiş oldu.

a-Gazneli Mahmut

Sebüktegin 997'de öldü yerine oğlu İsmail veliaht gösterilmişti. İsmail babasından sonra tahta geçse de yaşça ondan büyük olan Mahmut onun hükümdarlığını tanımadı ve Mart 998'de Gazne'ye hücum ederek tahta geçti. Gazneli Mahmud'un, ilim adamlarına şair ve ediplere gösterdiği yakın ilgi ve alaka birçok sanat eserinin oluşmasına katkı sağladı. Özellikle de Hindistan'a İslamiyet'in yayılması için yaptığı seferlerde adını Türk İslam tarihine silinmeyecek bir biçimde yazdırdı.

Mahmud, çocukluğundan itibaren iyi bir dini tahsil görmüş dini iyi bilmekteydi ve fıkıh bilgisi sahibiydi. İslami geleneklere oldukça aşinaydı. İlk gençlik yıllarından itibaren devlet idaresinde farklı görevler almış seferlere katılmış veya bunlardan bazılarını bizzat yönetmişti.

Gazneli Mahmud Samaniler tarafından tanınmamış bulunan Abbasi halifesine elçiler göndermiş onun adına hutbe okutmuştur. Gazneli Mahmud ölünceye kadar bir savaş meydanından diğerine koştuğu görülür. Sadece Hindistan'a 17 sefer yapan ve Gazneli Devletini dönemin en büyük kuvveti haline getiren Mahmud İslam devletleri içinde sultan unvanını ilk defa kullanmış hükümdar olarak da bilinir. Samanilerin ortadan kalkması Mahmud'a tam bağımsız olma imkânı vermiş olması dolayısıyla da ayrıca önemlidir. Onun Hint seferlerinin iki önemli sebebi vardır birincisi bu zengin ülkenin imkânlarından faydalanmak ikincisi İslam dinini yaymaktır.

Hindistan seferlerini önemleri dolayısıyla kısaca gösterelim:

Birinci Hint Seferinde (1000) Kabil'in doğusundaki Lamgan bölgesinde Hintlilere ait bazı kaleleri fethetmiştir.

İkinci Hint Seferinde (1001) Vayhand'ı fethetmiş bu sefer sonunda da büyük ganimet elde etmiştir.

Üçüncü Hint Seferinde (1004) Bhatiye fethedilmiş, büyük çapta ganimet elde edilmiştir.

Dördüncü Hint Seferi de (1006) Multan'a yapıldı. Multan emiri Ebu'l-Fütuh Davud'un Sünnilikten ayrılıp Karmatiliği benimsemesi bu seferin gerekçesi oldu.

Beşinci Hint Seferi (1008) Multanlıların tekrar Hinduizm'e dönmesi üzerine yeniden Multan'a yapıldı. Şehir tekrar alındı.

Altıncı Hint Seferi (1008 senesi son baharında) birleşik racalar ordusu üzerine gidilmiş Vahyand yakınlarında zafer elde edilmiş ve Pencap yolu kesin olarak açılmıştır.

Yedinci Hint Seferi (1009) Narayanpur'a yapıldı. Şehir halkı mukavemet göstermeden yıllık vergiye razı oldular.

Sekizinci Hint Seferi (1010) yine Multan'a karşıdır. Karmatiler sindirilmiş bölge tamamen temizlenmiştir.

Dokuzuncu Hint Seferinde (1014) Keşmir'e kadar uzanmış ve bu seferin Hindistan'daki yankıları büyük olmuş Hinduların bir kısmı Müslümanlığı kabul etmiştir.

Onuncu Hint Seferi (1014 sonu 1015 başları) bunda hedef çok önemli bir putun bulunduğu Tanisar şehri idi. Burası zapt edildi ve put Gazne'ye getirildi.

On birinci Hint Seferi (1016) Lohkot kalesini almak için yapıldı ancak şiddetli kış sebebiyle sonuçsuz kaldı.

On ikinci Hint Seferinde (1018) mabetleri ile meşhur Muttra'yı ele geçirdi.

On üçüncü Hint Seferi (1019) Hintli racaların Knave'ı geri almak için yaptıkları bir saldırı üzerine gerçekleşti. Hintliler bozuldu ve kaçtı. İslamlaştırmaya devam edildi.

On dördüncü Hint Seferi (1021) Keşmir'e karşıdır ve Lohkot kalesi alınmak istenmiştir. Ancak bu seferde fetih mümkün olamamıştır.

On beşinci Hint Seferinde (1022) Mahmud, Kalincar kalesini kuşattı. Zengin ganimetler karşılığında antlaşma yapıldı. Bazı yerler fethedildi.

On altıncı ve en meşhur Hint Seferine (1026) çıktı Sumnat şehri ele geçirildi. Mabut Şiva'ya ait put dört parçaya bölünerek Gazne'ye götürüldü.

On yedinci Hint Seferi (1027) ise on altıncı seferin dönüş yolunda Mahmud'un ordusu nehir haydutlarının hücumuna uğramıştı bu sefer onları cezalandırmak için yapıldı.

Gazneli Mahmud'un Şahsiyeti

Ömrünün büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçiren Mahmud, özellikle Hindistan'a yaptığı seferlerde çok yorulmuş ve hastalanmıştır. Tarihçiler onun verem hastalığından öldüğünü kabul ederler. Ölüm hastalığına tutulduğunda dinlenmesi yönünde hekimlerin tavsiyelerini dinlememiş, bu sebeple hastalığı gün be gün ilerlemiştir. Mahmud 1029-1030 kışını Belh'de geçirmişti. Şehrin havası ona iyi gelmemiş, Gazne'ye dönmüş ise de hastalığı daha da kötüleşmiş ve 30 Nisan 1030'da 59 yaşında ölmüştür. Mahmud, Türk-İslam dünyasının müstesna devlet adamlarından birisidir. Mahmud, Sâmânî Devleti'ne tabi bir beylik olarak devraldığı Gazneli Devleti'ni; batıda Azerbaycan hudutlarına, doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, Orta Asya'da Harezm'den Hind Okyanusu sahillerine kadar ulaştırmıştı. O, Hindistan'a yaptığı gazalar sebebiyle "gâzî" lakabıyla ve "putperest Hinduların çekici" olarak şöhret kazanmıştır.

b-Sultan Mesud ve Sonrası

Gazneli Mahmud'un yerine vasiyeti gereği küçük oğlu Muhammed geçmiş ise de, ordunun desteğini elinde bulunduran Mesud, kardeşini mağlup ederek Ekim 1030'de Gazne tahtına oturmuştur. Mesud'un hayatı da babası gibi, seferlerle geçmiştir. Sultan Mesud'un ilk faaliyetlerinden biri kardeşini önce hapsedirip sonra da mallarına el koymasındır ki, bu gelişme ona karşı ilk huzursuzluk belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim devlet görevlileri onun bu davranışından endişelenmişlerdir. (Kasım 1030). Mesud tahta geçişinin ilk sıralarında ülke yönetiminde kendisine göre bazı düzenlemeler yapmıştır. Karahanlılara elçi göndermiş ve Süleyman Arslan Han ile antlaşma sağlamıştır Sultan Mesud babasının yerine geçtikten sonra devlette çok değişikliğe ve huzursuzluğa sebep oldu.

Sultan Mesud'u uğraştıran problemler arasında Karahanlılardan Ali Tegin'le olan mücadelesi önemlidir. Gazneliler adına Harezm'e hâkim olan Altuntaş, Karahanlı Hükümdarı Ali Tegin'e Buhara-Semerkant arasında yapılan savaşta mağlup olarak öldü (1032). Yerine tayin edilen Harun isyan etti (1034). Ali Tegin, isyana destek vermiş ancak Harun Gazneliler tarafından mağlup edilmiştir.

Sultan Mesud Horasan'da isyan etmiş olan Türkmenlerle meşgul oldu. Onları bozguna uğratarak çöllere kaçmalarını sağladı (1034). Fakat Horasan tam olarak durulmuş değildi.

Selçukluların kendilerine uygun bir yurt edinmek amacıyla Gaznelilerin hâkimiyetindeki Horasana girdikleri (Mayıs 1035) ve Merv, Serahs ve Ferâve'ye yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Bu durum Gaznelilerle onlar arasında Mesud'un ölümüne,

Selçukluların ise bağımsızlıklarını elde etmelerine kadar giden bir süreci de başlatmıştır. Selçuklular, Gazne ordusunu Nesâ sahrasındaki Hisâr-ı Tâk'da ağır bir yenilgiye uğrattılar. (Haziran 1035). Bu arada Mesud Horasanın karışık durumuna rağmen Hindistan'a sefere çıkmış, Hansi kalesini fethetmişti (1037). Böylece Sultan Mesud halletmesi gereken problemler yerine başka bazı konularla ilgilenmiş yeterince dikkatli bir yönetici olmadığını göstermiş olmakta idi.

Selçuklularla Gaznelilerin ikinci karşılaşması Serahs yakınlarında oldu ve sabahtan öğleye kadar süren bu meydan muharebesini yine Selçuklular kazandı (Mayıs 1038). Bunun üzerine bütün Horasan Selçukluların eline geçti ve Nişabur'da hutbe Tuğrul Bey adına okundu. Sultan Mesud, Ulya-âbâd'da Çağrı Bey'in emrindeki Türkmenleri bozguna uğratmış, ancak çöle kaçan Selçukluları takip etmekten kaçınmıştı. (14 Nisan 1039).

Uzun hazırlıklardan sonra, 7-9 Ramazan 431/22-24 Mayıs 1040'da Dandanakan kalesi önünde gerçekleşen savaşta Gazne ordusu hezimete uğradı. Artık Selçuklular geniş bir ülke ile beraber müstakil bir devlete de sahip olmuşlardı.

Savaş alanını terk eden Mesud, Garcistan tarafına kaçtı. Daha sonra Gazne'ye gelen Mesud burada tutunamayınca hazineleriyle birlikte Hindistan'a hareket etti (15 Kasım 1040). Mesud, tahttan indirilerek yerine kardeşi Muhammed ikinci defa devletin başına geçti. Sultan Mesud hapsedildiği Giri kalesinde öldürüldü (Ocak 1041). O sağlam yapılı, cesur, güçlü, kuvvetli, cömertti fakire çok sadaka verirdi. İlme ve ulemaya büyük değer verirdi. Başkentini güzel binalarla süslemişti. Sonuçta babasının ona bıraktığı büyük ülke kendisinden sonra küçülmeye, güçlü Gazneliler devleti duraklamaya yüz tuttu. Başa geçen Mevdud (1041-1049) ülke içerisinde asayiş temin ettiyse de Selçuklularla başa çıkamadı. Gerek Mevdud ve gerekse daha sonrakiler Ali (1049-1050), Abdurreşid (1050-1052), Tuğrul (1052), Ferruhzad (1053-1059) artık ülkeyi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtaracak güçte değillerdi.

Gazneliler Devleti'nin bu duraklama devresinde İbrahim (1059-1099) döneminde, uzun yıllar devam eden Selçuklu Gazneli mücadelesine son verilerek barış gerçekleştirildi. Uzun yıllar sürecek bir barış dönemini gerçekleştirmiştir. Ataları gibi Hindistan seferlerine devam eden sultan İbrahim bu bölgede bazı kaleleri fethetmiştir. Bu dönemde ülkede asayiş ve düzen sağlanmıştır. O adil ve cömertti, ilmin koruyucusu olarak çok sayıda medrese camii ve benzeri mimari eserler meydana getirmiştir.

Sultan İbrahim'i oğlu III. Mesud (1099-1115) takip etmiştir. Onun döneminde de adil bir idare var olmuş bu arada bazı Hind Seferleri de gerçekleştirilmiştir. Müteakiben Mesud'un oğulları Şirzad (1115-1116), Melik Arslan (1116-1118), Behramşah (1118-1152) tahta çıktılar. Uzunca bir süre tahta kalmış olan Behramşah artık tam bağımsız değildir. Selçuklu sultanı Sencer'e bağlıdır. Bu arada ülkede asayiş bozulmuştu. Nihayet onun Selçuklularla da arası açılmıştır. Gaznelilerin son sultanı Hüsrev Melik'tir (1160-1186). Hüsrev Melik, devleti yıkılmaktan kurtarabilecek karaktere sahip değildi. Gazne'yi, Hüsrevşah döneminde (1152-1160) almış olan Gurlular birkaç sene içerisinde de Pencap bölgesi ve Lahor'u da ellerine geçirdi. Gazneliler devleti böylece son buldu (1186).

2-Devlet Teşkilatı

Gazneliler devletinin tebaasını Türkler ve muhtelif etnik kökenli yerliler oluşturmakta idi. Gaznelilerin Devlet bürokrasinin en üst noktasında kendisine emir ve ya sultan denilen hükümdar bulunurdu. Gaznelilerde hükümdardan sonra devletin en yetkili kişisi vezirdi. Hükümdarın mührü onda bulunur ve bütün konularla meşgul olma yetkisine sahip olurdu. Gazneli sultanlar Abbasi halifeleri ile iyi ilişkiler içinde bulunurlar hiç değilse görünüşte onun vekili gibi hareket ederlerdi.

Gazneli sarayında Ağacı, Candar, Camedar, Şarabdar, Hansalar ve benzeri görevliler bulunurdu. Elçilerin karşılanması ve hükümdar tarafından kabulünde görev yapan özel bir teşrifat memuru pozisyonundaki Resuldar'ı hatırlatmamız mümkündür.

Merkez Teşkilatı

Divan-ı Vezaret, Divan-ı Risalet, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf, Divan-ı Vekâlet.

Taşra Teşkilatı

Her eyalette idari taksimatın mülki, askeri ve adli olmak üzere üç önemli şubesi bulunurdu. Gaznelilerde taşra teşkilatı içerisinde önemli yer tutan birimlerden biri de berid idi. Gerek resmi görevliler ile ilgili ve gerekse halkı ilgilendiren bütün konuları raporlar halinde başkente ulaştırırdı. Haraç amiline Bûndar adı verilirdi Ve kendisine bağlı memurlarıyla birlikte bölgesindeki tahsilatı yapardı.

Şehirlerin idaresi

Kalenin komutanına Kutval denirdi. Şehrin en önde gelen kişisi Şahne olup düzeni koruma ve inzibat işleriyle meşgul olurdu. Emir-i Hares suçluların tutuklanması ve mahkemeye çıkıncaya kadar korunmasına bakardı. Bunları dışında Muhtesip, Hatip, Reisler bulunurdu.

Adli Sistem

Eyaletlerde Kadı'l-Kudat, şehirlerde kadılar bulunurdu. Gaznelilerde Divan-ı Mezalim de bulunmakta idi.

Ordu

Başlıca unsurları Gulaman, Muntazam, Eyalet Askerleri, ücretli askerler, gönüllüler.

Kültür ve Medeniyet

Gazneliler Büyük bir siyasi görüşün temsilcileri olma yanında kültür ve medeniyet açısından da yüksek bir düzeydeydiler. Dini bilgileri yeterli olan Mahmut aynı zamanda da yüksek bir edebiyat terbiyesine sahipti. O ve ondan sonra gelen Sultanlar Sarayı âlim ve şairlerin toplandığı bir merkez haline getirmişlerdi. Bu dönemde öğrenim kurumlarına da önem verilmiştir. İlmi eserler Arapça yazılmış. Âlim ve Şairleri arasında Türk asıllı Minuçihri ve Ferruhi vardır. Gazne Sarayı ile ilişkili şair edip ve yer yerde bilginlerin eserlerinde Gaznelilerin kültür tarihleri olduğu kadar, devlet kurumları ve iktisadi hayatları ile ilgili olarak da çok zengin malzeme bulabilmektedirler

Gaznelilerin hâkim oldukları geniş ülkelerde tasavvuf büyük gelişme göstermiştir. Horasan şehirleri çok sayıda büyük Sufiye ev sahipliği yapmışlardır. Gazneliler devri tarih yazıcılığı bakımından da önemlidir.

Gazneliler devri söz konusu edildiğinde hiç unutmamız gereken çok yönlü bir âlimde Ebu Reyhan el-Biruni'dir. Biruni, el-Kanunu'l-Mes'udi adlı astronomi gibi alanlarda önemli bilgiler vermektedir.

İmar Faaliyetleri

Mahmud saraylar ve halkın yararına çarşı, köprü, su yolu ve kemerleri yaptırmıştır. Bu dönemde ülkenin her tarafında dini yapılarda mevcuttu. Gazne medreseler, kütüphaneler, saray ve camilerle süslenmiş, bu sırada Asya'nın en büyük kültürel merkezlerinden biri olmuştur.

D-BÜYÜK SELÇUKLULAR

Selçuklu imparatorluğu, Türklerin kurmuş olduğu dört büyük imparatorluktan üçüncüsüdür. Selçuklu imparatorluğunun temelleri Horasan'da yani tamamıyla İslamlaşmış bir muhitte atılmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ortaya çıkışının Türk tarihi açısından olduğu kadar genel İslam tarihi yönünden de ne kadar büyük olduğunu bilmekteyiz.

Selçukluların Siyasi Tarihi

Selçuklu Ailesi ve KuruluŖ

Selçuk ailesi Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Selçuk'un babası Dokak adını taşımakta ve önemli bir aileden gelerek Oğuz Yabgu Devleti'nde mühim bir mevki işgal etmekte idi. Dokak'ın soyundan İslamiyet'i kabul eden ilk kişi ise Selçuk'tur. Dokak öldüğünde oğlu Selçuk 18 yaşındaydı. Oğuz Yabgu'sunun yanında yetişmiş ve daha sonra babasının bu devletteki yüksek mevki işgal ederek Subaşı olmuştur. Selçuk'un kendine bağlı Oğuzlarla Yabgudan ayrılarak Güneye inmesi konusunda değişik bazı rivayetler bulunmakta ise de bunun tarihteki büyük Türk göçlerinin çoğunda olduğu gibi yer darlığı ve otlak yetersizliğine bağlı olması gerekir. Selçuk'un Oğuz şehri olup Yabguya oldukça zayıf bir bağla bağlanmış bulunan Cend'e gelmesi, (muhtemelen 960) tarihte mühim bir dönemin başlangıcını oluşturur. Zira burası Müslümanların oturduğu Türk ve İslam ülkeleri arasında bir sınır şehridir. Bu durumda Selçuk Buhara ve Harezm gibi komşu İslam ülkelerinden din adamları isteyerek, kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir. Selçuk'u bu kararı almaya sevk eden en önemli amil yeni dinin cazibesi kadar aynı zamanda da bu sayede kazanacağı siyasi imkânlar olmalıdır.

Şimdi sıra Oğuz Yabgusu ile siyasi bağıllığı son vermeyi gelmiştir. Nitekim yıllık vergisinin tahsili için Cend'e gelen memurlarını Selçuk; kâfirlere haraç vermeyeceğini söyleyerek uzaklaştırmış, böylece İslam yolunda savaşa hazır bir Gazi olduğunu göstermiştir. Bundan sonra savaşlar başlamıştır. Cend ve çevresini Yabgu'dan ayırarak, müstakil sayılabilecek bir idare oluşturmuştur. Selçukluların Cende geldikleri sırada bölge çevresinde üç devlet vardı. Selçuklular bu komşularıyla çeşitli görünümsergileyen ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bu arada Samani devleti tamamen ortadan kalkmış, Karahanlılar Maverâünnehir'e Gazneliler de Horasan'a hâkim olmuşlardı. Nihayet Selçuk kendi adıyla anılacak Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini attıktan sonra Cend'de (1009) yüz yaşlarında vefat etmiştir.

Selçuk'un Mikail, Arslan, Yusuf, Musa isimlerinde dört oğlu vardı. En büyük oğlu daha babası hayatta iken bir savaşta ölmüş (995) onun iki oğlu Tuğrul ve Çağrı bizzat dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir. Selçuk'un vefatı üzerine ailenin fertleri idaredeki yerlerini almışlardır. Bu sırada Cend'den ayrılarak Maverâünnehir'e inmiş bulunan Selçuklular Karahanlılarla karşı karşıya gelmişlerdi. Bu sırada Selçukluların devamlı bir biçimde Karahanlıların baskılarına uğramakta olduğunu görüyoruz. Nitekim Ali Tegin Selçukluları Keş ve Neşheb sahrasından çıkarmak için Türkistan melik ve hükümdarlarına mektuplar yazmıştı. Bu siyasi baskı Selçuklulara, Horasan ile Irak-ı Acem'de kendileri için uygun yerler bulunamayacağını dolayısıyla daha uzaklara gitmeleri gerektiğini düşündürdü. Bu durumda Tuğrul Bey çöllerde açılırken kardeşi Çağrı Bey Doğu Anadolu'ya meşhur akınlarını gerçekleştirdi (1016-1021).

Arslan Yabgu'nun Gazne Sultanı Mahmud tarafından Semerkant'a getirilerek tevkif edildiğini, Hindistan'da Kalincar kalesine hapsedildiğini (1025) ve 7 yıl sonra öldüğünü, Yusuf'un da ölmesi nedeniyle Selçukluların başında Musa İnanç Yabgu varsa da (1064'den sonra) öldükten sonra gerçek güç Tuğrul ve Çağrı beylerde idi.

Çağrı beyin Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği akın önemlidir. (1016-1201) Bu akınla o bölgede gelecek Türklere mukavemet edebilecek ciddi bir kuvvetin bulunmadığını tespit edilmiştir ki bu durum ileride mühim sonuçlar doğuracaktır.

Çeşitli hadise ve gelişmelerden sonra Selçuklular (1035) Gazneli toprağı olan Horasana geçtiler. Bu geçiş daha sonra doğuracağı neticeleri göz önüne alındığında son derece önemli bir olay tarzında değerlendirilmek gerekir. Zira bundan sonra artık gelişmeler Tuğrul ve Çağrı

Beyler yönetiminde Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini Horasan'da atılmasına imkân verecektir. Burada karşımıza Selçuklu-Gazneli ilişkileri çıkar. Bunun ilk safhası Nesa çevresinde Gazne ordusu, Selçuklular tarafından büyük bir mağlûbiyeti uğratılmıştır (1035). Gazneliler tarafından Selçuklulara bazı topraklar verilerek yarı bağımlı bir durumun kabulü şartıyla barış sağlanır gibi olduysa da devamlı olamamıştır. Selçuklu Gazneli münasebetlerinin ikinci merhalesinde Serahs yakınlarında olup (Mayıs 1038) Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Böylece Horasan kesin biçimde Selçuklu idaresine girmiştir. Bunun üzerine bölge aile fertleri arasında paylaşılmıştır. Şimdi artık Tuğrul Bey devletin başındadır ve Nişabur'u merkez edinmiştir. Selçuklularla Gazneliler arasında üçüncü büyük savaş daha önemli sonuçlar doğuracaktır. Gazneli ordusuyla Selçuklu ordusu Dandanakan hisarı önünde karşılaştı. (22-24 Mayıs 1040). Gazne ordusu Büyük bir hezimete uğradı. Sultan Mesud'da kendi adamları tarafından öldürüldü. Savaşın esas önemi Selçuklu devletin kesin olarak müstakil bir devlet tarzında bununla kurulmuş olmasındandır.

Savaştan bir ay sonra Selçuklu ileri gelenleri Merv'de kurdukları devletin asıl teşkil ve tanzimini hedefleyen ve Tuğrul Bey'in konuşması ile açılan büyük bir kurultay düzenlediler. Önemli kararların alındığı Merv kurultayında fetihler kararlaştırıldı.

Kurultayda alınan kararlardan birisiyle de, ülke ve ileride fethedilecek bölgeler Selçuklu hanedanına mensup üç reis arasında taksim edilmiş. Merv Çağrı Bey'e, Herat Musa İnanc Yabgu'ya, Nişabur da kalmak üzere bütün Irak bölgesi Selçuklu Sultanı unvanıyla Tuğrul Bey'e verildi.

a-Tuğrul Bey (1040-1063)

Künyesi Rükneddin Tuğrul Bey Ebu Tâlib Muhammed b. Mikâil b. Selçuk'dur. Tuğrul Bey döneminde Selçuklu sınırlarının büyük bir hızla genişletilmesine devam edildi. Herat 1040, Sistan 1041, Kirman 1051 ve Umman fethedildi. Bu sırada aile fertleri arasında bazı mücadelelerin varlığına da temas etmek gerekir. İbrahim Yınal, Resul Tekin ve Kutalmış'ın isyanları gibi. Çağrı Bey de 70 yaşında vefat etti.

Tuğrul Bey'in devletin sınırlarını genişletmesi yanında, önemli icraatlarından biri de Türkmen akınlarını Anadolu'ya yönlendirmek suretiyle, bu toprakların ebedi bir Türk yurdu olmasına katkısıdır. Oğuzlar büyük küteler halinde Selçuklu ülkesine göç etmeye başladılar. Bu durumda Tuğrul beye düşen hâkim olduğu İslam ülkelerindeki halkı korumak, refahlarını sağlamak ve bu ırkdaşlarına yurt bulmak ve geçim imkânlarını hazırlamaktı aynı zamanda da İslam'ın sultanı ve hamisi olmak idi. İslam ülkelerine giren Türkmenler isabetli bir biçimde Bizans ülkesine yönlendirildiler, böylece bölgenin Türkleşmesine önemli katkıları temin edildi. Nişabur yerine Rey başkent yapılmıştır (1043). Hasankale'de (Pasinler) (1048) İbrahim Yınal'ın yönettiği Selçuklu ordusuyla, Liparitin komuta ettiği Bizans ordusunun çarpışmasında Bizanslılar mağlup edildi. Bu sene Türklerin Bizans topraklarına sürekli akınlarının başlangıç tarihi olarak belirlenebilir. Tuğrul Bey daha sonraki yıllarda Doğu Anadolu'ya gelerek (1054 yılı başları) fetih hareketlerini düzenleyecek ve destekleyecektir. Onun bölgeden ayrılmasından sonra ise akınlar Selçuklu şehzadeleri, emirler ve Türkmen beyleri tarafından yürütülmüştür.

Onun dönemindeki Anadolu harekâtı tam anlamıyla bir fetih niteliği taşımaktan ziyade daha sonraki yıllarda yapılacak olan fetih ve yerleşme hareketlerine uygun zeminler hazırlamaktır.

Selçuklular ve Abbasi Hilafetinin ilişkileri üzerinde kısaca duralım. Abbasî halifesi Şii Büveyhiler ve Fatımiler tarafından baskısı altındaydı. Halifenin daveti üzerine Tuğrul Bey Bağdat'a yöneldi ve şehre girdi (18 Aralık 1055). Büveyhiler adına şehre hâkim olan Arslan

Besasiri kaçtı. Böylece Abbasi Hilafeti üzerindeki Büveyhi hâkimiyetine son verildiği gibi Tuğrul Bey Sünni İslam dünyasının müdafaasını da üstlenmiş oldu.

Tuğrul Bey (Ocak 1058)'de Bağdat'a yeniden geldi. Halife Kâim bi-emrillâh, onu Melik'ül-Maşrik ve'l-Mağrib "Doğunun ve Batının hükümdarı" ilân etmiş ve Ebû Tâlib künyesi ile "Rûkn ed-dîn" lâkabını vermişti. Ayrıca Tuğrul Bey'e hilatler giydirdi ve iki kılıç kuşattı. Artık İslâm âleminin siyasî hâkimiyeti, halife eliyle resmen Tuğrul Bey'e geçmiş oluyordu. Ancak İbrahim Yınal'ın isyanı üzerine Sultan Tuğrul, Bağdat'tan ayrıldı. Bu ayrılığı fırsat bilen Arslan Besasiri tekrar Bağdat'a girdi. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal meselesini hallettikten sonra Bağdat'a gelerek (Aralık 1059) halifeyi tekrar makamına oturttu. Sonra da Rey'e döndü.

Hanımı Altuncan Hatun'un vasiyeti üzere halifenin kızı Seyyide ile Tebriz dışında nikâhlandı (Ağustos 1062). Şubat 1063'te Bağdat'ta muhteşem düğün yapıldı. Sultan Tuğrul, Rey şehrine döndükten kısa süre sonra hastalanıp öldü. (4 Eylül 1063).

Âlimlere ve din adamlarına sevgi ve saygı onun tabiatındadır. Sultan Tuğrul, adaleti, şefkati, sabrı, tahammülü ile göçebe bir teşkilatın reisliğinden imparatorluğun başına geçebilmiştir.

b-Alparslan (1064-1072)

Sultan Tuğrul, çocuğu olmadığından ölmeden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht tayin etmişti. Vezir Amîd el-Mülk de buna uyarak Süleyman'ı Rey'e getirmiş ve tahta çıkarmıştı. Diğer taraftan Alparslan, Kutalmış ve Musa (İnanç), Süleyman'ın sultanlığını tanımadılar. Alparslan, giriştiği askeri mücadelede rakiplerini saf dışı bırakarak Selçuklu tahtına oturdu (1064). Bunun üzerine Abbasi halifesi Kaim bi-emrillah tarafından "Şehinşahü'l-azam, Melikü'l-Arap ve'l-Acem", gibi lakap ve unvanlar tevcih edilmiştir. Alparslan, Amîd el-Mülk yerine Nizamü'l-Mülk'ü vezirliğe getirdi.

Onun döneminde öncelikle Tuğrul Bey'in Anadolu seferlerini sürdürmek amacıyla Azerbaycan ve Kafkasya sahasında başarılı harekâtlar yapıldı. Bagrad ve Grigor gibi Bizans generalleri tarafından savunulan surlarıyla meşhur Ani fethedildi. (16 Ağustos 1064). Bu seferlerin fetihler ve sınırların genişletilip güçlendirilmesi yanında sınır bölgesindeki Türkmenler üzerinde devlet nüfuzunu sağlamlaştırmak gibi iki önemli hedefi vardı. Doğu seferine çıkan (1065) Alparslan Türkistan'a girdi. Daha sonra Merv'e dönen Arslan bu ilk Türkistan seferi ile Maveraünnehir'e komşu kısımlarını Selçuklu Devleti'ne bağladı. Bir süre daha bölgede kalan Alparslan burada oğlu Melikşah'a Şiraz ve İsfahan'ın yönetimini verdi. Sultan Alparslan ikinci Kafkas Seferinde (1067) Tiflis'i fethetti. Gürcistan'ın çeşitli bölgelerine akıncılar gönderdi. Gürcü kralı IV. Bagrat'ı aman dilemek zorunda bıraktı.

Artık Alparslan yüzünü tekrar Anadolu'ya çevirebilecektir. Zira gelen Türkmenlere yeni yurt açmak gerekmektedir. Bu çabaların dönülmez sona ulaşması ise bilindiği üzere Malazgirt ile mümkün olacaktır.

Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Türklerin Anadolu içlerine yönelik hareketleri Bizans tarafından hiç tepkisiz kabul ediliyor değildi. Olayların gösterdiği gelişme Türklerin yeni bir yurt edinmek, Bizanslıların da topraklarını korumak amacıyla kesin sonuç almalarını gerektiriyordu. Bu sırada Bizans imparatoru Konstantinos Dukas ölmüş (1067) yerine imparatoriçe Evdokia geçmiştir. Dâhili karışıklıklar, çeşitli sıkıntılar içinde bulunan Bizans'ın başındaki imparatoriçe bu duruma tahammülü güçleştikenden Romenos Diogenes'i kendisine eş olarak seçmiş ve idareyi ona bırakmıştır (1068). İmparatorun ilk görevi doğu bölgesindeki Türk tehlikesini bertaraf etmektir.

İmparator tahta çıktıktan iki ay sonra bir ordunun başında ilk Anadolu seferine çıktı. İmparator Kayseri, Sivas, Divriği, Toroslar, Halep üzerinden Menbic'i zaptederek (1068)

İstanbul'a döndü. Buna karşılık Türk akınlarının devamına mani olamamıştır. İmparatorun İstanbul'a dönmesi üzerine Türkler süratle Anadolu'ya akınlara başladılar. Gönderilen kuvvetlerin tamamen bozguna uğratılmaları üzerine İmparator Sivas'a ve Malatya'ya iki ordu sevk ettiği gibi üçüncü bir ordunun başına da bizzat kendisi geçti. Hedefi Türkleri Anadolu'dan tamamıyla atmaktı. Fakat her iki ordu başarı sağlayamadığı gibi imparator da Türkler karşısında önemli bir başarı elde edememiştir (1069).

İmparator tekrar çıkmayı düşündüğü Anadolu seferine saraydaki muhalifleri dolayısıyla çıkamamış yerine Doğu Orduları Komutanı Manuel Komnenos'u görevlendirmiştir. Sivas civarında yapılan savaşta Selçuklu ailesinden Erbasan karşısında mağlup olmuştur (1070). Afşin ve diğer Selçuklu emirleri de Bizans kentlerine büyük zararlar vermişlerdi. Sonuçta bütün bu dönemde inisiyatifin Türkler elinde olduğu ve Bizans'ı yıpratma çabalarının başarı ile tatbik edildiğini görüyoruz. Nihayet imparator Türkleri Anadolu'dan kesin olarak çıkarmak amacıyla Frank, Slav, Alman, Grek, Bulgar, Gürcü, Ermenilerin yanında Hazarlar, Peçenekler ve Kumanlar (Kıpçaklar) gibi paralı Türk askerlerinden oluşan 100.000-200.000 kişilik bir ordunun başında İstanbul'dan hareket etmiştir. (13 Mart 1071). Alparslan'ın 15/20 bin-50 bin kadar bir askeri güce sahiptir. Sonuçta Malazgirt'teki karşılaşmada iki ordu arasındaki büyük sayı farkına rağmen Alparslan'ın Türk savaşçılığı ve İslam'ın cihad ülküsüne bütünüyle bağlı çok hareketli bir savaş gücü vardı. Sultan Alparslan'ın maddi güç yanında ordusunun manevi yönünü de ihmal etmediğini vurgulamak gerekir. Sultan Alparslan; İmamı Buharalı Ebu Nasr Muhammed'in tavsiyesi üzerine, yapılacak savaşın bütün minberlerden Türk-İslam ordusunun zaferi için dualar edilecek olan Cuma gününe denk getirdi.

Roman Diogenes'in saldırısına "sahte ric'at"le karşılık veren Alparslan, imparator ve ordusunu ana karargâhından uzaklaştırıp pusuların atıldığı yere kadar çekmesini bildi. Böylece Türk çemberi içerisine alınan Bizans ordusu çok kötü biçimde mağlup olmuştu. (26 Ağustos 1071). Malazgirt zaferi sonunda Anadolu, bir daha değişmemek üzere ebedi olarak Türk ve Müslüman yurdu haline gelmiştir. İmparator ile Alparslan arasında bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre;

- a- İmparator kurtuluş fidyesi olarak 1,5 milyon altın verecektir.
- b- Bizans her yıl Selçukluya 360.000 altın ödeyecektir.
- c- Bizanslılar elindeki Müslüman esirler serbest bırakılacaktır.
- d- Selçuklu gerek gördüğünde Bizans yardım için askeri kuvvet gönderecektir.
- e- Antakya, Menbiç, Urfa, Malazgirt Selçuklulara verilecektir.
- f- İmparatorun bir kızı Melikşah ile evlendirilecektir.

Fakat bu antlaşma Diogenes'in tahta geçmesi mümkün olmadığından uygulanamamıştır. Alparslan Diogenes'in akıbetini öğrendikten sonra akıncı Türkmenleri Anadolu'yu fethetmemur etti. Onlara hitabında "Bundan sonra aslan yavruları gibi olunuz. Bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat edin" diyerek teşvik etti. Artık Selçuklu orduları Anadolu'yu kısa zamanda fethettiler. Bu arada bir taraftan Anadolu kapıları Müslüman Türklerin bu ülkeye kalıcı girişleri için kesin biçimde açılırken, öte yandan Avrupa'da Bizans'ı kurtarmak amacıyla Haçlı seferlerini başlatma hazırlıklarına girişiyordu.

Nitekim Malazgirt'in hemen akabinde Anadolu'da ortaya çıkan Türk-İslam siyasi teşekkülleri vardır. Bunlar; Erzurum merkez olmak üzere Saltuklular (1072-1202), Sivas merkez olmak üzere Orta Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1393), Van havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar), (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Hasankeyf,

Mardin, Harput merkezli Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409) kurulmuş ve her biri kurulduğu yerlerin ebedi Türk-İslam yurdu olmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Alparslan Karahanlılar üzerine tertip ettiği sefer dolayısıyla Malazgirt'ten Maverâünnehir'e hareket etti. Burada esir edilen bir kale komutanı tarafından düzenlenen suikast sonucu vefat etti. (24 Kasım 1072). O yiğit, disiplinli ve adaleti ile tanınmıştı. Çok merhametli, dindar bir kişi idi. Fakirlere yardım eder maaş verirdi.

c- Melikşah

Babası Alparslan tarafından veliaht tayin edilen Melikşah 18 yaşında Selçuklu tahtına oturdu (25 Kasım 1072). Saltanatının ilk iki senesini devletin mevcut sınırlarını muhafaza ve iç karışıklıkları önlemeye ayırmak mecburiyetinde kaldı. Doğuda Gazneliler ve Karahanlıların sınırlara hücumunu karşıladı, batıda ise amcası Kavurd'un isyanını bastırdı (1073).Devlet merkezini İsfahan'a nakletti. Sultan Melikşah sınırlarını tahkim edip, devletin iç bünyesini sağlamlaştırdıktan sonra geniş bir fütihat programı başlatmıştır. Bu arada Anadolu'daki akınlara hız verilmiştir. Öyle ki İzmit gibi ileri noktalarda bile Türkmenlerle karşılaşılabilirdi. Bu sırada Türkmen reislerinden Kutalmışoğlu Süleymanşah Bizans'daki taht mücadelelerinden faydalanarak İznik ve çevresindeki kaleleri ele geçirmiş, böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştı (1075).

Şiiilerle mücadele Selçukluların ana siyasetlerinden biri idi. Fatımilere bağlı bazı bölgelerde fethedilmişti. Türkmen beylerinden Atsız, Remle, Kudüs, Trablusşam, Sur'u ve Dimaşk (Şam) şehirlerini aldı (1076).Atsız sonraki çabalarında başarısız olduktan sonra Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi (1077).Tutuş, Şam'ı tehdit eden Fatımi tehlikesini bertaraf ettikten sonra bölgeye hâkim olacak ve Suriye Selçuklu Devleti'nin yönetimini üstlenecektir (1079).

Sultan Melikşah, Kafkaslarla yakından ilgilenmiştir. Bölgeye ilk seferini 1076'da yapan Melikşah bütün Kafkasya'nın idaresini Savtegin'e vermiştir.Fakat daha sonra bölgede düzenin bozulması üzerine II. Kafkasya seferine çıkmak zorunda kalmıştır (1078-1079). Sultanın bölgeden ayrılması üzerine Bizanslıların da buraya müdahalesiyle huzurun tekrar bozulması ve yeniden bazı sıkıntılar ortaya çıkması üzerine Melikşah; Emir Ahmed, Ebu Yakub ve İsa Böri gibi bazı devlet adamlarını burada görevlendirmiştir. Bu sayede Kars, Oltu ve Erzurum Bizans'tan geri alınmıştır. Melikşah'ın 1086'da Kafkasya'ya üçüncü seferini düzenlediğini görüyoruz. Bu defada bölgedeki bir kısım mahalli hâkimleri itaate alınmışlardı.

Melikşah bir orduyu Mervaniler devleti üzerine Diyarbakır'a göndermiştir. Diyarbakır ve Meyyafarikin ele geçirilerek Mervaniler ortadan kaldırılmıştır (1085).

Selçuklu hanedan üyeleri arasında bazı huzursuzlukların yaşandığı bir gerçektir. Melikşah'a karşı isyan eden aile fertleri arasında kardeşi Tekiş'in de bulunduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. İlk isyanında (1081/1082) affedilen Tekiş, ikinci isyanında bertaraf edilmiştir (1085). Suriye meliki Tutuş ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin banisi Süleymanşah arasında Halep önlerinde zuhur eden savaşta Süleymanşah yenilerek intihar etmiştir (1085). Bunun üzerine Melikşah büyük bir ordu ile bölgeye hareket etmiş (1086) Akdeniz'e kadar ulaşmış ve bölgeye yeni valiler tayin ettikten sonra geri dönüş yolunda hilafet merkezi Bağdat'a gitmiştir (Mart 1087).

Melikşah'ın Batı bölgesinde olduğu gibi devletin doğu sınırlarına da genişletmek gayreti içinde olduğu görülür. Melikşah'ın önce Buhara ve daha sonrada Semerkant'ı alarak (1088/1089) Karahanlıların batı kolunu Selçuklulara bağladığını biliyoruz. Talas, Balasagun ve İsficab şehirleri alınarak Doğu Karahanlılar da Selçuklu devletine bağlanmış, (1090) böylece Orta Asya'da Selçuklu sınırları Çin seddine ulaşmış oluyordu.

1091'de Türkmenistan'daki bazı karışıklıklara müdahale etmek amacıyla Karahanlılar üzerine tekrar bir sefer yaparak bölgede düzeni sağlamıştır. Kasım 1091'de yeniden Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Selçuklu orduları Fatımilerle siyasi anlaşmazlık konusu olan Hicaz bölgesinde hâkimiyet sağladığı gibi, Yemen ve Aden havalesini de Türk hâkimiyetine aldılar (1092).

Daha önceleri el-Ahsa'da müstakil bir devlet kurmayı başaran Şii Karmatilerin üzerine sefer düzenlenmiş (1076) fakat başarılı olunamamıştır. Sonra yeniden Melikşah'ın talimatıyla Artuk Bey, Şii Karmatilerin üzerine gönderilmiştir (1077). Burada kesin başarıya ulaşılmış böylece Doğu Arabistan Büyük Selçuklu imparatorluğuna bağlanmıştır.

Melikşah'ın İslamiyet yolundaki bir çabası da Hasan Sabbah'ın önderliğini yaptığı Batınlık faaliyetleri karşısındadır. Alamut ve Kuhistan'daki İsmaililere karşı Yoruntaş, Arslantaş, Koltaş ve Kızılsarığ gibi komutanları sevketti. Ancak başarılı olunamadı. Onun ölümü ile de bu yoldaki mücadele durdu. Selçuklu devletini dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline getirmiş olan Melikşah zehirlenme sonucu (20 Kasım 1092) öldü. Adaletliydi. Babası gibi "adil sultan" lakabıyla anılmıştır. Âlimlere ve sanatkârlara büyük yakınlık göstermiş imkânlar temin etmiştir. Ülke iktisadi açıdan yükselmiş, ticaret çok genişlemişti. Melikşah döneminde edebiyat gelişmiş, rasat işlerine de önem verilmişti.

d- Berkyaruk (1094-1104)

Melikşah'ın ölümünden sonra eşi Terken Hatun 4-5 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına oturttu. (25 Kasım 1092). Ancak bu tavır sürekli karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Artık bundan sonra büyük Selçuklu devleti hanedanına mensup çok sayıda kişinin değişik zaman ve mekânlarda şu veya bu zahiri sebebe dayanarak devleti ele geçirme girişimlerine sahne olacaktır. Sonuçta toprak kayıpları, parçalanmaya varan ayrılıklar ve belki de bunlardan daha önemlisi batıdan gelen Hristiyan baskıları karşısında zaafı ortaya çıkacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama dönemi diye vasıflandırabileceğimiz ve arka arkaya Melikşah'ın dört oğlu Mahmud, Berkyaruk, Muhammed ve Sencer sırasıyla başa geçmiştir. Berkyaruk'un on bir yıllık saltanat süresi (1094-1104) sakin geçmiştir elbette taht mücadeleleri hariç. Nitekim Melikşah'ın kardeşi olan Tutuş da devletin başına geçmek istemiştir (1093). Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanarak ölmesi (Ekim/Kasım 1094) sonrasında Tutuş, Rey civarında Berkyaruk ile yaptığı savaşı kaybetti ve öldürüldü (1095). Bundan sonra Berkyaruk saltanat davası ile ortaya çıkan amcası Arslan Argun'la meşgul olmak mecburiyetinde kaldı. Amcası 1097'de kölesi tarafından öldürülünce isyan bastırıldı. Onun ele geçirdiği Belh, Tirmiz ve Nişabur gibi yerler de tekrar devlete bağlanmış oldu.

Artık saltanat mücadeleleri ile sarsılan Selçuklu birliği önemli ölçüde yeniden tesis edilmiştir. Fakat iç ve dış kökenli meseleleri tamamen çözmek mümkün değildi. Bu dönemde iç mücadelelerin devleti zayıflatmasından da faydalanarak batıniler yeraltı faaliyetleri tarzında çalışmalarını hızlandırırken 1099'da Şahdiz kalesini ele geçirdiler. Ticaret ve hac kervanlarını basmaya ve soymaya başladılar. Bizzat Berkyaruk onlara karşı harekete geçti ve çok sayıda Bâtini'yi öldürdü.

Bu sırada çok önemli bir başka gelişmede Haçlılar ve Haçlı seferleridir. Papa II. Urbanus'un teşvikiyle hazırlanan I. Haçlı ordusu (1096), Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ı İznik'te mağlup ettikten sonra (1097), Antakya (1098-1268), Urfa (1098-1144), Kudüs (1099-1291), Trablus (1109-1289) gibi İslam beldeleri Haçlıların işgaline uğradı ve buralarda Hristiyan kontlukları kurdular.

Haçlıların harekete geçtiği bu devrede Berkyaruk, Gence valisi kardeşi Muhammed Tapar'ın isyanıyla karşılaştı (1099). İki taraf arasındaki Hemedan'da gerçekleşen ilk savaş

Berkyaruk'un aleyhine sonuçlandı (1100). İkinci karşılaşmada ise bu defa Berkyaruk galebe çaldı (1101). Üçüncü karşılaşmada Sencer'in de Muhammed Tapar'ın yanında yer almasından sonra araya giren halife Muztazhir Billah (1094-1118) yeni bir çatışmaya meydan vermedi. İki kardeş anlaştılar (1101). Melik unvanı verilen Muhammed Tapar'a Arran, Azerbaycan, Musul, el-Cezire ve Diyarbakır bırakıldı. Sultan unvanı taşıyan Berkyaruk ise ülkenin diğer yerlerini idare edecekti. Artık bir yılan hikâyesine dönmüş olan iki kardeş arasındaki ilişkiler iki ay sonra tekrar bozuldu. Rey'de gerçekleşen dördüncü karşılaşmada savaşı Berkyaruk kazandı. İki taraf Hoy önlerinde beşinci defa karşılaştığında Muhammed savaşı kaybederek kaçmayı tercih etti. (1103). Fakat artık mücadeleden bıkmış olan Berkyaruk kardeşine bir antlaşma teklif etti. Selçuklu devleti ikiye bölünüyordu. Muhammed Tapar Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün eyaletlerin hükümdarı oluyordu. Azerbaycan, Musul, el-Cezire ve Diyarbakır ve Suriye'ye sahip olacaktı. Berkyaruk ise Rey, Cibal, Taberistan, Fars, Huzistan, Bağdat, Mekke ve Medine'yi yönetecekti. Bu durum fazla uzun sürmedi Berkyaruk 23 Aralık 1104'te vefat etti. Onun döneminde gerçekleşen iç mücadeleler sebebiyle Selçuklu devleti duraklama devresine girmişti.

e- Muhammed Tapar (1105-1118)

Berkyaruk'un ölümü üzerine Muhammed ordusuyla derhal Bağdat'a yürüdü adına hutbe okuttu ve fazla bir güçlükle karşılaşmadan büyük Selçuklu devleti sultanlığını ele geçirdi. (1105). Taht Mücadeleleri devam etti. Musul bölgesinin hâkimiyeti için Emir Çavlı ile Çökürmüş, daha sonra Çavlı ile I. Kılıç Arslan'ın mücadelesi vuku buldu. I. Kılıç Arslan savaşı ve hayatını kaybetti (1107).

Sultan Muhammed Tapar, Suriye bölgesinde Haçlılarla mücadele görevini önce Emir Mevdud, sonra ise Emir Sökmen el-Kutbi'ye vermişti. Bu iki emire; Necmeddin İlgazi ve Tuğtegin de destek oldu. Gerek Selçuklular arasındaki anlaşmazlıklar ve gerekse bazı Selçuklu kumandanlarının Haçlılarla anlaşmaları dolayısıyla yeterli başarı elde edilemedi.

Selçuklu hanedanına üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar ve taht kavgaları devleti zayıflattığı gibi bunun Sonucu olarak düşmanların cesaretlenmesine ve yeni meseleler ortaya çıkarmalarına neden oluyordu. Muhammed Tapar, Bâtınileri her yıl düzenlediği seferlerle sıkıştırmış, batınilerin elindeki Şahdiz ve Han-Lincan gibi kaleleri almış (1107), devlet kadrolarındaki taraftarlarını da temizlemiştir. Bâtınilerin ana karargâhı olan Alamut kalesine karşı 1117'de oldukça hazırlıklı bir temizlik harekâtı başlatmış ancak 1118'de Sultanın ani ölümü üzerine Bâtınilere kalıcı bir zarar verilemediği gibi askeri teçhizatın da onların eline geçmesine engel olunamamıştır.

f- Sencer (1118-1157)

Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı Sultan Sencer'dir. Ülke bütünlüğünün ve devletin varlığının korunması uğrunda mütemadiyen gayretler sarf etmiş, bunda da hayatı boyunca başarılı olmuştur. Bilindiği gibi Sencer, Horasan'ı (1097-1118) idare etmekte idi. Sencer önce Karahanlıları (1113), sonra da Gurluları ve nihayet Gaznelileri (1114) kendine bağlamıştı. Sencer, erkek evladı olmadığından yeğeni Mahmud'u kendisine veliaht ilan etti. Sultan unvanı vererek devletin batı bölgesinin yönetimini ona bıraktı. Böylece Irak Selçukluları devletin temelleri atılmış oluyordu. Hanedan arasındaki mücadeleler ve bunlar sonucunda devlette görülen zafiyet alametleri halifelere siyasi bağımsızlık yönündeki temayüllerini su yüzüne çıkarma imkânı verdi. Nitekim halife Müesterşid-Billah'ın (1118-1135) bu yönde bazı çabaları görülür. Sultan Mahmud'un 1031'de ölümü üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nin batı bölgesinde yeniden bazı karışıklıklar çıkmıştır. Yeğeni Tuğrul'u Irak Selçukluları tahtına çıkaran Sencer (1132), onun kısa süre sonra (1134) ölmesi üzerine Mesud'un (1134-1152) bu mevkie geçmesine izin vermiştir.

Sultan Sencer'in ülkenin doğusuyla da ilgilenmesi gerekmiştir. Büyük Selçuklu devletinin hâkimiyetini tanımış olan Gazneli hükümdarı Behramşah, Sencer'in ülkenin batı bölgesindeki meşguliyetinden faydalanarak ödemesi gereken vergiyi ödemediği için Sencer de Gazne seferine çıkmakta tereddüt etmedi. Sencer'den korkan Gazneli hükümdarı özür diledi ve affedildi (1135).

Sultan Sencer döneminde gelişen olaylar onun üç defa Harezm seferine çıkmasını gerektirmiştir. Sencer döneminde ona sadakat gösteren Harezm hanedan kurucusu Kutbuddin Muhammed (1097-1127) öldüğünde yerine oğlu Atsız geçti. Bir süre sonra da Cend ve Mangışlak gibi şehirleri ele geçirmek gibi olumsuz belirtiler gösterince Sencer ilk Harezm seferine çıktı ve yendi (1138). Sencer bölgenin idaresini yeğeni Süleymanşah b. Muhammed'e bırakarak Merv'e döndü. Fakat çok geçmeden Atsız'ın Harezm'e tekrar tekrar hâkim olduğu ve sultan Sencer'e itaatini arz ettiği görüldü (1141). Bununla birlikte Atsız'ın eline geçecek ilk fırsatta bağımsızlık emeliyle isyan ettiğine şahit olunacaktır.

Karahanlı hükümdarı Mahmud, yönetimi altındaki Karluklarla anlaşmazlığa düşmüş bunun üzerine Sencer'den yardım istemişti. Karluklar da Karahıtaylardan yardım istediler. Sencer yardım çağrısına 100 bin kişilik bir süvari birliğiyle icabet etti. Karahıtaylar da Gürhan idaresinde denk bir kuvvet hazırlamıştı. İki ordu Semerkant yakınlarında Katvan'da (9 Eylül 1141) karşılaştılar. Sultan Sencer büyük bir mağlubiyete uğradı. Ordusu dağıldı. Maverâünnehir tamamıyla putperest bir kavmin hâkimiyeti altına girmişti. İşte bu buhrandan faydalanmak isteyen Harezmşah Atsız tekrar isyan etti. Selçuklu başkenti Merv'i aldı ve hazineyi ele geçirdi (1141). Sultan Sencer ağır yenilgiden sonra kuvvetlerini tekrar toparlamaya muvaffak oldu. Atsız'a karşı (1142-43) süratle harekete geçti. Atsız, Sencer'den çekinmiş Selçuklu hazinesini iade ettiği gibi itaatini de arz etmiştir. Ancak daha sonra Sencer'e suikast planları yapmış, bunun üzerine Sencer (1147) başkent Gürgenç şehrini ele geçirmiştir. Atsız, yeniden aman dilemeğe ve itaatini arza mecbur kalmıştır.

Katvan mağlubiyetinden sonra Guriler de hükümdarları Alaaddin önderliğinde hareketlenerek Belh'e kadar ilerlemiştir. Selçuklu kumandanları da buna mani olamamıştır. Sencer bunun üzerine harekete geçmiş, Guriler mağlup olmuş daha sonra affedilerek tekrar Gurun idaresi kendisine verilmiştir (1152).

Sultan Sencer'in Katvan mağlubiyetinden sonra Maverâünnehir'de bulunan mühim bir Oğuz kütlesi Karahıtaylar ve Karlukların baskısı sebebiyle Horasan'a geçmek durumunda kalmışlardır. Burada Sencer'e vergi vererek oldukça serbest bir biçimde yaşıyorlardı. Bu sırada vergi ödemekle ilgili bir mesele çıktı. Sencer'in Belh valisi Kumac bunu büyüterek 10 bin kişilik bir orduyla oğuzların üzerine gitmiştir. Oğuzların antlaşma istekleri reddedildiğinde ise savaşı onlar kazanmış, savaş esnasında vali ve oğlu da öldürülmüştür. Bu hadise sonrasında Selçuklu ordusuyla Oğuzların üzerine yürüyen Sencer, (1153 ilkbaharı) Oğuzlar karşısında mağlup oldu ve esir düştü. Bu esaret üç yıl sürmüştü. Bu dönemde Oğuzlar, başta merv olmak üzere Horasan'ın bütün şehirlerini yağmaladılar.

Oğuzların önünden kaçabilen bazı Selçuklu ileri gelenleri Sencer'in esareti sırasında devletin başına önce yeğeni Süleymanşah b. Muhammed'i daha sonrada kız kardeşinin oğlu Mahmud'u geçirdilerse de başarı elde edilemedi. Bu sırada Müeyyed Ayaba, Sencer'i kurtarmaya muvaffak oldu. Fakat artık o çok yorulmuştu 71 yaşında (26 Nisan-9 Mayıs 1157) vefat etti. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu imparatorluğu da tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

E- HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ (1097-1231)

Harezm bölgesi esas olmak üzere devlet oluşturan vali, emir ve kumandanlarla onlar tarafından kurulan devletlere verilen isimdir. Harezm; Ceyhun (Amuderya) nehrinin

döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve bu nehrin her iki tarafında uzanan arazinin adıdır. Ülkede Harezmşahlar olarak hüküm süren belli başlı hanedanları şöylece sıralayabiliriz:

1- Afrig oğulları (305-995): Bölgede İslam'dan önce mevcut olan ailedir.

2- Me'mun oğulları (995-1017)

3- Altuntaş oğulları (1017-1041): Gazneli Sultan Mahmud'un Harezm'i zaptı ve tayin ettiği Altuntaş ile başlar.

4- Anuştingin oğulları (1097-1231): Son Harezmşahlar.

Hârizm'e ilk İslam akınları Emeviler döneminde I. Yezid'in halifeliği yıllarında (680-683) başladı. Bu yıllarda Selm b. Ziyad 400 bin dirhem alarak bir anlaşma yapmıştır. Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği sırasında 712'de bölge Emevi İslam devletine bağlanmıştır. Abbasi Halifesi Me'mun (813-833) döneminde burasının yöneticisi Torkasbâta'nın oğlu Hârizmşah İslam'ı kabul ederek Abdullah ismini almıştır. Nihayet bölge Samanîler devletine bağlı idi ve başında Memun oğulları Samanî valisi olarak görev yapıyordu. Gazneli Mahmud (998-1030) bu duruma son vererek Altuntaş el-Hâcib'i buraya Hârizmşah olarak tayin etti. Hârizm 1043'ten itibaren Selçukluların hâkimiyetine geçti ve onlar tarafından görevlendirilen valilerce yönetildi.

Melikşah'ın ölümünden sonra Sultan Berkyaruk tarafından 1097'de Anuştingin oğlu Kutbuddin Muhammed'i Harezmşah olarak atadı. Sonra ise Atsız, İl Arslan, Alaaddin Tekiş, Alaaddin Muhammed ve Celaleddin Harezmşah Harezm'in yönetiminde bulundu. Alaaddin Muhammed döneminde geniş ülkeleri yönetimlerinde birleştiren büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.

Harezmşahlar hanedanının atası Anuştingin Garcalı bir Türk'tür. Araştırmacılar onun, Oğuzların Beğdili boyuna mensup olduğu, Çiğil, Yağma, Karluk, hatta Halaçlardan olabileceği ileri sürülmüştür. Anuştingin, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın taştârı (sultanın leğen ve ibriklerinin nezaretine bakan memur), Harezm mutasarrıfı ve valisi konumunda olmakla birlikte ülkesini fiilen idare etmemiştir. Harezmşahlar hanedanının gerçek kurucusu Kutbuddin Muhammed'dir.

Harezmşahlar Devleti Siyasi Tarihi

a- Kutbuddin Muhammed (1097-1127)

Babasının sağlığında Merv'de iyi bir eğitim görmüş, siyaset usullerini öğrenmiş, yetenekli bir idareci olarak yetişmişti. İlimin ve dinin hamisiydi. Selçuklulara karşı sadık ve dürüst kalarak Harezm'deki mevkiini güçlendirmeye, nüfuz ve kudretini artırmaya çalışmıştır. Kutbuddin Muhammed müstakil bir sultan olamadıysa da gelecekte sülalesine Harezm'de sağlam bir zemin hazırlamıştır. Adına yazılan eserlerde padişah, kutbu'dünya ve'd-din, ebü'l-feth, muînü emîri'l mü'minin gibi lakaplar kullanılmıştır. Onun vefatı üzerine Sultan Sancar, Kızıl Arslan Atsız'ı Harezmşah tayin etmiştir.

b- Atsız (1127-1156)

Atsız, Harezm hududunda henüz Müslüman olmamış Oğuzlarla harpler yapmış ve gazi sıfatını almıştır. Atsız, Cend ve Mangışlak gibi askerî bakımdan mühim merkezleri zapt etmiştir. Seyhun'un ötesindeki sahalara ilerleyerek siyasi etkisini oralara kadar götürmüştür. Nihayet Harezm'deki Selçuklu memurlarını tutuklamış, Horasan'a giden yolları da kapatmıştır.

Sultan Sancar, Harezm'e karşı düzenlediği ilk seferinde (Eylül 1138) Hazeresp'te Atsız'ı bozguna uğratarak onun yerine bölgeyi yeğeni Sülayman b. Muhammed'in yönetimine bırakmıştır. Atsız ise kısa süre sonra ülkeyi tekrar ele geçirmiştir. Sancar'ın 1141'de Karahıtaylara karşı mağlubiyeti üzerine ilişkiler tekrar bozuldu. Atsız istiklalini ilan ederek Horasan'a yürüdü. Önce Sancar'ın başşehri olan Merv'i ele geçirdi. 1142 ilkbaharında ise

Nişabur'u ele geçirdi. Burada hutbeyi kendi adına okuttu. Ancak kısa sürede toparlanan Sancar 1143'de ikinci Harezm seferine çıktı. Atsız onun karşısında süratle Horasan'ı boşaltarak Harezm'e çekildi. Atsız, tekrar Sancar'ı metbu tanıdı. Elçilerini göndererek hediyeler sundu. Büyük Sultandan özür diledi eman talep etti. Bu isteği Sancar tarafından kabul edildi. Atsız Sultan Sancar'ı öldürtmek için iki suikastçı gönderdi. Suikastçılar yakalandı. Hâsıl olan ihtiyaç üzerine Sancar 1147'de üçüncü Harezm seferine çıktı. Atsız'ın sığındığı Hazeresb kalesi teslim alındı. Sultanın huzuruna gelen Atsız onu başıyla selamladı ve buna karşılık görevinde kalmayı başardı.

Maveraünnehir'de Karahıtay nüfuzunun kendisini hissettirmesinden sonra Atsız, onlara yılda 30 bin dinar vermeyi taahhüt etti. Atsız Seyhun kıyılarında nüfuzunu artırırken Sancar Oğuzlara esir düştü. (1153-1156). Atsız bu durum karşısında Sancar'ın haklarının koruyucusu ve sadık bir tabi olarak ortaya çıktı. Sancar Oğuzların esaretinden kurtulduktan sonra ona olan bağlılığını arz etti. Atsız, 30 Temmuz 1156'da vefat etti.

c- İl Arslan (1156-1172)

Atsız'dan sonra yönetimi Ebu'l-Feth İl Arslan ele geçirdi. Harezmşahlığı Sancar tarafından tasdik edildi. Sancar'ın Nisan/Mayıs 1157'de ölümü dengeleri tamamen değiştirdi. İl Arslan Doğu İran'ın en kudretli hükümdarı mevkiine yükseldi. O bu durumdan istifade ederek bağımsız hükümdar olarak hareket etmeye başladı.

Onun saltanatı Doğu İran'da birbirleriyle çarpışan eski Selçuklu emirlerinin mücadelelerine kendi menfaati çerçevesinde zaman zaman müdahale etmekle geçti. Semerkant Karahanlı hükümdarlarının Karluk reisleriyle olan mücadelelerinde hakem rolü üstlendi. Irak Selçuklu Sultanı ile Abbasi halifesi arasındaki ihtilafların hallinde aracılık yaptı. Ancak bir türlü Karahıtaylara vergi vermekten kurtulamadı. Harezm'e karşı harekete geçen Karahıtayların öncü birliklerine yenilen İl Arslan, sulama kanallarını açmak suretiyle ülkesini istiladan korudu. 18 Mart 1172'de öldü.

d- Alâeddin Tekiş (1172-1200)

İl Arslan'ın ölümünden sonra Terken Hatun kendi oğlu Sultanşah'ı tahta çıkarmak istemişti. Durumu kabullenmeyen Tekiş, Karahıtayların desteğini alarak Harezm'e yürüdü. Sultanşah ve annesi mukavemet gösteremedi ve şehirden ayrılarak Horasan hâkimi Müeyyed Ay-Aba'ya sığındı. Ondandır istediği yardımı alamayınca bu kez de Gurlulara sığınmak zorunda kaldı. Müeyyed'i ve Terken Hatun'u ortadan kaldıran Tekiş, savaş yapmadan Gürgenç'i ele geçirip tahta oturdu. (11 Aralık 1172) Daha sonra Sultanşah tekrar Karahıtayların yardımını aldı ve onların desteğiyle Merv, Serahs ve Tus şehirlerinde küçük bir emirlik kurmaya muvaffak oldu. Nihayet 1193 yılında ölümü ile Tekiş rahat bir nefes aldı.

Horasan'a iyice yerleşen Tekiş, gözlerini Batı İran'a çevirmiş, Irak Selçukluları'nın Abbasi halifeleriyle mücadelesinden yararlanmak istemişti. Tekiş Rey şehri civarındaki savaşta III. Tuğrul'u mağlup edip öldürmüştü. (1194) Böylece Irak Selçukluları devleti sona ermiş oldu. Tekiş, bu olaydan sonra "sultan" unvanını kullanmaya başladı. Abbasi Halifesi el-Nasır, Tekiş'in İran'a müdahale etmesini istememiş, Kutluğ İnanc ile birleşip bir ordu hazırlamıştı. Halife ordusu ile Tekiş kuvvetleri Hemedan önlerinde karşılaşmış ve savaşı Tekiş kazanmıştı. (1196) Son zamanlarını Batınîlerle mücadele ile geçiren Tekiş, 1200 yılında ölmüştür. Tekiş, Harezmşahlar sülalesinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. O, Harezmşahlar devletinin bir imparatorluk şeklinde gelişmesinde en büyük etken olmuştur.

e- Alâeddin Muhammed (1200-1220)

Tekiş'in ölümünden sonra yerine Alâeddin Muhammed geçti. Onun ilk işi Gur sultanları Şihabeddin ve Gıyaseddin ile mücadele etmek oldu. Horasan'ı Harezmşahların elinden almak isteyen Gurlular, Merv, Tus ve Nişabur gibi önemli şehirleri Harezmşahlar devletindeki taht

değişikliğinin yarattığı kargaşadan faydalanarak ele geçirdiler. Sultan Alâeddin merkezde işleri yoluna koyduktan sonra 1201'de Gurlulara karşı sefere çıktı. Nişabur, Merv ve Serahs'ı ele geçirdi. Ancak Herat'ı ele geçiremedi. Bagdis yöresini yağmaladıktan sonra Merv önlerine geldi (1204).

Aynı yıl içerisinde Gurlu Şihabeddin ise başkent Gürgenç'i kuşattı. Alâeddin bu muhasaradan Karahanlı Sultanı Osman ve Karahıtayların yardımıyla kurtuldu. Çekilen Gurluları takip ederek ordunun sağ kolunu Hezâresb'de mağlup etti. Alâeddin, Horasan üzerindeki bu hâkimiyet mücadelesinde üstün gelen taraf oldu. Ancak kuvvet dengesinin Karahıtaylar tarafına kayması sebebiyle endişelenen Alâeddin, Şihabeddin ile barış yapmak zorunda kaldı (1205).

Gurlu Şihabeddin'in bir Hindistan seferi akabinde öldürülmesi (1206), Gurlular arasında taht mücadelelerinin baş göstermesine ve devletin parçalanmasına sebep oldu. Herat valisi Husayn Harmil, şehri Harezmsahlara teslim etti. Alâeddin, Belh şehrini ele geçirmiş, kendisine teslim olan Tirmiz'i ise Karahanlı sultan Osman'a devretmek zorunda kalmıştı. Yeni Gurlu sultanı Mahmud'un sultan Alâeddin'e tabi olmasıyla, artık onun için tek hedef Karahıtaylar'ı ortadan kaldırmak idi.

Alâeddin, 1207'de Buhara'yı ele geçirdi. Sonra sultan Osman ile Karahıtaylara karşı anlaşmaya vardı. Ancak bu anlaşma Karahıtayları harekete geçirdi. Karahıtaylar, Sultan Alâeddin'i mağlup etmeye muvaffak oldular. Nihayet Alâeddin, 1210'da Maverâünnehir seferine çıkarak Endican civarında Karahıtayları hezimete uğrattı.

Cengiz tarafından Moğolistan'dan çıkarılan Naymanların reisi Güçlük (Küçlük), önce Karahıtaylara iltihak etmiş daha sonra Karahıtay hükümdarı Gürhan'ı esir ederek 1211'de devleti ele geçirmiştir.

Karahanlı sultan Osman'ın tekrar Karahıtaylara yakınlaşması sonrasında Alâeddin Muhammed, onu bertaraf ederek Karahanlıların bu koluna son vermiş ve Maverâünnehir kesin olarak Harezmsahlara eline geçmiştir. Devletin doğusunda Küçlük'e karşı fazla başarı elde edemeyen Alâeddin, güneye yönelmiş ve burada Gurlularla mücadeleye devam etmiştir. Nihayet Alâeddin Gazne'ye girmiş ve Gurluların önemli şehirlerinden Firuzkûh'a hâkim olmuştu. Böylece Gur toprakları Harezmsahlar devletinin itaati altına girdi (1215). Sonra Kirman, Sistan ve Umman denizine kadar olan bölgeler de Harezmsahlara bağlandı.

Bu sırada bütün dünya tarihi üzerinde derin izler bırakacak yeni bir devlet doğuyordu. (Moğol Devleti) önce Alâeddin Harezmsah, sonra Cengiz 1218'de bir elçi heyeti göndermiş ve iki devlet arasında barış ve ticari münasebetler kurulmuştu. Bir Moğol kervanının Otrar valisi İnalçık tarafından yağmalanması ve bir kişi haricinde tüccarların öldürülmesi Moğollarla ilişkileri bozdu. Cengiz, Sultan Alâeddin'den İnalçık'ın kendisine teslimini istedi ancak bu isteğin geri çevrilmesi, iki devlet arasında bir ölüm-kalım savaşının başlamasına neden oldu.

Cengiz, 150-200 bin kişilik bir kuvvetle Otrar şehrine doğru harekete geçti. Moğol ordusu Maverâünnehir'deki müstahkem kaleleri ele geçirdi. Alâeddin, Belh şehrinden önce Tus'a daha sonra da Hemedan'a kaçtı. Hemedan civarında 30 bin kişilik bir ordu ile bekleyen oğlu Rükneddin'in yanına geldi. Ferrezin kalesi önünde Moğol baskınına uğradı. Burada da Moğolların elinden kurtulan Alâeddin, Hazar denizinin güney-doğu sahillerindeki Abeskûn adalarından birisine sığındı ve burada hastalanarak öldü (1220).

Sultan Alâeddin'in bir meydan savaşına cesaret edememesi, ordusunu büyük şehir ve kalelere dağıtarak parçalaması ve kendisinin de Horasan'a çekilmesi büyük hata olmuştu. Bu hata sebebiyle bütün ülke Moğol istilasına uğradı. 11 Şubat 1220'de Buhara, 17 Mart'ta Semerkant, yine aynı ay içerisinde Hocend, Cend ve Otrar, Mayıs'ta Gürgenç, Zave ve

Habuşân, Temmuz'da Semnan, Ağustos'ta Âmil, Rey ve Tahran, Eylül'de Hemedan, Ekim'de Erdebil Moğol işgaline uğradı ve yerle bir edildi. 14 Haziran 1222'de Herat şehri düştü. Bundan sonra Orta Asya'da Moğol istilasına başladı. Bu istila hareketi Türk dünyasının birikim ve medeniyetinde büyük tahriplere yol açtı.

f- Celâleddin Harezmşah (1220-1231)

Alâeddin, ölmeden oğlu Celaleddin'in başa geçmesini vasiyet etti. Celaleddin, Moğollar önünden önce Gazne'ye sonra da Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Hindistan'da 3 yıl kaldıktan sonra Kirman'a geçerek Fars, İsfahan ve Irak-ı Acem bölgesine gitti. 1225 Temmuz ayında Tebriz'i ele geçirip karargâhını burada kurdu. Azerbaycan Atabegleri, Gürcüler, Eyyûbiler ve Türkiye Selçuklularıyla mücadeleye girişti. 10 Mart 1226'da Tiflis'i fethetti. Topraklarını Güney Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya kadar genişletti.

14 Mayıs 1230'da Eyyûbiler'in elindeki Ahlât'ı tahrir ederek ele geçirdi. Daha sonra birleşik Eyyûbi-Türkiye Selçukluları karşısında 10 Ağustos 1230'da Yassı Çimen savaşında yenilgiye uğradı. Moğollara karşı ittifak teklifi reddedilen Celaleddin üst üste Moğol baskınına uğrayıp her şeyini kaybetti. Nihayet Meyyafarikin taraflarına kaçmak isterken dağda Kürtler tarafından 17 Ağustos 1231'de öldürüldü. Harezmşahlar devletinin son temsilcisinin Harezm'den çok uzakta ölümüyle devlet sona ermiş oldu.

Harezmşahlar Devleti, en parlak dönemlerinde İran, Güney Kafkasya, Dağıstan, Umman Denizi, Afganistan, Maverâünnehir, Harezm, Balkaş ve Aral gölleri arasına yayılma imkânı bulmuş olup, devletin yaklaşık yüz ölçümü 5 milyon km² idi.

VIII. Hafta

ANADOLU'DA KURULAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (1075-1308)

KURULUŞ DÖNEMİ

1- Büyük Göç Meselesi

Türklerin İslam dünyası ve medeniyeti üzerindeki büyük rolleri iki devirde gerçekleşmiştir. İlk devir VIII-X. Asırlarda Türkistan topraklarında, İslam medeniyetinin kuruluşunda yetiştirdiği büyük âlimleri ile Irak, İran, Mısır ve Endülüs ile boy ölçüşecek kudreti göstermiştir. Türkler, Abbasiler zamanında hilafet ordusunu meydana getirmekle kalmamış, askeri ve siyasi hâkimiyetin de sahibi olmuşlardır. Bununla beraber Türklerin İslam dünyası ve medeniyeti üzerindeki hayati rolleri Selçukluların İslam âlemine hâkim olmalarıyla başlar ve devrimize kadar devam eder.

İkinci devre ise iki büyük hadise ile mümkün olmuştur. Birincisi, Maverâünnehir dışındaki büyük göçebe kitlelerin ve özellikle Oğuzların İslâm'ı topluca kabul etmeleridir. İkincisi ise aynı zamanda büyük Türk göçünün başlaması, yakın doğu ve Anadolu'nun Türkleşmesidir.

Türkler anavatanları olan Orta Asya topraklarından M.Ö. III-M.S. VIII. asra kadar devamlı ve sayısız göçler yapmışlardır. Ancak X. ve XI. asırda gerçekleşen Büyük Türk Muhacereti (göçü) Hazar denizinin kuzeyinden başlayarak Avrupa'nın doğusunu, ortasını ve Balkanları içine almıştır. Öte yandan Türkler Harezm, Horasan, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve özellikle Anadolu'yu bu göçlerle doldurmuştur.

Çin'in kuzeyinde hüküm süren Kıtaylar'ın 924'te Moğolistan'a saldırması sonrasında Orta Asya'daki nüfus yoğunluğu iyice artmış ve ilk göç bu sıkıştırma neticesinde başlamıştır. Bu baskı neticesinde Oğuz, Karluk ve Kıpçaklar arasında Aral sahillerinde birtakım savaşlar yaşanmış ve Peçenek, Başkırt, Bulgar ve Macarlar birbirlerini iterek Tuna boylarına ve Balkanlara yayılmışlardır.

Hazar sahillerinde bulunan diğer Türk kavimleri ise, yerlerinden Oğuzlar tarafından püskürtüldü. Oğuzlar işgal ettikleri Siyah-kûh yarımadasına Mankışlag adını verdiler. Oğuzlar Hazar ve Ural nehrinin doğusundaki bütün bozkırlara hâkim oldular ve buralar İslam kaynaklarında (mefâzâtü'l-gûziyye) “Oğuz Çölleri” diye isimlendirildi. Farsça kaynaklarda ise (Deşt-i Kıpçak) yani “Kıpçak Çölü” olarak geçti. Avrupalı yazarlar ise Kumania “Kuman ili” adını verdiler. Peçenekler, Yayık ve İtil nehirleri arasına geldiklerinde Oğuz ve Hazarların baskısıyla, 934 senesinde yurtlarından atılıp Balkanlara göçtüler.

Türkistan ve Horasan’da hüküm süren Sâ mânî devleti, İslam ülkelerini Şamanî Türklerle karşı savunan bir set oluşturduğundan, göçebe kavimler yine Hazar denizinin kuzeyinden göçmek zorunda kalıyorlardı. Karahanlıların 999’da Sâ mânî devletine son vermesiyle XI. asrın başlarından itibaren Müslüman oğuzlar artık güneye ve İslam ülkelerine doğru göç etmeye başladılar. XI. asrın ilk yarısında iyice hızlanan göç olayında, Kıtayların yeni baskını da büyük rol oynadı.

Moğolistan’dan Orta Asya’ya doğru istilada bulunan Kıtaylar 1017 senesinde 300.000 çadır halkıyla Balasagun şehrine kadar ilerledi. Karahanlı hükümdarı Togan Han Kıtaylara karşı savaştı ise de onları tamamen püskürtemedi. Bu göçün daha da gelişmesine sebep oldu.

X. asrın ortalarından XI. asrın ortalarına kadar Müslüman Oğuz ve Türkmenlerin İslam ülkelerine göçü gittikçe bir sel halini aldı. Bu göçlerin en önemli sebepleri arasında “nüfus yoğunluğu, otlak darlığı ve hayvan çokluğunu” saymak gerekecektir. Müslüman Türkmenler böylelikle Anadolu hudutlarına dayanmış, Peçenek, Uz ve Kumanlar (Kıpçak) ise Balkanlara inmişlerdir. Adı geçen uluslar 1065 ve 1080 yıllarında büyük kitleler halinde Tuna nehrini geçtiler. Bu gayrimüslim Türk kavimleri, siyasi birlik ve teşkilattan mahrum oldukları için ya birbirleriyle ya da komşu kavimlerle savaşarak erimişler veya Hristiyanlaşarak tarihe karışmışlardır.

Selçuklu hanedanı, X. asrın ortalarından XI. asrın ortalarına kadar Horasan’a gelirken göçler sel halini almış, Karahanlı ve Gazneliler karşısında zayıf düşen Türkmenler, büyük göçün gelişmesi sayesinde kuvvetlenmiş ve imparatorluklarını kurmuşlardır. Oğuzlar artık bir millet olarak ve dalgalar halinde Horasan istikametinde İslam ülkelerine akmış, hiçbir ordu onları durduramamıştır. Gazneliler imparatorluğunu birkaç muharebe neticesinde tarih sahnesinden silen Türkmenler, nihayet 1040 yılında devletlerini kurmuşlardır. (Büyük Selçuklu Devleti)

1137 senesine gelindiğinde Kıtayların kolu olan Kara-hıtaylar, Karluk, Kanglı ve Yağmalar Karahanlı ülkesini istila ettiler. Büyük Selçuklu hükümdarı Sancar, 1141 yılında Karahanlıları himaye maksadıyla Semerkand seferine çıktı. Ancak Katvan savaşında mağlup oldu. Horasan, Azerbaycan, İran, Afganistan ve Irak’a doğru ilerleyen istila hareketi neticesinde Türkistan’ın yerleşik halkları da Karahıtaylardan kaçarak İslam dünyasına dağıldılar.

Orta Asya’da asıl göç dalgası XIII. asrın birinci yarısında Moğol istilasına ile gerçekleşti. Orta Asya halkları ve göçebeler, Moğollar önünden kaçarak başta Anadolu olmak üzere İslam ülkelerine kaçtılar.

Türkler, Abbasiler devrinde hilafet ordularını oluşturarak, Anadolu’ya sefer ve akınlar düzenlemişlerdir. Fakat bu devrin seferleri sadece askeri istiladan ibret olup, Müslümanlar bu ülkeyi fethedemediler. Abbasi halifeliğinin zayıflaması sonrasında ise gazalar duraklamış, Bizanslılar taarruza başlamış, kuzeyden Azerbaycan, güneyden Suriye ve Irak’a doğru ilerlemiş ve Bağdat istila tehdidi altına girmiştir. Bu müdafaa devrinde Horasan ve Maverâünnehir gönüllüleri Allah yolunda gaza yapmak maksadıyla Anadolu’ya gelmeye başladılar.

Selçuklular, Karahanlı ve Gazneliler karşısında zor duruma düşünce Çağrı Bey, Tuğrul Bey'in izniyle 1018 yılında 3000 süvari ile Doğu Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş, Van gölü havzasında küçük bir Ermeni krallığı olan Vaspuragan'ı istila etmişti.

Karahanlı ve Gazneli devletlerinin takipleri karşısında sıkışıp yersiz ve yurtsuz kalan Selçuklu Türkmenleri Anadolu hudutlarını aşıyordu. Bizans ordusunun takibine uğrayınca ise tekrar Azerbaycan ve İran'a dönüyordu. Tuğrul Bey ve diğer Selçuklu beyleri, Türkmen boylarını korumak ve Bizans taarruzlarını kırmak maksadıyla Anadolu'ya birçok kez saldırılar düzenlediler.

Selçuklu devleti kurulunca, Karahanlı ve Gaznelilerin oluşturduğu setler yıkılmış, Türkmen göçleri artık sel halini almıştır. Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah gibi ilk büyük Selçuklu sultanları Türkmen muhaceretine çok önem verdiler. Bu sultanlar, İslam'ın hamisi olarak Türkmenlere yurt bulmak mecburiyetindeydiler. Selçuklular, İslam'ın cihat mefkûresine sahip çıkıyordu. Türkmen kitlelerin Anadolu'ya göçmeleri de cihat için en etkili bir kuvvetti. Sultan Tuğrul asayişini sağlamak, Müslüman ülkelerin halkını korumak, hem de ırkdaşlarına yurt bulmak maksadıyla onları Anadolu'ya yönlendiriyordu.

Selçuklu beylerinden İbrahim Yinal 1047'de Türkmenleri Anadolu'ya gazaya yönlendirmiş, kendisi de 1048'de Anadolu'ya girerek Rumlara karşı Hasankale (Pasinler) zaferini kazanmıştır. Türkmenler, Selçuklu ordusunun himayesi altında Anadolu'da çok ilerlemişlerdi.

1059'da büyük bir Türkmen kitlesi Sivas şehrini işgal etmişti. Bunlardan bir kısmı Malatya bölgesine girmişti. Alparslan 1064 senesinde Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesine bir sefer yaptı. Orta Anadolu'ya yayılan Türkler Kızılırmak vadisini takiple 1067'de Kayseri'yi fethettiler. Alparslan'ın kumandanlarından Afşin 1068'de Amûriyye'yi fethetti. Malazgirt zaferine kadar fethedilen yerleri isim olarak belirtmek gerekirse; 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'te Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Amûriyye, 1069'da Honas şehirleriydi.

2- Alparslan ve Bizans Mukabelesi

Görüldüğü üzere Türkler Malazgirt zaferine kadar Anadolu'da birçok fetihler yapmışlar ve değişik bölgelere yayılmışlardır. Düzenli Bizans ordusu karşısında Türkmenler saf harbine girişemiyor ve sıkışıkça çekiliyorlardı. Bu sebeple Selçuklu ordularının seferlerine ve Türkmen yayılışlarını himaye etmesine ihtiyaç duyuluyordu. Ancak Alparslan Anadolu'nun fethi ile meşgul olamıyor, daha çok aşırı Şiiler ve Mısır Fatımileri meselelerini ön plana alıyordu.

1070 senesinde Fatımiler üzerine gitmek maksadıyla harekete geçti. Ahlat'a geldi. Malazgirt'i fethetti. Önce Diyarbakır'a geçti. Sonra Telhum ve Siverek kalelerini aldı. Urfa'yı muhasara etti. Sonra Halep'e yöneldi. 1071'de Fırat nehrini geçti. Halep'i aldı ve burasını eski emiri Mahmud'a bırakarak Mısır Fatımileri üzerine yürümek istedi. Ancak Bizans'tan bir elçi geldi ve imparatorun Ahlat, Erciş ve Menbiç'in kendisine teslimini istediğini haber verdi.

Bizans İmparatoru Roman Diogenis, ordusuyla İstanbul'dan 13 Mart 1071'de hareket etti. Eskişehir'i geçip Kızılırmak vadisi yoluyla Sivas ve bilahare Erzurum'a geldi. İmparator, Türkleri Anadolu'dan tamamıyla atmak, hatta Selçuklu devletini yıkmak Horasan, İran, Irak ve Suriye'yi almak maksadıyla 200-250 bin civarında belki de Bizans tarihinin en büyük ordusunu hazırladı. Ordusunda Balkan ve Anadolu halklarından ve Ermenilerden başka; Slav (Rus), Bulgar, Alman (Got), Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek, Uz (Oğuz), Kıpçak gibi gayrimüslim ücretli askerler vardı. İmparator Erzurum'dayken 20 bin askerini Gürcistan'a göndererek gerisini sağlama aldı. 30 bin kişilik bir kuvveti de öncü birlik olarak Malazgirt ve

Ahlat'a gönderdi. Kendisi de Malazgirt'e doğru harekete geçti. Bizans öncü birlikleri Selçuklu komutanı Saltuk (Sanduk) tarafından Ahlat'ta bozuldu.

Alparslan ise Halep'te iken imparatorun Erzurum'a doğru ilerlediğini duymuştu. Ordusunun bir kısmını Suriye'de bırakarak hassa askerleriyle birlikte süratle Anadolu'ya döndü. Doğuya doğru hareketle Fırat nehrini geçti. Sonra, Erzen ve Bitlis yolu ile Ahlat'a çıktı. Ahlat'tan kuzeye doğru ilerledi. Sübhan dağı eteklerini takip ederek doğuya yöneldi. Rahva ovasının güneyinde ordusunu dağın eteklerine yasladı.

Alparslan'ın yanındaki komutanlar Savtekin, Gevher-ayin, Afşin, Saltuk (Sanduk), Tarang oğlu, Ahmed şah, Dilmaç oğlu, Artuk ve Tuti gibi büyük Türkmen beyleriydi. Bizans ordusu sayıca fazla olmasına rağmen manen zayıftı ve birbirine düşman unsurlardan oluşuyordu. Alparslan'ın ordusu ise Türk-İslam ideallerine bağlı, seve seve şehit ya da gazi olmak gibi çok yüce bir görev karşısında bulunduklarını idrak etmişlerdi.

Alparslan, Abbasi halifesinin elçisi İbn Muhalleban ile Savtekin'i imparatora elçi olarak gönderdi. İmparator sultanı zayıf bir zamanda yakaladığından emin olarak sulh teklifini reddetti. (24 Ağustos 1071)

3- Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Sultanın yaptığı sulh teklifine İmparatorun verdiği ret cevabından sonra, Buharalı İmam Muhammed b. Abdülmelik, sultana Cuma günü savaşa girişmesini tavsiye etti. Müslüman ülkelerin camilerinde dualar edildi. İslam ülkelerinden yükselen bu dua Selçuklu ordusunu şevklendirdi.

Türkler gerekli hazırlıkları yapıp belli sayıda askeri Tarang'ın komutasında pusuda beklettiler. Düşmanın saldırması temin edildikten sonra sahte bir geri çekilme hareketi ile düşmanı içeri doğru çektiler. Bizanslılar ilerleyince pusudaki Türk askerleri ani bir taarruza geçerek onları şaşkına çevirdiler. Bizans kanatlarının ucundaki Peçenek ve Uzlar Selçuklu tarafına geçtiler. Öğle üzeri başlayan muharebenin sonucu akşamleyin belli oldu. Akşam boyunca devam eden muharebede, Bizans ordusu tamamen yok olmuştu ve İmparator esirler arasındaydı.

Malazgirt zaferi, Bizans ordusu ve mukavemetinin tamamıyla kırılması ve ilk defa bir Bizans imparatorunun esir edilmesi suretiyle özel bir önem kazanmıştır. Bu zafer, yersiz ve yurtsuz kalan Türk muhacirlerine Anadolu'da ebedi bir vatan hazırlamıştır. Bizans imparatorluğu maddi-manevi çöküntüye düşmüş, Türklerin üstünlüğünü kabullenmek zorunda kalmıştır.

Mağlubiyet sonrası Diogenes tahttan indirildi. Mihael Dukas başa geçti. Eski İmparatorun gözlerine mil çekildi. Durumdan haberdar olunan Alparslan beylerine, yapılan anlaşmanın sona erdiğini bildirerek onları Anadolu'yu fethetme memur etti. Kendisi ise Türkistan'a giderken suikasta uğrayıp öldü (1072). Fakat Alparslan'ın büyük zaferine dayanan ve onun emri ile başlayan Anadolu'nun fethi başarıyla sonuçlandırıldı. Bu büyük eseri ile Alparslan, Anadolu'da Türk vatanının kurucusu ve batı Türklüğünün atası olmuştur.

4- Anadolu'nun Türkleşmesi

Artuk Bey, 1072'de Komnenos komutasında bir Bizans ordusunu mağlup etti. Sakarya vadilerine doğru ilerledi. Türkler artık Sivas, Kayseri, Ankara ve Sakarya boylarına kadar her tarafa hâkim olmuşlardı. Selçuklu devletinin kurulması ile Malazgirt zaferi arasında geçen 30 yıl boyunca Türkmenler sürekli olarak Anadolu'ya girmiş doğu ve orta kısımlarına yayılmışlarsa da buralarını kendileri için güvenli bir yurt saymıyorlardı. Ancak Malazgirt zaferinden sonra Bizans ordusu ve mukavemeti kalmadığı için kendilerine İslam ülkelerinde yurt bulamayan Türkmenler, artık yeni vatanlarına koşuyorlardı.

Kutalmış oğulları gibi Selçuklu hanedanı içerisinde kendilerine vilayet verilmediği için isyan eden şehzadeler ve beyler kendi boyları ile göçüp Anadolu'ya geldiler. Kutalmış oğlu Süleyman-şah'ın 1075 senesinde İznik'i fethedip Türkiye Selçukluları Devleti'ni kurması büyük göçe yeni bir ivme kazandırdı.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Siyasi Tarihi

1) Süleymanşah'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

I. Rükneddin Süleymanşah (1075-1086) Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğludur. Kutalmış; Alparslan'a karşı taht kavgası yaptığı savaşta ölmüştür (1064). Kutalmış'ın oğullarını hapseden Alparslan, onları öldürerek bertaraf etmek istemiş, ancak vezir Nizamü'l-mülk'ün tavsiyesi üzerine öldürme fikrinden vazgeçmiştir. Ancak herhangi bir olay çıkarmalarını önlemek amacıyla gaza yaparak hizmette bulunmaları veya şehit olarak ortadan kalkmaları için Bizans hudutlarına sürüldükleri rivayet edilir. Böylece Kutalmış oğulları Diyarbakır-Urfa havalisine gelip bu bölgede sıkıntılı bir hayat sürmüşlerdir.

Süleyman ve kardeşlerinin Malazgirt savaşı ve zaferinde veya savaştan sonra Anadolu'nun fethine gönderilen kumandanlar arasında bulunduğu dair hiçbir kesin delil mevcut değildir. Süleyman ve kardeşlerinin, Alparslan'ın ölümü üzerine Artuk Bey ile Melikşâh arasında çıkan taht kavgalarından fırsat bularak Anadolu'ya geldikleri veya Melikşâh'ın onları serbest bıraktığı anlaşıyor.

Suriye'ye kaçan Yabgulular, Filistin'de Atsız idaresinde 1073'te bir beylik kurduktan sonra havalıyı Selçuklu sultanına bağlamışlardı. Fakat diğer bir Selçuklu beyi olan Şökli, 1074'de Atsız ile bozuşmuş ve ona mağlup olmuştur. Şökli bunun üzerine Anadolu'daki Kutalmışoğlu'na mektup yazarak, ona tabi olma sözü verdi. Söz üzerine Suriye'ye gelen Kutalmışoğlu (hangisi olduğu belli değil), Şökli ile birleşti. Birlikte Mısır Şii Fatımî halifesine giderek bağlılıklarını arz ettiler. Atsız, Melikşâh'ın 3000 kişilik asker desteğiyle onları mağlup ederek Şökli ve oğlunu öldürdü. Kutalmışoğlunu ise esir etti.

Kutalmışoğlu Süleyman ise kendisine katılan Türkmenler ile 1074'de Halep'i muhasara etti. Daha sonra Antakya'yı kuşattı ve yıllık 20.000 dinar haraç mukabilinde kuşatmayı kaldırdı. Kısaca belirtmek gerekirse, Kutalmış oğullarının önce Fırat boyları ve Urfa havalisine gelerek faaliyette bulundukları bilinmektedir. Onların bu ilk devrede Melikşâh'a tabi olan Atsız'a karşı mücadeleye giriştikleri, bu maksatla Şii Mısır halifesiyle temas kurdukları, ancak başarılı olamayarak esir verdikleri tespit olunmuştur. Bu durum Süleyman ve kardeşlerinin Alparslan veya Melikşâh tarafından Anadolu'nun fethi ve idaresi için gönderildiği, toprakların kendilerine ikta edilerek, bu ülkede hüküm sürme hakkı bahşedildiğine dair görüşlerin (j. Laurent, S. Runciman, M. Halil Yinanç, İ. Kafesoğlu, A. Köymen) yanlış olduğunu ortaya koyar.

1- Süleyman'ın Gelişinde Anadolu

Malazgirt zaferini müteakip yapılan anlaşmanın bozulması sonrası Alparslan, Türk beylerini Anadolu'nun fethine memur etmişti. Bu beylerden Saltuk Erzurum, Gümüştekin Ahmed Gazi (Danışmend) Sivas-Amasya, Mengücek Gazi Erzincan-Divriği, Artuk ise Doğu Anadolu'da beylikler kurdular. 1072'de Komnenos komutasında bir Bizans ordusu Kayseri yakınlarında Artuk tarafından bozuldu. Artuk Bey, Sivas ve Amasya taraflarında fetihlerde bulundu. Sakarya nehrini geçti. Bizans komutanları Russel ve Yuhannis'i mağlup etti. Türkler hiçbir engelle karşılaşmadan İzmit'e ve Marmara sahillerine kadar ilerlediler. 1073'te Sultan Melikşâh, Kavurd'a karşı tahtını korumak amacıyla Artuk'u merkez Rey şehrine çağırdı. Durumdan istifade eden komutan Russel, Niksar'a hâkim oldu.

Bütün Anadolu'nun elden çıktığını gören İmparator Mihael, 1074'ün Şubat ayında Papa'ya müracaat ederek Türklere karşı yardım istedi. Ancak bu esnada Papalık ve Cermen

imparatorluğu arasında mücadele olduğundan bu müracaat netice vermedi. Bu müracaattan 23 yıl sonra Haçlı seferleri başladı.

2- Süleymanşâh'ın Anadolu Fetihleri ve Hükümdarlığı

Artuk Bey'in İran'a dönmesi Süleymanşâh'ın şansını artırdı. Alparslan ve Melikşah'a karşı isyan eden Kutalmış, Elbasan ve Kavurd yanlıları Anadolu'ya göçtüler. Şam'ı kuşatan ancak ele geçiremeyen Kutalmışoğlu Süleyman, Anadolu'ya yöneldi. Önce Konya ve Gevâle kalesini, sonra Konya'dan İznik'e kadar her tarafı aldı. 1075 senesinde ise İznik'i fethetti. Bizans'ın buhranlı durumundan yararlanarak süratle topraklarını genişletti.

İmparator Mihael Dukas'a karşı, 1077'de komutan Bryennios Edirne'de kendi imparatorluğunu ilan ederek İstanbul üzerine yürüdü. 1078'de ise komutan Botaniates, Süleymanşâh'ın yardımıyla Bizans tahtını ele geçirdi. Türkler; Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar, isyanlar, taht mücadeleleri sayesinde hâkimiyet sahalarını Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar genişlettiler. Türkler, Anadolu'da yeni bir devlet kurarken Türkistan ve İran'dan Türkmen göçleri de arttı. 1080'de Azerbaycan'dan Anadolu'ya büyük bir nüfus akını gerçekleşti. Ermenilerin Orta Anadolu'ya doğru sürülmeleri, Ermeni ve Süryanilerin Ortodokslastırılmaya çalışılması, Balkanlardan nakledilen Slav, Ulah ve Türklerin yeni idareyi tercih etmesi, bu unsurların yeni Türk idaresini tercih etmesine zemin hazırlamıştır. Böylece Türk devleti sağlam bir zemin üzerine oturmuş oldu.

3- Süleymanşâh ve Melikşah

Bizans İmparatoru Mihael 1074'te Anadolu'nun Türkler tarafından tamamen fethedilmesini engellemek amacıyla Abbasi halifesinden Melikşah nezdinde sulh teşebbüsüne aracılık etmesini rica ediyordu. Melikşah 1078'de kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderip kumandanlardan Emir Porsuk'u da Anadolu'ya memur ederek Süleyman ve diğer Kutalmışoğullarını bertaraf etmek istiyordu. Melikşah, Süleyman'ın ölümünden sonra oğullarını İran'a götürerek İznik tahtını boş bırakması ailevi husumetin bir göstergesidir. Kutalmış oğullarının, Botaniates ile ittifak yapıp onu tahta geçirdiği, Kutalmış oğlu Mansur'un da bu sıralar öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Melikşah, Anadolu'ya Porsuk'tan sonra Bozan kumandasında bir sefer düzenlemiş, fethedilen 50 Anadolu beldesinde hutbe Melikşah adına okutulmaya başlanmış ancak bu kısa sürmüştür.

4- Süleyman ve Bizans

Süleyman'ın Porsuk'a karşı Bizanslılarla ittifak ettiği, böylece onu başarısızlığa uğratıp çekilmeye mecbur ettiği, Melikşah'a karşı istiklalini koruduğu, Türkiye Selçuklu Devleti'ne emniyet ve kuvvet geldiği belirtilir. Durumunu sağlamlaştıran Süleyman'ın işi Bizans'taki taht kavgaları sayesinde iyice kolaylaşacaktır.

1081'de Alexis Komnenos'un, Melissenos'a karşı taht mücadelesini kazanıp tahta geçmesi, Türklerin her tarafa yayılmalarına ve henüz ele geçmemiş yerlerin alınmasına yardımcı oldu. Süleyman, Marmara ve Karadeniz sahillerine, boğazlara kadar her tarafı fethetmişti. A. Komnenos, Süleymanşâh'a önemli miktarda para ve vergi vererek Türkleri boğazlardan, hudut olarak çizilen Drakon suyuna (Maltepe-Dragos'un batısından Marmara'ya dökülen dere) kadar çekilmek şartıyla 1081'de bir anlaşma imzaladı. Alexis'in 1081 tarihli bu anlaşma ile Anadolu'yu artık Süleyman'a terk ettiğine işaret ediyordu.

5- Süleymanşâh'ın Sultan olması

Süleyman 1075'de kurduğu devleti, 1078'de Porsuk'un başarısızlığa uğrayıp çekilmesiyle kurtardı ve Melikşah'a karşı istiklalini korudu. 1081 anlaşmasıyla ise devletini fiilen olduğu gibi hukuken de Anadolu'ya hâkim bir konuma getirdi. Süleymanşâh bu anlaşma sırasında "sultan" unvanı taşımaktaydı. Ancak İslam kaynaklarında "melik", Bizans müellifine göre "emir" unvanıyla anılmaktaydı. Bağdat halifesi sancak ve hâkimiyet

alâmetleri göndererek hükümdarlığını taçlandırdı ve onu “sultan” ilan etti. Halifelik Süleymanşah’ın sultanlığını tanıırken Melikşah, buna iştirak etmedi. Çünkü O da aynı şekilde davransaydı, kendi eliyle rakip sultan çıkarmış olacaktı. Bu ancak sultan Sancar devrinde mümkün olabildi.

6- Süleymanşah’ın Doğuda Hudut ve Komşuları

Bizanslılar XI. asrın başlarından itibaren doğu Anadolu’yu işgal ederek Ermeni krallıklarını kaldırıp mühim bir Ermeni nüfusunu Kayseri ve Fırat bölgesine nakletmiştir. Selçuklu muhacereti ve fetihleri Ermenileri daha çok güney-batıya doğru kaydırarak, Fırat kıyılarında, Toroslar, Kilikya, Malatya, Maraş ve Urfa bölgelerinde yoğunluk kazanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Ermeniler Fırat bölgesinde birtakım prenslikler kurmuşlardır, böylelikle Türkiye Selçuklularının Türk-İslam ülkeleriyle münasebetini kesecek bir durum yaratmışlardır. 1074’te hâkimiyetini kurmaya muvaffak olan Ermeni komutan Filaret, Siirt, Muş ve Harput dağlık bölgesi hâkimi Ermeni prensi Thornig ile mücadele etmiş, Urfa’yı 1077’de almış, Melikşah’ın desteğiyle hâkimiyetini Malatya’da sağlamlaştırmıştır. Böylece Filaret Harput’tan Kilikya’ya kadar uzanan Malatya, Maraş, Göksun, Tarsus, Anabaz, Masisa, Raban, Antakya ve Urfa şehirlerini içine alan büyük bir beylik kurmaya muvaffak olmuştur.

7- Süleymanşah’ın Kilikya ve Antakya Fetihleri

Türkiye Selçuklularının doğusunda kurulan bu Ermeni prensliğinin Melikşah’ın da desteğini alması Süleymanşah’ı doğu seferine mecbur bırakıyordu. Süleymanşah 1082’de Çukurova’ya girerek Tarsus’u fethetti. 1083’de Adana, Masisa, Anabaz ve bütün Kilikya beldelerini hâkimiyeti altına aldı. Süleyman, Antakya üzerine hareket ederken dayısı Gümüştekin Ahmet Gazi de Filaret’in tabii Gabriel’e karşı Malatya’yı muhasara ediyordu. 1085’te ise Karatekin Sinop’u fethetti. 1085’te Emir Buldacı da yukarı Ceyhan bölgesi, Elbistan, Göksun ve Raban şehirlerini aldı. Süleymanşah İznik’ten hareketle 12 günde Antakya’ya geldi (1084).

8- Süleymanşah’ın Büyük Selçuklularla Çatışması ve Sonu

Süleyman’ın Marmara sahillerinden Antakya’ya kadar uzanan ve Suriye’de genişlemeye başlayan hâkimiyeti Büyük Selçuklular ile rekabet ve çatışmasını kaçınılmaz kılıyordu. İlk önce Antakya’dan aldığı yıllık cizyeyi burayı fetheden Süleymanşah’dan isteyen, Musul ve Haleb emiri Müslim ile Süleymanşah arasında bir anlaşmazlık çıktı. Süleymanşah savaştan kaçındı ve sulh teklifinde bulundu. Reddedilmesinden sonra iki taraf 23 Haziran 1085 tarihinde Amik ovasına akan Afrin çayı üzerinde Kurzahil mevkiinde karşılaştı. Arap askerleri bozguna uğradı. Müslim öldürüldü. Süleymanşah Haleb’i kuşattı ve muhasara etti. Haleb hâkimi Şerif Ebu Hasan, Melikşah ve Tutuş’a mektup yazarak yardım istedi. Şehri kendilerine teslim edeceğini haber verdi. Süleymanşah, Müslim’in askerlerini takip ederek Maarra, Kefertab, Şayzar şehirlerini ele geçirdi. Kinnesrin’i aldı. Oradan tekrar Haleb üzerine hareket etti. Tutuş da Şam’dan bu tarafa doğru geliyordu. Artuk Bey de Süleymanşah’a karşı Tutuş’un yanında yer aldı.

Süleymanşah ve Tutuş’un ordusu Haleb’in 3 mil yakınında Ayn Saylam mevkiinde 5 Haziran 1086 tarihinde karşılaştı. Suriye seferinde Süleyman’a katılan Çubuk vb. Türkmenler saf değiştirip Tutuş’un yanına geçti ve Büyük Selçuklulara karşı Süleymanşah’ın bozulmasına sebep oldular. Süleymanşah’ın ordusu hezimetle uğradı. Süleymanşah, Tutuş’un askerlerine esir düşeceği esnada kılıcını çekerek intihar etti veya şehit edildi. Mağlubiyetin amilleri: Süleyman’ın devlet merkezine çok uzak bulunması, Suriye Türkmenlerinin karşı tarafa geçmeleri ve özellikle Artuk Bey’dir.

9- Süleymanşah’ın Eseri

I. Rükneddin Süleymanşah Anadolu'da dokuz asrı bulan bir Türk devletini sağlam temellere oturtmakla bu ülkenin tarihinde çok seçkin bir mevkie sahiptir. 1075'te kurduğu Anadolu Selçukluları devleti bütün Türkmenleri birleştirmekle bu memleketin tarihinde yeni bir devir başladı. Süleymanşah, devletini Bizans aleyhine kurup sınırlarını genişletirken, Melikşah karşısında devletin istiklalini korudu.

Süleymanşah'ın ölümünden sonra (1086) Melikşah, I. Kılıçarslan ve Davud'u İran'a götürerek Anadolu'yu hükümdarsız bırakmıştır. Büyük Selçuklu sultanının ölümü ve I. Kılıçarslan'ın 1092'de İznik tahtını elde etmesine kadar sultansız kalan Türkiye devleti yine de istiklal ve varlığını devam ettirebilmiştir.

Tarih, Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Tutuş ile muharebede şehit olup Halep kalesi kapısında defnedildiğini haber verir. Efsane ise Süleymanşah'ın Fırat'ta boğulup Caber kalesine gömüldüğünü söyler. Ancak Caber kalesindeki Mezâr-ı Türk'ün Kutalmışoğlu Süleymanşah ile alakası yoktur. Ancak asırlarca burada takdis edilen bir Türk mezarının da varlığını reddetmek kolay değildir. Bu konudaki rivayetlerden anlaşıldığına göre, Osman ve Ertuğrul Gazi'nin atası Süleymanşah ile Kutalmışoğlu Süleymanşah birbirine karışmış veya birleştirilmiştir.

IX. Hafta

2) Birinci Kılıçarslan ve Siyasi Sarsıntı (1086-1107)

1- Ebu'l Kasım ve İznik Devleti

Melikşah, Süleymanşah'ın ölümünden yaklaşık 6 ay sonra 1086'da Halep'e geldi. Tutuş'u Şam meliki olarak bırakıp burasını Kâsım'ud-devle Aksungur'a bıraktı. Antakya'yı ise Süleymanşah'ın elinden alıp Yağsıyan'a, Urfa'yı Bozan'a ve Musul'u da Çökermiş'e iktâ etti.

Süleymanşah'ın, Antakya seferine çıkarken yerine başkumandan olarak bıraktığı Ebu'l-Kasım, artık bu devlete sahip çıkmış, hatta İznik tahtına çıkararak "sultan" unvanı almış ve kardeşi Ebu'l Gazi'yi Kayseri valiliğine tayin etmiştir. O ayrıca, Süleymanşah'ın 1081'de Bizans ile yaptığı anlaşmayı bozarak İstanbul boğazı ve Marmara sahillerine kadar akıncılarını sevk etmiştir.

Selçuklular, donanma sayesinde Bizans ile daha iyi mücadele etmek belki İstanbul'u almak amacıyla Marmara sahilinde fethettikleri "Kios" limanında gemi inşasına başlamış ancak inşa aşamasındaki bu gemiler, Bizans'ın Butumites kumandasında gönderdiği kuvvetler tarafından bertaraf edilmiştir. Tadik kumandasında başka bir Bizans kuvveti de İznik önlerine gelerek şehri kuşatmıştır. Bu sırada Melikşah, Anadolu'yu itaat altına almak maksadıyla Porsuk kumandasında 50.000 kişilik bir ordu göndermiş, bu haber üzerine Bizans ordusu kuşatmayı kaldırarak çekilmiştir.

Ebu'l-Kâsım Bizans ordusunu takibe koyulmuş ve İzmit körfezi yakınlarında bir çarpışmada galip gelerek İzmit'i almıştır. Porsuk ordusunun İznik'e yaklaştığı haberi üzerine, Ebu'l Kâsım Bizans'ın sulh teklifi ve davetini kabul edip İstanbul'a gitmiştir. Porsuk İznik'e gelip şehri muhasara etmiş, bu esnada Bizans ordusunun yardım kuvveti göndermesi haberi üzerine muhasarayı kaldırmışlardır. Porsuk'un seferi 1086-1087 tarihleri arasında burada bitmiş görülüyor.

Melikşah, Porsuk'un dönüşü sonrasında bu kez Anadolu'yu itaat altına almak amacıyla Bozan'ı göndermiş, Bozan 28 Şubat 1087'de Urfa'yı fethetmiştir. Melikşah, Bozan ile birlikte bir mektup göndermiş, mektubunda kızını oğluna almak ve bazı sahil şehirlerini imparatora bırakmak şartıyla bir muahede teklifinde bulunmuştur. İmparatorun bu sulh teklifini kabul ettiği görülüyor. Melikşah bu hareketiyle Bizans'ın Ebu'l-Kâsım ile ortak hareket etmesine engel olmak istemiştir.

Bozan, İznik'i kuşattı. Ebu'l-Kâsım, mukavemet gösterdi. Bu esnada Bizans'tan da yardım aldı. Neticede Bozan ordusu kuşatmayı kaldırdı ve Ulubat gölü taraflarına çekildi. Vaziyetin nezaketi sebebiyle Ebu'l-Kâsım, kardeşi Ebu'l-Gazi'yi İznik'te bırakarak Melikşah'a gitti. Huzura çıkmak istedi ancak Melikşah "Bozan'ı Anadolu'dan çekmeyeceğini" bildirerek görüşme teklifini reddetti. Ebu'l Kâsım, bir müddet İsfahan'da kaldı. Dönüş yolunda Melikşah'ın emriyle yay kirişiyle boğdurulup öldürüldü. Bozan, Melikşah'ın 1092'de ölümü sonrasında, Ebu'l Kâsım'ın kardeşinin elindeki İznik şehrini alamadan geri döndü.

2- Çaka ve Tanrı-bermiş

Süleymanşah'ın ölümünden sonra Anadolu'da meydana çıkan müstakil beyliklerden birisi de Çaka tarafından İzmir bölgesinde kurulmuştu. Çaka Türk akınları esnasında genç yaşta Bizanslıların eline esir düşmüş ve sarayda yetiştirilmiştir. 1081'de Bizans tahtına Alexis geçince İzmir taraflarına kaçıp siyasi faaliyetlere girişmiştir. Bu bölgede yeni gelen Türkleri etrafında toplayarak bir sahil beyliği kurmaya muvaffak olmuştur. İlk olarak 40 adet avcı gemisi yaptırıp içerisini savaşçılarla doldurdu. İzmir, Urla, Foça şehirlerini Bizans'ın elinden aldı. Midilli ve Sakız, İstanköy, Rodos ve diğer adaları ele geçirdi. Böylece Çaka, Türk tarihinde ilk defa çok mahir ve atılgan bir denizcilik harekâtına girişti. Çaka İzmir'de donanmasını kuvvetlendirip İstanbul'u istila ederek Bizans'a sahip olmak istiyordu.

Çaka ordusuyla karadan ilerleyerek Çanakkale boğazındaki gümrük merkezi olan Abydos'u kuşattı. Çaka'nın bu cüretli istilasını İznik tahtına oturan I. Kılıçarslan'ı endişelendirdi. Çünkü Kılıçarslan Çanakkale havalisini kendisinin sayıyordu. Çaka'nın, Selçuklu sultanı tarafından bir ziyafet esnasında öldürüldüğü rivayet edilse de Haçlıların 26 Haziran 1097'de İznik'i aldıklarında O'nun kendi memleketi İzmir'de bulunduğu dair rivayetler de vardır. Çaka, İznik'in ele geçirilmesi sonrasında, Bizanslıların İzmir'i kuşatmaları neticesinde İzmir'i terk etti. 1098'de Türkler Anadolu'nun güney ve kuzey sahillerini terk ederek İç Anadolu'ya çekildi. Bizanslılar ise Akşehir'e doğru ilerlediler.

3- I. Kılıçarslan'ın Saltanatı (1092-1107)

Süleymanşah Suriye seferinde öldüğünde oğulları Kılıçarslan ve Kulan Arslan yanındaydı. Antakya'ya gelen Melikşah çocukları yanına alarak İsfahan'a götürdü ve ölümüne kadar onları yanından ayırmadı. Türkiye Selçuklu tahtı altı yıl sultansız kaldı. (1086-1092) Çağdaş Bizans tarihçilerine göre Süleymanşah'ın çocukları İran'dan kaçarak Anadolu'ya geldiler. Melikşah'ın ölümü üzerine başlayan taht mücadeleleri onların kaçışına fırsat vermiş olmalıdır. Diğer bir görüşe göre çocukları bizzat sultan Berkiyaruk göndermiştir.

Kılıçarslan ve Davud 1092'de İznik'e gelince Ebu'l-Kasım'ın kardeşi Ebu'l-Gazi şehri Süleymanşah'ın oğullarına teslim etti. Kılıçarslan tahta geçerek "sultan" unvanını aldı ve devleti yeniden düzenledi. Bizans üzerinde baskı kurdu. Ulubat gölü ve Kapıdağ havalisini istila etti. İzmir'de devlet kurmuş olan Çaka Bey'in kızıyla evlendi. Bizans, Çaka Bey'in başarılarından rahatsız oluyordu. Çünkü Çaka Bey, İzmir'den Çanakkale yönünde ilerlemiş ve İstanbul'un emniyetini sağlayan Abydos'u muhasara etmiştir. Kendi devleti açısından Çaka Bey'in kuvvetlenmesini istemeyen I. Kılıç Arslan, Çaka Bey'in ortadan kaldırılması için Bizans'la bir antlaşma yaptı. Denizde ve karada iki ordu arasında sıkışan Çaka, Kılıçarslan'a gitme kararı aldı. Sultan bir ziyafet esnasında kayınpederini ortadan kaldırdı.

Böylece batı sınırını güvence altına alan I. Kılıç Arslan doğuya yöneldi. 1095'de Ermeni Gabriel'in elindeki Malatya'yı kuşattı. Şehrin Süryani ve Ermeni halkı sultana teslim olmak istiyordu. Sultan her ne kadar kuşatmaya devam etme kararlılığında idiyse de bu esnada büyük bir haçlı ordusunun Anadolu'ya doğru ilerlediği haberini aldı. Kuşatmayı kaldırarak İznik'e döndü.

Bizans imparatoru Alexis, Selçuklular, Peçenekler ve Çaka karşısında zor duruma düşünce 1091'de Papa Urbain'e Haçlı yardımı için müracaat etmişti. Keşiş Pierre'nin başını çektiği ilk haçlı grubu bozuk ve disiplinsiz bir insan yığınıydı. 1096 Eylülünde İzmit'e gitmek üzere Anadolu yakasına geçirildi. Bu düzensiz kalabalık sultanın kardeşi Davud tarafından daha İzmit'e varmadan tamamıyla kılıçtan geçirildi.

Tamamen yok edilen bu düzensiz birlikten sonra kont ve düklerin komutasındaki ordu, tam teçhizatlı olup, yaklaşık 100 bin şövalye ve diğer askerlerden oluşan asıl Haçlı ordusu arkadan geldi. İznik kuşatıldı. Muhasara silahlarıyla surları döven haçlı güçlerine karşı atılan oklar haçlıların zırh ve miğferleri sebebiyle etkisiz kalıyordu. I. Kılıç Arslan, Malatya muhasarasından İznik'e geldiğinde şehir tamamen kuşatılmıştı. Kuşatmayı yarıp şehre girmek mümkün olmadı. Kılıçarslan şehir halkının istediklerini yapmaları hususunda serbest bıraktı. Şehir halkı Bizans imparatoruna şehri teslim edeceklerini bildirdiler. İmparator, Tadik komutasında 40 bin kişilik bir kuvvet göndererek İznik'i 26 Haziran 1097'de teslim aldı. 325'te toplanan ilk konsül ile meşhur olan, İznik'in geri alınışı Hristiyan âleminde büyük heyecan yarattı.

Kılıç Arslan Anadolu içlerine geri çekildi. Danişmend'i ve Kayseri Emiri Hasan Bey'i yardıma çağırdı. Kılıç Arslan kuvvetlerini Eskişehir önlerinde (Dorylaion) toplayarak Haçlıları bekledi. Burada Haçlılarla müthiş bir meydan muharebesi cereyan etti. İki taraf da kahramanca savaştılar. Kılıç Arslan, bütün ağırlıklarını savaş alanında bırakarak, geri çekilmek zorunda kaldı (4 Temmuz 1097).

Eskişehir galibiyetinden sonra Bizans ve Haçlı orduları Konya yönünde Anadolu yürüyüşüne devam ettiler. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi, Hasan Bey ve diğer beyleriyle birlikte Ereğli'de ikinci bir direniş hattı oluşturmak istediye de burada da tutunamadı. Haçlılar burada ikiye ayrıldılar. Bir kolu Gülek boğazı yoluyla Kilikya'ya indi, diğer kolu ise Kayseri üzerine yöneldi. Hasan Bey bu gurupla Hasandağ eteklerinde büyük çatışmalar verdi. Haçlılar, bundan sonra önemli bir direnişle karşılaşmadan ve Anadolu'da da kalmayarak hedefleri olan Kudüs yönünde ilerlediler.

Bu yenilgiden sonra Selçuklular zaaf içerisine düştüler. Bizanslılar derhal Anadolu'nun sahil bölgelerini işgal ettiler. Çaka'nın beyliği ortadan kalktı. Ege ve Karadeniz sahilleri Rumların eline geçti. Haçlılar geçip gittikten sonra, Selçuklular yavaş yavaş toparlandılar. Kılıç Arslan bu kez Konya'ya yerleşerek burasını başkent yaptı.

Bu arada kargaşadan yararlanan, Trabzon Dükası Gabras, Danişmendliler'e karşı taarruza geçti. Danişmend Gazi'nin, İsmail komutasında yolladığı bir ordu, Bayburt'u (Paipert) işgal eden Trabzon Rumlarını mağlup etti ve Gabras öldürüldü. Danişmend Gazi, Bayburt'u aldıktan sonra Malatya üzerine yöneldi. Bu arada Suriye'deki haçlılar etkinlik alanlarını kuzeye doğru genişletmek istiyorlardı. Danişmend Gazi 1098 yılından başlayarak üç yıl boyunca, büyük bir ordu ile her yaz gelerek Malatya'yı kuşattı. Malatya yöneticisi Gabriel, Antakya prensi Bohemond'dan yardım istedi. Şehri ve güzelliği ile ünlü kızı Morfia'yı kendisine vermeyi teklif etti. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Bohemond, birçok Haçlı reisi ve bazı Ermeni prensleri ile Malatya'ya hareket etti. Danişmend Gazi bir baskınla Haçlıları bozguna uğrattı (1100). Bohemond ve Richard ile birlikte Frank liderleri de esir alındı. Pek az haçlı kurtulup Urfa'ya sığındı. Esirler Niksar'da hapse atıldı. Bu zafer, Danişmendliler ve Danişmend Gazi'nin şöhretini arttırdı. Avrupa'da ise büyük üzüntülere sebep oldu. Danişmend Gazi bundan sonra Sivas'a döndü. Gabriel ise kızını Urfa Kontu Baudouin'e vererek onun himayesine girdi.

Frankların Malatya civarındaki mağlubiyetleri, meşhur haçlı şeflerinin Niksar'da hapiste oluşları, Avrupa'da heyecana ve yeni Haçlı seferlerinin hazırlanmasına sebep oldu.

Saint Gilles komutasındaki 100.000 kişilik bir haçlı ordusu, 1101 yılında, İstanbul'dan Anadolu'ya geçti. Bu grup İznik civarında Kılıç Arslan tarafından hemen tamamen imha edildi. Ancak pek az haçlı (rivayete göre 300 kişi) Suriye'ye varabildi. Fakat Norman ve Lombardlardan oluşan daha büyük bir grup arkadan geliyordu. Bu ordu, Bizanslılar hariç, 300.000 kişiye ulaşıyordu. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi ve diğer Türk beylerinden yardım istedi. Bu kez hedefleri Niksar'daki esirleri kurtarıp oradan Bağdat üzerine yürümekti. Haçlılar yaz başlarında İzmit'e geldiler ve buradan Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu üzerinden Niksar'a doğru hareket ettiler. Türkler bu kez kalabalık haçlı ordusuna doğrudan taarruz etmeyip yıpratma savaşları verme taktiğini seçtiler. Haçlılar yollarda perişan olup aç kalarak bu kez birinci haçlıların aksine yağma ve zulüm yapmaya başladılar. Kendilerini karşılayan Hristiyanları bile öldürdüler. Sonunda, bu aç ve disiplinsiz ordu, Amasya civarında Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi tarafından tamamen imha edildi (5 Ağustos 1101). Pek çok esir alındı. Etienne de Blois ve Toulouse kontu ile birlikte pek az haçlı kurtularak, Sinop üzerinden İstanbul'a ulaşabildiler. Haçlılar bu yenilgiden Bizans'ı sorumlu tuttular. Bu büyük Haçlı ordusunun yenilmesi ile Anadolu Türkleri tekrar moral ve cesaret bulmuş ve 1. haçlı seferinin de intikamı alınmış olur. Bundan sonra gelen başka haçlı orduları da aynı akıbete uğradı.

Danişmend Gazi, Haçlı galibiyetinden sonra tekrar Malatya'ya yönelmiş, şehri kuşatmış, bu kez Gabriel'in idaresinden şikâyetçi olan önemli bir kısım Malatya halkının da yardımı ile şehri almıştır. Danişmenliler tarafından Malatya'nın zaptı, Kılıç Arslan'ı rahatsız etmiş ve iki Türk hükümdarının arası açılmıştır. Bu arada bir de, Niksar'da hapiste bulunan haçlıların fidyesi problemi ortaya çıktı. Kılıç Arslan hem Anadolu Sultanı olması ve hem de Amasya'daki haçlı yenilgisinde Danişmend Gazi ile birlikte savaşması nedeniyle, fidyenin yarısını kendisine istiyordu. Gazi, Bohemond'u 1103 Mayıs'ında Malatya'da haçlılara teslim etti. Tabi ki Bohemond'un Avrupa'daki akrabaları arasında toplanan fidyeyi de aldı. Kılıç Arslan, 1103 Ağustosunda Danişmenlilere karşı harekete geçerek, Maraş civarında Danişmend Gazi'yi müthiş bir mağlubiyete uğrattı. Ermenilerin daveti üzerine Elbistan'ı da haçlılardan geri aldı. Danişmend Gazi 1105 yılında öldü. Gazi'nin ölümü üzerine, ortaya çıkan kargaşadan yararlanan Kılıç Arslan Malatya'yı Selçuklu ülkesine kattı.

Bu sırada, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'e (Tapar) bağlı olan Musul ve Harran emirleri, Muhammed ile aralarının açılması sonucu, Kılıç Arslan'dan yardım istediler. Kılıç Arslan bu emirlerin yardımına koştu. Musul ve Meyafarikin'i (Silvan) zaptetti ve Hapur'da Çavlı komutasında, Muhammed'in ordusu ile karşılaştı. Bu meydan savaşı, hem kendisi ve hem de ordusu için felaketle sonuçlandı. Kılıç Arslan, Hapur suyunu geçmeye çalışırken nehirde boğuldu. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu ordusu tamamen dağıldı (Haziran 1107).

Selçuklu Danişmendli Rekabeti

I. Kılıçarslan'ın ölümü (1107) sonrası Bizans kralı Alexis, Haçlılardan sonra daha da kuvvetlenerek, Adalar denizi, Karadeniz ve Akdeniz sahillerini Türklerden kurtarma fırsatı buldu. İzmir'de Çaka oğulları, Sinop ve Karadeniz sahillerinde Karatekin, Ceyhan bölgesinde Buldacı sukut etti. Çukurova'nın dağlık bölgelerinde Ermeniler prenslik kurdu. Bilahare Maraş, Ceyhan bölgeleri Antakya ve Urfa Haçlıların eline geçti.

Danişmendliler beyliği kuvvetlenerek Selçuklu sultanlığını gölgeye düşürdü. Doğu'da Artuklular, Erzurum'da Saltuk oğulları, Ahlat'ta Sökmen oğulları beyliği teşekkül etti. Böylece I. Kılıçarslan'ın ölümüyle meydana gelen buhran daha da derinleşti. Anadolu'da Bizanslılar, Haçlılar ve Ermenilerle vuku bulan uzun bir savaş devri başladı. Bu durum büyük insan kayıplarına ve memleketin iktisadi yönden sukutuna sebep oldu.

Kılıçarslan'ın ölümü sonrasında Çavlı, Kılıçarslan'ın oğlu Şahinşah'ı Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a (1105-1117) gönderdi. Bir rivayete göre Temmuz 1109'da ordugâhtan kaçarak Malatya'ya gelip sultanlığını ilan etti. Diğer rivayete göre onu bizzat Tapar gönderdi. Bu arada Şahinşah kardeşi Mesud'u hapsedip Konya tahtını elde etti (1110).

Türklerin başsız kalmasından ve parçalanmasından faydalanan Bizanslılar müdafaadan saldırıya geçtiler. Güneyde Haçlıların gelişiyle toparlanan Ermeniler de aynı şekilde Türklere saldırıyorlardı. Türk beyleri 1108 senesinde Ermeni reisi Vasil'i Göksun merkezine çekilmeye mecbur etti.

Haçlılar Bohemond idaresinde Elbistan ve Ceyhan bölgesini işgal etti. Haçlıların memleketin taksimi hususunda anlaşılamayıp Urfa'da ihtilafa düşmeleri Türklerin işine yaradı. Türkler Frank kontlarından Baudion ve Jocelin'i esir aldılar. Kılıçarslan'ın en küçük oğlu Malatya sultanı Tuğrul Arslan'ın atabeyi 1117'de Ceyhan bölgesini Frankların elinden aldı. Türkler Anabazra yöresini işgal edip ganimetlerle geri döndüler.

3) Şahinşah'ın Saltanatı (1110-1116)

1110 yılında Konya tahtına oturan Şahinşah, Kılıçarslan'ın ölümü sonrasında Konya Selçuklularını idare eden Hasan Bey'i ortadan kaldırdı. Bizanslılara karşı Alaşehir'e bir ordu gönderdi. Ancak bu ordu Efes civarında Kelibanos'da mağlup oldu.

1113 yılında Bizans'a karşı ilerleyen Türkler, haçlı seferleriyle kaybettikleri İznik'e kadar bir istila harekâtında bulundular. Emir Monluğ ve Emir Muhammed (Mehmed) kumandasında Bursa ve Ulubat yöresinde Bizans mukavemetini kırarak Çanakkale boğazına doğru yürüdüler. Bizans imparatoru Alexis'in kendilerine karşı gönderdiği İznik valisi Kamitzés'i mağlup ederek esir aldılar.

Alexis, İznik'ten sonra Konya'yı ele geçirmek ve Bizans hâkimiyetini Anadolu'da tesis etmek amacıyla harekete geçti. Şahinşah durumdan haberdar olunca 1116 yılında faaliyete geçti. Alexis, İznik yolundan Ulubat'a doğru hareket etti. Türklerin bütün Hristiyan köy ve kasabaları yağmaladığı halkını kılıçtan geçirdiği söylentileri üzerine Eskişehir'e ve buradan Kütahya istikametine ilerledi. Bolvadin ve Amuriyye üzerine kuvvetler gönderdi. Kendisi Akşehir yoluna devam etti.

Alexis, Akşehir'i hücumla ele geçirdi. Selçuk emiri Monluğ, kurduğu pusularla Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Alexis, Akşehir'den sonra Konya üzerine gitmeye cesaret edemedi. Afyon-Karahisar yakınlarındaki Anbanaz köyünde, Selçuklu Sultanı Şahinşah'ın şiddetli bir hücumuna uğradı. Türk beylerinin tavsiyeleri ve Sultan Mesud'un Konya tahtını ele geçirmek üzere harekete geçmesini göz önünde bulundurularak Bizans tarafına anlaşma teklif edildi. Karahisar ile Augostopolis arasındaki ovada iki taraf arasında muahedename akdedildi (1116).

4) Birinci Mesud'un Sultanlığı (1116-1155)

Rivayete göre, bir Türk emiri Mesud'u kurtarıp Danişmend oğlu (Emir) Melik Gazi'ye giderek, Mesud'un saltanatı için işbirliği yapmasını temin etti. Karahisar buluşmasından altın yüküyle dönen Şahinşah'a pusu kurulup ele geçirildi. Gözlerine mil çekilerek kör edildi. Böylece Mesud Konya tahtına oturdu (1116).

Diğer bir rivayete göre Şahinşah, kardeşi Mesud ve Arab'ı hapse attırdıktan sonra Danişmend oğlu Emir Gazi tarafından tazyike uğradı. Şahinşah, Danişmendlilere karşı Bizans'tan yardım alıp dönerken Danişmed oğlu tarafından pusuya düşürülüp ele geçirildi ve gözleri kör edildi. Bunun üzerine Malatya'da hapis olan Mesud, Malatya beyleri tarafından hapisten çıkarılıp sultan ilan edildi.

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Mesud, Şahinşah'a karşı kayınbabası Danişmend oğlu Emir Gazi ile işbirliği yapıyor. Şahinşah, Karahisar buluşmasından dönerken

adamlarının ihanetine uğruyor. İhtiyatsız yürürken Mesud'un ordusuyla karşılaşılıyor. Akşehir yakınlarında ele geçirilip gözleri kör ediliyor. Böylece Şahinşah'ın altı yıllık saltanatı (1110-1116) sona eriyor ve bir sene sonra öldürülüyor.

Bizans tahtındaki Alexis'in ölümü ve oğlu Yuannis (1118-1143)'in başa geçmesiyle iki taraf arasında tekrar savaşlar başladı. Türkler Denizli'yi aldı. Ancak İmparator Yuannis, karşı harekâta geçerek şehri tekrar ele geçirdi. Türkmenlerin Batı Anadolu ve Antakya havalisinde akınları devam ettiğinden Yuannis 1120-1121'de tekrar sefere çıktı. Uluborlu Bizanslıların eline geçti. Türkler büyük zayıat verdi. Peçeneklerin Balkanlarda, Makedonya ve Trakya'da yaptıkları akınlar sonrasında geri dönmek zorunda kaldı.

1- Doğu Anadolu'nun Durumu

Bizanslıların önce Peçenekler sonra Macarlarla savaşları Sultan Mesud ve Danişmendlileri Doğu işleriyle uğraşmaya imkân tanıdı.

Muhammed Tapar 1115'de Urfa üzerine Porsuk komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu Fırat boylarını işgal etti. Tapar 1118'de ölünce Artuklu beylerinden İlgazi, Haçlılara karşı serbest hareket etmeye başladı. 1119'da Urfa ve Antakya bölgesini ele geçirdi.

Erzincan, Kemah ve Divriği taraflarında hüküm süren Mengücek oğlu İshak, Malatya sultanı Tuğrul Arslan'a ait olan Harput ve Dersim havalisine 1118'de bir akın yaptı. Artuklular, 1119'da Haçlılara karşı harekete geçti. Bu arada Şubat 1119'da Malatya atabeği Belek, Ceyhan ve Elbistan'ı Malatya sultanı adına itaat altına aldı.

Gürcü kralı David (1089-1125), İslam memleketlerine istilalarda bulunuyordu. Irak Selçuklu hükümdarı Mahmud'un emriyle, Artuklu hükümdarı İlgazi Gürcülere karşı harekete geçti. İlgazi, Gence Meliki Tuğrul ile birleşerek 30.000 kişilik bir ordu oluşturdu. 1121 Ağustos'unda 55 binden fazla askerden oluşan Gürcü ordusuyla karşılaşan Türkler, Gürcülere ağır kayıplar verdirdilerse de mağlup olmaktan kurtulamadılar. Gürcüler, Tiflis'i işgal etti. Akabinde Emir Mahmud, Gürcülere karşı bizzat kendisi sefere çıktı (1122). Şirvan'ı ele geçirmesine rağmen iç meseleler yüzünden geri döndü. Fırsattan yararlanan Gürcüler Şirvan'ı zapt etti. David, 1124'te Derbend'de Kıpçak beyini mağlup etti. İspir ve Pasinler'e kadar Erzurum bölgesini işgal etti.

İlgazi'nin ölümü sonrasında Belek, birinci mevkie geçti. Bütün Doğu Anadolu ve Suriye Türkmenleri onun idaresine girdi. Belek 1124'te Haleb'ten Menbic'e geçip Frankların elindeki kaleyi kuşattı. Ancak aldığı ok yarasıyla 6 Mayıs 1124'te öldü.

2- Siyasi Kudretin Selçuklulardan Danişmendlilere Geçmesi

Danişmendli emiri Gazi, damadı Sultan Mesud'u Selçuklu tahtına geçirdikten sonra Selçukluları da kendi nüfuzu altına almış oldu. Belek'in ölümü Emir Gazi'nin Malatya'ya saldırmasına fırsat verdi. Sultan Mesud ve Emir Gazi, bu durumdan faydalanarak 13 Haziran 1124'te Malatya'ya saldırdı. Bir aylık kuşatmaya rağmen şehir düşmedi. Ancak şehirde açlık baş göstermesi üzerine Malatya hâkimi sultan Tuğrul Arslan şehri Emir Gazi'ye teslim etti. Böylece Kılıçarslan'ın Danişmendli Gümüştekin'in elinden aldığı şehir tekrar Danişmendlilerin eline geçmiş oldu.

Sultan Mesud'un kardeşi Sultan Tuğrul'a ait Malatya'yı Emir Gazi'ye bırakması, Ankara ve Kastamonu yöresi hâkimi kardeşi Melik Arab'ın tepkisini çekti. Arab 30 bin küçük ordusuyla kardeşi Sultan Mesud üzerine yürüdü. Mesud önce yenildi ise de Bizans imparatoru Yuannis'ten ve Emir Gazi'den aldığı destek ile onu mağlup etti.

Sultan Mesud, her ne kadar kayınbabası Emir Gazi sayesinde taht rakiplerine karşı galip gelip tahtına otursa da, Konya havalisi müstesna Malatya'dan Sakarya boylarına kadar bütün Selçuklu beldelerini Danişmendli devletine bağladı ve bu devlet Anadolu'da birinci derecede bir kudrete sahip oldu.

Emir Gazi, 1130 yılında Anabazza'da Haçlılara karşı yaptığı savaşta galip geldi. Haçlı komutanı Bohemond da öldürülenler arasındaydı. 1131'de Leon'un (Ermeni emiri), hemşerisine ait Zamantı'ya tecavüzünü bertaraf ettikten sonra Kilikya'ya girdi. Leon'dan Türk topraklarına saldırmayacağı ve yıllık vergi vereceğine dair söz aldı.

Emir Gazi'nin doğuda uğraşmasını fırsat bilen Bizanslılar, Kastamonu'yu kuşatıp ele geçirdi. Sonra Kızılırmak'a kadar ilerledi. Çankırı ve Amasya emirleri imparatora itaat etti. Emir Gazi 1133 senesinin başlarına kadar süren mücadeleler sonrasında taarruza geçti. Bizanslılar eline geçen Kastamonu'yu tekrar aldı. Bizans'ın işgal ettiği bütün yerleri ele geçirdi. Haçlılara karşı Ma'arra ve Kefertâb beldelerini istila ile Frankları bozguna uğrattı.

Emir (Melik) Gazi, Bizanslılar, haçlılar ve Ermenilere karşı kazandığı zaferlerden sonra Anadolu hükümdarları arasında en büyük mevkie sahip oldu. Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sancar tarafından hükümdarlık alametleri ve "Melik" lakabıyla taltif edildi. Ancak ölümü neticesinde bunlar kendisine verilemedi. Yerine oğlu Muhammed geçti. (1134).

3- Emir Gazi'nin Ölümünden Sonra Sultan I. Mesud'un Siyasi Faaliyetleri

Sultan Mesud, Danişmendli Emir Gazi'nin oğlu Melik Muhammed'in ölümünün (1143) ardından Danişmendliler arasında başlayan taht mücadelesinden faydalanarak üstünlüğü eline geçirdi. Bu arada Batı Anadolu ile Marmara bölgelerine uçlardaki Türkmenler tarafından sık sık akınlar yapılıyordu. Bizans imparatoru Manuel bu akınlara karşılık vermek için büyük bir orduyla Konya'ya kadar geldiyse de başarı gösteremeyip geri döndü (1146) ve bir daha Mesud'la savaşmadı. Ertesi yıl Alman imparatoru Konrad ile Fransa Kralı Saint Louis kalabalık ordularla İstanbul'a geldiler. Hemen Anadolu'ya geçerek Eskişehir yöresine kadar ulaşan Alman ordusu burada ağır bir yenilgiye uğradı. İmparator çok az bir kuvvetle İstanbul'a dönebildi (1147).Orta Anadolu'dan geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine Batı Anadolu'dan Antalya'ya gitmeye karar veren Fransa Kralı Saint Louis de Türk hücumlarından dolayı ağır kayıplar verdi (1148).Türkler, Sultan Mesud devrinde Anadolu'ya sağlam bir şekilde yerleştiler. Anadolu'da ilk Selçuklu parası Sultan Mesud tarafından bastırılmıştır. Sultan Mesud hükümdar olduğu zaman Selçuklu ülkesi Konya, Niğde ve Afyonkarahisar bölgelerinden ibaretti. Öldüğünde Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu bölgeleri ile doğuda Elbistan yöresi ve diğer bazı yerler de Selçuklu hâkimiyetine girmiş durumdaydı.

X. Hafta

5) İkinci Kılıçarslan (1155-1192), Siyasi Birlik ve Bizanslılara Karşı Üstünlük

Sultan Mesud'un ölümü sonrasında yerine oğlu Kılıçarslan (1155-1192) geçti. Kılıçarslan, Elbistan meliki ve babasının veliahdı durumundaydı. 1144'te Haçlıların elindeki Maraş ve Göksun üzerine akınlara başladı. 1149'da babasıyla birlikte Maraş'ı aldı. 1150'de Göksun, Behisni ve Ra'ban şehirlerini haçlıların elinden kurtardı.

Sultan Mesud öleceğini anlayınca memleketi oğulları arasında paylaştırdı. Kılıçarslan'ı Konya tahtına sultan eyledi. Ankara ve Çankırı bölgeleri küçük oğlu Şahinşah'a düştü. Danişmendli meliklerinden Zunnûn yine Kayseri'de, diğeri Yağıbasan ise Sivas'ta kendi ülkelerinde kaldılar.

Çok süre geçmeden kardeşler arasında taht kavgaları zuhur etti. Önce Şahinşah harekete geçti. Hakkında fazla malumat bulunmayan ortanca kardeş Dolat (Devlet) bertaraf edildi. Fırsattan istifade eden Sivas meliki Yağıbasan büyük bir ordu ile Kayseri'ye girdi. Kılıçarslan derhal harekete geçti. İki ordu 1155'te Aksaray'da karşı karşıya geldi. Sultan Kılıçarslan galip geldi. Ermeni Prensi II. Thoros'un kardeşi Stefan, Maraş'a girdi. Şehri ateşe verdi. Halkı ve din adamlarını esir ederek kaçtı. (1156). Kılıçarslan Göksun bölgesine girip yerlerinden edilen halkı tekrar yurtlarına iade etti.

Musul atabeği Nureddin Mahmud'un Ayntap ve Ra'ban'ı istila etmesi üzerine Kılıçarslan, Ayntap ve Ra'ban'a saldırıp ele geçirdi. Nureddin Mahmud, daha sonra sultandan özür dileyerek aldığı memleketleri iade edip Haleb'e geri döndü (1157).

1- II. Kılıçarslan'a Karşı İttifaklar ve Danişmendlilerin Çöküşü

Kılıçarslan'ın Kilikya'ya girip Anabarza önlerine kadar ilerlemesi, Türkmenlerin ise batıda Bizans topraklarını istila etmeleri, Nureddin Mahmud ile Bizans İmparatoru Manuel'i Kılıçarslan'a karşı anlaşmaya sevk etti (1159). İmparator çok kuvvetlenen Ermeni prensine karşı Kilikya'ya girdi ise de kendisine karşı girişilen darbe girişimi üzerine İstanbul'a döndü. Ancak dönüş yolunda Selçuklu topraklarından geçerken Türkmenlerin akınlarına maruz kaldı ve büyük kayıplar verdi. Türkmenler durumdan istifade ederek Isparta ve Denizli bölgelerine kadar akınlar düzenlediler.

İmparator Manuel, Danişmendli emiri Yağıbasan ile ittifak yaptığı gibi Suriye'deki Franklar'dan da yardım istedi. Ankara ve Çankırı meliki Şahinşah'ı da Selçuklu tahtına geçirme vaadiyle kendi tarafına çekti. Ayrıca Kayseri meliki Zunnûn'u, Selçuklu mirasına katmak maksadıyla aynı cepheye kazandırdı.

Sultan Kılıçarslan, aleyhinde oluşan ittifakı delmek maksadıyla barış tekliflerinde bulunmasına rağmen ne imparatoru, ne de Yağıbasan'ı ikna edebildi (1160). Nihayet Kılıçarslan, Yağıbasan üzerine yürüdü. Ancak Yağıbasan yardımcı kuvvetlerin desteğiyle galip geldi. Bu kez emir Nureddin'in kardeşi Miran'ı yanına alarak İstanbul'a gitti (1162). İmparator Manuel, Kılıçarslan'ı gayet iyi karşıladı. İmparator'dan büyük miktarda para yardımı aldı ve Türkmen akınlarına mani olmak, Bizans'tan ele geçirdiği yerleri iade etmek şartıyla muahedename imzaladı.

Kılıçarslan, İstanbul'a gidince Yağıbasan'ın Diyarbakır, Harput ve Çemişgezek, Hizan ve Karsan bölgelerini istila edip halka zulmetmesinin öcünü almak, ayrıca taht müddeisi durumundaki kardeşi Şahinşah'ı cezalandırmak amacıyla harekete geçti (1163). Kılıçarslan Sivas'a yürüyüp burasını ele geçirdi. Yağıbasan, damadı Şahinşah'tan yardım almak maksadıyla Çankırı'ya gitti. Burada 4 Ağustos 1164'te öldü. Yağıbasan'ın ölümü Sultan II. Kılıçarslan'ın işlerini kolaylaştırdı. Ankara ve Çankırı havalisine gidip burasını Şahinşah'ın elinden aldı. Elbistan, Tohma çayı vadisi, Darende ve Gedük bölgesini ele geçirdi (1165). Kayseri ve Zamantı'da Zunnûn'un idaresine son verdi (1169). Zunnûn ve Şahinşah Atabeg Nureddin Mahmud'a sığındı. Nureddin'in müttefikleri Sivas üzerinden Kayseri'ye saldırırken, Nureddin de Merziban, Maraş, Göksun ve Behisni şehirlerini işgal etti (1173).

Kılıçarslan, Nureddin'in istilalarını öğrenip Nureddin'e karşı yürüdü. Şiddetli kış, açlık iki tarafı da bunaltmıştı. Haçlılar da saldırıyorlardı. Bu durum karşısında Nureddin ile barış yapıldı. Buna göre Nureddin istila ettiği yerlerden çekilecek, buna karşılık Kılıçarslan Danişmenli Emir Zunnûn'un Sivas'ta ve Danişmend ilinde hüküm sürmesine razı olacaktı.

Kılıçarslan'ın fetihlerine ve Anadolu'yu birleştirme emellerine engel olan Atabeg Nureddin Mahmud, 1174'te ölünce artık bu hususta bir engel kalmadı. Kılıçarslan 1175'te Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Danişmendli illerini zapt etti. Zunnûn ve Şahinşah Bizans'a sığındı. Yağıbasan oğulları ise sultanın emrine girip uç beyliği yaptılar. Böylece Kılıçarslan uzun müddet Selçuklularla rekabet eden Danişmendli hanedanını ortadan kaldırıp Anadolu'da milli birliği kurdu.

2- II. Kılıçarslan'ın Bizans'a Karşı Büyük Zaferi

Selçuklu Devleti ile Bizans imparatorluğu arasında sulh anlaşması olmasına rağmen, Eskişehir bölgesinde yığılan ve sayıları 100 bini aşan Türkmenler, yurt ve otlak bulmak amacıyla akınlarını Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar ilerletmişlerdi. Bizans İmparatoru Manuel, bir yandan bu istila hareketine bir dur demek, diğer taraftan güçlenen

Kılıçarslan'ı sarsmak amacıyla harekete geçti. Önce 1175'te hudutlara kuvvetler göndererek tahkimata başladı. Sonra Şahinşah'ı gönderdi. O, Eskişehir'de pusuya düştü ve canını zor kurtarıp İstanbul'a kaçtı. Bu kez Zunnûn'u 30 bin kişilik ordunun başında, eski ülkesine gönderip halkın ona karşı ilgisini ölçtü. Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı.

İmparator, bütün imkânlarını toplayarak 1176'da sefere çıktı. Maksudı Kılıçarslan'ı ezmek ve bu suretle bütün Anadolu'yu Türklerden kurtarmaktı. Bu büyük orduda Bizans'ın kendi kuvvetinden maada Frank, Macar, Sırp ve Peçenek askerleri de bulunuyordu. Kılıçarslan imparatora sulhu yenilemek teklifinde bulundu. Ancak bu teklif Bizans tarafınca kabul edilmedi.

Kılıçarslan, Denizli istikametinde ilerleyen imparatora karşı bir meydan muharebesi vermeden önce askerlerinin bir kısmını çete haline getirerek sağ ve solundan çapul yaptırıp yıpratmaya, köyleri ve iâşe imkânlarını tahrip etmeye çalıştı. Su kaynaklarını kullanılamaz hale getirdi. Türk birlikleri yıpratma akınlarında bulunurken Bizans ordusunda dizanteri salgını baş gösterdi.

Bizans ordusu Denizli'den çıkarak Menderes yukarılarında Homa ve oradan da Myriokephalon (Kumdanlı) adındaki sarp bir vadiye girdi ve Sybrize denilen çıkış yerinde sultanın kurduğu pusuya düştü. Kılıçarslan, Bizans ordusunu Eylül 1176'da dar bir geçitte pusuya düşürerek yakaladı. Bizans ordusunun büyük bir bölümü imha edildi. İmparator gece karanlığından faydalanıp kaçmaya çalıştı, ancak muvaffak olamayıp Kılıçarslan'a sulh teklifinde bulundu. Yapılan anlaşmaya göre imparator, Eskişehir ve Sublaion istihkâmlarını yıkmayı kabul etti. İstanbul'a döndükten sonra sultana yüklü miktarda altın, gümüş, mücevherat vb. eşya ile 100.000 altın gönderdi. Kılıçarslan, Türklere Malazgirt zaferinden sonra ikinci büyük zaferini kazandırmıştı. Ancak büyük bir imha muharebesini kazanan Türklerin elde ettiği netice oldukça ehemmiyetsizdi.

1176 senesinde kazanılan Myriokephalon Zaferi, Malazgirt'ten sonra Selçuk ve Bizans tarihinde ikinci bir dönüm noktası oluşturur. Bu zaferden sonra, Bizans'ın Anadolu'yu Türklerin elinden alma ümidi tamamıyla kırılmış, Bizans sürekli müdafii ve çöküntüdeki taraf durumuna düşmüş, Türkler ise ilerleme ve taarruzlarda bulunmuş, fetihler birbirini takip etmiştir. Birinci Haçlı seferinden sonra başlayan buhran devri de böylece son bulmuştur.

3- II. Kılıçarslan ve Selahaddin Eyyûbî

Bizans İmparatorluğunu Myriokephalon Zaferi ile ezen Kılıçarslan, şarttaki emellerini gerçekleştirme fırsatını buldu. İlk hedefi Danişmendli emirlerinden Muhammed'in elindeki Malatya idi. Kılıçarslan 4 aylık bir kuşatmadan sonra şehri 1178'de aldı. Sultanın bu seferinden endişelenen Artuklu beyleri durumu Selahaddin Eyyûbî'ye bildirdi.

Kılıçarslan, Selahaddin'e elçi gönderip Emir Nureddin'in ele geçirdiği Ra'ban'ı kendisine verilmesini istedi. Selahaddin, teklifi kabul etmediği gibi Kılıçarslan üzerine 20 bin kişilik bir ordu gönderdi. Selçuklu kuvveti mağlup oldu (1179). Kılıçarslan 1180'de Hısnıkeyfa ve Diyarbakir Artuklu hükümdarı Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed üzerine yürüdü. Nureddin, Selahaddin'e sığındı.

Selahaddin, Haçlılarla anlaşma yaparak Selçuklu ülkesine yürüdü. Kılıçarslan, veziri aracılığıyla sulh teklif etti. Çarpışma önlendiği gibi iki hükümdar rakip Ermenilere karşı birleşti. Selahaddin, Karahisar ve Göksu'dan geçerek Ermeni arazisine girdi. Ermeni emiri Rupen'in sulh teklifi üzerine Mısır'a döndü. Kılıçarslan Bizanslılarla mücadele ederken Selahaddin, Artuklu Nureddin ile birlikte Diyarbakir ve Meyyafarikin şehirlerini alarak Doğu Anadolu'da yayılmaya başladı (1182). Böylece iki hükümdar arasındaki rekabet tekrar baş gösterdi.

4- Bizans'a Karşı Yeni Fetihler ve Türkmen Göçleri

1176 Myriokephalon bozgunundan sonra imparator anlaşma hükümlerini yerine getirmedi. Bu sebeple Sultan 1177'de Atabeg'i 24 bin kişilik bir orduyla gönderip Menderes vadisini ele geçirip Aydın şehrine kadar ilerledi.

İmparator her ne kadar Türkler tarafından Bitinia'da muhasara edilen Eskişehir'i kurtarmak için bir sefer düzenlediyse de artık Türk ilerleyişini hudutlara yığılan Türkmenleri durdurmak mümkün değildi. Manuel'in 1180'de ölümünden sonra II. Kılıçarslan 1182'de Uluborlu ve civar kaleleri fethetti. Kütahya tahrip ve fethedildi. Eskişehir Türk hâkimiyetine girdi. Antalya'yı da kuşattı ise de alamadı. 1185'te Alaşehir önlerine kadar istila edip imparatoru vergiye bağladı.

Bu sıralarda Azerbaycan'dan Anadolu'ya büyük bir göç dalgası vukuu buldu. Zaten Sancar'ın Karahıtaylar ve Oğuzlara mağlubiyetinden sonra Türkistan'dan batıya doğru bir göçebe muhacereti devam ediyordu. Nitekim büyük Türkmen kavmi kışın Suriye'ye kar düşmeyen yerlere iner, ilkbaharlarda da kuzeyindeki otlaklara çıkarlardı. Orta Asya'dan devam eden bu göçler, Anadolu hudutlarında yoğunluğunu artırıyor ve Bizans aleyhine genişleme ve fetihleri kolaylaştırıyorlardı.

6) Gıyaseddin Keyhusrev'in (I. Keyhusrev) Melikliği ve İlk Saltanatı (1192-1196)

II. Kılıçarslan'ın 1192'de vefatı üzerine veliahd olan küçük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev Selçuklu sultanı oldu. Annesi Bizans imparatorluk ailesine mensup bir kadındı. Keyhusrev ergenlik çağına kadar babasının yanında kalmış, tahsil ve terbiye görmüştü. Kılıçarslan ölmenden önce toprakları 12 evladı arasında paylaştırmıştı. Buna göre Gıyaseddin'e Borgulu (Uluborlu) merkez olmak üzere 1182'de fethedilen Kütahya'yı vermişti.

Alaşehir'de Bizans imparatoru Komnenos'a karşı ayaklanan Mankaphas, Gıyaseddin Keyhusrev'e sığındı. O da hudutlarda yığılan Türkmenlerle ona yardım etti. Bu hadise kardeşler arasında Keyhusrev'e karşı birtakım dedikodulara sebep oldu.

1190'da Alman İmparatoru Fr. Barberos'un başında bulunduğu III. Haçlı ordusunun Denizli-Uluborlu arasında karşısına çıkıp Akşehir'e kadar onlara zayıat verdiren Türkmen grupları Keyhusrev'e tabi idiler. Kılıçarslan, önce Kutbeddin Melikşah'ı veliahd göstermiş ancak Melikşah'ın Kayseri emiri kardeşi Nureddin Sultanşah ile giriştiği saltanat mücadelesinden dolayı kaçarak Uluborlu'da oturan küçük oğlu Gıyaseddin'e sığınmıştır. Burada Kılıçarslan Gıyaseddin'i veliahd tayin etmiştir.

Kutbeddin Melikşah'ın Konya'ya gelerek kendisini sultan ilan etmesi sonucu, Gıyaseddin ve babası Konya'yı muhasara etmiş, Melikşah Konya'yı terk ederek Aksaray'a çekilmek zorunda kalmıştır. Sultan muhasara esnasında ölmüş ve bu ölüm Gıyaseddin tarafından yaklaşık 4 ay boyunca gizli tutulmuş, bu arada 1192'de sultanlığını ilan etmiştir.

Gıyaseddin Keyhusrev'in ilk saltanatı 4 yıl (1192-1196) sürmüştür. Kutbeddin Melikşah'ın ölümü üzerine Keyhusrev, ihtiraslı bir saltanat rakibinden kurtulmuştur. Ankara meliki Muhiddin Mesud, Kastamonu ve Bolu taraflarında fetihle uğraştığından, Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah'ın ise Orta ve Doğu Anadolu'da kardeşlerini itaat altına almakla uğraştığından, Gıyaseddin Konya tahtını korumakta güçlük çekmemiştir.

Bu siyasi ortamdan istifade eden Keyhusrev, Bizans'a karşı fetihlere girişti. Konya-İstanbul arasında ticaret yapan sultanın tebaası olan Türk ve Rum tüccarların imparator tarafından tutuklanması, sultanın ise Mısır hükümdarı Melik'ül-Adil'in Antalya yoluyla Bizans imparatoruna gönderdiği hediyelere el koyması iki devlet arasında bir ihtilaf oluşturdu. Bizans topraklarına giren Keyhusrev, fetihlerini Menderes nehri vadilerine kadar genişletti. Çok sayıda esir ve ganimet alarak seferden döndü. Akşehir'de iskân ettiği esirler ise geri dönmediği gibi Bizans idaresinden hoşnut olmayan Hristiyan halktan çok sayıda insan gelerek Selçuklu ülkesinde koloniler oluşturdu. Bu arada Tokat meliki Rükneddin

Süleymanşah 1196'da Konya'yı alarak Selçuklu tahtına oturdu. Böylece Gıyaseddin'in birinci saltanat dönemi sona ermiş oldu.

7) İkinci Süleymanşah (1196-1204)

Kardeşleri arasında en kudretlisi olan Süleymanşah, zekâsı, şiir ve edebiyata olan aşinalığı ile tanınırdı. 1201'de kardeşi Kayserşah elinden Malatya'yı aldı. Rükneddin daha Tokat melikliği yıllarında yaptığı fetihlerle ülkesini Karadeniz sahillerine kadar genişletmişti. Kardeşleri birbirleriyle mücadele ederken O fetihlerine devam etmiş ve onların birbirlerini bertaraf ettiği bir zamanda harekete geçerek Selçuklu tahtını ele geçirmiştir.

Taht mücadelesinde Kutbeddin Melikşah, Malatya meliki Muizzeddin Kayserşah'ı şehri kendisine teslim etmesi için zorladı. Kayserşah, Selahaddin Eyyubi'ye müracaat ederek kardeşini şikâyet etti. Onun desteğini alarak kardeşinin kendi topraklarına sarkmasını önledi. Ancak Melikşah, kardeşi Nureddin Sultanşah'ı öldürerek Kayseri'yi ele geçirdi. Bu gelişme üzerine Süleymanşah endişeye kapıldı. Kutbeddin Melikşah öldükten sonra onun mirası üzerinde Süleymanşah ile Ankara meliki Muhyiddin Mesud anlaşmazlığa düştü. Ancak Süleymanşah'ın asıl gayesi Konya tahtı olduğundan bir kısım memleketleri onun idaresine bırakarak anlaştı.

3- Süleymanşah'ın Saltanat Mücadelesi

Süleymanşah, kardeşi Gıyaseddin'e karşı birtakım propagandalara girişerek onu efkârı umumide yıpratma yoluna girdi. Onun emirleri vasıtasıyla babasını zehirlediği söylentisini ortaya attı. İkinci olarak, Gıyaseddin'in Hristiyan bir anneden doğma olmasını propaganda aracı olarak kullandı.

Süleymanşah, kendisine itaat eden kardeşlerini kendilerine menşur vererek yerlerinde bırakmak vaadi ile sakinleştirip ordusunu topladı. Konya üzerine yürüdü. Şehri 4 ay boyunca muhasara etti. Artık şehrin dayanma gücü kalmamıştı. Şehrin ileri gelenleri toplanarak Süleymanşah'a gelerek anlaşma teklif ettiler. Kendisine 500 bin dirhem sefer parası ile birlikte kumaş, at ve koyundan oluşan malı vermeyi vaat ettiler. Eğer para ve malları almayı kabul etmezse, sultan ve adamlarının şehirden sağ salimen tahliye edilmesini talep ettiler. İki kardeş arasında yeminli ahitnamenin imzalanması sonrasında Gıyaseddin Konya'yı terk etti. Süleymanşah şehre girerek 1196'da Konya tahtına oturdu.

Gıyaseddin Keyhusrev Akşehir yolu üzerinden İstanbul'a gitmek üzereyken Konya-Lâdik'te saldırı ve tecavüzlere uğradı. Bu sebeple yolunu değiştirerek Larende istikametinden ilerleyip Orta ve Doğu Anadolu hükümdarlarına misafir olduktan sonra Trabzon yolundan İstanbul'a hareket etti.

4- Süleymanşah'ın saltanatı

II. Rükneddin Süleymanşah kısa süren saltanatı müddetince, kudreti ve birleştiriciliği sayesinde Selçuklu devletine büyük hizmetler yapmış bir hükümdardır. Onun ilk ele geçirdiği yer kardeşleri Argunşah ve Berkyaruşah'a ait olan Amasya ve Niksar bölgeleridir. Süleymanşah, Malatya meliki Kayserşah ve Ankara meliki Muhyiddin Mesud müstesna bütün kardeşlerine ait ülkeleri idaresi altına aldı.

Süleymanşah'ın iç meselelerle uğraşmasını fırsat bilen III. Alexis (1095-1203), Konstantin Frankopulos komutasında 6 gemiden oluşan bir donanmayı Karadeniz'e gönderdi. Görünüşte donanma Giresun'da batan bir Bizans gemisinin mallarını kurtarmak için geliyordu. Asıl gaye ise İstanbul'a mal sevkiyatı yapan gemileri ve Samsun'u yağmalamaktır. Bizans donanmasının Samsun limanına yaptığı baskından sonra Süleymanşah imparatora elçi gönderip esir ve malların iadesini istedi. Yapılan anlaşmaya göre Bizans, yıllık vergi ödemeyi ve tüccarların malları için 5000 gümüş cevheri ödemeyi kabul etti.

Süleymanşah, Ermenileri Selçuklulara ait topraklardan çıkarmak, en azından onları Torosların güneyine atmak için harekete geçti. 1199'da Ermenileri işgal ettikleri Ereğli kalesi ve başka yerlerden sürüp Torosların ötesine atmıştır. Hatta Süleymanşah'ın, Lampron Ermeni senyörüyle birlikte Adana'ya kadar Kilikya'yı istila edildiği belirtilir.

Süleymanşah, bu gelişmenin akabinde derhal doğu Anadolu'ya yönelmiş ve Türk birliğini kurma siyasetini uygulamaya geçirmiştir. Sultan ilk olarak Malatya emiri Kayserşah üzerine yürümüş ve şehri ele geçirmiştir. (1200). Erzincan hâkimi Mengücek oğlu Behramşah, Divriği meliki Turanşah ve Harput'ta hüküm süren Artuklu hanedanı da Süleymanşah'ın hâkimiyetini kabul etmiştir. Artuklu Kara Arslan oğlu İmadeddin ölünce yerine geçen Nizameddin de Selçuklu himayesini benimsemiştir.

Gürcüler tarafından Erzurum'un muhasara edilmesi, Kars'ın ele geçirilmesi, ahalisinin tahliyesi, Türkler için büyük bir keder oluşturdu. Bu durum Süleymanşah'ı Erzurum ve Gürcistan seferini yapmaya zorladı. Süleymanşah 1202'de Erzurum'a hareket ederek buradaki Saltuklu hâkimiyetine son verdi. Şehrin yönetimini Malatya emiri Melik Mugiseddin Tuğrulşah'a verdi.

5- Gürcistan Seferi

Gürcü kaynaklarının 800 bin rakamı vererek abarttığı Selçuklu ordusu, Erzurum, Erzincan ve Harput'tan tedarik edilen askerlerle birlikte 20 bin civarındadır. Gürcü ordusu başkumandan Zakaria, Şalva ve İvane gibi komutanlar idaresinde ilerledi. Türk tarafı Pasinler ve Sarıkamış istikametinde ilerleyerek Micingerd kalesi civarında karargâhını kurdu. Gürcü ordusu Türk ordusunu istirahatte iken gafil yakaladı. Pusuya düşen askerler daha müsait bir müdafaa mevkiine çekilmek üzere harekete geçti. Ancak padişahın saltanat çetresinin yere düşmesi askerde korkuya sebep oldu. Türk askerleri bir taraftan kaçarken diğer taraftan etrafı sarılarak öldürülüyordu. Nihayet Gürcü ordusu karşısında Selçuklu ordusu mağlup oldu. Bütün ağırlıkları Gürcülerin eline geçti. Askerlerin yanında Türk beylerinden de esir düşenler oldu. (1202) Süleymanşah, kuvvetine fazla inanması, düşmanı küçümsemesi, gururu ve tedbirsizliği dolayısıyla yenildi.

Süleymanşah, Gürcistan'ı çökertmek, doğu Anadolu ve Azerbaycan'da onun istilalarını kökünden kesmek ve bu ülkeye karşı daha mühim bir hazırlıkla sefer yapmak için Ankara meliki kardeşli Mesud'u bertaraf etmesi gerekiyordu. O bu amaçla şehri kuşattı. Mesud Ankara'yı teslim edip iki oğluyla birlikte Süleymanşah'ın sevk ettiği uçtaki bir kaleye giderken yolda öldürüldü.

Kaynaklar sultanın Gürcistan seferine giderken Konya-Malatya arasında bağırsak hastalığına yakalanıp 6 Temmuz 1204 senesinde öldü. Süleymanşah, saltanatı esnasında Selçuklu devletini iç müdahalelerden kurtarmış, milli birliğe kavuşturmuş kudretli bir hükümdardır.

8) Üçüncü Kılıçarslan'ın Saltanatı (1204-1205)

Saltanatı çok kısa sürmüştür. Babası II. Süleymanşah'ın ölümü sonrası etrafındaki nüfuzlu beyleri tarafından tahta çıkarıldı. Zamanında Isparta bölgesi fethedildi. Süleymanşah'ı tanıyan Mengücek, Artuklu, Eyyûbî, Ermeni ve Bizans hükümdarlarının bağlılıkları bu süre içerisinde de devam etmiştir. III. Kılıçarslan'ın saltanatının yaklaşık 8 ay kadar sürdüğü tahmin edilmektedir.

9) Gıyaseddin Keyhusrev'in (I. Keyhusrev) İkinci Saltanatı (1205-1211)

1- Gurbet Hayatı ve Selçuklu Tahtına Yeniden Oturması

Gıyaseddin Keyhusrev Konya tahtını kardeşi Süleymanşah'a terk ettikten sonra (1196) tekrar sultan olmasına kadar geçen sürede (1205) İstanbul'da uzun bir gurbet hayatı geçirmiştir.

Akşehir yolundan doğuya doğru yönelmiş, Akşehir yolundan hareketle Kozan, Elbistan, Malatya'dan Haleb'e yönelmiş Eyyubilerin himayesini ümit etmiş ancak burasının meliki Melik Zahir kendisine herhangi bir ümit vermediği için Diyarbakır'a ve ardından Ahlat'a varmıştır. Onun bu kadar dolaşmasının sebebi komşu hükümdarların kardeşi Süleymanşah'tan dolayı onu uzun süre misafir etmekten çekinmiş olmalarına bağlanmıştır. O Eyyubilerden bir fayda göremeyeceğini anlayınca Bizans'a gitmeye karar vermiştir.

1204'te İstanbul'un haçlılar tarafından işgalinden sonra kayınpederi Mavrozomes'in yanında (İstanbul'a bağlı bir adada) kalmıştır. Muzafferuddin Mahmud, Zahiruddin İli, Bedreddin Yusuf gibi Danişmendli beyleri ve Mübarüziddin Ertokuş eski sultanları Gıyaseddin'i başa geçirmek için harekete geçtiler. Daha önce Keyhusrev'in hacipliğini yapmış olan Hâcib Zekeriyya'yı ahidname ve mektuplarla birlikte Gıyaseddin'e gönderdiler. Elçinin elinde getirdiklerini okudu ve kayınpederine durumu anlattı. Ondan da destek aldı. Gıyaseddin oğulları, kayınbabası ve maiyetiyle birlikte yola çıktı. Uluborlu'ya ulaştı. Burada Konya'ya sefer için ordusunu hazırladı. Ordusuyla 1205'te Konya üzerine yürüdü. Konya'yı bir ay boyunca muhasara ettikten sonra muvaffak olamayıp Ilgın'a döndü. Aksaray halkının onu desteklemesi talihini güldürdü. Konyalılar yeni sultanı kabulde Aksaraylılardan öne geçmek için Gıyaseddin'i Konya'ya davet ettiler. Gıyaseddin bu şekilde 1205 Şubatında bıraktığı tahtına yeniden oturdu.

İlk iş olarak hocası Mecdeddin İshak'ı Konya'ya çağırdı. Davete icabet eden İshak'ı Malatya'ya tayin ettiği oğlu Keykavus'un yanına gönderdi. Alaeddin Keykubad'ı Tokat'a, küçük oğlu Celaeddin Keyferidun'u ise Koyulhisara gönderdi. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında Selçuklu hâkimiyeti Doğu Anadolu'ya yayıldı. Artuklu ve Eyyubi melikleri hutbe ve sikkelerde sultanın adını zikrettiler. Erzincan'da hüküm süren Mengücekoğulları da sultanı metbu tanıdı.

Gürcüler, 1205'te Azerbaycan, Ahlatşahlar ve Tuğrulşah'ın ülkelerini (Erzurum) işgal etti. Erciş'i yağma ve halkını esir ve katletti. Ahlat hükümdarı, Saltuklu hükümdarı Tuğrulşah ile birlikte Gürcülere karşı bir sefer düzenledi. Türk orduları Gürcüleri bozguna uğrattı.

2- Selçuklu Fetihleri ve Bizans

İstanbul'un Latin (Haçlılar) tarafından işgali ve burada bir Latin (Fransız) imparatorluğu kurmaları Selçukluların siyaseti ve fetihlerinde büyük rol oynadı. Bizans imparatorluğu Latinler tarafından çökertildikten sonra Komnenos ailesinden Alexis'in damadı Theodore Laskaris 1206'da İznik devletini kurmayı başardı. Aynı aileden Alexis ve David Karadeniz sahillerine yerleştiler. Alexis, Trabzon'da yeni bir hanedan ve devlet kurdu. (1204-1461). İznik imparatoru Laskaris ile Gıyaseddin Keyhusrev bir dostluk ve ittifak anlaşması yaptılar.

Bu devirde doğu-batı arasında gelişen ticari faaliyetler Anadolu'yu milletlerarası ticaretin transit bir yolu halinde getiriyordu. Selçuklu kervansaraylarının yapımının bu döneme rastlaması da tesadüf değildir.

Samsun yöresinde Sabbas adında biri hâkimiyet kurmak üzereydi. Hâkimiyet alanlarını daraltacağı için Trabzon hâkimi Alexis ile İznik kralı Laskaris bu gelişmeye karşı çıktılar. Nihayet Sabbas, Trabzon hükümdarı Alexis'in tarafına geçti. Bölgede yaşayan Müslüman halk Samsun'un idaresinin Selçuklu yönetimine geçmesini istiyordu. Karadeniz sahillerinde süregelen bu mücadele Elcezire, Suriye ve Mısır'dan Kayseri ve Sivas yoluyla Samsun ve Sinop limanlarına varan kervanlar, oradan Kırım ve İstanbul'a ulaşıyordu. Karadeniz sahillerinde baş gösteren istikrarsızlık, ticari faaliyetleri sarsmış ve duraklatmıştı. Bu sebeple Gıyaseddin Keyhusrev, itaatinden çıkan Trabzon hükümdarına karşı sefere çıktı. Alexis'i mağlup etti. Buna rağmen Samsun ve sahillerinin Türk idaresine geçtiğine dair bir rivayet

yoktur. Anlaşıldığına göre Gıyaseddin yöredeki idareyi olduğu gibi bırakmış ve ticaret yolunun emniyetini sağlamakla yetinmiştir.

Gıyaseddin, Denizli, Honas ve Menderes nehrinin denize kadar uzanan yerleri kayınpederi Manuel Mavrozomes'e bıraktı.

3- Antalya'nın Fethi ve Ermeniler

Gıyaseddin Keyhusrev zamanında uluslar arası ticaret yollarının ekonomik önemi çok iyi anlaşıldığından sefer ve fetihler çoğu zaman bu siyasete göre yapılıyordu. Sultan, Karadeniz seferinden sonra Antalya'nın fethine koyuldu. Latinler İstanbul'u işgal edince Aldobrandini adında bir İtalyan Antalya'yı idaresi altına almış ve bu sebeple liman ve yolun emniyeti bozulmuştu. Bu sebeple Gıyaseddin ordusunu toplayarak Antalya seferine çıktı. Şehri kuşattı. Fakat şehir tam düşecekken Aldobrandini Kıbrıs'tan yardım aldı. Gıyaseddin geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak muhasarayı kaldırmasına rağmen askerleri dağlara ve yollara yerleştirerek kaleden dışarı çıkanları esir alıyor ve şehri teslim olmaya zorluyordu. Latinlerin idaresinden ve kuşatmadan bunalan şehir halkı gizliden adam göndererek Türklere yardım edeceklerini söylediler. Gıyaseddin tekrar şehri kuşattı. Nihayet şehir fethedildi. (5 Mart 1207) Gıyaseddin, Rum ve Latinlerin arasında baş gösteren şüphe ve ayrılıktan istifade etti.

Antalya'nın fethi Türkiye'nin iktisadi ve ticari gelişiminde çok büyük bir tesir gerçekleştirdi. Selçuklular ilk defa Avrupalılar (Haçlılar) ile ticari anlaşmalar yaptı. Aynı zamanda burası deniz kuvvetleri için bir üs haline getirildi.

Kilikya Ermeni kralı Selçuklu tabiiyetinden çıkarak hudutlara tecavüz etti. 1206'da Türkmenlerin göç sahası olan Göksu havzasına sefer düzenledi. Halep hudutlarını aştı. Bu hadiseler büyük kervan yolundaki emniyeti ortadan kaldırıyordu. Bu sebeple Gıyaseddin 1208'de Ermenileri cezalandırmak üzere sefere çıktı. Maraş'ı Ermenilerin elinden kurtardı. Ermeni hudutlarını aşarak Petrus kalesi gibi birçok kale ve beldeyi ele geçirdi.

4- Keyhusrev'in Alaşehir Seferi ve Ölümü

Gıyaseddin Keyhusrev'in Karadeniz, Akdeniz ve Ermenilere karşı kazandığı zaferler, İznik imparatoru Laskaris ile arasının açılmasına sebep oldu. Gıyaseddin, Laskaris'e mektup gönderip tahtı Alexis'e bırakmasını istedi. Türk ordusu Denizli ve Ladik arasında Antiochia (Alaşehir hududunda bir yer) denilen şehri muhasara ettiği esnada, gelen Bizans ordusuyla karşılaştı.

Burada meydana gelen şiddetli savaşta Bizans ordusu ağır zayıatlar verdi. Gıyaseddin, İmparator Laskaris'i bir darbe ile yere düşürdü. Ancak yaralanmayan Laskaris ayağa kalkarak sultanın atının ayaklarını kesti. Sultan atından düştü ve Laskaris tarafından öldürüldü (1211). Orduda bozgun vukua geldi. Türk ordusu galip geliyorken mağlup durma düştü. Ancak Bizanslılar bu savaş sonrasında hiç toprak kazanamadı.

10) İzzeddin Keykavus'un (I. Keykavus) Saltanatı (1211-1220)

Gıyaseddin Keyhusrev'in ölümü sonrasında geride kalan 3 oğlu arasından Malatya meliki İzzeddin Keykavus üzerinde karar kılındı. Keykavus Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu. (20 Temmuz 1211) Çok geçmeden Tokat meliki Alâeddin Keykubad, Erzurum Meliki Tuğrulşah'ı, Danişmendli Zahirreddin İli ve Ermeni prensi II. Leon'u yanına çekerek Keykavus'u Kayseri'de kuşattı.

Kuşatmanın uzaması halkı zor durumda bırakmıştı. Nihayet Kayseri valisi Celaleddin Kayser, şehri kuşatan dörtlü ittifakı dağıtma işini üstlendi. Önce Leon, sonra Tuğrulşah'ın ayrılması Alâeddin Keykubad'ın kuşatmayı kaldırıp Ankara'ya çekilmesine sebep oldu. İzzeddin Konya'ya gelerek civar hükümdarlara ve Abbasi halifesine cülusunu bildirdi. İznik imparatoru Laskaris barış teklif etti. Hudutlara saygı esasında bir anlaşma yapıldı.

İzzeddin ilk iş olarak Ankara'daki Alâeddin üzerine yürüdü. Şehri kuşattı, uzun süren muhasaradan sonra Alâeddin, halka ve kendi can güvenliğine dokunmamak şartıyla İzzeddin'e şehri teslim etti. (1212-1213).Alâeddin, Malatya'da Minşar veya Masara kalesine hapsedildi.

İzzeddin ülkede hâkimiyeti sağladıktan sonra ticari yönden Anadolu'nun kalkınmasına büyük önem verdi. 1214'te Kıbrıs kralı Hugue, daha sonra da Venedik ile bir ticaret anlaşması yaptı. Akdeniz ticaretini emniyet altına aldıktan sonra Sinop üzerine yürüdü. Şehri kuşattı. Behram adındaki kumandanın şehrin deniz bağlantısını kesmesi ve gemileri yakmasıyla şehir halkını zor durumda bıraktı. Neticede bir av esnasında maiyetindeki 500 kişi ile Türklere esir düşen Trabzon Rum Devleti kralı Alexios'un, sultanın vasalı olması karşılığı anlaşma yapıldı. Böylece Selçuklu ordusu 3 Kasım 1214 tarihinde Sinop'a girdi. Bir gün sonra şehre giren sultan şehirde işleri düzene koyduktan sonra Sinop'tan ayrıldı.

Selçukluda baş gösteren taht mücadelesinden istifade eden Ermeniler, Ulukışla, Ereğli ve Larende'yi ele geçirdi. Sultan düzenlediği bir seferle Ermenileri Torosların güneyine atmasını bildi. Yine aynı süreçte Selçuklu hâkimiyetinden çıkan Antalya, bir ay süren kuşatma neticesinde Selçuklu güçleri tarafından 22 Ocak 1216 tarihinde ele geçirildi.

İzzeddin, Maraş emiri Nusreddin ile birlikte Ermeni topraklarına girdi. Ceyhan vadisindeki Çınçın ve Haçın (Saimbeyli) kalelerini aldı. Keban kalesi önünde yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı.Ermeni Leon kıymetli hediyeler göndererek Sultan ile anlaşma yapmaya muvaffak oldu. 1218'de yapılan anlaşmaya göre Ermeniler 20 bin dinar yıllık haraç ödemeyi ve bazı kalelerin iadesini kabul etti. Sultan Sis (Kozan)'ın hâkimiyetini Leon'a bıraktı. Bu anlaşma ile Anadolu-Suriye ticaret yolu güvenlik altına alınmış oldu.

Haleb hükümdarı Aziz'in yaşça küçük olması çevre hükümdarların bu şehri ele geçirme heveslerini artırdı. Haleb beyleri İzzeddin'i Haleb'e davet ettiler. Sultan Sumeysat emiri Efdal ile şehri ele geçirdiklerinde ona bırakma sözü vererek yanına çekti. Haleb'e doğru ilerleyen müttefik güçler, Merzuban, Raban ve Tell-bâşir kalelerini aldı. (Haziran 1218). Ancak Tell-bâşir kalesinin Maraş emiri Nusreddin'e bırakılması Efdal'de şüphe uyandırdı. Haleb emirinin Diyarbekir emiri Eşref'ten yardım istemesi sonrasında, Melik Eşref, Mardin meliki Artuk Arslan ile ittifak yaptı. Mübarizeddin Behramşah idaresindeki Selçuklu öncü birlikleri Melik Eşref tarafından bozuldu. Haçlılarla anlaştığına dair maksatlı yapılan karşı propaganda sonrasında ihanete uğradığını düşünen Sultan, Haleb'e gitmeyerek Membiç'den geri döndü. Melik Eşref, sultanın ele geçirdiği kaleleri birer birer zapt etti. (Ağustos 1218)

Bu mağlubiyete çok içerleyen İzzeddin bir intikam seferi düzenlemek amacıyla harekete geçti. Malatya'ya ulaştığında verem hastalığının ağırlaşması neticesinde 10 Aralık 1219/Ocak 1220'de öldü.

XI. Hafta

11) Birinci Alaeddin Keykubad (1220-1237)

I. İzzeddin Keykavus'un 1220'de ölümü sonrasında geride varisinin bulunmadığı ya da çok küçük yaşta olduğu anlaşıyor. Nihayet Alâeddin Keykubad hapis tutulduğu kaleden çıkartılarak Sivas'ta Selçuklu tahtına oturtuldu. Konya'da ikinci kez merasim yapıldı.Alâeddin ilk iş olarak Asya'yı ve doğu Avrupa'yı kasıp kavuran Moğol tehlikesine karşı bazı tedbirler aldı. Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerinin surlarını yeniden inşa ettirdi. Abbasi halifesi elçi göndererek Moğollara karşı savaşmak üzere yardımcı kuvvetler gönderilmesini istedi. Keykubad, Bahaeddin Kutluğca komutasında 5000 kişilik bir birlik gönderdi. Ancak Bağdat işgale uğramadığından birlikler halife tarafından geri gönderildi.

Konya surlarının tamamlanmasından sonra yazı Kayseri'de geçirerek Alanya seferine hazırlandı. Bu sıralar şehri Kyr Vart yönetiyordu. Sultan Antalya'dan gelen deniz

kuvvetleriyle kışın Alanya'yı kuşattı. Kuşatma iki ay sürdü. Şehrin yöneticisi Vart, artık Türklerin saldırılarına karşı koyamayacağını anlayarak Antalya subaşı Mübarizeddin Ertokuş aracılığıyla anlaşma teklif etti. Böylece kaleyi ele geçiren Keykubad, kendi ismine nisbeten şehre "Alaiye" ismini vererek ayrıca burada bir tersane inşası için emir verdi (1221).

Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarizeddin Behramşah gibi emir ve beyler başta olmak üzere sultanları tahta çıkarmakta oynadıkları rolden bunların oldukça kuvvetlendikleri anlaşıyor. Keykubad bunlardan şikâyet edince adı geçen beyler Kayseri'de hile ile sultanı tahttan indirip yerine kardeşi Celaleddin Keyferidun'u getirmek üzere harekete geçtiler. Sultan Antalya'dan Kayseri'ye döndükten sonra sayıları yaklaşık 24 civarında olan bu beyler öldürme, hapse atılma, mallarının müsaderesi gibi yöntemlerle saf dışı edildi (1223).

Keykubad, Ermeniler tarafından soyulan tüccarların şikâyeti üzerine Ermeniler üzerine sefer düzenledi. İki koldan Ermeniler üzerine saldırdı. Mübarizeddin Çavlı ve Emir Mavrozomes'in komuta ettiği birinci kol kuzeyden harekete geçti. Diğer kol ise Mübarizeddin Ertokuş komutasında Antalya'dan sahilden Ermenileri vuracak ve onların Haçlılardan destek almalarını önleyecekti.

Çavlı, Manavgat ve Anamur kalelerini aldı. İsaoria (İçil) yöresine kadar ilerledi. Kuzeyden giden ordu ikiye ayrıldı, birisi Larende tarafından Göksu vadisine, diğer kol ise Maraş ve Ceyhan vadisi boyunca Çukurova'ya doğru ilerledi. Kışın bastırması Ermenilerin barış teklif etmesi neticesinde anlaşma yapıldı. Anlaşma şartları ise; gereği halinde Ermeniler 1500 asker gönderecek, haraç 20 binden 40 bine çıkacak, sikke sultan adına olacaktı (1225). Keykubad, Ermenek ve Mut bölgelerinin idaresini Kamerüddin Lala'ya verdi ve hudutlardaki Türkmenleri buraya yerleştirdi.

Amid (Diyarbakır) Artuklu hükümdarı Melik Mesud Selçuklulara tabi iken, Mısır Eyyubi hükümdarı Melik Kamil'e tabi olmuştu. Ayrıca Moğollardan kaçan Celaleddin Harezmsah ile ittifak yapmıştı. Sultan, 1226'da sefere çıkarak 16 bin kişilik Artuklu ve Eyyubi kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Ancak yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı Eyyubilerden Melik Adil ile dostane ilişkiler kurmak zorunda kaldı.

Erzurum emiri Mugiseddin Tuğrulşah'ın ölümü yerine başa geçen Cihanşah, Erzincan Mengücek hükümdarı Davudşah Selçuklulara bağlı olmaktan kurtulmak istedi. Davudşah'ın emrindeki emirler araya girerek Alâeddin Keykubad'a başvurdular. Nihayet Davudşah, sultanın kendisini affetmesi için yanında kıymetli hediyelerle Kayseri'ye kadar geldi. Affedilen emir geri dönünce Erzurum emiri ve Celaleddin Harezmsah ile ittifak arayışlarına girdi. Sultan Erzincan'a ordu gönderdi. Mengücekli beyliği Divriğ kolu hariç 1228'de ortadan kalktı. Erzurum meliki Cihanşah da sultana itaatini bildirdi.

Moğolların 1223'te işgal ettikleri Kırım'daki Suğdak'ı Trabzon'daki Komnenoslar ele geçirmeye çalıştı. Bu sebeple Keykubad, deniz aşırı bir sefer düzenledi. Bu iş için görevlendirilen Hüsameddin Çoban, Suğdak şehrini ele geçirmişti. Emir Çoban burayı teşkilatlandırdıktan sonra, biraz asker bırakıp geri döndü (1227). Komnenosların Karadeniz'deki Selçuklu gemilerini yağmalamaları neticesinde Trabzon'u karadan ve denizden kuşattı. Şehir alınmak üzereyken kışın bastırması sebebiyle kuşatmayı kaldırdı (1228).

Celaleddin Harezmsah'ın 1229'da Ahlat'ı muhasara etmesi ve Erzurum meliki Cihanşah'ın ona tabi olması sonrasında Keykubad, Celaleddin'i Ahlat muhasarasından vazgeçirmeye çalıştı. Olumlu sonuç alınamayınca Eyyubi Meliki Eşref'e kendisini desteklemesi için elçi gönderdi. Kızılırmak kenarında karargâh kuran iki ordunun askeri gücüne gelince; 32 bin Selçuklu ordusu, 10 bin Eyyubi ordusu olmak üzere 42 bin askere

ulaşıyordu. Celaledin'in askeri gücü 10 bin-40 bin civarında idi. Nihayet iki Türk ordusu Erzincan Akşehir'inde Yassıçimen ovasında karşılaştılar. 10 Ağustos 1230'da Harezmi ordusu büyük kayıplar vererek mağlup oldu.

Ahlat şehri Selçuklular eline geçince daha evvel şehre hakim olan Eyyubiler harekete geçti. Eyyubi hükümdarı Melik Kamil, Halep-Kayseri kervan yolunu izleyerek Anadolu'da ilerlemeye başladı. Adıyaman yönünde çekilen Eyyubi ordusu Harput emirinin daveti üzerine Harput'a yöneldi. Harput önlerinde Ağustos 1234'te vuku bulan savaşta Selçuklular üstün gelmiş, buradaki Artuklu koluna son verilmiş oldu.

Keykubad, 1235'te Eyyubi topraklarına ikinci bir akın düzenledi. Kayseri subaşı Kemaleddin Kamyar komutasındaki Selçuklu ordusu Urfa, Siverek, Harran ve Rakka'yı ele geçirdi. Ancak 4 ay sonra buraları tekrar kaybetti. Şehirler Eyyubilerce yağmalandı. Keykubad bu yağma hareketine Taceddin Pervane komutasında bir oduyla cevap verdi. Diyarbakır'ı kuşattı ancak ele geçiremeden kuşatmayı geri kaldırdı (1236).

Diyarbakır'ı almaktan vazgeçmeyen Keykubad, Kayseri'de büyük bir ordu hazırlattı. Bu esnada Moğol hükümdarı Ögeday'ın elçileri geldi. Elçiler sultana Moğol sultanının hâkimiyetini kabul etmesini teklif ettiler. Sultan bu teklifi kabul ederek Ögeday'a hediyeler gönderilmesini emretti. Ordusuna geçit resmi yaptırdıktan sonra Ramazan Bayramı'nın 3. gününde yabancı elçiler için bir ziyafet verdi. Burada yediği kuş etinden zehirlenerek o gece öldü (1237).

12) İkinci Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246)

Sultan Alâeddin Keykubad öldüğünde ileri gelen Selçuklu emirleri İzzeddin Kılıçarslan veliaht olmasına karşın II. Gıyaseddin Keyhusrev'i tahta çıkardılar. II. Gıyaseddin tahta çıktıktan sonra Kayseri'deki elçileri kabul etti ve Moğol hükümdarı Ögeday'a gidecek olan elçiye de gönderdi.

Emirlerden Saadettin Köpek'in sultanı tahrikleri sonucu eski veliahdı destekleyen Harezmli Kayır Han (1237) zindana atıldı ve orada öldü. Köpek, ayrıca Atabeg Şemseddin Altun-aba, Taceddin Pervane, Hüsameddin Kaymeri, Kemaleddin Kamyar gibi devlete büyük hizmetleri geçmiş emirleri ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Gıyaseddin, kardeşleri İzzeddin Kılıçarslan ve Rükneddin'i hapsedirip sonra öldürttü. Nihayet Gıyaseddin, sultan olma hayalleri besleyen Köpek'i (1238/1239)'da ortadan kaldırdı.

Güneydoğu Anadolu ve Suriye hudutlarında yaşayan Harezmliiler bölge halkını rahatsız edince Meceddin Muhammed elçi olarak gönderildi. Ancak aynı durumun daha sonra tekrar etmesi üzerine Selçuklu güçleri gönderildi. Harran kalesi alınarak Eyyubilere, Diyarbakır Selçuklulara bırakıldı. Selçuklu kuvvetleri şehri kuşattı. Kürt reislerinden Fahreddin Dinari 400 bin dirhem karşılığında şehri Selçuklulara teslim etmek hususunda anlaştı. Selçuklu askerlerinin kale surlarına çıkmaya başlaması üzerine bazı vergilerin kaldırılması şartıyla şehir teslim edildi (1240).

Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin ilk uğrak yeri genellikle Güneydoğu Anadolu idi. Selçuklu, Harezmli ve Eyyubi askerleri bölgede sıkça askeri operasyonlar gerçekleştiriyorlardı. Ayrıca bölgenin iktisadi ve sosyal durumunun kötü olması, İslamiyet'in inceliklerini iyice kavrayamamış bu topluluğun Selçuklu devletine karşı isyana kalkışmasına sebep oldu. Nihayet Baba İlyas Horasani adındaki bir Türkmen babası peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Kötü durumdaki Türkmenleri etrafına topladı. Amasya'da güç kazanan Baba İlyas'a karşı, Selçuklu güçleri harekete geçti. İlyas, Amasya kalesinde kuşatıldı ve aldığı yaradan öldü. Kefersud ve Adıyaman'daki Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak, isyan başlattı (1240). Bunun üzerine Kefersud, Adıyaman ve Kâhta'daki Türkmenler ayaklandı. Kendilerine uymayan halkı öldürmeye, etrafı yağma ve tahribe giriştiler. Selçukluların

Malatya subaşı Muzafferüddin Alishir bunlar üzerine gönderildi. Ancak yaptığı iki seferde de başarı sağlayamadı. Asiler Sivas'a sıçradı. Şehir düştü. Baba İlyas'a yardım için yürüyüşüne devam eden Babailer, Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlediler. Gıyaseddin bu gelişme üzerine Kubadâbad sarayına çekildi ve üzerine Amasya subaşı Armağanşah'ı gönderdi. Armağanşah asilerce öldürüldü. Babailer Konya'ya doğru harekete geçtiler. Necmeddin Behramşah komutasındaki 60 bin kişilik Selçuklu ordusu Kırşehir'in Malya ovasında Babai kuvvetlerini tamamen yok etmiştir (1240).

Gıyaseddin Selçuklu ordusunu Kayseri'de toplayarak Meyyafarikin üzerine harekete geçti. Eyyubi hükümdarı Melik Salih de yardımcı kuvvetler göndermişti. Nihayet 1241'de Abbasi Halifesi Mustansır'ın araya girmesiyle anlaşma sağlandı ve şehrin hâkimi Şehabeddin Gazi Selçuklulara tabi oldu. Ne yazık ki Moğol tehlikesi Anadolu kapılarındaydı. Moğol güçlerinin komutanı Baycu, Selçuklu devletinin Babailer karşısındaki zayıflığını ve Gıyaseddin'in olaylar karşısındaki acizliğini görünce 1242 sonbaharında Erzurum üzerine yürüdü. Şehri işgal ve tahrip etti.

Selçuklu Sultanı Gıyaseddin, Eyyubiler ve çevredeki hükümdarlardan yardım istedi. Bu çağrıya sadece Halep hükümdarı Melik Nasır cevap verdi ve 2 bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Gıyaseddin ordusuyla Sivas'a doğru harekete geçti. Ordusunda ücretli Kıpçak, Frank ve Gürcü askerler de bulunuyordu. Selçuklu ordusu Sivas'ın 80 km kuzeydoğusunda Köseadağ mevkiinde karargâh kurdu. Selçuklu ordusu, Moğolları karşılamak amacıyla 20 bin kişilik bir öncü kuvvetle hücumla geçti. Geri çekilen Moğollar daha sonra hücumla geçti ve öncü Selçuklu birliğini mağlup etti. Bu yenilgi Selçuklu ordusunda panik havası yarattı. Bazı komutanlar ve Sultan Gıyaseddin korkuya kapılarak kaçtılar. Esas ordu da böylece savaşmadan yenilmiş oldu. (4 Temmuz 1243).

Köseadağ Bozgunundan Sonra Anadolu Selçuklu Devleti

Moğol ordusu mukavemet göstermeden teslim olan Sivas'ı ele geçirip yağmaladı. Kayseri Moğollara karşı direnmiş ancak yağma, tahrip ve katliama uğramıştır. Moğollar Azerbaycan'a dönüşte Erzincan'ı da işgal ve tahrip etti. Bu gelişme üzerine Anadolu'dan Suriye'ye doğru bir göç dalgası başladı.

II. Gıyaseddin canını kurtarmak için kaçtığı için Selçuklu devleti başsız kaldı. Vezir Mühezzibüddin Ali ve Amasya kadısı Moğollar ile anlaşma yapmak üzere Azerbaycan'daki Mugan ordugâhına gitti. Selçuklular yılda 360 bin dirhem para, onbin koyun, bin sığır, bin deve karşılığında barış yaptı. Diğer bir Selçuklu heyeti de Batı Moğolları hükümdarı Batu Han'a gitti. Selçuklu-Moğol anlaşması yeniden tanzim edilerek imzalandı. Anlaşmaların yapılması Selçuklu halkında sevinç havası estirdi. Bu durumu haber alan II. Gıyaseddin Konya'ya geri döndü.

Selçuklu devletinin Köseadağ yenilgisi tabi devletlerin Selçuklu tabiiyetinden çıkıp Moğollara tabi olmasına sebep oldu. Ermeni Hetum ve Trabzon Komnenosları Moğollara tabi oldular. Ermeniler ayrıca Türklere ait bazı kaleleri ele geçirmişlerdi. Nihayet Selçuklu ordusu Ermenilere karşı harekete geçti. Gıyaseddin Antalya'ya çekildi. Türkler Çukurova'nın bir kısmını ele geçirip Tarsus'u kuşattılar. Ancak hava muhalefeti şehrin alınmasını engelledi. Ayrıca gelen bir haber sultanın öldüğünü ve ordunun geri dönmesini bildiriyordu. Ermenilerle anlaşma yapılarak geri dönüldü. Yapılan anlaşmaya göre Ermeniler uğranan zararı karşılayacak, Bragana kalesini iade edecek, eskiden olduğu gibi Selçuklulara tabi olacaktı. Ancak Ermeniler bu anlaşmaya uymadılar. (1245 yılı sonu).

643'te (1246) vefat eden II. Keyhusrev'in yerine devlet adamları oğullarından II. Keykavus'u tahta çıkardılar. II. Keykavus 1249 yılına kadar müstakil olarak hüküm sürdü. Aynı yıl kardeşi IV. Kılıçarslan, Moğol Hanı Güyük Han'dan aldığı yarlık ile Sivas'ta

hükümdarlığını ilan etti. Emir Celaledin Karatay ortaya çıkan krizi çözmek için üç kardeşi (II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaeddin Keykubad) birlikte sultan ilan etti, üçü adına hutbe okutup para bastırdı. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde müşterek saltanat devri başladı (1249-1254).

II. İzzeddin Keykavus, 1256'da Moğol komutanı Baycu karşısında Aksaray yakınlarındaki Sultanhanı'nda mağlup oldu. II. Keykavus'tan sonra tek başına hüküm süren IV. Kılıçarslan kabiliyetsiz bir hükümdardı. Vezir Muinüddin Pervane, Kılıçarslan'ı Moğollar'a öldürtüp (1266) yerine onun çocuk yaştaki oğlu III. Keyhusrev'i geçirdi. Moğolların baskısının iyice artması üzerine, Anadolu Selçukluları birkaç başarısız ayaklanma denemesine giriştiler. Ordusuyla Anadolu'ya gelen Memluklu sultanı Baybars, 1277'de Elbistan ovasında Moğolları darmadağın etti. Ancak Baybars'ın ülkesine dönmesinden sonra Moğollar İlhanlı Hükümdarı Abaka Han komutasında Anadolu'ya girerek 200 bin kişiyi katlettiler. Bundan sonra Anadolu tamamen Moğol egemenliğine girdi. Anadolu'yu atadıkları valiler eliyle yönettiler. 1308 yılında Sultan II. Mesud'un ölümünden sonra Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti yıkıldı.

Anadolu Selçuklu Devleti Teşkilatı

1- Devlet Yapısı ve Ordu

Türkiye Selçuklularında devlet toprakları hanedanın ortak mülküydü. Sultan ülke topraklarını oğulları arasında paylaşıyordu. Şehzadeler yönetimleri altındaki bölgelerde yarı bağımsız hareket ediyorlardı. Taht kavgalarının ve şehzadelerin ayaklanmalarının önemli nedenlerinden birisi de buydu. I. Gıyaseddin Keyhusrev bu uygulamaya son vererek merkezi yapıyı güçlendirdi.

Sultan devletin ve ordunun başıydı Merkezi devlet işleri Divan-ı Ali denilen bir kurulda görüşülürdü. Bu kurula vezirler başkanlık ederdi. Vezirden sonra en büyük devlet görevi Niyabet-i Saltanatlık makamıydı. Müstevfi maliye işlerini yürütürdü. Pervane, divanın yaptığı atamalara ve dirliklerin dağıtım işlerine bakardı. Yazışmaları Tuğracı yürütür, hukuk işlerine Emir-i Dad bakar, askerlik işleriyle beylerbeyi ilgilenirdi.

Vilayetlerin yönetiminden sorumlu kişiye Subaşı adı verilirdi. Subaşı kentin güvenliğini sağlar ve askerlere komuta ederdi. Devletin malı olan topraklar dirlik, vakıf ve mülk denilirdi.

2- Toplumsal ve Ekonomik Yapı

Ülkenin her yerinde imarethaneler vardı. Kent ve kasabaları birbirine bağlayan yollar üzerinde han ve kervansaray adı verilen konaklama yerleri bulunuyordu. Anadolu Selçukluları ticarete ve yol güvenliğine büyük önem verdiler. Karadeniz ve Akdeniz'deki limanlar önemli birer dış ticaret merkezi haline gelmişti.

Anadolu Selçuklularında özellikle dokumacılık çok gelişmişti. Ülkenin çeşitli bölgelerinde demir, bakır ve gümüş gibi madenler işletiliyordu.

3- Mimari

Ülkenin pek çok yerinde cami, han, kervansaray, imaret, köprü, çeşme ve medreseler yaptırıldılar. Konya Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii (1296) dönemin mimarisinin en önemli örneklerinden birisidir. Anadolu Selçuklu sultanları adına yaptırılan kervansaraylar "sultan Hanı" ya da "han" olarak isimlendirilirdi.

XII. Hafta

OSMANLI DEVLETİ TARİHİ

Osmanlı Devleti Tarihi'ne Giriş

Kuruluş Devri

XIV. asrın başlarında Selçuklu-Bizans hudutlarında ortaya çıkan bir Uç beyliği, kuruluşundan kısa bir müddet sonra büyüyerek tarihin akışını değiştirecek derecede kudretli

bir devlet haline geldi. Çok geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyetini kuran Osmanlı Devleti, farklı ırk, din, dil, örf ve âdetlere sahip toplulukları asırlarca âdilâne bir şekilde idare etti.

Osmanlı Devleti, âdeta medeniyetlerin harman olduğu bir coğrafyada gelişip büyüyen bir dünya devleti haline geldi. Devletin uzun ömürlü olma sırrı, herhalde "Şemsiye Devlet" diyebileceğimiz bir koruma prensibinden olsa gerek. Nitekim ilk fetihlerden itibaren devletin takip ettiği siyasete bakıldığında:

a) Osmanlılar, gittikleri yerlerde hiç kimsenin din, dil ve diğer kültür unsurlarına müdahalede bulunmadıkları,

b) Günün şartlarına göre herkesi ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinde serbest bıraktıkları,

c) Onları dışarıdan ve hatta içeriden gelebilecek tehlikelere karşı korudukları görülür.

Bu muazzam devleti, bütün yönleri ile ele alıp anlatmak, şimdiki konumumuz bakımından mümkün değildir. Bununla beraber devletin kuruluşundan yıkılışına kadar ana hatlarıyla da olsa temas etmek bu devletin tanınmasına yardımcı olacaktır.

1. OSMAN GÂZİ

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in tarihi bir şahsiyet olarak ortaya çıkışı, Bizans'a karşı gaza yapan Selçuklu uç bölgesindeki Türkmen beyliklerinin oluşturduğu siyasi şartların bir sonucudur. Osman Gâzi, Osmanlı tarihinin en dikkate layık şahsiyetlerinden biridir. Bu devletin kurucusu, Oğuzların Kayı boyuna mensup olan ve adalet severliği ile sağlamış olan bir şahsiyettir.

Osman Bey'in, Uçlarda gazâ faaliyetlerine başlayıp liderliği eline alması, kudret ve nüfuzunun günden güne artmasına sebep olmuştu. Osman Bey, ilk olarak İnegöl'ün zaptına karar verdi. Osman Bey, Ermenibeli'ndeki ilk savaştan sonra İnegöl'e yakın mesafedeki Kolaca kalesini zapt etti. (m. 1284) Bu hâdise, Osman Gazi'nin ilk fethidir. Bu fetihden sonra, Karacahisar ve İnegöl tekfuruyla Domaniç civarında yeniden karşılaştı. Sonuçta Karacahisar fethedildi. (1291). Osman Bey, Karacahisar'ı aldıktan sonra Sakarya vadisindeki Sorkun, Taraklı yenicesi ile Mudurnu ve Göynük taraflarına akınlar yaptı.

a- Diğer Fetih Hareketleri

Yarhisar tekfurunun kızı ile evlenecek olan Bilecik tekfurunu Köse Mihal'in yardımıyla oyuna getirerek, Bilecik kalesini kolaylıkla ele geçirdi.

b- Osman Gazi'nin Bağımsızlık Kazanması (1299)

699 (1299) yılı, Osman Gazi'nin bağımsızlığını ilan ettiğini ve artık "Han" olarak halkı etrafına toplayıp devlet müesseselerini işlettiğini anlatırlar. Ancak onun müstakil bey oluşunun 1302'de bir Bizans ordusunu yenişine ve bölgesindeki yerel Bizans idarecilerine yani tekfurlara karşı giriştiği mücadelelere de dayandırılmaktadır.

Osman Bey'in, yürüttüğü gaza hareketlerinde büyük başarılar elde etmesi, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gazilerin de gelip etrafında toplanmalarını kolaylaştırmıştır. Uç beyliklerin oymak beyleri, Türkmen kabilelerinin reisleri ve Selçuklu devleti bölgesinden gelen muhacirler Osman Bey'i başa geçirdiler.

c- İlk Kanun

Osman Gazi döneminde, şehir pazarlarında alım-satım vergisi olarak alınan Pazar bâcı'nın, Osmanlı döneminin ilk vergisi olduğu ifade edilmektedir.

d- Osman Gazi ve Osmanlıların Doğu Siyaseti

Osman Gâzi, fetih hareketlerinin yönünü hep batıya yani Hristiyan dünyaya çevirmişti. Mümkün mertebe Müslüman devletlerle mücadeleye girmemeye gayret ediyordu. Bu tavrın, Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği görülecektir. i'lây-ı kelimetullah için daha fazla

Müslüman nüfusa ihtiyaç duyan Osmanlılar, zaman zaman komşu Müslüman Türk beyliklerine de müdahalede bulunmuşlardır.

e- Osman Bey'in Tarihi şahsiyeti ve Vefatı

Osman Gâzi, iyi bir idare, keskin ve sağlam bir görüş, itidalli, yüksek kabiliyetli bir idarecidir. O bu yönüyle etrafındaki aşiretleri de nüfuzu altına almayı başarmıştır.

Osman Gazi'ye, kendi döneminde, daha sonra gelen Osmanlı hükümdarları için kullanılan şah, padişah ve sultan gibi unvanlar verilmemiştir. Başlangıçta sadece Osman Bey denildiği, bağımsızlıktan sonra da bazen "han" denildiği kabul görülmektedir.

2. ORHAN GÂZİ

680 (1281-1282) yılında dünyaya gelen Orhan Bey, 1324 yılından itibaren hükümdar kabul edilebilir. O, gerek siyaset, gerekse savaşta tükenmeyen bir enerji ve ustalığa sahip bir hükümdardı.

a- Orhan Gâzi Dönemi Fetihleri

Babasının, kendisine bıraktığı vatan toprağını dinamik ve faal kadrosu ile kısa zamanda birkaç katma çıkarmıştır. Orhan Bey, babasının vasiyetine uyarak işe Bursa'nın fethi ile başlamıştır. Orhan, Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Şeyh Edebali'nin kardeşi oğlu Ahi Hasan'la önce Adranos (Orhaneli)'yi alır. Pınarbaşı mevkiinde karargâhını kurup Bursa kalesini kuşatır. Bursa Tekfuru, Bursa'yı teslim edeceğini bildirir. (6 Nisan 1326). Kale muhafızı Evrenos da Müslüman olarak Osmanlıların hizmetine girer. Bursa'nın zaptından sonra Osmanlı Beyliği'nin merkezi buraya taşınmıştır.

Bursa'nın fethinden sonra, hedef artık İznik olmuştur. Bursa'nın düşmesi ve İznik'in kuşatma altında olması, İstanbul'da kaygı uyandırdı. Bizans İmparatoru III. Andronikos ile Gebze önünde Pelekanon'da (günümüzde Eskişehir) meydana gelen savaşta Bizans askerleri mağlup olduğundan (1329) Osmanlılar, Anadolu beylikleri arasında saygın bir mevki edindi.

Orhan Bey, Pelekanon zaferinden sonra İznik'i ele geçirir. (1330). Bu fetih, Bizans için büyük bir ümitsizlik kaynağı olur. Orhan Gâzi, fetihten sonra şehre Müslüman Türk hüviyeti kazandırmak için bir manastırı medreseye çevirdi ve müderrisliğini Davud-ı Kayseri'ye verdi.

Osmanlılar, İznik'ten sonra İzmit'i de 1337'de fethetti. Bu arada civardaki Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu, Gemlik ve Armutlu gibi yerler de Orhan Bey kuvvetlerinin eline geçmişti.

b- Anadolu Beyliklerinden İlhak Edilenler

Bu dönemde Osmanlılar, sadece Bizans'la muharebe etmiş ve ülkelerini özellikle Bizans İmparatorluğundan aldıkları yerlerle genişletmişlerdi. Osmanlı kaynaklarına göre Karesi Beyi'nin ölümünden sonra beylikte çıkan karışıklıklar neticesinde, Balıkesir, Manyas, Kapıdağı ve Edincik gibi şehirler, Osmanlı toprağına ilhak olunur (1345). Artık Rumeli'ye geçiş daha da kolaylaşacaktır. Bu ilhakın, önemli bir yönü de bu beyliğe tabi değerli komutan ve emirlerin Osmanlı hizmetine girmiş olmalarıdır.

c- Ankara'nın Zaptı

Osmanlıların, ihtiyaç duyduğu Türk nüfusunu çoğaltması, Ankara'nın ele geçirilmesi ile mümkündü. Bu dönemde Eretna Beyliği'ne (1335-1381) bağlı olan Ankara, idarede çıkan karışıklıklardan dolayı önce Karamanoğulları'na, ardından Ahilerin eline geçti. Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa komutasında gönderdiği bir ordu ile Ankara'yı ahilerden devraldı (1354). Bu ilhakla birlikte Osmanlılar, Sakarya ile Kızılırmak arasındaki topraklara hâkim oldular.

d- Rumeliye Geçiş

Rumeli bölgesi, Avrupa ile Asya arasında stratejik bir geçit noktası olup, devletlerin nüfuz mücadelesi verdikleri bir bölge olmuştur. Rumeli'ye akmaya başlayan Osmanlılar,

Balkanlar'da barış ve huzuru getirecektir. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeli'ne geçişi, artık Müslüman Türklerin orayı vatan edinmelerine zemin hazırlamıştı.

Süleyman Paşa, Anadolu'ya dönerken bir miktar askerini de Kantakuzenos'a yardım etmesine karşılık olarak, Gelibolu Yarımadasında Osmanlıya verilen Çimbi kalesinde bırakmıştı (1353). Böylece Osmanlılar, Rumeli yakasına yerleşerek bir hareket üssüne sahip olmuştur. Bundan sonra Çimbi, Türk fütuhatının kapısı olacaktır.

Orhan Bey'in saltanatının son devresi, 1353'ten itibaren Rumeli'ye Müslüman nüfusu yerleştirmeyi hedefleyerek geçti. Orhan Bey'in kuvvetleri Gelibolu'yu alarak Bolayır ile Tekirdağı'na kadar bütün Marmara kıyılarına sahip oldular.

e- Edirne'nin Fethi

Şehzâde Murad (Sultan I. Murad), 762 (1361) baharında Edirne üzerine yürüdü. Edirne'nin doğusunda Babaeski'de karargâh kurup Edirne tekfurunu Sazlıdere vadisi önünde bozguna uğrattı. Bunun üzerine Edirne halkı şehri teslim etti. (5 Mayıs 1361). Edirne'nin fethi, Balkanlar ve Avrupa tarihi için bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi, İstanbul fethinin kolaylaşmasına yardımcı olmuştu. Keza Edirne, Rumeli'nin fethi için bir harekât üssü olarak kullanılmaya başlandı.

f- Orhan Bey Döneminde Müesseseseleşme Faaliyetleri ve Vefatı

Babasından devraldığı küçük beyliği iki misli büyüterek teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Gâzi, Mart 1362'de vefat etti. Osmanlı Devleti'nin ilk teşkilâtı büyük ölçüde Orhan Bey zamanında kuruldu.

Orhan Bey, ilk devlet teşkilâtında Anadolu Selçukluları ile İlhanlıları örnek almış ve buna göre bir hükümet teşkilâtı kurmuştu. Bunun esas temeli de merkezdeki "Divân" idi.

Orhan Bey, bütün tımarlıları, belli birlikler halinde bazı askeri komuta kademelerine bağladı. Fetihler arttıkça toprağa yerleşen Türkmenlerin sayısı da artmış, buna bağlı olarak tımarlı sipahi sayısı çoğalmıştı. "Kul" veya "Nöker" denilen bu sınıf, Osman Bey zamanında olduğu gibi yine ulûfe alıyordu.

İlk düzenli birlikler, Bursa'nın fethinden sonra oluşturulmuştu. Devamlı surette savaşa hazır, yaya ve atlı bir kuvvet olarak tasarlanan bu birlikler, her sınıfı biner kişiden ibaretti. Bu ordunun atsız askerine "Yaya", atlı askerine de "Müsellem" adı verildi.

Orhan Bey, büyük ölçüde cemaatsiz kalan kilise ve manastırları câmi ya da medreseye çevirmek suretiyle ihtiyaçları karşılamış oluyordu. İlk imaret, ilk medrese ve yoksullar evi gibi eserler, hep onun zamanında ve onun öncülüğünde ortaya çıkmışlardı.

3. BİRİNCİ MURAD (HÜDÂVENDİGÂR)

Babası Orhan Bey, annesi Nilüfer Hatun'dur. Osmanlı tarihlerinde yaygın olarak Gâzi Hünkâr ve Hüdâvendigâr şeklinde geçer. Ahi ve gazilerin desteğini alarak tahta geçen Murad'ın Rumeli'deki harp sahasından ayrılıp Bursa'ya gelmesi üzerine Bizans kuvvetleri taarruza geçerek Türklerin elinde bulunan Burgaz, Çorlu ve Malkara'yı geri aldılar.

a- Ankara'nın Yeniden Zaptı

Ankara, 1354 yılında Osmanlılara geçmişti. Orhan Gazi'nin vefatı üzerine Karamanoğlu ile Sivas hükümdarı Gıyâseddin Mehmed'in teşvikleri sonucu Ankara ahileri, şehirdeki Osmanlı muhafızlarını kovdu. Ankara üzerine yürüyen Sultan Murad, şehri yeniden Osmanlı hâkimiyetine dâhil etti.

b- I. Murad'ın Teşkilatçılığı

Murad Hüdâvendigâr, Ankara'yı alıp karışıklıkları bastırdıktan sonra gözlerini tekrar Avrupa'ya çevirmişti. Bu arada Osmanlı tarihinde ilk defa Kadiaskerlik Müessesesi'ni kurdu.

Hükümdar, ordu teşkilâtında birtakım düzenlemeler getirdi. Sipahilerin tımar usulü ve bir nevi ulaştırma askeri olan "Voynuklar"ın kuruluşu gerçekleştirildi.

c- I. Murad'ın Rumeli Fetihleri

Sultan Murad, (Mart 1366)'de Rumeli'ye geçip Malkara'ya gelmişti. Bundan sonra, ilk önce Gelibolu yakınlarındaki Bontos kalesini ve sonra Çorlu'yu ele geçirdi. Buradan da Edirne'ye gelen Murad, artık Balkanlar'da kalıcı olmak gayesiyle bu şehre yerleşti. Edirne, askeri, siyasi ve ticarî açılarından sahip olduğu stratejik mevki dolayısıyla, taht merkezi olmaya değerdi.

Bu arada bölgenin güneyinde Gümölcine ve Vardar ile iki Zağra (Eski ve Yeni) ve Filibe alındı. Zağra'nın fethinden sonra ele geçen her esire 125 akça gibi çok cüz'i bir değer biçilmişti. Böylece Osmanlılardaki "Pencik Vergisi" adı ile yeni bir vergi ortaya çıktı.

Sırp ve Bulgarlar, Edirne ile Filibe'nin geri alınması için faaliyete geçtiler. Papa V. Urban'ın teşviki ile Macar Kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Eflak ve Bizanslılar arasında bir Haçlı ittifakı kuruldu. Müttefik kuvvetler, Edirne'ye doğru harekete geçtiler. Müttefik güçleri, Hacı İlbey'in 10 bin kişilik kuvveti karşısında bozguna uğradılar (1364). Osmanlı tarihlerinde "Sırp Sındığı", diye isimlendirilen bu zafer ile Edirne ve batı Trakya güvence altına alınmış oldu.

Meriç nehri tamamen Osmanlı kontrolüne girdi. Bu savaşla, Avrupa'da Osmanlılara karşı yapılan müşterek mukavemete büyük bir darbe indirildi. Osmanlıların Rumeli'de süratle ilerlemeleri sağlandı. Ayrıca diğer Balkan devletleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Macarların nüfuzu da kırılmış oldu.

I. Murad, 1365 yılında devlet merkezini Bursa'dan Edirne'ye nakletti. Sırp Sındığı zaferinden sonra Balkanlar'da üç koldan fetih hareketlerini başlattı. 1365 yılında Dalmaçya kıyılarının güneyindeki Dubrovnik, Osmanlı himayesini kabul etti. Kısa bir müddet sonra Serez ve arkasından Trakya'nın Karadeniz kıyıları zapt edildi. Böylece Bizans'ın Avrupa ile olan son karayolu da kesilmiş oluyordu. Bu dönemde Yanbolu, Samakov, Hayrabolu, Kırkkilise (Kırklareli) Pınarhisar ve Vize gibi yerler Osmanlıların eline geçti.

Bu gelişmeler üzerine Avrupa, Osmanlılara karşı II. Haçlı Seferi'ni tertipleledi. Tarihte "İkinci Meriç" veya "Çirmen Savaşı" diye anılan muharebede Sırp Kralı ile kardeşi öldü. Eflak prensi de kaçtı. 26 Eylül 1371'de kazanılan bu zaferle Makedonya'nın kapıları Osmanlılara açıldı.

Bu zaferden sonra Gümölcine, Borla, İskeçe ve Marolye; Kavala, Drama, Zihne, Serez ile Karaferye de zapt edildi. Bu fetihlerden sonra Padişah, Serez ve havalisine Anadolu'dan aşiretleri getirtip yerleştirdi. Elde edilen bu başarılarından sonra Vardar'ın doğusundaki yerler Osmanlı hâkimiyeti altına girmişti.

d- Sultan Murad'ın Anadolu Siyaseti

Murad, Karaman oğullarının tehdit ve tazyiki karşısında Osmanlılara dayanmak ihtiyacını duyan Germiyanoglu Süleyman Şah'ın (1361-1387) kızı Devlet Hatun'u oğlu Bayezid'e (Yıldırım) almak suretiyle akrabalık kurdu. Bu evlilikle Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı Devlet Hatun'un çeyizi olarak Osmanlılara verildi.

Hamideli emiri Hüseyin Bey ise Germiyan ile Karaman arasındaki topraklarını Osmanlıya sattı. Bu satışla Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta (Eğridir) kaleleri Osmanlı hâkimiyetine geçti.

e- Osmanlı-Karamanlı Münasebetleri

Karamanoğulları, kendilerini Selçukluların vârisi gördüklerinden, Anadolu'da üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Osmanlıların, Konya'ya doğru ilerleme kaydetmeleri, iki tarafı aynı sınırları paylaşan komşu devletler haline getirmişti. Sultan, Anadolu'dan emin vaziyette Rumeli harekâtına devam edeceğini umarak kızı Nefise Sultan'ı, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile evlendirdi. Fakat Venedik, Sırbistan ve Papalık gibi Hristiyan devletler, Osmanlıların

Balkanlar'daki fetihlerini başarısızlığa uğratmak için Karamanoğullarını Osmanlılara karşı tahrik ediyorlardı.

Alâeddin Ali Bey, 1386 yılında Osmanlıların Hamidoğulları'ndan satın aldıkları topraklarına saldırdı. Konya yakınlarında "Frenk Yazısı" mevkiinde cereyan eden muharebede, Karamanoğlu yenilgiye uğradı.

f- Balkan İttifakı ve Kosova Savaşı

Bosna, Sırp ve Bulgar kralları, Osmanlıları Balkanlar'dan sürüp atmak ittifak kurdular. Bu ittifak, Osmanlılara karşı III. Haçlı Seferi'nin hazırlanmasına sebep olmuştur.

Ali Paşa komutasındaki 30 bin kişilik bir kuvvet karşısında Niğbolu'ya sığınan Bulgar Kralı Şişman teslim olmak zorunda kaldı. Osmanlı ordusu ile müttefik ordusu, Kosova düzlüğünde karşı karşıya geldiler. (15 Haziran 1389). Osmanlılar, kendilerinden sayı ve teçhizat bakımından kat kat üstün olan müttefik Haçlı ordusunu mağlup etmeyi başardı.

g- Sultan Murad'ın Vefatı

Sultan Murad, savaştan sonra harbin yapıldığı alanı dolaştığı sırada ölümler arasında yaralı olarak bulunan Lazar'ın damadı Miloş Obiliç'in, padişahı hançerle yaralamasından bir müddet sonra vefat etmişti (1389). Sultan Murad ölünce, çıkarılan iç organları şehit düştüğü yere gömüldü. Sultan Murad'ın şehit edildiği ve iç organlarının defnedildiği yere "Meşhed-i Hüdâvendigâr" adı verilen bir türbe yapıldı.

Murad Hüdâvendigâr, devletin kuruluş hamurunda mayası bulunan "ahi teşkilatının reislerindendi. Sultan Murad, Bizans ve diğer yabancı kaynaklarda; az konuşan fakat konuştuğunda güzel sözler söyleyen, ava düşkün, yorulmak bilmeyen, Hristiyanlara karşı merhametli, ancak hataya göz yummayan, düşmanlarına karşı daima başarılı bir sultan şeklinde anılır.

ANADOLU'DA TÜRK BİRLİĞİNİN YENİDEN KURULMASI

4. YILDIRIM BÂYEZİD

Murad Hüdavendigâr'ın büyük oğlu olup 761 (1360) yılında dünyaya geldi. Annesi Gülçiçek Hatundur. Şehzâde iken Kosova Savaşı'nın kazanılmasında büyük rol oynadı. Bu savaş sırasında babası Sultan I. Murad yaralanınca kendi yerine onun getirilmesini vasiyet etti.

Murad Hüdavendigâr'ın ölümü üzerine meydana gelen saltanat değişikliği, Anadolu beylerinin ve özellikle Karamanlıların, düşmanlığını tekrar ortaya çıkardı. Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey, Şehzâde Yakub'un öldürülmesini bahane ederek, Aydın, Saruhanlı, Germiyanlı, Menteşeli ve Hamideli beyliklerini Bayezid'e karşı kışkırttı. Bu beyliklerden her biri daha önce kendilerine ait olan bazı yerleri işgal etmeye başladılar.

a- Batı Anadolu'da Türk Birliğinin Kurulması

Bayezid, Balkanlar'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra eski taht şehri olan Bursa'ya geldi. 1390'da harekete geçerek Beyşehir'i aldı. Konya'yı kuşattı. Karamanoğlu, Konya'yı terk ederek Taşeli'ne çekildi. Barış teklifini kabul eden Yıldırım Bayezid, Beyşehir, Akşehir ve diğer bazı yerleri almak suretiyle anlaşma yaptı (793/1391). Antlaşmaya göre iki devletin arasında Konya Ovası'ndaki Çarşamba suyu sınır kabul edildi. Bundan sonra Kastamonu, Osmancık, Amasya, Çarşamba vadisindeki Tâceddinoğulları, Merzifon bölgesindeki Taşanoğulları ve Bafra hâkimi gibi mahallî beyler, Yıldırım Bayezid'in hâkimiyetini tanıdılar.

b- Haçlı İttifakı ve Niğbolu Savaşı

Bayezid'in, batıdaki yeni fetihleri, Macarlar ile Venediklilerin ittifak kurarak Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı Seferi başlatmalarına yol açtı. Macar Kralı Sigismund, Osmanlı tehlikesini bertaraf etmek için yeni bir Haçlı ittifakının kurulmasını istiyordu.

Haçlılar, Avrupa'yı Osmanlılardan temizlemek istiyorlardı. Nitekim Haçlı ordusunun mevcudu 100-130 bini bulmuştu.

Bayezid, 1396'da İstanbul'u almak için büyük bir gayret sarf ederken, Macar Kralı Sigismund idaresindeki Haçlı kuvvetleri Niğbolu kalesini kuşattı. Derhal İstanbul kuşatmasını kaldırıp Niğbolu'ya gelen Bayezid, 25 Eylül 1396'da Haçlıları büyük bir bozguna uğrattı. Niğbolu'da elde edilen parlak zaferden sonra, Osmanlı himayesinde bulunan Vidin Bulgar Krallığı'na son verilmişti. Evrenos Bey de 1397'de Argos ve Atina'yı fethetti.

c- Bayezid Yeniden Anadolu'da

Osmanlıların, Rumeli'de Haçlılarla yaptıkları Niğbolu mücadelesini fırsat bilen Karamanoğlu, Ankara'yı ele geçirdi. Alâeddin Ali Bey; yeni bir anlaşma teklifinde bulundu. Barış teklifinin reddedilmesi üzerine iki ordu Konya ovasında karşı karşıya geldi. Yakalanıp Bayezid'in huzuruna getirilen Karamanoğlu, öldürüldü. Bayezid, sonra Larende'yi (Karaman) teslim aldı (1397).

Bayezid, Karamanoğulları'ndan sonra Anadolu'da merkezîyetçi bir idare kurmak için Canik bölgesini kendisine bağlayınca, Karadeniz'deki Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sınırına dayandı. 1398 yılında Kadı Burhaneddin'in ölmesi üzerine; Sivas, Tokat, Niksar, Şarkî Karahisar, Kayseri, Kırşehir ve Aksaray da Osmanlı yönetimine geçti.

Memlûk Sultanı Berkuk'un ani ölümü (20 Haziran 1399) üzerine, onun yerine küçük ve tecrübesiz olan oğlu Nasırüddin Ferec'in geçmesi, ayrıca Timur'un da, Hindistan'da oluşunu fırsat bilen Bayezid Memlûklulara ait Malatya, Kâhta, Besni, Divriği ve Darende'yi Osmanlı hudutları içine dâhil etti.

d- Ankara Savaşı ve Bayezid'in Ölümü

Timur, 1400 yılında Azerbaycan ve doğu Irak'ta hâkimiyet kurup Gürcistan'ı da zapt ettikten sonra Pasinler'e doğru yol almaya başladı. Bu sırada toprakları ellerinden alınan Anadolu beyleri Timur'a başvurarak topraklarını geri almak için yardım istediler. Ayrıca Timur'un önünden kaçan Sultan Ahmed Celayiri ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Sultan Bayezid'e sığınmışlardı. Bu iki düşmanın, Bayezid tarafından himaye edilmeleri, Timur'u çok kızdırdı. Erzincan üzerinden, Osmanlılara ait Sivas'a gelerek şehrin kalesini kuşattı (Ağustos 1400). Tahrip ve yağmadan sonra şehir Mutahharten'e bırakıldı (1401). Bu sıralar iki taraf arasında diplomatik yazışmalar da yapıldı. Timur, yazdığı mektuplarda istek ve şartlarına her defasında yenilerini ilâve ederek durumu imkânsız hale getirmiş ve Yıldırım Bayezid'i savaşı tercihe mecbur etmiştir. Nihayet Timur ile Bayezid, 27 Zilhicce 804 (28 Temmuz 1402) günü Ankara yakınındaki Çubuk Ovası'nda karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta Bayezid yenilerek esir düştü. Bir süre sonra Akşehir'de vefat etti (14 Şaban 805/8 Mart 1403).

e- Ankara Savaşı'nın Sonuçları

Ankara Savaşı, Bayezid'in Anadolu birliğini sağlamak için genişlettiği devletin çökmesine sebep oldu. Eski topraklarına yeniden kavuşan Anadolu beyleri Timur'un hâkimiyetini tanıdılar. Bir asırdan beri birikmiş olan hazine, Timur'un eline geçti. Osmanlı tarihinde "Fetret Devri" adıyla anılan bir dönem yaşandı.

Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırarak, Osmanlı Devleti'nin büyük mücadeleler sonunda kurmayı başardığı birliği ortadan kaldırdı. Neticede İstanbul'un fethi ve Anadolu birliğinin yeniden kurulması yarım asır gecikmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'ni üçe bölerek Yıldırım Bayezid'in çocukları arasında taht kavgalarının da başlamasına sebep olmuştu.

Fetret Devrinden (1402-1413) İstanbul'un Fethine

5. ÇELEBİ SULTAN MEHMED

Çelebi Sultan Mehmed, Yıldırım Bayezid'in oğludur. Kardeşler arasındaki mücadeleden galip çıkan ve son olarak kardeşi Musa Çelebi'yi de bertaraf edip 1413 yılında Edirne'de tek başına tahta geçti.

Ankara hezimetini ile başsız duruma düşen Osmanlının Rumeli'deki topraklarında, isyan ve ayrılık hareketi görülmedi. Bunun sebebi, Osmanlının Hristiyan halka karşı gösterdiği âdil ve müsamahalı muameleden kaynaklanmaktaydı.

Sultan Mehmed, her şeyden önce Timur'un istilasıyla parçalanmış memleketin bozulan birliğini yeniden sağlamak için çalışmaya başladı.

Çelebi Sultan Mehmed, Edirne'de cülûsunu müteakip Anadolu'ya geçti. Önce Aydınolu'nun merkezi olan İzmir'i teslim aldı.

1413 yılında önce Sivrihisar'ı zapt eden Mehmed Bey, sonra Bursa'yı kuşatma altına aldı. Bu esnada, defnedilmek üzere Bursa'ya gönderilen Musa Çelebi'nin cenazesini gördükten sonra şehri ateşe vererek ülkesine geri döndü. Çelebi Sultan Mehmed, bu sebeple Karamanoğlu'nun üzerine yürüdü. Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya önündeki Ortakuyu denilen mevkiye Osmanlı ordusuna mağlup olarak kaçtı. 1415 yılında aralarında yapılan antlaşmaya göre Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Seydişehir ve Niğde Osmanlılara terk edildi.

a- İlk Deniz Savaşı

Osmanlı denizciliği, Yıldırım Bayezid zamanında Gelibolu tersanesinin yapılması ile gelişmeye başladı. Ege Denizi'nde Venediklilere bağlı Andros adası beyi olan Pietro Zeno'ya karşı, 818 (1415) yılında Marmara Adası ile Gelibolu arasında şiddetli bir muharebe meydana geldi. Osmanlı donanması, bu deniz muharebesinde mağlup olurken Amiral Çalı Bey, şehit düştü (29 Mayıs 1416).

b- Anadolu Harekâtı

Candarolu İsfendiyar Bey'e karşı yürütölen askeri mücadelede Sinop'taki İsfendiyar Bey'i kuşatma altına alındı. İsfendiyar Bey, Osmanlı hâkimiyetini kabul etti. Ayrıca Tosya, Çankırı ve Kalecik'i Osmanlılara bıraktı.

c- Şeyh Bedreddin İsyanı

Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin, komünizme benzeyen bir sistem kurmaya ve propaganda yolu ile bunu devlete kabul ettirmeye çalışıyordu. Bu isyan, Osmanlı düşmanlarının çoğu tarafından teşvik ve destek görmüştü.

Edirne'ye gelen Bedreddin, burada Musa Çelebi'nin takdirlerini kazanarak "Kadiasker" olarak atandı. Fakat Çelebi Sultan Mehmed'in kardeşlerine galip gelmesi üzerine mevkiini kaybetti. İznik'e gönderilen Bedreddin, burada propaganda faaliyetlerine devam etti. Görüşlerini eşitlik ve fakirlik gibi sloganlara dayandıran Şeyh Bedreddin'in başlattığı ayaklanma Çelebi Sultan Mehmed, tarafından bastırıldı.

d- Mustafa (Düzme) Çelebi'nin İsyanı

Yıldırım Bayezid'in oğullarından biri olan ve saltanat iddiasında bulunduğı için "Düzme Mustafa" diye adlandırılan Mustafa Çelebi, Timur tarafından Semerkand'a götürölmüştü. Timur'un ölümünden sonra Anadolu'ya gelebilen Şehzâde Mustafa, Teselya ve Selanik taraflarında faaliyete geçip hükümdarlık iddiasında bulundu. Selanik mıntıkasındaki savaşta Çelebi Sultan Mehmed galip gelse de Selanik kalesine sığındığı için Mustafa ortadan kaldırılamaz.

e- Çelebi Sultan Mehmed'in Vefatı

Edirne civarında tertipleddiğı bir av esnasında felç geçirerek attan düşmüştü. Bunun üzerine büyük oğlu Murad'ın hükümdar ilan edilmesini vasiyet etti. Ertesi gün vefat etti. (25

Haziran 1421). O, Şehzâdeler mücadelesinden galip çıkarak devletin birliğini tekrar sağlamaya muvaffak olmuştı.

6. SULTAN İKİNCİ MURAD

Murad, babası Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı üzerine 17/18 yaşlarında iken Osmanlı tahtına geçip idareyi eline aldı. Őehzadeliğinde 12 yaşında "Rum Vilayeti" beyliğiyle Amasya'ya gönderildi. Börklüce Mustafa isyanını bastırmak üzere Saruhan ve İzmir taraflarına hareket emri aldı.

Babasının ölümü üzerine Amasya'dan Bursa'ya geldi. Şeyh Emîr Buhari tarafından kılıç kuşatılarak hükümdar ilan edildi. (1421). Sonra, Karaman Beyi ve Macarlarla barış antlaşması imzaladı.

Bizans İmparatoru Manuel, Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'yi (Düzme Mustafa) toprak kazanma şartıyla isyana teşvik etti. Mustafa, 1421 Eylül'ünde Gelibolu önlerine çıktı. Geçtiğı yerlerde halkın, Mustafa Çelebi'ye iltihak etmesiyle kuvvetleri çoğaldı. Ancak uzun süren çarpışmalar neticesinde yakalanıp Edirne'de idam edildi.

a- İstanbul Kuşatması

Sultan Murad, 1422 senesinde Mihaloğlu Mehmed Bey'i İstanbul çevresini vurmak üzere göndermişti. Arkasından bizzat kendisi hareket edip İstanbul önüne gelerek Şehri kuşattı. İmparator Manuel, Sultan Murad'ın küçük kardeşi ve Hamideli (Isparta) Sancak Beyi olan Küçük Mustafa Çelebi'nin saltanat davasına kalkışmasına sebep olmuştu. Bu yüzden Sultan Murad, iki aya yakın bir süre devam eden kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

b- Küçük Mustafa Çelebi İsyanı

Küçük Mustafa Çelebi, Sultan Murad İstanbul kuşatması ile meşgulken Bizans İmparatoru'nun teşviki sonucunda saltanat iddiasına kalkıştı. Karaman ile Germiyan beylerinin sağladığı kuvvetlerle gelip Bursa'yı kuşattı (Ağustos 1422). Bu durumda Sultan İkinci Murad, İstanbul kuşatmasına son verip Edirne'ye gitti.

Anadolu beylerinden İsfendiyar Bey, Rumeli'nde Eflak Beyi, Venedik ve Macaristan da bu ittifakta yerini aldı. Böylece Küçük Mustafa vakası, Sultan II. Murad'a karşı genel bir saldırıya dönüştü.

Silivri'ye geçen Küçük Mustafa, Bursa üzerine hareket etmiş ancak burada direniş ile karşılaşmıştı. Yönlünü İznik'e çevirmiş ve Şehri ele geçirmiştir. Sultan Murad'ın ordusu, İznik'e ulaşmış Şehre girdiğinde, Şehzade Şarabdar İlyas tarafından sultana teslim edilir.

c- Anadolu'da Yeni Gelişmeler

İç karışıklıklardan istifade ederek Osmanlılara ait olan Tosya, Çankırı ve Kalecik'i alan Candaroğlu İsfendiyar Bey mağlup edildi ve sulha razı oldu (1423).

İzmirlioğlu Cüneyt Bey, İkinci Murad'a karşı Mustafa'yı (Düzme) desteklemiş, diğeri Anadolu beyleri ile Bizans'ı Osmanlılar aleyhine tahrik etmişti. Üzerine gönderilen birlikler karşısında tutunamayan Cüneyt Bey, 1425 yılında öldürüldü.

Antalya'yı zapt etmek amacıyla Karamanoğlu ile birlikte harekete geçen Hamidoğlu Osman Bey, Antalya sancakbeyi Hazma Bey tarafından mağlup edilerek öldürüldü. Bu olaydan sonra Antalya önüne gelip kaleyi kuşatan Karamanoğlu Mehmed Bey, kaleden atılan bir güllenin isabet etmesiyle öldü. (Ocak 1423).

Bu ölümden sonra Karaman tahtı için çıkan mücadeleyi değerlendiren Sultan İkinci Murad, Mehmed Beyin oğlu İbrahim'e yardım etti. Hatta ona kız kardeşlerini vermek suretiyle eski düşmanlıkları ortadan kaldırmaya çalıştı. Buna karşılık İbrahim Bey, Hamideli ve Beyşehir'i Osmanlılara terk etmeyi kabul etti. Germiyan oğlu II. Yakup Bey'in Ocak 1429'da Kütahya'da vefat etmesiyle birlikte vasiyeti gereğı beyliği Osmanlı idaresine geçti.

d- Selanik ve Yanya'nın Fethi

Osmanlılardaki saltanat değişikliği ve çıkan taht kavgaları esnasında elden çıkan Selanik'in Venediklilerin eline geçmesini istemiyordu. 1430 Şubat ortalarında Edirne'den Serez'e hareket etti. Ancak şehri savaşıyla almak istemiyordu. Nihayet (2 Mart 1430) tarihinde şehir tekrar ele geçirildi. Yanya ise 9 Ekim 1431 tarihinde Osmanlı topraklarına katıldı.

e- Balkanlar'daki Yeni Olaylar

Macarlar, Eflak ve Sırbistan'ın Osmanlılarla olan bağlantılarını kesmekte kararlıydı. 1431'de Macarlarla mütareke sona ermişti. Macar kralı Sigismund, Osmanlıdan Bosna, Sırbistan, Eflak ve hatta Tuna Bulgaristan'ı üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını istedi.

Sırp Despotu Georg Brankoviç, Karamanoğlu İbrahim Bey'le gizlice anlaşarak onu Osmanlılar aleyhine bazı faaliyetlerde bulunmaya sevk etmişti. Ancak İshak Bey komutasındaki Osmanlı ordusunun Sırbistan ortalarına bir akın yapmasından sonra Macarlarla olan münasebetlerini keserek barışı sağlamıştı. Sultan II. Murad, Osmanlılar aleyhine bozulan dengeyi sağlamak için harekete geçti. Uç beylerini Eflak ve Erdel üzerine gönderdi (1436). Fakat bu sırada Anadolu'da durum tekrar karıştığından harekâta devam edilemedi.

f- Karaman Seferleri

Sultan Murad'ın desteği sâyesinde tahta geçmesine rağmen, Karamanlıların, Osmanlılara karşı takip ettikleri tarihî düşmanlık siyasetine devam eden İbrahim Bey, Sırp ve Macarlarla ittifak ederek Osmanlıların aleyhindeki faaliyetlerine başladı. İbrahim Bey, 1433 yılında Beyşehir'den sonra Hamideli'ni işgal etti. Rumeli'deki vaziyetin düzelmesinden sonra II. Murad, Karamanoğlu'nun üzerine yürüdü. Kurtuluşu kaçmakta bulan Karamanoğlu af dileyerek bağışlandı.

Bu seferden sonra Haçlılar, Balkanları aşarak Osmanlıları Rumeli'den atma teşebbüsüne giriştiler. İşte böyle bir dönemde Karamanoğlu İbrahim Bey, daha önce imzaladığı muahedeyi bozarak 1444 İlkbahar'ında Osmanlı hudutlarını geçerek daha geniş bir istilaya başladı. Sultan II. Murad, dönemin Hanefî, Şafîî ve Malikî imamlarından onun hakkında fetva istedi. Alınan fetvalar üzerine harekete geçti. Sefer karşısında kurtuluşu Taşeli'ne kaçmakta bulan İbrahim Bey, eşi ve padişahın kız kardeşi ile veziri Server Ağa'yı gönderip barışa razı olacağını bildirdi ve affedildi.

g- Osmanlılar ve Haçlı İttifakı

Belgrad kuşatmasının başarısız olması üzerine 1439 yılında Şark ve Garp kiliseleri arasında "Union"un imzalanması, Osmanlı Devleti'nde büyük bir kaygı ile karşılanmıştı. Avrupa'da Osmanlılar aleyhine gelişen durumlar üzerine bir Haçlı ittifakı meydana gelmişti. Bu ittifaka Macarlardan başka Leh, Ulah (Eflak) ve Sırp'larla, Alman İmparatorluğu, Fransa ve Belçika yanında Karamanoğlu İbrahim Bey de dâhil olmuştu. 22 Temmuz 1443'te Macaristan'ın merkezi Offen (Budin)'den hareketle Semendire yakınında Tuna'yı geçip Sırbistan'a gelen bu orduya Bulgarlar, Bosnalılar ve Arnavutlar da katılmışlardı. Ayrıca Bizans İmparatoru İoannis de destek veriyordu.

Müttefiklerin başında Polonya ve Macaristan Kralı Ladislas ile Jan Hunyad bulunuyorlardı. Bu ordu karşısında Osmanlılar büyük bir zayıflık verdiler. Batıda bunlar olurken Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim Bey, harekete geçerek Osmanlıların iki ateş arasında kalmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine Sultan Murad, barış yapmayı uygun gördü. Barış görüşmeleri sonunda antlaşma metni 12 Haziran'da Edirne'de, 12 Temmuz 1444'te ise Segedin'de imzalandı.

Sultan II. Murad ile Macaristan ve Lehistan Kralı Vladislas arasında 10 yıl için yapılan mütareke, altı hafta geçmeden bozuldu. Hıristiyan dünyasını böyle bir antlaşmayı bozmaya yönelten fırsat, Sultan Murad gibi tecrübeli bir kimsenin hükümdarlıktan çekilerek devletin başına 12 yaşındaki bir çocuğu getirmesi idi.

Muahedeye ve sözlerine bağlı olan Osmanlılar, Sırp'lardan aldıkları yerleri geri verdikten sonra Eylül ayında Birleşik Haçlı taarruzu başladı. 18-22 Eylül'de Tuna'yı aşp Varna yakınlarına gelen bu güçlü ordunun meydana getireceği tehlikeden endişeye düşen Osmanlı devlet ricalinin telkini ile II. Mehmed, babasını başkomutan olmak üzere Edirne'ye davet etti. Murad, ordu komutanı olarak hareket etti. Varna Meydan Savaşı'nda (10 Kasım 1444) Haçlılar büyük bir yenilgiye uğradılar. Bir müddet sonra Sultan Murad, Manisa'ya çekildi.

II. Murad'ın tekrar saltanata gelmesi, devletin iç ve dış güvenliği bakımından gerekliydi. Çandarlı Halil Paşa gizlice onu tahta çağırdı. Bunun üzerine II. Murad, iki yıllık bir aradan sonra tekrar saltanata geçmiş oldu.

h- Balkanlar'da Hâkimiyet ve İkinci Kosova Muharebesi

Sultan II. Murad tahta geçince ilk olarak yeni Haçlı taarruzlarına cesaret veren Arnavutluk isyanını bastırmak, Eflak Voyvodası ile Mora despotunu itaat altına almakla uğraştı. Aralık 1446'da Mora'nın kapıları yeniden Türklere açılmış oldu.

Sultan Murad, (1448) yazında Arnavutluk üzerine gelerek elden çıkan Kocacık Hisarı'nı geri almayı başardı. Fakat Yanko'nun, Macar, Eflak, Bohemya ve Almanya'dan topladığı bir ordu ile Arnavutluk'a doğru yürüdüğü haberini alınca, Sofya'ya çekilerek ordusunu yeni bir düzene soktu. Buradan da güney yolu ile Kosova Ovası'na gelerek düşmanını savaşa mecbur etti. Padişah, Haçlı ordusunu Kosova Ovası'nda karşılamıştı. (17-19 Ekim 1448) Bu savaşla Türkler, Kosova Ovası'nda ikinci defa parlak bir zafer kazandı.

i- Sultan İkinci Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Sultan Murad, (3 Şubat 1451) günü vefat etti. Ölüm haberi üzerine Edirne'ye gelen şehzâde Mehmed, Osmanlı tahtına geçti.

Murad, milletin hatırasında mütebedeyin (dindar), lütufkâr, âdil ve metin bir hükümdar adı bıraktı. İlim adamı ve bilginlere karşı son derece cömert davranırdı. O, yaptırdığı muazzam eserler sebebiyle "Ebü'l-hayrat" unvanıyla anıldı.

Yükseliş Devri: Bölgesel Güçten Dünya Egemenliğine

7. FÂTİH SULTAN MEHMED

Osmanlı devlet yönetiminde nirengi noktası olan şahsiyetlerinden biri de 29 Mayıs 1453'te gerçekleşen İstanbul'un fethi münasebetiyle "Fâtih" adını alan Sultan II. Mehmet'tir. Fâtih Sultan Mehmed Han, tarihin kaydettiği büyük şahsiyetlerin başında gelir. "O, hakiki bir kahramandır. En cesur insanların hayran olacağı kadar büyük bir cesaret sahibi olan bu pervasız Türk Padişahı, gayesi uğrunda birçok defa hayatını hakir ve değersiz görmüş, ölümle karşı karşıya geldiği zamanlarda büsbütün coşup efsaneleşmiştir." Genç hükümdarı, büyük bir imanla benimsediği İslâmî anlayış, ona "İlâ-yi kelimetullah" uğruna her sıkıntıya katlanma gücü veriyordu.

Fâtih Sultan, babası ikinci Murad'ın vefatı üzerine (18 Şubat 1451) Edirne'de Osmanlı saltanat tahtına geçti. Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin kimliği hakkında da değişik görüşler ileri sürülmektedir. Buna göre Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin Müslüman Türk olduğu, Candaroğulları hanedanından İsfendiyar Bey'in kızı veya torunu, Hüma Hatun olduğu bildirirler.

a- Fâtih Sultan Mehmed'in Cülûsu

Çandarlı'nın siyaseti ve II. Murad'ın Mora (1446), Arnavutluk ve Kosova (1448) zaferleri, Eflâk'ta Yergöğü'nün alınması (1449), Balkanlar'da Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetini yerleştirdiği gibi yeni bir Haçlı seferi için de Avrupa'nın cesaretini kırmıştı. Bununla beraber II. Mehmed'in cülûsu, düşmanları ümitlendirmişti. II. Mehmed, padişah olarak tahta çıkar çıkmaz, devletin hudutlarında tehlikeler baş göstermeye başlamıştı. Bu yüzden eski

antlaşmaları yenilemeyi uygun gördü. Ancak genç hükümdarın bu davranışı, yanlış değerlendirildi. Genç hükümdar, Anadolu'yu kurtarmak için Batı'da birçok fedakârlıkta bulunmak zorunda kaldı. Böylece batı sınırlarını emniyete alarak barış sağlamaya çalıştı.

b- Karaman Seferi

Karaman Beyliği, siyaset ve hâkimiyet uğruna "Hristiyanlığı takviye ederek Müslümanlığı zaafa götürmeye" çalışmıştı. Fatih'in, küçük yaşta tahta çıkmasını fırsat bilen Karamanoğlu İbrahim Bey, düşüncesini gerçekleştirmek için Venedik ile bir anlaşma yaptı. Ayrıca Germiyan, Aydın ve Mentеше beylerinin oğullarına kuvvet vererek Osmanlı hudutları içine gönderdi.

İbrahim Bey, II. Mehmed'in karşı hareketi üzerine işgal ettiği yerleri terk ederek barış istemek zorunda kalmıştı. Karaman Beyliği'ni ortadan kaldırmak için sefere çıkan Fâtih, Batı'da gelişen olaylar sebebiyle artık Karaman seferiyle zaman kaybetmek istemedi. Fatih, bu şartlar altında, Karamanoğlu'nun tekliflerini yeterli bularak barışa rıza göstermişti. Karamanoğlu İbrahim Bey, 1463'de vefat etmişti. Bir taraftan Uzun Hasan'ın müdahalesi, bir taraftan kardeşlerin anlaşmazlığı Fatih'in burayı da kendisine bağlamasına sebep oldu. Böylece Karaman meselesi tamamen sona ermiş oldu.

İSTANBUL'UN FETHİ

İstanbul'un fethi, babası Sultan Murad'ın vasiyeti olması yanında, kendisinden önceki sultanların da zihinlerini meşgul etmişti. Çünkü bu şehrin fethi, Osmanlı devletinin, Avrupa'daki topraklarının da garantisi olacaktı. Avrupa-Asya geçidi üzerinde bulunan bu kent, ellerinde olmadan Türklerin kendilerini güvenlik içinde hissetmeleri imkânsızdı. Sultan Mehmed, Kostantiniye'yi ele geçirmek suretiyle "müjdeli emir" olmak ve Osmanlı Asya'sı ile Avrupa'sını birbirine bağlayıp devletin tabî sınırlarını, coğrafi ve siyasî birliğini sağlamak istiyordu.

Sultan İkinci Mehmed, Karaman Seferi'nden sonra İstanbul boğazının Frenk gemilerince tutulduğu haberini alır. Bu sebeple boğazı geçerken Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nın yapılmasını emreder. Planını bizzat kendisinin çizdiği hisar 4-5 ayda tamamlanır (1452). Bu hisar, İstanbul'u Karadeniz iase merkezlerinden kesecek, Anadolu-Rumeli arasında donanmaların geçişini güvence altına alacak ve gerektiğinde kuşatma ordusuna üs hizmeti verecekti. İkinci Mehmed, imparatora İstanbul'u teslim etmesi, aksi takdirde savaşa hazırlanması gerektiğini bildirerek savaş ilan etti.

Bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan II. Mehmed, yaptırdığı müthiş topları ile İstanbul surları önüne gelip muhasaraya başladı. Kuşatma, 6 Nisan-29 Mayıs 1453 arasında 54 gün sürdü. Mayıs'ın dördüncü haftası Macarların ve bir Haçlı donanmasının harekete geçtiği haberi, orduda yayıldı. Padişahın, barışla şehri teslim alma girişimleri de askerî sabırsızlığa ve kaygıya düşürdü. Çandarlı ile ona tabi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile İmparatorla müzakerelere girişilmesi ve kuşatmanın kaldırılması fikrini tekrar ortaya attıkları gibi Batı âlemini tahrik etmenin tehlikeleri üzerinde de durdular. Şehabeddin Paşa, Koca Turahan Bey, Akşemseddin ve Sultanın hocası Molla Gürânî gibi şahsiyetler Zağanos Paşa'ya destek vererek fetih fikrini kuvvetlendirdiler.

Sultan'ın, şehrin savaşız teslim edilmesi yönündeki teklifinin imparator tarafından reddedilmesinden sonra genel hücumun yapılacağı gün tespit edildi. 29 Mayıs 1453 Salı günü Türk ordusunun büyük tarihi harekâtı başladı. Ordu, hem kara, hem de denizden harekete geçti. Bu sırada Ulubatlı Hasan adındaki nefer, tekbirlerle Topkapı suruna sancak dikti. Böylece İslâm dilâverlerinin asırlardan beri hayal ettiği mukaddes bir rüya gerçekleşiyordu. Ulubatlı, 30 kadar arkadaşıyla şehadet mertebesine ulaştı.

Sultan II. Mehmed Han, surlardaki bu manzarayı görünce, atından inerek, Hz. Peygamber'in metih ve senasına nail olmanın verdiği bir sevinç ve devletini İslâm'ın mukaddes şerefine mazhar kılan "Medhiye-i Resûlullah'a" kavuşmanın verdiği heyecanla "Şükür Secdesi "ne kapanarak Cenab-ı Hakk'a hamd eder.

Fâtih, fetihten sonra Gennadius gibi bilgin bir Ortodoks'u Patrik tayin etmekle, fethettiği şehir halkının geleneksel inancını kurtarmış oldu. Bu meyanda eski Bizans halkının evlenme, boşanma, ölüm ve dinî ayin gibi şahsî meselelerinin de kendi cemaati tarafından görülmesine müsaade edildi.

İstanbul'un, 29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyülevvel 857)'de Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi, bütün Hıristiyan âlemini dehşete düşürmüştü. Hıristiyan Batı dünyasında beklenmedik bir felaket olarak kabul edilen İstanbul'un fethi, zafernâmelerle İslâm dünyasına bildirilmişti. Bu andan itibaren bütün İslâm dünyası, Peygamberlerinin müjdesine mahzar olan Osmanlı Devleti'ni, İslâmiyet'in büyük bir temsilcisi olarak kabul etmeye başlamıştı.

Genç hükümdar, İstanbul'u Müslüman Türk şehri haline getirmek için her imkânı kullanmaya başladı. İskân edilen Türk aileleri ile İstanbul kısa zamanda hüviyet değiştirerek Müslüman Türk şehri haline geldi.

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN SİYASETİ

a- Batı Siyaseti

İstanbul'un Fatih'i II. Mehmed, buradan Anadolu birliğini sağlamak ve İslâm'ın yayılmasına hizmet etmek üzere bir dizi faaliyetlerde bulunacaktır. Bu faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkan siyasetleri, Batı, Ege Denizi, Karadeniz, İç ve Doğu Anadolu siyaseti ile Güney Siyaseti şeklinde isimlendirmek mümkündür.

1. Sırbistan ve Mora'nın Fethi

Tarihlerimizde Vıkoğlu diye tanıtılan Brakovitch'in, Osmanlıya karşı ikiyüzlü bir siyaset takip etmesi, Padişahın Sırbistan üzerine yürütmesine sebep olmuştu. Yapılan kuşatmalarda birçok kaleyi ele geçirerek Edirne'ye döndü.

Kışı Edirne'de geçiren Fâtih, 1455 baharında Edirne'den hareketle Sırbistan üzerine yürüdü. Sonuçta 8 Kasım 1459'dan itibaren bütünüyle Osmanlı idaresine giren Sırbistan bu devletin bir sancağı olarak "Semendire" adını aldı.

Fâtih, 1456 yılında Macarların elindeki Belgrad'ı almak için harekete geçti. Sırbistan'ı elde tutabilmek ve kuzeyden gelecek istilaları durdurabilmek, Macaristan'da başarılı bir harekâta girişebilmek için Belgrad kalesinin elde bulunması gerekiyordu. Fâtih, 860'da (1456) kuşattığı Belgrad önünden geri çekildi.

Mora, son Bizans İmparatoru Konstantin'in kardeşleri Dimitrius ile Thomas tarafından idare ediliyordu. Thomas'ın, anlaşmalara aykırı hareket ederek vergisini göndermemesi ve Latinlerle ittifak kurması üzerine Mora'ya sefer yapılmasına karar verildi (1458). Balkanları nüfuzu altına alarak bir Akdeniz imparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon Kralı V. Alfons, Arnavutluk ile Mora'yı üs olarak kullanmak istiyordu. Çeşitli safhalar geçiren seferlerinin sonunda Mora bütünüyle Osmanlıların yönetimine geçti. Fâtih, oraya Türk göçmenleri yerleştirdi (1460).

2. Eflâk'ın Hâkimiyet Altına Alınması:

Eflâk'ı, düşmanlarından korumak üzere Fatih'ten yardım isteyen Wlad, Fatih'in yardım için gönderdiği birliğe saldırır. Wlad, bu baskında aldığı Türk esirlerin tamamını kazığa vurduktan sonra Osmanlılara ait bazı şehir ve kasabaları da tahrip eder. Bu olayı haber alan Fâtih Sultan Mehmed, 150 bin kişilik bir ordu ve 25'i büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti hazırlayarak sefere çıkar (1462). Gece baskını ile Fatih'i öldürmek isteyen Wlad, yaralı olarak kaçıp canını zor kurtarır. Fâtih, Wlad'ın kardeşi Radul'u yıllık vergiye bağlayarak Eflâk

Prenslüğünün başına getirir. Böylece Eflâk "Mümtaz Eyalet" haline getirilmiş olur. Hapisten kaçan Wlad, Radul'un ölümü üzerine tekrar idareyi ele almak istediye de öldürülerek ortadan kaldırılır.

3. Bosna-Hersek'in Alınması:

İstanbul'un fethinden sonra ticarî menfaatleri sarsılmış olan Venedik, Mora'nın Türklerin eline geçmesinden büsbütün müteessir oldu. Bosnalılar, Türklerin din ve mezhep serbestisine büyük bir saygı gösterdiklerini bildiklerinden mukavemet etmediler. Üç koldan Bosna'ya giren Osmanlı ordusu, bütün Bosna'yı fethetti. (m.1463). Bir müddet sonra Bosnalılar İslâmiyet'i kabul ettiler. Hersek Dukası Stefan Kosariç, küçük oğlunu rehine vererek bağlılığını arz ettiği için yerinde bırakıldı.

b- Fatih'in Karadeniz ve Anadolu Siyaseti

Amasra, Kastamonu ve Sinop'u alan Osmanlı hükümdarı, Latinleri kendi aleyhine kışkırtmak isteyen Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da (26 Ekim 1461) günü ele geçirdi.

Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın Tebriz tahtına oturmasından sonra önem kazanmaya başlamıştı. Anadolu'da Timur'un siyasetine benzer faaliyetlerde bulunan Uzun Hasan, Rodos şövalyeleri, Kıbrıs kralı ve Alaiye beyini Osmanlılara karşı iş birliğine çağırıyordu. Uzun Hasan'ın yanında İsfendiyaroglu, Germiyanoglu, Dulkadiroğluları ve İnaloğlu gibi Anadolu'dan kaçmış beyler toplanmıştı. Bu arada Osmanlılara ait olan Tokat şehri yakılıp yıkılmıştı. Ayrıca, Fatih'ten Trabzon, Sinop ve Karaman'ın kendisine bırakılmasını istiyordu. Bütün bu gelişmeler sonunda (11 Ağustos 1473)'ta Tercan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiinde meydana gelen ve tarihe "Otlukbeli Zaferi" diye geçen zaferle Fâtih, doğudaki tehlikeyi de bertaraf etmiş oluyordu. Böylece Anadolu birliğinin sağlanmasında bir adım daha atılmış oluyordu.

c- Fatih'in Şahsiyeti ve Vefatı

Fâtih Sultan Mehmed, her işte son derece atılgan, zeki, sert mizaçlı, zevk ve sefaya sırtını çevirmiş bir hükümdardı. Kısaca Fâtih, tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşır. O aynı zamanda dünya hâkimiyetini amaç edinmiş, kudretli bir asker ve bir kültür adamıdır. O, beşer olarak düşebileceği hataları asgariye indirmek için etrafına zengin ve kaliteli müşavirler kalabalığı toplayan bir adamdır. Küçük yaştan itibaren Molla Yegân, Molla Gürânî, Molla İyas, Akşemseddin, Hocaîade Müslihiddin Mustafa gibi devrin önde gelen bilginleri tarafından yetiştirildi.

Bizzat 25 seferde bulunan Fâtih, 17 devlet ile iki yüz küsur şehir ve kale fethetmişti. Adaletle hükmetmeyi prensip haline getiren, cesaret sahibi ve gayretli bir devlet adamı olan Fâtih Sultan Mehmed, Hz. Peygamber'in yolunun yolcusu bir idealist olarak, insanlık uğrunda büyük sıkıntı ve meşakatlere göğüs vermiş bir serdar ve fikir adamıdır.

Fâtih Sultan Mehmed, 1481 yılı Nisan ayının 29. günü (27 Safer 886) büyük bir ordunun başında hasta olmasına rağmen Üsküdar'a geçmiş ve bir at arabasına binerek doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Ancak Üsküdar ile Gebze arasındaki Hünkâr Çayırı denilen yerde (3 Mayıs 1481) Perşembe, 31 yıllık hükümdarlıktan sonra vefat etti. Ölüm sebebi nikris hastalığına bağlanır.

8. SULTAN II. BÂYEZİD (BÂYEZİD-İ VELİ)

Fâtih Sultan Mehmed'in, Gülbahar Hatun'dan doğan büyük oğlu olan II. Bayezid, (1447) yılında Dimetoka'da doğmuştu. Mayıs 1481 tarihinde babasının yerine Osmanlı tahtına geçti. Fatih'in ani ölümü, ülkede siyasî buhranların çıkmasına sebep olmuştu. Öte yandan babasının ölüm haberi ile birlikte Amasya'dan yola çıkıp Üsküdar'a ulaşır. Ertesi gün oğlu Korkut'tan saltanatı devralıp 21 Mayıs 1481'de Osmanlı tahtına geçer.

İç Karışıklıklar ve Cem Sultan Olayı

II. Bayezid hükümdar olduğu zaman Konya'da vali olan kardeşi Cem'in muhalefeti ile karşılaştı. Bursa'ya giren Cem Sultan, burada adına para kestirip hutbe okuttu. Büyük halası Selçuk Sultan başkanlığında bir heyeti II. Bayezid'e göndererek Osmanlı topraklarının ikiye bölünmesini ister. Buna göre kendisi Anadolu'da, Bayezid ise Rumeli'de hükümdar olacaktı. Fakat devlet bütünlüğünü ortadan kaldıran bu tehlikeli teklif kabul edilmedi. Zira Osmanlıda öteden beri "tek ülke tek sultan" ilkesi, sağlam bir şekilde yerleşmişti.

Cem Sultan, Bayezid'le karşılaşmak üzere kuvvetlerini toplayıp Yenişehir'e hareket eder. Ancak Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın çabası, Otranto seferinden dönen Gedik Ahmed Paşa'nın Bayezid kuvvetlerine iltihakı ve nihayet Cem'in lalası Yakup Bey'in ihaneti sonucu 20 Haziran günü Yenişehir'de yapılan muharebede Cem mağlup olur. Bu mağlubiyet sonrasında Mısır'a giden Cem Sultan, 27 Mart 1482'de Anadolu'ya gelir. Bu esnada Bayezid ile Cem arasında barışı sağlama çabaları sonuç vermez.

18 Temmuz 1482'de bir Rodos gemisine biner. Küffar diyarında esir olduğunu anlamaya başlayan Cem, 50 kişilik maiyetle birlikte Fransa'ya doğru yola çıkarılır. Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmaya başlanan Cem Sultan Fransa'dan ayrılır. 13 Mart 1489'da Roma'ya gelir. Papa VIII. Innocent tarafından kabul edilir. Papa ile görüşmesinde artık Mısır'a gitmek istediğini ve bu konuda kendisine yardım edilmesini ister. Acı ve elemelerle dolu 13 yıllık bir esaret hayatından sonra 36 yaşında 25 Şubat 1495 Çarşamba günü sabaha karşı vefat eder. Cem Sultan'ın cenazesi daha sonra Bayezid tarafından memlekete getirilerek Bursa'da defnettirilir.

BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

Batı'da Fransa Kralı VIII. Charles'in Bizans'ı yeniden ihya etme çabası; Doğu'da İran Şahı'nın Şiiliği kullanarak Osmanlı ülkesini istila düşüncesi, Güney'de Memlûk Devleti ile Dülkadir oğullarının müşterek faaliyetleri, hep dış kaynaklı problemlerdir. Bu dönemde içte de Şah Kulu isyanı gibi geniş ölçüde siyasî, sosyal ve dinî karakterli bir huruç hareketi devam etmektedir.

Bu dönemde Osmanlı coğrafyası, Draç, Hersek, Karadağ, Kili ve Akkirman,İnebahtı, Mora ile Modon gibi şehir ve kaleleri kazandığı gibi Macarlara karşı Belgrad seferi açılmış,Osmanlı Türk akıncıları, Transilvanya, Karinyola, Karintiya ve Polonya'ya akınlarda bulunmuşlardı. Bu dönemde Midilli'ye hücum eden Venedik ve Fransız şövalyeleri bozguna uğratılmışlardı.

a- Osmanlı-Memlûk Münasebetleri

Osmanlılar ile Mısır, Suriye, Güney Anadolu ve Hicaz'da hâkimiyet kuran Memlûk sultanları arasındaki münasebet, XIV. asrın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştı. O dönemlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların, Rumeli'deki muvaffakiyetleri ve İslâm dünyasının sınırlarını genişletmeleri, Memlûk Sultanlığı tarafından memnunlukla takip ediliyordu. Fakat Sultan II. Murad ve Fâtih zamanındaki bazı olaylar, iki devletin arasının açılmasına ve bir müddet sonra da birbirlerine karşı düşmanca tavır takınmalarına sebep olmuştu.

Sultan II. Bayezid, Osmanlı tahtında hak iddiasında bulunan kardeşi Cem Sultan'ı himaye edip onu mücadeleye teşvik eden ve Çukurova bölgesinde sıkıntılara sebep olan Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın, davranışlarına karşı Dulkadirli beyi Alaüddevle Bozkurt Bey'i destekler. 1485'te başlayıp 1490'da biten 6 sefer sonucunda barış imzalanır.

b- Osmanlı Devleti ve Endülüs Müslümanları

Hicrî 92 (m. 711) tarihinden itibaren İspanya'ya girdikten sonra sekiz asır boyunca İspanya, Portekiz ve hatta Güney Fransa'da hükümlanlığını kabul ettiren Müslümanlar, yok edilmek isteniyordu. İç çekişmelerden dolayı küçülüp Hristiyanlara yem olmaktan

kurtulamayan Endülüs'ün son şehri olan Gırnata'da Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın eline düşmek üzereyken son hükümdar Ebu Abdullah es-Sağir, İstanbul'dan yardım istemişti. Kemal Reis komutasında İspanya sularına bir Türk donanması gönderildi. Kemal Reis, buradaki bir kısım Müslüman ve Yahudi'yi kurtardı. (1486).

c- Sultan II. Bayezid'in Son Seneleri ve Vefatı

Saltanatının sonlarına doğru kendisini tamamen ibadete vermişti. Ancak 1492 ve 1502 yıllarındaki veba salgınları ve altı yıl kadar süren kıtlık, büyük sıkıntılar doğurmuştu. Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum havalisinde başlayan 14 Eylül 1509'da İstanbul ve Edirne'de de devam eden depremde İstanbul'da 109 cami ve mescit ile 1070 ev harap olmuştu. Halktan 5000 kadar insan ölmüştü.

Yaşı ilerleyen ve sağlığı bozulan II. Bayezid, büyük oğlu Ahmed'i tahta geçirmek istiyordu. Nihayet, Yeniçerilerin desteğiyle tahta çıkmış olan Bayezid, 31 yıllık bir saltanattan sonra yine Yeniçerilerin baskısıyla 24 Nisan 1512 günü tahtı oğlu Selim'e bırakmak zorunda kaldı. II. Bayezid, saltanatı devrettikten sonra Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Ancak buraya varamadan yolda vefat etti.

d- II. Bayezid ve Dönemi İlmî Hayat

Sultan Bayezid, şehzâdeliğinden beri etrafına ünlü bilginleri toplayıp kendisini yetiştirmeye gayret etmişti. Aynı zamanda şair olan ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanıyordu.

II. Bayezid, babası Fâtih Sultan Mehmed'den sonra Osmanlıların en bilgini olarak kabul edilmektedir. İslâmî ilimler, felsefe, matematik ve musiki tahsil etmişti. Çağatay lehçesi ile Uygur alfabesini öğrenmişti. II. Bayezid çağında tıpta Hekim şah, matematikte de Mirim Çelebi büyük şöhret kazanmışlardı. Yine bu dönemde Neşrî ile İdris-i Bitlisi'yi burada kaydetmek gerekir.

9. YAVUZ SULTAN SELİM: HİLAFAFET VE İSLAM DÜNYASININ LİDERLİĞİ

Osmanlı Devleti'nin 9. hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim, Müslüman-Türk dünyasının ilk halifesi olarak "Hâdimu'l-Haremeyni's-Şerifeyn" (Haremeyn'in hizmetçisi) unvanını almıştı. Babası İkinci Bayezid, annesi Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin kızı Ayşe Hatun'dur. Padişahlık hasletlerini şahsında toplayan, sert ve şaşmaz bir disipline, cevval bir dinamizme sahip olduğu için Osmanlılarca "Yavuz" adı ile anılan bir sultandı.

Yavuz, daha Trabzon'daki valiliği döneminde, Şah İsmail'in faaliyetleri neticesinde ortaya çıkabilecek isyanların boyutlarını önceden görmüş ve tahta çıktıktan sonra yüzünü Doğu'ya çevirebilmiştir. Gerçekte onun hedefi, imkânlar ölçüsünde İslâm dünyasında birliği sağlamak ve Sünnî İslâm âlemi için tehlike olmaya devam eden Şiiliğe bir set çekmekti.

a- Şehzâdeler Meselesi

Şehzâde Ahmed ile Korkut; Selim'in, babalarının yerine geçmesini bir türlü hazmedemedikleri için mücadeleye giriştiler. Şehzâde Ahmed, Konya'da hükümdarlığını ilan ettiği gibi Bursa'yı da ele geçirmiş ve adına hutbe okutmuştu. Bundan başka Şah İsmail'den yardım almak suretiyle Tokat çevresini yakıp yıkmaya başlamıştı. Tarihî bilgi ve tecrübeler, hayatta kalan şehzâdelerin devlet için bir problem olduklarını, dış güçlerin, devamlı olarak şehzâdelerin saltanat hırsından yararlandıklarını gösteriyordu. Bu sebeple bunların ortadan kaldırılması gerekiyordu. (1512).

b- Osmanlı-Safevî Münasebetleri

İran'da Şiî bir devlet kuran Şah İsmail, Anadolu'ya propagandacı göndermek suretiyle Anadolu'da faaliyetler yürüttü. Bu yüzden Osmanlı hanedanına gâsıp nazarı ile bakan bir cereyan gelişti. İşte Yavuz'un İran'a karşı girişmek zorunda kaldığı savaşın sebebi budur.

Selim, Sünnî İslâm dünyası için tehlike olmaya devam eden Şiiğe bir set çekmek istiyordu. O, bu yönüyle bir zamanlar Şîî Fatımî Devleti'ni ortadan kaldırıp İslâm dünyasındaki ikiliğe son vermeyi düşünen Selçuklu Sultanı Alparslan'a benziyordu.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in ülkesine karşı sebep olduğu tahrikler ve Osmanlı hudutlarına yapılan tecavüzü önlemek maksadıyla İran üzerine yürümeye karar verdi. 23 Ağustos 1514'de Çaldıran Ovası'nda meydana gelen savaş, Selim'in zaferi ile sonuçlandı. Çaldıran Zaferi, Anadolu birliğinin dayanağı olmuştur.

Bir taraftan Şah Kulu, arkasından Nur Ali taraftarlarının çıkardığı isyanlar, her ne kadar bastırıldılarsa da devleti epey meşgul etmişlerdi. Fakat Şiilik adına zaman zaman ortaya çıkanlar da oldu. İşte 1519'da Celal adında birinin çıkardığı Celali isyanı da bunlardan birisiydi.

c- Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyaseti

Yavuz Sultan Selim, İslâm âlemini tek elde toplamak gayesini güdüyordu. Sultan Selim'in Güney ve Doğu siyasetini, Dulkadir oğullarını ortadan kaldırmak, Diyarbakir'in zaptı ve Memlûk Devleti ile olan münasebetler şeklinde değerlendirmek mümkündür.

d- Osmanlı-Memlûk Münasebetleri

Memlûk Devleti, Dülkadir Beyliği bahanesiyle bölgede karışıklığa sebebiyet veriyordu. İslâm riyasetinin başlıca imtiyazı olan "Hilâfet" ve Haremeyn'e sahip olmanın, artık Osmanlı Hanedanı'nın hakkı olduğu düşünülüyordu. Gerçekten, Doğu Akdeniz'e tam anlamıyla hâkim olmak ve Anadolu'nun güvenliğinin sürekli olabilmesi Mısır Seferi'ne bağlıydı.

24 Ağustos 1516'da Osmanlıların lehine sonuçlanan Mercidâbık zaferinden sonra Haleb'e gelen Yavuz Sultan Selim, Haleb Ulu Câmii'nde Cuma namazını kılarken hatip, Mekke ve Medine'nin hâkimi anlamına gelen "Hâkimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn" unvanıyla kendisine hitap edince Yavuz Sultan Selim yerinden kalkıp bu elkabın yerine kendisine "Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn" şeklinde hitap edilmesini istemişti.

Ocak 1517'de gerçekleşen Ridaniye zaferinden sonra Kahire'ye giren Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı da Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti haline getirmişti. Bu arada, Haremeyn'deki fakirlere dağıtılmak bölgeye zahire ile 200 bin dinar gönderilmişti. İlk defa hac kervanı (Sürre), Sultan Selim'in Şam'dan Kâbe için gönderdiği bir örtüyü hamilen Hicaz'a hareket etmişti.

Hilâfet, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra Osmanlılara geçmiştir. Abbasî soyundan gelen ve Mısır Memlukleri idaresinde Kahire'de halifelik yapan el-Mütevekkil, İstanbul'da Ayasofya veya Eyüp Câmii'nde hilâfeti Yavuz Sultan Selim'e terk etmiştir.

e- Yavuz Sultan Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti

Yavuz, birleşik Haçlı ordusunu parçalamak maksadıyla sefer hazırlıklarını tamamlayan Padişah, Vezir-i Azam'ı Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Ağustos 1520'de Edirne'ye doğru yola çıkıyor. Ancak hastalığı gün geçtikçe ağırlaşıyordu. Son demlerini yaşadığını anladığından Manisa Valisi olan oğlu Şehzâde Süleyman'a haber gönderdi. 21 Eylül 1520 Cuma günü akşamı Çorlu karargâhının bulunduğu Sırt köyünde vefat etti.

Yavuz, oğlu Süleyman'a Türk tarihinde eşine rastlanmayan güç ve kudrete sahip bir devlet bırakmıştı. Şiilik, Anadolu'dan atıldığı gibi, İran Safevî Devleti de ağır bir darbe yemişti. Memlûk Devleti ise tarihe karışmış ve bütün toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti.

10. Kanûnî Sultan Süleyman: Süper Güç

Yavuz Sultan Selim'in oğlu ve Osmanlı Devleti'nin onuncu padişahıdır. Osmanlı kaynakları ve umumi efkârı onu, kanun koyucu vasfından dolayı genellikle "Kanuni Sultan Süleyman" diye isimlendirirken, batı kaynakları büyük ve kudretli vasfından dolayı kendisini "Muhteşem ve Büyük" (Magnifique, Magnificent, Der Practige, çoğu zaman da sadece Grand Turc) gibi isimlerle anmışlardır.

XVI. Yüzyılın başlarında, Amerika'nın keşfinden sonra, Avrupa politikasının denge sistemi kurulmuş ve kuvvetlenmiştir. Fransa'da I. François ve İngiltere'de VIII. Henry'nin kurdukları hükümetler; Papa X. Leon'un, bilim ve sanayinin gelişmesine ön ayak olması, Şarlken'in yeni mezhebe karşı başkaldırışı, Andreas Gritti'nin, Venedik makamını işgal etmesi gibi tarihin önemli olaylarını bünyesinde toplayan bir asra az rastlanır. İşte Kanunî, bütün bu hükümdarlarla hakkıyla rekabet edebilecek bir hükümdardır. Ayrıca, Padişahın onuncu hicret asrının başında (900/1495) doğmuş olması da manalı sayılmıştır.

Fiilen 13 sefer harbe katılan ve döneminde 300'den fazla kalenin fethedildiği Kanunî ile birlikte Osmanlı Devleti, gerek fütuhatta, gerekse idare, siyaset ve medeniyette, yeryüzünün daha önce benzerini tanımadığı, belki bir daha tanıyıp bilemeyeceği bir kemali zirveleştirmiş bulunuyordu. Asya'da Kafkas dağlarından, Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e, uçsuz bucaksız Arabistan çöllerine uzarken, Afrika'da Habeş, Mısır, Tunus, Fas ve Cezayir'i almış, Hint denizlerinde görünmüş, Akdeniz'de ise kasırga gibi eserek büyük küçük bütün adaları çiçek devşirircesine koparıp derleyerek vatanına ilhak etmişti. Avrupa'da ise Eğri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'ı itaati altına almış, Erdel Krallığı, Eflâk, Boğdan Beylikleri, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki geniş steplerini ele geçirmiş, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhuriyeti vergi ödemeye mecbur edilmiş, Fransa, İtalya, Lehistan dize gelmiş, İspanya yediği birkaç sille ile hizaya getirilmişti.

26 yaşında tahta geçip 46 yıl hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'ın, bu uzun saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkimiyet tesis eden bir cihan devleti haline gelmişti. Bizzat kendisi birçok sefere iştirak ederek ordunun yüksek komutasını üzerine aldığı gibi devletin genişleme ve yükselmesinde de büyük bir hisseye sahip olmuştur.

Nitekim İbrahim Paşa, Rüstem Paşa, Sokullular, İskender Çelebi, Kara Ahmed, Turgut Reis, Molla Cemalî, İbn Kemal, Ebu Suûd Efendi, Celalzâde, Ramazanzâde, Baki, Sinan... gibi idare, siyaset, askerlik, ilim ve irfan ordusu sayesinde Osmanlı mucizesi gerçekleştirilmiş bulunuyordu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Cülûsu

Babasının ölüm haberini alan şehzâde, derhal İstanbul'a doğru yola koyulmuştu. İstanbul'a gelen Şehzâde Süleyman, kardeşleri olmadığı için herhangi bir problemle karşılaşmadan 30 Eylül 1520'de hilâfet merkezinde tahta oturmuştu.

Kanunî Dönemindeki Bazı İsyanlar

Canberdi Gazalî isyanı: Saltanatının ilk yıllarında Avrupa'ya yönelmek isteyen hükümdar, doğuda beliren gailelerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu gailelerin başında da Canberdi Gazalî Hâdisesi geliyordu. Canberdi Gazalî, Suriye ve Filistin'i ele geçirdikten sonra Mısır'ı zapt edip hilâfeti elde etmenin peşinde idi. 27 Ocak 1521'de Şam yakınındaki Mastaba'da meydana gelen savaşta Canberdi Gazalî yenilerek ortadan kaldırılmıştı.

Baba Zünnûn İsyanı: Safevî ajanı bu şahısın, Süğlün Koca ve oğlu Şah Veli ile birleşerek etraflarına Bozok Türkmenlerini toplayarak harekete geçmeleri ile başlamıştı. Ama Hüsrev Paşa'nın kuvvetleri karşısında dağılmak zorunda kalmışlardı.

1527'de Adana taraflarında çıkan isyan ise Adana Beyi Pirî Bey tarafından bastırılmıştı. Bu isyanlardan hemen sonra Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan daha çıkar. Sadrazam İbrahim Paşa, isyanı bastırmakla görevlendirilmişti.

Yukarıda zikredilen isyanlardan iki sene sonra (1529) Adana civarında Seydi ve sonradan ona iltihak eden İnciryemez adlı Kızılbaz âsilerinin çıkardıkları isyan da Ramazan oğullarından Adana Beyi Pirî Bey tarafından bastırılarak elebaşları öldürüldü.

BATI SEFERLERİ VE FETİHLER

Belgrad'ın Fethi: Canberdi Gazalî'nin isyanını fırsat bilen Macarlar, daha önce iki devlet arasında taahhüt edilen vergiyi (haraç) vermedikleri gibi, barışı yenilemek için gönderilen Osmanlı elçisini de öldürmüşlerdi. Kanuni Belgrad seferine çıkar. Yol boyunca Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, Böğürdelen (Sabacz) hisarını ele geçirir. Arkasından Belgrad kuşatması başlar ve kale teslim alınır. (29 Ağustos 1521) Belgrad, ele geçirildiği tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olarak "Dârü'l-cihad" adını almıştı.

a- Rodos'un Fethi:

Kanunî, Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetini kurmak için giriştiği büyük mücadelede Rodos seferine karar verdi. Osmanlı donanması, 5 Haziran 1522'de Mustafa Paşa komutasında hareket etti. Uzun süren çarpışmalar sonunda şövalyeler, kaleyi teslim ettiler. (21 Aralık 1522). Teslim anlaşmasına göre şövalyelerin adadan çekilmelerine müsaade edildiği gibi, şehirdeki Hristiyanların dinî ayin ve inançlarında serbest olmaları bahşedildi.

Bu seferden sonra Osmanlılar, Anadolu sahillerinde Bodrum, Aydos, Tahtalı kaleleri ile Leros, Sömbeki, Kalimnos ve Limonsa adalarını ele geçirdiler. Böylece Rodos kalesi ve adasıyla birlikte 12 adanın tamamı Osmanlıların yönetimine geçmiş oldu.

b- Macaristan Seferleri

Macarların, Eflak işlerine karışmaları, Osmanlılar aleyhine Boğdan'la ittifak kurmaları, Şarlken'in (Charles Quint) bir Avrupa imparatorluğu kurma tehlikesi ve Safevîlerle anlaşma yapması gibi gelişmeler, Macaristan seferlerinin başlamasına sebep olmuştu.

c- Mohaç Zaferi:

Kanunî, Şarlken'in kurmak istediği Avrupa imparatorluğunu, Osmanlılar için büyük bir tehlike olarak görüyordu. Ayrıca, Şah İsmail'in yerine geçen Tahmasb Avrupa'nın en büyük gücü haline gelmiş yeni İmparator Şarlken ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak kurma gayretinde idi. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Padişah, (23 Nisan 1526)'da yüz bin kişilik bir ordu ile İstanbul'dan hareketle Halkalıpınar denilen menzile varmıştı. Ordu mensuplarının ekili tarlalara girmesi, buralarda hayvan otlatmaları ve toprak sahiplerinin hayvanlarını almalarının cezası ölümdü.

Osmanlıların, Macaristan üzerine yürüyecekleri haberini alan Macar Kralı II. Layoş (Lui), bir taraftan harbe hazırlanırken, öbür taraftan da Avrupa kral ve prenslerinden yardım istemişti. 26 Ağustos 1526'da Mohaç'a gelen Osmanlı ordusu, muharebe düzeni aldıktan sonra savaş, Macarların hücumuyla başladı ve iki saat kadar sürdü. Osmanlıların zaferi ile sonuçlanan Mohaç muharebesi, tarihî Macar Krallığı'nı sona erdirdiği gibi Macar topraklarının parçalanmasının da ilk adımını oluşturmuştu. Kaçan Kral II. Layoş, derede boğulmuştu. Onunla birlikte neredeyse bütün bir Macar ordusu yok oldu ve Macaristan Osmanlı himayesine girdi.

d- İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması:

Osmanlıların Macar Kralı seçtiği Zpolyai, Osmanlıların aleyhine bazı ittifaklara girdi. Macar beylerince krallığa getirilen Ferdinand, Osmanlı ordusunun geri dönmesinden istifade edip büyük bir ordu ile Budin kuvvetlerini Tokaj'da mağlup etti. Kayınpederi olan Lehistan

Kralı'nın yanına sığınan Zapolyai, yeniden Osmanlılardan yardım istemek zorunda kalmıştı. Sultan Süleyman (16 Haziran 1522) günü İstanbul'dan hareketle Budin üzerine sefere çıktı. 7 Eylül 1529'da şehre giren Osmanlı hükümdarı, belli bir vergi karşılığında orayı Zapolyai'ye teslim edip Viyana'ya doğru harekete geçti.

Çok iyi tahkim edilmiş olan Viyana şehrini 17 Eylül'de kuşattı. Fakat muhasara için gerekli büyük topraklar ile malzeme getirilmediği için kalede istenilen büyüklükte gedikler açılmadı. Surların önünde iki taraf da büyük zayıatlar veriyordu. Kışın yaklaşması, erzakın tükenmeye doğru gitmesi ve kar yağması muhasarayı güçleştiriyordu. 14 Ekim'de yapılan genel hücum da başarıya ulaşamadı. Hükümdar, kar ve yağmurdan dolayı İslâm askerine daha fazla zarar gelmemesi için kuşatmayı kaldırdı.

Budin'in kuşatıldığı haberini alan Kanunî, krala verdiği söz gereği (25 Nisan 1532)'de sefere çıkar. Ferdinand ile Şarlken ortalıkta görünmez. Bu seferden sonra bir anlaşma yapılır. Anlaşmanın Ferdinand tarafından bozulması üzerine Kanunî, (23 Nisan 1543)'de yeni bir Macaristan seferine çıkar. Bu sefer esnasında da Estergon dâhil olmak üzere pek çok şehir fethedilir. Osmanlılar ile başa çıkamayacaklarını anlayan Ferdinand ile Şarlken, barış teklifinde bulunurlar. Haziran 1547'de beş yıllık bir mütareke imzalanır.

e- Boğdan Seferi:

Boğdan, II. Bayezid döneminden beri Osmanlılara bağlı bir voyvodalık haline getirilmişti. Petru Rareş, Viyana seferi esnasında elçi göndererek sadakatini teyit ettiği gibi, sefer dönüşünde de bizzat kendisi, vergiyi takdim etmek suretiyle Kanunî'nin takdirini kazanmıştı. Bununla beraber o, dışarıdan gelen telkinlere kapılarak Osmanlıların aleyhine çalışmaya başlamıştı. Kanunî, 1538 Mayıs'ında Boğdan üzerine yürümeye karar verir. Osmanlı ordusunun harekâtı karşısında dehşete düşen Rareş, Transilvanya içlerine doğru kaçıktan başka çare bulamamıştı. Yaş şehrini alan Osmanlı ordusu, 16 Eylül 1538'de Voyvoda'nın merkezi olan Suceva şehrini de alır.

İRAN SEFERLERİ

Şah İsmail'in ölümü ve çocuk yaştaki I. Şah Tahmasb'ın tahta geçmesi İran'da karışıklıklara sebebiyet vermişti. Kanunî, Avusturyalılarla yapılan antlaşma üzerine Doğu ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye karar verir. Zira onun niyeti, Türkistan'a varıncaya kadar bütün Türk illerini bir bayrak altında toplamak idi.

Bu dönemde bölgede meydana gelen iki önemli hâdis, İran seferlerinin düzenlenmesine sebep olur. Bu hâdiselerden biri, Osmanlılar Viyana kuşatması ile meşgul olduklarından Şah Tahmasb, Bağdat'ı ele geçirmişti. İkinci olay ise, İran beylerbeyinden Ulama Han'ın Osmanlılara, Osmanlı ümerası olan Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın ise Safevîlere sığınmış olmalarıdır.

Sınır bölgelerinde meydana gelen hâdiseler üzerine Kanunî, hem Osmanlı Padişahı, Bağdat'ı "Kızılbaş zulmünden" kurtarmak ve Irak'ı almak üzere hazırlıklara başlar. (21 Ekim 1533) günü Vezir-i azam Damad İbrahim Paşa'yı önden gönderir. Kendisi de (23 Haziran 1534) günü İran sınırlarına doğru yola çıkar. Kanunî, İbrahim Paşa tarafından ele geçirilmiş olan Tebriz'e 27 Eylül'de girer. Karşılaştığı birçok mukavemetten sonra Bağdat önlerine gelinir. Şehir, (28 Kasım 1534) günü teslim olur.

Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'e girilmesi sebebiyle "İrakayn Seferi" diye anılan bu harekâtın, Osmanlılar bakımından gözle görülür faydası, Bağdat ve çevresinde hâkimiyet kurulmuş olmasıdır. Bu seferin sonucunda Safevîlerin, tamamen ortadan kaldırılamayacağı da anlaşıldığından, bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl gayesi, Safevîleri belirli bir sınır bölgesinin dışında tutmak olmuştur. Böylece Osmanlı halifeleri, Haremeyn-i Şerifeyn, Şam ve

Bağdat'a sahip olmakla Emevî ve Abbasî hilafetlerinin taht şehirlerini de memleketlerine katmış oluyorlardı.

Kanuni'nin, Irakayn seferinden sonra 12 yıl gibi uzun bir süre Avrupa ve Akdeniz ile meşguliyeti, Şah Tahmasb'ın harekete geçmesine ve Gürcistan ile Sünnî Şirvan'ı ele geçirmesine imkân vermişti. Şah Tahmasb, bununla da yetinmeyerek Anadolu'ya ajanlar (daî) göndermek suretiyle Türkmen aşiretlerini Erdebil Ocağı'na bağlı tutmaya çalışmıştı. Bunun üzerine harekete geçmek zorunda kalan Kanuni, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Erzurum'a ulaşır. Kanuni'nin karşısına çıkamayan Şah Tahmasb, mezhepdaşlarını harekete geçirmek ister ancak başarılı olamaz.

Doğu seferleri esnasında Haleb'e gelen ve kışı orada geçiren Kanunî, (26 Nisan 1554)'de Fırat üzerinde kurulmuş bulunan Birecik köprüsünden geçerek Urfa'ya, oradan da Diyarbekir'e gider. 5 Temmuz'da Kars ovasına gelen Kanunî, Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek onu savaşa davet eder. Fakat Kanuni'nin karşısına çıkamayan Şah Tahmasb, barış istemek zorunda kalır. Kanunî, kışı Amasya'da geçirirken, Şah Tahmasb'ın Saray Nâzırı Ferruhzâd Bey, 10 Mayıs 1555'te çeşitli hediyeler ve Şah'ın mektubu ile Amasya'ya gelir. Varılan anlaşma gereği, Basra, Bağdat, Şehrîzor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Safevîlerce tanınmış olur.

İÇ OLAYLAR

Kanunî dönemi, Osmanlı Devleti'nin hemen her sahada zirveye çıktığı bir devredir. Bununla beraber bu dönemde de bazı iç karışıklıklar olduğu gibi, tahta geçme için şehzâdeler arasında mücadeleler olmuştur. Hatta yine bu dönemde bazı entrikalar sonucu olarak baba ile oğul arasında da böyle olaylara rastlanmıştır. Bu yüzden bizzat Kanunî, kendi oğlu Mustafa'yı feda etmek zorunda kalmıştır.

İç olaylardan biri de tarihte "Kırım Hâdiseleri" denilen olaylardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım'da aile kavgaları ve kardeşler arasındaki mücadeleler artmıştı. İslâm Giray, Sahib Giray ve Devlet Giray arasında meydana gelen mücadeleler, bölgede bazı sıkıntıların meydana gelmesine sebep olmuştu.

Dönemin kargaşaya sebep olan iç olaylarından biri de "Düzme Mustafa" olayıdır. Devleti bir müddet meşgul eden bu olay, Osmanlı tarihinde aynı isimle ortaya çıkan ikinci vakadır. 1555'de ortaya çıkan bu olay, Şehzâde Mustafa'ya benzeyen bir kişinin çıkardığı geniş kapsamlı bir isyan hareketidir. Hadise bastırılır.

Kanunî Dönemi Denizciliği ve Deniz Seferleri

Kanuni'nin ilk hükümdarlık yıllarında, Belgrad'ın fethi esnasında Osmanlı donanması, Tuna nehrinin ağzından girerek büyük işler başardığı gibi, Rodos'un zaptında da büyük bir rol oynamıştı. Bundan sonra teknik ve askerî bakımından güçlendirilen donanma, o dönemde yetişen üstün yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere koşmaya başlayacaktır. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kişi ise Osmanlı denizciliğine yeni bir ruh ve anlayış kazandıran Barbaros Hayreddin Paşa olacaktır.

Gerek Trakya'daki yerleşimi sağlamlaştırmak, gerekse Hac yolu üzerinde bulunan bazı adalardaki korsanların Müslüman hacılara karşı giriştikleri faaliyetlere son vermek için bu deniz ve kollarında harekete geçme zorunluluğu bulunmaktaydı. Osmanlı hizmetine giren Barbaros'un faaliyetleri, Korfu Seferi, Preveze Zaferi, Barbaros'un Fransa'ya iki yardım Seferi, Cerbe Muharebesi, Malta Kuşatması ve Sakız Adası'nın alınması gibi başarılar, Osmanlıyı Doğu ve Orta Akdeniz'de olduğu gibi Batı Akdeniz'de de söz sahibi durumuna getirmiş oluyordu.

XV. asrın meşhur denizcileri olarak bilinen İspanya ve Portekiz gibi iki Hristiyan devletin, dayanıklı gemiler inşa ettikleri ve coğrafi keşiflerde önemli adımlar attıkları

bilinmektedir. Portekizliler, Müslümanlara karşı "Haçlı Ruhu"nu ihya için Hint denizine açılmışlardı. Hint sularında da bulunan Portekizliler, Kızıldeniz'de de faaliyete geçmişlerdi. Böylece, Mekke'nin liman şehri olan Cidde'yi tehdit etmeye başlamışlardı.

Osmanlıların hedefi, hem Cidde'yi Portekiz tehdidinden kurtarmak, hem de kapanma durumuna gelen baharat yolunu yeniden açmaktı. 1547 yılında Pirî Reis, Hint kaptanlığına getirilmişti. 1552 senesi Nisan'ında Süveyş'ten hareket eden Pirî Reis, Cidde, Babü'l-mendeb, Aden ve oradan Portekizlilerin elinde bulunan Maskat'a gider. Kuşatmadan sonra Maskat Osmanlıların eline geçer.

KANUNÎ'NİN SON DÖNEMLERİ VE VEFATI

Avusturya'nın 1562 muahedesi şartlarına uymaması üzerine Osmanlılar, işgal edilen Tokaj ile Szerencz'in geri verilmesini ve verginin ödenmesini istemişlerdi. Bu tekliflerin kabul edilmemesi üzerine (1566)'da Avusturya'ya savaş ilan edilmişti. Tarihe Sigetvar Savaşı diye geçecek olan bu savaş, iyice yaşlanmış olan Padişahın başkomutan olarak katıldığı on üçüncü ve sonuncu seferidir.

Bütün emeli, kalenin bir an önce fethedilmesini görmek olan Kanunî Sultan Süleyman, fetihten bir gün önce (6 Eylül 1566) savaş meydanında vefat eder. Nihayet (7 Eylül 1566)'da kale Osmanlıların eline geçer. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Kanunî'nin ölümünü gizli tutmaya muvaffak olmuştu. Ordu, Belgrad'a ulaştıktan sonra babasının yerine tahta geçmiş olan II. Selim'in otağı önünde Cenaze Namazı kılındıktan sonra tabut İstanbul'a gönderilmişti.

Osmanlı hükümdarları içinde "Kanunî" unvanını taşıyan tek Padişah olan Sultan Süleyman'ın, 46 yıllık saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkimiyet tesis etmiş olan bir cihan devleti haline gelmişti. Kazanılan siyasî başarılar, ekonomik ve sosyal yapıyı belirlemiş, hukuk ve adâlet prensipleri ön plana çıkmıştı. Ordunun intizamı, teknik gücü ve disiplini gibi bütün müesseseleriyle devlet, çağının en büyük devleti haline gelmişti.

Onun döneminde, idarî, ilmî, askerî ve mimarî hemen her alanda büyük gelişmeler sağlandığından ülke mamur bir hale gelmişti. Osmanlıların bu büyük padişahı zamanında, nüfus ve arazi tahrirlerine büyük bir önem verildi.

Kendisi de şair olan ve "Muhibbî" mahlasıyla şiirleri bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın bir de divanı vardır.

"Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi,

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat dedikleri ancak cihan gavgasıdır

Olmaya baht u saadet dünyada vahdet gibi" mısraları da ona aittir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın, "Velinimet-i âlem reâyâ yani köylüdür ki, ziraat ve hirasat (çiftçilik ile uğraşmak) emrinde huzur ve rahatı terk ile iktisab ettikleri (kazandıkları) nimetle bizleri it'am ederler" sözü toplumdaki insanlara nasıl bir kıymet verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti, bu padişahın vefatından (1566) sonra bir durgunluk devresine girmiş kabul edilir. Kendisinden sonra gelen hükümdarlar, onun ileriye götürmek istediği sınırları korumakla yetinebildiler.

11. SULTAN İKİNCİ SELİM [Sarı Selim]

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğludur. Babası tarafından 1538'deki Kara Boğdan ve 1541'deki Macaristan seferine götürüldü. 1542'de Konya, Şehzâde Mehmed'in ölümü üzerine 1544 yılı Ağustos'unda Manisa ve nihayet Kütahya'da sancak beyi olarak görevlendirilmişti.

Selim, babasının Sigetvar önlerindeki vefat haberini aldığı zaman Kütahya'da bulunuyordu. İstanbul'a gelen ve Sarayburnu'na çıkan Selim, Topkapı Sarayı'nda (24 Eylül 1566)'te Osmanlı saltanat tahtına oturmuş oldu. Onun cülusunda ilk defa Şeyhülislam'dan başlamak üzere ulemaya da bahşiş verildi.

SULTAN II. SELİM DÖNEMİNDEKİ OLAYLAR

Sekiz yıl süren saltanatı döneminde hiçbir sefere çıkmayan ilk Osmanlı hükümdarı olan II. Selim, vaktini İstanbul'da sarayda, kışın da Edirne'de geçiriyordu. Sultan Selim'in bizzat savaflara katılmamasının bir sebebi, o zamanındaki bütün savafların tamamına yakının denizlerde olmuş olmalarıydı. Osmanlı ananesine göre deniz savaflarına ne padişah, ne de sadrazamlar iştirak ederdi. Bununla beraber onun döneminde önemli bazı fetihler gerçekleşmişti. Bu fetihlerin en önemlilerinden biri de Kıbrıs'ın alınması idi.

Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığı ve Piyale Paşa'nın donanma komutanı olarak sevk ve idare ettikleri Osmanlı donanması (1570) baharında İstanbul'dan hareket eder. Kıbrıs önünde görünen donanma 9 Temmuz'da Girne kalesini, sonra Lefkoşe kalesini fetheder. 1 Ağustos 1571'de Magosa'nın da düşmesi üzerine Kıbrıs seferi fiilen sona ermiş oldu.

Kıbrıs'ın fethi üzerine Müslüman Türk düşmanlığı ile şöhet bulmuş olan Papa V. Pius, Osmanlılara karşı bir Haçlı ittifakının kurulmasını sağlar. Bunun üzerine 7 Ekim 1571'de İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı meydana gelir. Osmanlı donanmasının mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaflın haberini alan hükümdar, derhal yeni bir donanmanın kurulması için emir verir. Ardından Venediklilerle barış imzalanır (1573). Böylece donanmasını daha mükemmel hale getiren Osmanlı, Kılıç Ali Paşa komutasında Akdeniz'de müttefik Haçlı ordusu ile iki sefer karşılaşarak topa tutmuş ise de müttefikler muharebeye cesaret edemeyerek kaçar.

Yine bu dönemde Yemen meselesi halledildiği gibi, Tunus da kesin olarak ele geçirilmiştir.

Sultan II. Selim'in Vefatı

Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da vefat eden ilk Padişahı olan Sultan II. Selim, Avusturya ile akdedilmiş olan 1568 antlaşması yenilendikten bir müddet sonra rahatsızlanır. Fakat biraz iyileştiğini hissedince Tersane'ye giderek çalışmalara nezaret eder. Hekimbaşının bütün çabalarına rağmen kurtulamayarak (13 Aralık 1574) günü vefat eder.

Sultan II. Selim'in Şahsiyeti

Yaratılış olarak halim, mütevekkil ve ismi gibi selim olan Sultan II. Selim sarışnılığından dolayı "Sarı" unvanı ile anılmaktaydı.

Sultan II. Selim, ciddi bir eğitim ve terbiye gördüğünden devrin en münevver adamlarından biri olarak kabul ediliyordu. Âlimlere olan sevgisinden dolayı Osmanlı tarihinde ilk defa ulemaya "Cülûs Bahşişi" dağıtmıştı.

Sultan II. Selim döneminde, büyük şehzâdenin sancağa çıkarılması prensibi ortaya konulmak suretiyle Osmanlı ülkesini birbirine katan şehzâde kavgalarına engel olunmaya çalışılmıştır. Bu iş için de Manisa sancağı "Şehzâde Sancağı" olarak düşünülmüştür.

Osmanlı mimarisinin en değerli eserlerinden biri olan ve kendi adı ile anılan Edirne'deki Selimiye Câmii ve külliyesi, onun zamanında inşa edilmiştir. Zamanında birçok mektep, câmi, köprü ve hayrat müesseseleri inşa edilmiştir. Döneminde kazanılmış bulunan deniz zaferlerine, imar konusundaki gelişmelere ve yaptığı hayır işlerine rağmen o, tarihen mağdur sultanlarımızdan biridir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DURAKLAMA DEVRİ

12. SULTAN III. MURAD

Sultan II. Selim'in Hasekisi Nurbânû Sultan'dan doğma oğludur. (22 Aralık 1574) günü Osmanlı tahtına geçmiştir. III. Murad'ın cülûsu esnasında Venedik, Lehistan, Ragusa, Avusturya ve İran gibi çeşitli devletler, elçileri vasıtasıyla tebrikte bulunup hediyeler takdim ediyorlardı.

Uzun süren savaşlar ve bunların sebep olduğu iktisadî gerileme yanında, hükümdarın devlet işlerinde daha etkili olma arzusu, devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştu. Sultan III. Murad döneminde Yeniçerilik kanununda yapılan değişiklik, devletin birçok müessesesinin de bozulmasına sebep olmuştu. XVI. asrın son çeyreğinde kanun ve nizamlara olan bağlılıkta gevşemeler görülmeye başlandı. Nitekim devletin merkez kuvvetlerini oluşturan Kapıkulu ocaklarına Sultan III. Murad zamanında kanun dışı asker alınması, başka bir ifade ile "Devşirme Kanunu'na riayet edilmemesi, daha sonra yeniçerilerin ıslah kabul etmez bir gürûh haline gelmelerine sebep olmuştu.

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI

1555 yılındaki Amasya Muahdesi gereğince Osmanlı Devleti ile İran arasında barış devam ediyordu. Hatta (1576) yılında İstanbul'a gelmiş olan İran elçisi Tokmak Han, daha İstanbul'da iken Şah Tahmasb, zehirlenme sonucu ölmüştü. Bundan sonra İran'da iç karışıklık ve saltanat mücadeleleri başlamıştı.

Osmanlı Devleti, bir taraftan İran'daki iç mücadeleleri dikkatle takip ederken, bir taraftan da barışın bozulmamasına itina gösteriyordu. Buna karşılık, Gilan'dan dönmekte olan bir Türk kervanı Zengan'da basılıp tacirler öldürülmüştü. En önemlisi de İran'ın, Anadolu halkı üzerindeki mezhep tahrikleri havayı gerginleştirmekte gecikmedi. Bu yüzden 12 sene devam edecek olan İran savaşları başlamıştı.

Nitekim Safevîlerin, Şah II. İsmail döneminde Anadolu'ya yönelik siyasî ve dinî faaliyetlerin artması, sınırda iki taraf emirleri arasında meydana gelen çatışmalar ile ilticalar, barışı ihlâl edip Osmanlı Devletini, kendini müdafaa etme zorunda bırakmıştı. Savaşa taraftar olmayan Sokullu Mehmed Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen İran'a savaş açıldı. İran'la harbe son veren muahde (21 Mart 1590)'da İstanbul'da imzalandı. Böylece 1578'de başlayan uzun ve yıpratıcı savaşa son verilmiş oldu. Buna göre Tebriz şehri ile Azerbaycan'ın Tebriz bölgesi, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizar, Nihavent ve Luristan tarafları Osmanlılara kaldı. Ayrıca İran Şahı, Şîî İran uleması tarafından ilk üç halife olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile Resûlullah'ın zevcesi Hz. Aişe hakkında söylenen kötü sözlerin bundan böyle yasaklanacağını garanti ediyordu. Bundan başka İran Şahı Abbas, antlaşmanın teminatı olmak üzere yeğeni Haydar Mirza'yı rehin olarak İstanbul'da bırakmayı kabul etti.

Savaşın siyasî ve malî etkileri, her iki tarafta da büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştu. Bu savaşlar, Osmanlı piyasalarını da çok sarsmıştı. Züyûf akçe meselesi yüzünden Kapıkulu askerleri İstanbul'da ayaklanıp saraya yürümüş ve sorumluların cezalandırılmasını istemişlerdi.

KUZEY AFRIKA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİ

Sultan III. Murad döneminde Osmanlı hâkimiyetinin, Kuzey Afrika'nın batısında geliştiği ve hatta daha içerilere doğru nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Mevlay Abdullah'ın, 1574'teki ölümü üzerine halefleri arasında taht kavgaları başlamıştı. Bunlardan bir kısmı kuzeydeki Hıristiyan devletlerden yüz çevirerek Osmanlı himayesini istemişti.

Bu gelişmeler üzerine başta papalık olmak üzere Fransa, Portekiz ve İspanya dikkatlerini Fas'a çevirip kuvvetlerini birleştirdiler. Müttefik güçlerle Osmanlıların desteklediği Abdülmelik'in kuvvetleri arasında Tanca'nın güneyindeki Vâdiü's-seyl de yapılan meydan savaşında Portekiz Kralı Don Sebastian, büyük bir hezimete uğradı (4 Ağustos 1578).

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI

Murad döneminin ikinci büyük cephesi, Batı literatüründe "On beş yıl Savaşları" veya "Uzun Savaşlar" diye anılan mücadeledir. Osmanlı tebaası, Bosna ve Macaristan hududunda kümelenmiş bulunan haydutların, yaptıkları baskınlardan rahatsız olmuştı. Avusturya İmparatoru tarafından alenen desteklenen Uskokların tedibi için Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa akınlarda bulunmuş, Hrastoviçe, Gora ve Bihke (Bihaç)'yi zaptetmişti. 12 Temmuz 1593'te İstanbul'dan hareket eden Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Avusturya kuvvetlerinin karşı saldırısıyla bir kısım kaleleri kaybetti (1594). Sinan Paşa, sınırda kuvvet bırakarak Belgrad'a döndüğü sırada Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları Osmanlı'lar aleyhindeki "Mukaddes İttifak" a katıldılar.

Sultan III. Murad'ın Ölümü ve Hayır Eserleri

Medine'de bir medrese, büyük bir imaret, mektep ve zaviye de onun tarafından yaptırılmıştı. Medine halkı buraya "Muradiye Tekkesi" adını vermişti.

1574 tarihinde Osmanlı tahtına geçen Sultan III. Murad, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Osmanlılar aleyhindeki "Mukaddes İttifak"a katıldıkları ve Osmanlı-Avusturya mücadelesinin ciddileştiği sırada (17 Ocak 1595) günü vefat etti.

13. SULTAN III. MEHMED

Murad'ın, Safiye Sultan'dan doğma oğludur. Şehzâdeliğinde devrin tanınmış âlimlerinden tahsil ve terbiye gördü. Yeni Padişah, devlet kademelerinde bazı değişiklikler yapar. Devlet erkânı arasında meydana gelen değişiklikler yüzünden ortalık karışmış, sipahiler ile martolozlar (Osmanlı garnizonlarında hizmet eden Hristiyan askerler) isyan etmişlerdi. Sonunda isyanlar bastırılmıştı.

a- Osmanlı-Avusturya Savaşları

Sultan III. Mehmed, cülûsundan önce başlamış olan Avusturya savaşları ile uğraşırken, başına bir de isyankâr tavır takınan Tuna beyliklerinin (Eflak, Erdel ve Boğdan) isyanları çıkmıştı. Bunun üzerine hükümdar, Koca Sinan Paşa'yı dördüncü sefer vezarete getirerek "Serdar-ı Ekrem" olarak görevlendirmiş, Bükreş ve Tergovişte'yi zapt etmişti. Ordunun, Yerköy'ünden Rusçuk tarafına doğru hareketle Tuna'yı geçtiği sırada Eflak Voyvodası Mihail'in yetişip top atışları ile köprüyü yıkmaya üzerine akıncı kuvvetleri karşı tarafta kalmış ve yok olmuşlardı. Bu hâdise, Koca Sinan Paşa'nın azline sebep olmuştu.

Tarihimizde Eğri Seferi ve Haçova Meydan Muharebesi adlarıyla meşhur olan sefer-i hümayûn için hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan III. Mehmed, Kapıkulu askerleriyle birlikte (21 Haziran 1596) hareket eder. Kurulan harp meclisinde Avusturya'nın Macaristan'daki en önemli kalelerinden Eğri üzerine yürümeye karar verilir. (21 Eylül 1596)'da kale önüne gelindiği zaman İslâmî geleneğe göre kaledekilere önce Müslüman veya teslim olmaları teklif edilmişti. İki teklifin de reddedilmesi üzerine savaş başlar. Yapılan hücumlar sonucunda kale teslim alınır (11 Ekim 1596).

Bu sırada düşmanın, Arşidük Maximilian komutasında baskın yapmak ve Eğri kalesini kurtarmak gayesiyle harekete geçtiği haberinin alınması üzerine Eğri'den Haçova'ya yürüyen ordu, burada düşmanla karşı karşıya gelir. Avusturya, Macar, İspanya, Papa, Çek, Leh, Floransa ve Erdel kuvvetlerinden meydana gelen düşman ordusunun mevcudu 300 bin asker ve 100 toptan ibaretti. Osmanlı ordusu da 100 bin kişi civarında idi. Osmanlı ordusunda bozgun emareleri belirdi. Galip geldiklerini zanneden Avusturya askerlerinin Türk ordugâhında yağma ve talana başlamaları üzerine seyis, aşçı, deveci ve karakullukçu gibi savaş eri olmayan hizmetçiler, çadırların içine dağılan düşman üzerine kasma, balta, lobut gibi aletlerle saldırmaya başladılar. Düşmandan bir kısmı öldürülürken, "kâfir kaçtı" avazları

asker arasında manevî coşkunluk meydana getirdi. Asker toparlanıp düşmana saldırmaya başladı. Haçova, Osmanlı tarihinin zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesidir.

Varat Seferi, Osmanlı Devleti'ne isyan eden Erdel Voyvodası Sigismond, Tımişvar eyaletinde bazı kaleleri almıştı. Bu esnada Belgrad'da bulunan Serdar-ı Ekrem Satırcı Mehmed Paşa'ya Erdel'i alıp voyvodayı tedip etmesi emrolunmuştu. Ordu Ekim ayı başlarında Erdel ve Nemçe'nin kilidi durumundaki Varat kalesini kuşatmıştı. Kışın bastırması, kuşatma için ağır topların getirilmemiş olması, kuşatmanın 3 Kasım 1598'de kaldırılmasına sebep olmuştu. Erdel harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine görevden alınan Satırcı'nın yerine Damat İbrahim Paşa serdar tayin edilir.

Sadrazam İbrahim Paşa, 1600 yılı baharında Kanije üzerine varmak üzere sefere çıkar. Bu arada Bobofça kalesi de düşman tarafından yeniden ele geçirilir. Türk esirler, büyük bir kahramanlık göstererek barut deposunu ateşe vermişlerdir. Büyük bir gürültü ile infilak eden barut deposu, bütün Türk esirlerinin şehit olmasına, kale müdafilerinin ise teslim olmasına sebep olmuştu. Kanije, Tiryaki Hasan Paşa'ya verilmişti. Yeni sadrazam Hasan Paşa Belgrad'a hareket ederken, Arşidük Ferdinand da Kanije'yi kuşatma altına almıştı. Türk tarihinde bir kahramanlık nişanesi, askerî sevk ve idarede bir maharet örneği olan Kanije müdafaası, Avusturya askerinin hezimetini sonuçlandı. (18 Kasım 1601).

b- Celâlî İsyamları

Celâlî isyanlarının, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 1550'li yıllarda görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu isyan hareketleri, tehlikeli yüzünü aksayan idarî tedbirler yüzünden III. Mehmed devrinde göstermişlerdi. Bazı eyaletlerin ehil olmayanlara verilmesi, para ayarının bozulmasıyla ekonomik hayatın sıkıntılı bir hal alması, devam eden savaşlar yüzünden devletin vergi talepleri, halkı zor durumda bırakıyordu. Öbür taraftan eşkıyalık, ekonomik zorluklar, bazı devlet memurlarının tazyikiyle halkın toprakla uğraşmayı bırakması (çift bozan reâyâ) ve medreselerde meydana gelen öğrenci yığılmasına karşılık mezunlarına iş imkânlarının sağlanamaması gibi aksaklıklar Celâlîliği körüklemişti.

Bu devirdeki en önemli isyan, Karayazıcı Abdülhalim'in isyanıdır. 1592'de başlayan ve 1595'te ülkenin neredeyse bütün bölgelerine yayılarak bir iç savaş manzarası arzeden Celâlî ayaklanmaları, ayân ve eşrafın da işe karışmasıyla 1603 yılından itibaren Büyük Kaçkunluğa dönüşmüştü. Ayrıca 1603 senesinin ilk günlerinde "Zorba İsyanı" da denilen bir sipahî hareketi meydana geldi. Olayın başlangıcı, Yemişçi Hasan Paşa'nın ulema tayinlerine karışması, ilmiye makamlarına yeni tayinler yapması gösterilir. Yeniçerilerle sipahileri karşı karşıya getiren bu hareketin sonucunda Kurşunlu Han'da yeniçeriler tarafından kısırılan sipahiler katledilir.

c- Tebriz'in Elden Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Sipahî, Anadolu'da Celâlî ve Avrupa'nın destek verdiği Avusturya seferleri ile uğraştığı bir sırada İran harekete geçer. Böylece İran, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni dize getirmek, öbür taraftan da 20 sene kadar önce kaybettiği yerleri tekrar almak arzusuna düşer. Emeline ulaşmak için de Avrupa devletleri ile ittifak çarelerini araştırmaya başlar. Bu teşebbüsü ile İran, Papalık, Almanya, Venedik, İngiltere, İskoçya, İspanya, Lehistan ve Fransa ile anlaşarak büyük bir Şark-Garp (Doğu-Batı) ittifakı kurdular. Böyle bir ittifakla Osmanlı Devleti'ni müştereke ortadan kaldıracaklardı.

Batılı devletlerle ittifak kurmuş olan Şah Abbas, Osmanlı Kapıkulu askerlerini taklit ederek İran'da "Tüfenkçi" adı verilen yeni askerî birlikler kurdu. Bunun yanında Şah Abbas, sınır boylarında tahriklerden de vazgeçmiyordu. Sınır beylerinden Gazi Bey'in kendisine sığınmasını fırsat bilerek büyük bir ordu ile Tebriz'e saldırıp ele geçirecektir. Böylece buradaki 18 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona erer.

d- Sultan III. Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Tarihlerde "Eğri Fatih" diye anılan Sultan III. Mehmed, 9 seneye yakın bir saltanattan sonra (20-21 Aralık 1603)'de 38 yaşında iken vefat etmişti. Sultan III. Mehmed, vazifesinin ağırlığını müdrük bir hükümdardı. Vefatı esnasında Osmanlı Devleti, sahip olduğu kara ve deniz kuvvetleriyle dış siyasette ağırlığını hissettiriyordu. Devletin, Avrupa, İran ve Anadolu'da üç ayrı kuvvetle aynı zamanda savaşması, onun kudretini göstermeye yeterli bir delildir. Dönemin Osmanlı donanması, Akdeniz'de hâkimiyeti elinde bulundurduğu gibi, Karadeniz de bütün Avrupa gemilerine kapalı bulunuyordu. Batıdaki "Kutsal İttifak", Osmanlı'yı Avrupa'dan atma gaye ve emeline nail olamamıştı. Onun, dokuz seneye yakın devam eden saltanat dönemi, büyük şahsiyetlere tanıklık etmiş olan bir devirdir.

14. Sultan I. Ahmed

Babası III. Mehmed'in Saruhan sancakbeyi olduğu sırada (Nisan 1590) Manisa'da doğdu. Annesi Handan Sultan'dır. Celâlî fetretinden dolayı sancağa çıkamamıştır. 22 Aralık 1603'de tahta cülûs ettiği zaman 14 yaşında idi. Genç, samimi, muttaki, hamiyetli, sanatkâr ve hayır yapmayı seven bir hükümdardı. Sultan I. Ahmed'in dindarlığı, hayırseverliği, Müslüman olsun veya olmasın devletin bütün tebaasını kucaklıyordu.

Yeni Padişah, Fâtih Kanunnamesindeki "Nizâm-ı âlem için" kardeş katli uygulamasına son vererek kardeşi Şehzâde Mustafa'nın hayatına dokunmamıştı. Böylece bu cülûs, şehzâdelerin kanı dökülmeksizin gerçekleşmişti.

Osmanlı-İran Savaşları

Sultan I. Ahmed, Osmanlı tahtına oturduğunu zaman devlet doğuda İran, batıda da Avusturya ile savaşıyordu. Bu sıralarda Şah I. Abbas, muhasara sonunda Revan'ı teslim almış Kars'a girmiş ve ancak Ahıska önlerinde durdurulabilmişti. Padişah, 1605'te Tebriz'i geri almak üzere harekete geçti. Ancak esas ordudan ayrı olarak hareket eden Erzurum Beylerbeyi Köse Sefer Paşa'nın mağlubiyeti ve esir düşmesinin ardından, Şark cephesi komutanı Cigalazâde'nin, Şah'ın ani baskını üzerine Van'a çekilmek zorunda kalmasından istifade eden İranlılar, Gence, Şirvan ve Şemahi'yi zapt ederler.

Çeşitli olaylarla devam eden İran cephesi, beş yıl kadar boş bırakılır. Bu esnada Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'yu Celâlî belasından kurtardıktan sonra 1610'da İran'a yönelir. Şah Abbas'ın Tebriz'de bulunduğu öğrenilince buraya doğru harekete geçer. Fakat sefer mevsiminin geçmesi ve Şah'ın barışa meyletmesi üzerine Diyarbakir'e dönüp barış müzakerelerine başlanır. Ancak 6 Ağustos 1611'de vefat ettiğinden Osmanlı-İran barışı Kuyucu Murad'ın halefi Nasuh Paşa zamanında gerçekleşecektir.

Osmanlı-Avusturya Savaşları

Devlet, bir taraftan İran, bir taraftan iç isyanlar, bir yandan da Avusturya ile uğraşıyordu. Öbür taraftan Bocskai, Türk kuvvetlerinin yardımı ile Uyvar'ı alırken Tiryaki Hasan Paşa da Veszprem ve Polata'yı fethetti. Elde edilen bu başarılarından sonra Lala Mehmed Paşa tarafından Etienne Bocskai'a Erdel ve Macar tacı giydirildi. Bunun arkasından da Kaniye Beylerbeyi Sarhoş İbrahim Paşa, Tatar ve Macar kuvvetleriyle birlikte Avusturya'nın İstriya eyaletine bir akın düzenledi. Bu gelişmelerden sonra 20 yıl devam edecek olan Jitvatorok (Zitvatoruk) Antlaşması imzalandı (11 Ocak 1606).

Celâlî İsyanları

Anadolu'yu kasıp kavuran bu isyanlar, I. Ahmed zamanında da devam etmişti, Osmanlı-Avusturya mücadelelerinin sebep olduğu sıkıntılar yüzünden Anadolu'da devlete karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Tımarlı sipahilerin zaafa uğraması da Celâlî isyanlarının had safhaya ulaşmasına yol açmıştı. I. Ahmed'in tahta çıkmasından hemen sonra sekbanlıktan yetişme Taval Ahmed isyan etmişti. O, üzerine gönderilen Nasuh Paşa ile Anadolu Beylerbeyi

Gecdehan Ali Paşa'yı Bolvadin köprüsünde mağlup etti. 1605'de kendisine Şehrizor beylerbeyliği verilmek suretiyle isyan önlenmek istenmişti. Fakat o, bir müddet sonra tekrar isyan ederek Harput'u ele geçirdi. Taval'in oğlu Mehmed de sahte bir fermanla Bağdat'ı ele geçirdi. Bağdat ancak 1607'de asilerin elinden kurtarılabildi. Öte yandan asi Canbulatoğlu Ali Paşa da Lübnan'da güçlenerek nüfuz alanını Adana'ya kadar uzatmıştı.

Sadrazam Derviş Paşa'dan sonra 1606'da sadarete getirilen Kuyucu Murad Paşa, yanında Tiryaki Hasan Paşa olduğu halde Suriye'ye doğru hareket etti. Sadrazam Kuyucu Murad, Anadolu'daki Celâlîleri affeder görünüp Canbulatoğlu üzerine yürüdü. Oruç Ovası'nda meydana gelen savaş sırasında Osmanlı ordusu, âsi ordusunu 24 Ekim 1607'de mağlup ve perişan etti. Ayrıca Orta Anadolu'daki irili ufaklı Celâlî reislerini ortadan kaldırdı.

Bir süre sonra İran'a sefer düzenleme bahanesiyle geri kalan Celâlî reislerini orduya katılmaya davet ederek onları da ortadan kaldırmayı başardı. Anadolu'da sükûnet sağlanınca İran'a sefer imkânı doğdu. Murad Paşa, 1610'da Tebriz'de bulunan Şah Abbas üzerine yürüdü. Ancak çarpışma olmadan kışlamak üzere Diyarbakir'e çekildi. 1611'de burada vefat etti.

Ahmed Döneminin Bazı Olayları

Onun cülûsunu takip eden senelerde Avrupa ülkeleri ile ticarî faaliyetin geliştiği görülür. Bu cümleden olarak İngiltere, Fransa ve Venedik ile olan ticarî muahedeler yenilecektir.

Nasuh Paşa'nın sadrazam bulunduğu sırada Sinop, Kazaklar tarafından basılmıştı. Bunun üzerine Karadeniz muhafızı Şakşakî İbrahim Paşa, Müslüman esirleri kurtardı (1614). Yine bu dönemde Lehistan ile de bir barış antlaşması imzalanmıştı. Bu dönemde Malta, Toskana (Floransa), Papalık ve İspanya gemileri ile çeşitli deniz savaşları olmuştu.

Kâbe Örtülerinin İstanbul'dan Gönderilmesi

Yavuz Sultan Selim döneminden beri devam eden geleneğe göre her cülûsta Kâbe örtüleri yenilenmekte idi. Yeni Osmanlı Padişahının ismi de bu örtülere işlenmekte idi. Bununla beraber Kâbe örtüleri, İstanbul'da değil, Kahire'de işlenip gönderilmekte idiler. Bu örtülerin orada iyi işlenmediği ve sanat zevkine hitap etmediği anlaşıldığından Dârul-Hilâfe (İstanbul) sanatkârlarına işlettirilerek buradan gönderilmesi kararlaştırıldı (1610). Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın tamir ve tezyini de yine bu dönemde olmuştur.

Sultan Ahmed Câmii

Sultan I. Ahmed, Zitvatoruk (jıtvatoruk) muahedesini gerçekleştirip Celâlî isyanlarını da bastırdıktan sonra, halkın istifade edeceği bir câmî yaptırmaya karar verir. Temeli, (7 Kasım 1609)'de atılan Sultan Ahmed Camii'nin açılış merasimi (9 Haziran 1617)'de yapılır.

Sultan I. Ahmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Sultan I. Ahmed, devlet işleriyle yakından ilgilenen bir hükümdardı. Çocuk yaşında gösterdiği zekâ ve kavrayış parıltıları, sonradan oğulları II. Osman ile IV. Murad'da deha derecesine yükselecektir. İhanet edenleri affetmeyen Sultan Ahmed, dindar olup hayır işlerine önem vermiştir. Döneminin övülmeye değer işleri arasında, Sultan Ahmed Câmii, medrese, imaret, tabhâne, mektep, dârul-mecânin (akıl hastahanesi), dükkânlar vesair unsurlarıyla birlikte büyük bir külliye yaptırması başta gelir. Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'yi süslemeye gösterdiği özen takdire layıktır. Bunlardan başka o, hem büyük, hem de genel bir manevî anıt (abide) daha bırakmıştır. Bu, ONUN ADINI TAŞIYAN "KANUNNÂME"DİR.

15. Sultan I. Mustafa

Osmanlı tarihinde, iki sefer tahta geçerek padişahlık yapmış bulunan Mustafa'nın hükümdarlığı, tarih kaynaklarımızda birbirinden ayrı iki dönem olarak ele alınır. Bunlardan

biri ilk hükümdarlığı, diğeri de Sultan Osman'ın hükümdarlığı ve dönemi olayları verildikten sonra gelen ikinci hükümdarlığıdır.

İlk Pâdişahlığı

Babası III. Mehmed'in Saruhan Sancakbeyi bulunduğu Manisa'da 1000 (1591-1592) yılında doğdu. Abaza asıllı olan annesinin ismi bilinmemektedir. (22 Kasım 1617) Çarşamba günü Osmanlı tahtına geçen I. Mustafa, Cuma günü Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşandı (taklid-i seyf). I. Mustafa tahta çıktıktan sonra hekimlerin bütün ihtimamlarına rağmen iyileşemedi. Bunun üzerine Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm Es'ad Efendi, aklî zafiyeti sebebiyle şer'an onun padişahlık yapamayacağı hükmüne varıp tahttan indirilmesini kararlaştırdılar. (26 Şubat 1618) Pazartesi günü, I. Mustafa'nın oturduğu odanın kapıları üstüne kapatılmak suretiyle tahttan indirildi. Aynı gün yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman getirildi.

İkinci Pâdişahlığı

Sultan II. Osman dönemindeki kapıkulu isyanı, Osmanlı tahtında yeni bir değişikliğin meydana gelmesine sebep oldu. Bu isyan sonunda Osmanlı devlet tarihinde ilk defa bir Padişah öldürülüyor ve yine ilk defa bir Padişah ikinci kez tahta çıkarılıyordu.

Mustafa, yeğeninin saltanatı boyunca gözetim altında tutulduğu yerde yaşadı. II. Osman'ın tahttan indirilme olayında yeniçeri ve sipahiler Mustafa'yı tahta çıkarmayı kararlaştırmışlardı. Âsiler saraya geldiklerinde (19 Mayıs 1622) içlerinden biri onun adını anınca yanındakiler de padişahın I. Mustafa olduğunu yüksek sesle duyurarak onu bulmak için harekete geçtiler. Böylece I. Mustafa'nın ikinci padişahlık dönemi başlamış olur.

Yeniçeriler, II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak sarayda kafes hayatı yaşamasını istiyorlardı. Bununla beraber Genç Osman'ı kurtaracak ne bir şahıs, ne de bir hareket vardır. Yeni Sadrazam Kara Davut ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa ile birlikte İstanbul Subaşı ve Kethüdası Kilindir Uğrusu (çocuk hırsızı), onu bulunduğu yerden çıkarıp Yedikule'ye götürmüşlerdi. Yolda pek çok hakaretle karşılaşan Genç Osman, aynı gün (20 Mayıs 1622) uzun mücadeleler sonucunda 11 cellât tarafından boğularak öldürülmüştü. Öldüğünde 18 yaşının içinde idi.

Sipahi Hareketleri

II. Osman gibi akıllı ve meziyetli bir hükümdarın feci şekilde öldürülmesi, yerine de şuuru kaybetmiş birinin geçirilmesi, halkı büyük bir teessüre boğmuştu. Halk, olayın etkisinden kurtulunca suçluları aramaya başladı. Bu kin ve nefretin bir sonucu olarak Sadrazam Davut Paşa'yı, "Padişah Katili" olarak anmaya başladı. Durumun vahametini anlamakta gecikmeyen Şeyhülislâm Yahya Efendi, Valide Sultan'la görüşerek Davut Paşa'yı azl (20 Haziran 1622) ettirip yerine Mısır valiliğinden mâzûl Hüseyin Paşa'nın tayinini yaptırır.

Padişah katiliği ile itham edilen yeniçeri ve sipahiler, Anadolu'da nefretle hatırlanır olmuşlardı. II. Osman'ın feci akıbeti, hem İstanbul'da, hem de taşrada yeniçeri ve sipahilere karşı büyük bir nefretin doğmasına sebep olmuştu. Bu durum, merkezde karışıklıkların peş peşe çıkmasına sebep olmuştu.

Abaza Mehmed Paşa İsyanı

Merkezî otoritenin zayıflaması ve payitahtta meydana gelen kargaşalar, Osmanlı ülkesinde çok kötü olayların meydana gelmesine sebep oluyordu. İşte bu sebeptendir ki, Antep, Trablusşam ve Erzurum gibi yerlerde yeniçerilere karşı fiilî hareketler görülmeye başlandı. Bu hareketlerin en önemlilerinden biri, Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'daki hareketidir.

Yeniçerileri "Padişah Katili" ilan eden Abaza Mehmed Paşa, onların hakkından gelmek için Sekban toplayıp şehirdeki yeniçerileri katleder. Halkın da desteğini arkasına alarak,

bölgeye hâkim olur. Bölgedeki başına buyruk liderler de askerleriyle Abaza'ya iltihak ederler. Kars ve Ahıska beyleri de yeniçerilerin haklarından gelirler. Âsiler, Şebinkarahisar, sonra Sivas üzerine yürüyerek buraları zapt ederler. Buradan Ankara üzerine gelen Abaza, üç ay kadar şehri kuşatma altına alır. Bu sıralarda Trablusşam Valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa da isyana katılırlar. Abaza Mehmed Paşa, Sultan IV. Murad zamanındaki bazı faaliyetlerinden sonra (Ağustos 1634) yılında idam edilir.

Sultan I. Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi

Hüseyin Paşa'nın yerine sadaret makamına getirilen Kemankeş Ali Paşa, devletin yaşadığı sıkıntılı durum yüzünden I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi için harekete geçer. Yeni sadrazam, Şeyhülislâm Yahya Efendi, kadiaskerler ve diğer devlet erkânı ile görüşerek Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in en büyük şehzâdesi IV. Murad'ın hükümdar olmasına karar verirler. Bunun üzerine o sırada Davut Paşa Sarayı'nda bulunan I. Mustafa oradan alınıp Topkapı Sarayı'ndaki dairesine kapatılır.

XIII. Hafta

16. Sultan II. Osman (Genç Osman)

(3 Kasım 1604) Çarşamba günü İstanbul'da doğan II. Osman'ın kısa süren saltanat dönemi, Osmanlı tarihinin ibretle okunması gereken sayfalarından biridir. Babası I. Ahmed, annesi Mahfirûz Sultan'dır.

Osman, (26 Şubat 1618) günü Osmanlı tahtına geçer. Çocuk denecek yaşına rağmen, kuvvetli tahsil ve terbiye görmüş, zeki, cesur ve iyi niyetli bir gençtir. Genç Padişahın, Arapça ve Farsça yanında Latince, Yunanca ve İtalyancayı bildiği, böylece, şark ve garp dillerini öğrendiği belirtilir.

Döneminin Önemli Bazı Olayları

Bu dönemde iç ve dış dünyada önemli olaylar gerçekleşmişti. Sofu Mehmed Paşa'yı görevden alarak yerine, Damat Mehmed Paşa'yı getirdi. Ulema tayini ve diğer işlerde hocası Ömer Efendi'yi yetkili kıldı.

Dışarıda ise Safevîler yönetimindeki Erdebil üzerine hareket etme kararı, onları barış isteme zorunda bırakır. Görüşmeler sonunda Osmanlıların lehine bir barış antlaşması imzalanır. (29 Eylül 1619) muhtevâsındaki maddî kazançları yanında ilk üç halife ile Hz. Aişe ve diğer ashaba sebb edilmemesi maddesi de bulunuyordu.

Diğer önemli bir gelişme de Osmanlı-Lehistan münasebetleridir. Sınır ihlallerinden dolayı Padişah Hotin Seferine çıkacaktır. Hotin önünde 35 gün devam eden mücadelenin ardından düşmanın barış isteği kabul edilir. (8 Ekim 1621). Osmanlılarla Lehistan arasında akdedilen barış antlaşması her şeye rağmen Osmanlıların hâlâ güçlü olduklarını göstermekteydi. Bu sebeple Hotin seferi, zaferle sonuçlanmış kabul edilmektedir.

II. Osman ve Devlet Müesseseleri

II. Osman, Osmanlı hükümdarları içinde zamanın gerektirdiği yenilik fikirleri ve bu fikirleri hayata geçirmeye çalışan bir hükümdardı. Özellikle Hotin muharebesi esnasında askerin durumunu gören Sultan II. Osman, seferden döndükten sonra devlet müesseselerinde bazı değişiklikler yapmayı tasarlar. O, devlet düzenini "ecdad-ı izamları " asrındaki duruma getirmek ister. Başta yeniçerilik, ilmiye, saray ve diğer bazı kanunlara değişikliklere gitmek istiyordu.

Osman'ın Şehadeti

Osman'ın asilerce şehit edilmesi, Osmanlı tarihinde o güne kadar görülmemiş bir olaydır. Genç Osman'ın, Hacca gitmek üzere hazırlandığı haberinin duyulması, asker arasında kaynaşmaya sebep olur. Yoksa Padişah, böyle bir bahane ile Anadolu, Suriye ve Mısır'daki Türkmenlerden meydana gelecek yeni bir ordu mu kurmak istiyor? Böyle bir hareket,

yenicheriler ile sipahilerin ortadan kaldırılması demekti. Çürümeye yüz tutmuş bu iki ocağın böyle bir şeyi kabul etmeleri mümkün değildi.

Ulema sınıfı da ocaklarının geleceğini tehlikelide gören askerle birleşti. Önce, II. Osman'ı bu işlere teşvik eden Süleyman Ağa ile Hoca Ömer Efendi'nin idamı istendi. Daha sonra Vezir-i azam Dilaver Paşa, Sadaret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa, Defterdâr Baki Paşa ve Nasuh Ağa'nın başları istendi. Bu istekleri kabul edilmeyince, (19 Mayıs 1622) tarihinde isyan başladı. Bu esnada saraya giren âsiler, genç hükümdarın amcası Mustafa'yı ikinci kez Osmanlı tahtına çıkardılar. Gece yarısı kıyafet değiştirerek Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa'nın konağına giden Osman, onun yeniçerileri ikna etmesini istedi. Yeniçeriler, II. Osman'ı yakaladılar (20 Mayıs 1622). Aynı gün öğleden sonra birçok hakaretlerle Yedikule'ye sevk edildiğini ve burada boğularak öldürüldüğü belirtilir.

17. Sultan IV. Murad

Osmanlı Devleti'nin kudretli sultanlarından biri olan IV. Murad, I. Ahmed'in, Mahpeyker (Kösem) Sultan'dan doğma oğludur. (27 Temmuz 1612). Gösterişli bir bünyeye sahip olan Murad, annesi Kösem Sultan'ın gayretleri ile tahta çıkarıldı. (10 Eylül 1623).

IV. Murad tahta geçtiği zaman devlet, siyasî ve ekonomik bakımdan büyük bir çalkantı içinde bulunuyordu. Ortam, Genç Osman olayından dolayı karmaşık bir haldeydi. Padişahın, henüz çocuk denecek yaşta olması, bir taraftan saray, bir taraftan Yeniçeri ocağı, bir taraftan da Sipahî zorbalarının iştahlarını kabartıyordu. Öbür taraftan Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa, Sultan II. Osman'ın intikamını almak iddiasıyla ayaklanmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakayn Seferi esnasında, kendiliğinden Osmanlı ülkesine katılan Bağdat, Şah I. Abbas tarafından işgal edilmişti.

IV. Murad'ın İdareyi Ele Alması

Murad, büyük bir anarşinin hüküm sürdüğü bir dönemde tahta çıkmıştı. Saltanatının ilk yıllarından başlayarak (1632)'deki yetişkinliğine kadar annesi ve politik liderlerin vesayeti altında bulunmuştu.

Murad'ın, yönetimi tam anlamıyla ele geçirmesinin başlangıç noktasını, sadaret mührünün Hâfız Ahmed Paşa'ya verilmesi teşkil eder. Bunu çekemeyen Kaymakam Topal Recep Paşa, el altından Hüsrev Paşa'nın taraftarı sipahi ve yeniçerileri kışkırtmak suretiyle isyan başlatmıştı. Padişahın en yakın adamlarından 17 kişinin başını istediler. Bu istekler karşısında önce soğukkanlı davranan Murad onları oyalamaya çalıştı. Fakat tahttan indirilme tehditleri ve Topal Recep Paşa'nın ısrarları üzerine âsilerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.

Gelişen olaylar sonucu Topal Recep Paşa sadrazam oldu. Şeyhülislâmlıktan azledilen Yahya Efendi'nin yerine Ahizâde Hüseyin Efendi geçti. Padişahın, bu olaylarda rolü bulunduğu şüphelendiği Hüsrev Paşa'yı öldürtmesi, Recep Paşa'yı memnun etmiş görünüyordu. Bunun üzerine başlayan ikinci isyan hareketi daha sıkıntılı günlerin yaşanmasına sebep oldu. Padişah tahttan indirilmekle tehdit edildi.

Sipahi ve yeniçerilerin İstanbul'da başlattıkları soygunculuk günleri geçtikten sonra Sultan Murad, (18 Mayıs 1632) günü sadrazamı saraya davet eder ve başını vurdurur. Bu ani darbe, sipahileri ve onlara yardım edenleri şaşkına çevirmişti. Gerçekten de Genç Padişah, Recep Paşa'yı ortadan kaldırmakla güç ve kudretini ispatladığı gibi, kendisine olan inancı da artırmıştı.

Sultan IV. Murad Döneminin Bazı Olayları

Sultan IV. Murad döneminde, etrafına "Saruca" ve "Sekban" toplayarak Balıkesir ve çevresinde isyan eden İlyas Paşa'dan başka Cebel-i Lübnan'da âdeta bağımsız bir idare kurup

kırk yıldan beri merkezi dinlemeyen Dürzî Emiri Ma'noğlu Fahreddin'in isyanı da bastırıldı (1635).

Bu esnada Yemen'de de karışıklıklar hüküm sürüyordu. Zeydîler'in imamı Müeyyed-Billâh Muhammed b. Kasım, Kevkebân'da kendi adına para bastırmak suretiyle bağımsız gibi hareket ediyordu. San'a'da bulunan Yemen Valisi Haydar Paşa'yı kuşatma altına almış, Habeş Beylerbeyi Aydın Paşa'yı âciz bir vaziyete düşürmüştü. Mısır ümerasından Yemen'e tayin edilen Kansuh Paşa'nın "Yemen kulu" adıyla hükümetin gönderdiği sipahiler ve diğer kuvvetlerin başında giriştiği çarpışmalar senelerce sürmüştü.

Yine bu dönemde, İstanbul'un beşte birinin yanmasına ve Osmanlı mesken mimarisinin en güzel eserlerinin yok olmasına, pek çok vezir ile ulemanın müzeyyen konaklarının ortadan kalkmasına, binlerce yazma ve değerli eserin yok olmasına sebep olan bir yangın çıkmıştı. Meşhur vaiz Kadızâde Mehmed Efendi'nin teşvik ve fetvasıyla IV. Murad, yeni bir yangın çıkar diye İstanbul'daki bütün kahvehaneleri yıktırarak yerlerine bekârlara mahsus odalar yaptırmak suretiyle tütünü yasakladı. Kahvehanelerin hakiki kapatma sebebi işsiz güçsüz ayak takımının toplanmalarına engel olmak için asayiş ile ilgili başvurulmuş bir tedbir idi.

Murad'ın İran Seferi ve Revan'ın Alınması

Osmanlı Devleti'nin iç karışıklık ve isyanları bastırmakla meşgul olduğu sırada büyük bir Safevî ordusunun Van kalesini kuşattığı haberi gelir. Bunun üzerine Erzurum Valisi Halil Paşa ile Diyarbakir Valisi Murtaza Paşalar düşman üzerine görevlendirilirler. Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu haberini alan İran komutanı geri çekilmek zorunda kalır.

Sultan IV. Murad, İran'ın bu tutumuna son vermek için bizzat sefere çıkmaya karar verir. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra bir iki istisna dışında Osmanlı Padişahları, askerlerinin başında sefere katılmıyorlardı. Bu bakımdan, Sultan Murad'ın, askerinin başında Revan seferine çıkması, hem yurt içinde, hem de yurt dışında büyük bir yankı uyandırdı.

Kafkasya'nın güneyinde Türk sınırına yakın olan Revan Kalesi, çok sarp bir arazi üzerine bina edilmişti. Emîrgüneoğlu Tahmasp Kulu Han yönetimindeki kale, 11 günlük bir direnişten sonra teslim oldu (8 Ağustos 1635). Padişah, kale hâkimini muhteşem bir merasimle huzuruna kabul edip Şah'ın kaleye yerleştirdiği Mîr Fettah komutasındaki Mazenderanlı tüfekçileri serbest bıraktı. Annesiyle birlikte teslim olan ve Osmanlı hizmetine girmeyi kabul eden Emîrgüneoğlu, Sünnî Mezhebe de girince kendisine vezirlik rütbesi verildi. IV. Murad tarafından kendisine Yusuf adı verilen Emîr-güneğlu, Haleb valiliğine tayin edildi. Padişahın, dokuz ay kadar süren Revan Seferi'nden dönüşünden yedi ay sonra İranlıların Revan'ı tekrar ele geçirdikleri haber alındı.

Bağdat Seferi

Bu sıralarda Mehdilik iddiasında bulunarak "İsa Ruhullah" diye kendisini tanıtan ve Sakarya şeyhi Ahmed adındaki bir şahıs, Eskişehir ve civarındaki halkı haraca bağlamıştı. Üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup eden bu şahıs, gittikçe şımarıyordu. Sultan Murad, bu âsinin üzerine silahtarını göndererek onu yakalatır.(17 Haziran 1638) günü vardığı Konya'da da onu idam ettirir.

Ordu buradan Haleb, oradan da Musul'a gelir. Bağdat'a ulaşan Osmanlı Padişahının otağı, İmam A'zam Ebû Hanife türbesinin önüne kurulmasına rağmen "Bağdat'ı almadan mezhebimizin imamını ziyaret etmekten utanırım" diyen Sultan IV. Murad, süratle Bağdat'ı kuşatır (16Ekim 1638).

Osmanlı taarruzundan bunalan kale muhafızı Bektaş Han, Bağdat'ı teslim karar verir (24 Aralık 1638). Buna rağmen iç kalede bulunan ve kaleyi teslim etmek istemeyen İran ordusu ile yeniden çarpışma başlar. Nihayet kale bütünüyle teslim alınır. Padişah, "işte şimdi ser-i mezhebimiz olan İmam A'zam hazretlerini ziyarete yüzümüz oldu" diyerek İmam

A'zam Ebû Hanife'nin türbesini ziyaret eder. Bundan sonra Türk-İran sınırına kalıcı bir düzenleme getiren Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639) imzalanır.

Sultan IV. Murad'ın Şahsiyeti ve Vefatı

Sultan IV. Murad dönemi, Osmanlı Devleti'nin İlmî ve kültürel gelişmesine şahit olan bir dönemdir. Bu devirde çeşitli alanlarda yetişen bilgin ve tarihçi sayısında önemli artışlar meydana gelmişti. Medrese tahsilinin genişlemesiyle Türkçe eser kaleme alan yazarlar çoğalmıştı.

Sultan IV. Murad, bazı yenilik hareketlerine başlar. Bu hususta en büyük yardımcısı, meşhur risalesini kendisine takdim eden (1631) Koçi Bey olmuştur. Hastalığı sebebiyle kendisinden ümidini kesmiş olmasına rağmen IV. Murad, devlet işleriyle yakından ilgileniyor ve geleceğe ait planlar yapı-yordu. FAKAT (8 ŞUBAT 1640)'TA 28 YAŞINDA HAYATA GÖZLERİNİ YUMAR.

18. Sultan İbrahim

I. Ahmed'in saltanat makamına çıkmış üç oğlunun sonuncusu olup (4 Kasım 1615)'te doğdu. Annesi Kösem Mahpeyker Sultan'dır. Murad'ın vefatı üzerine (9 Şubat 1640)'ta Osmanlı tahtına oturmuştu. Şehzâdelik yılları, Yakın tarihin "Deli" lakabını taktığı yeni padişah, korku ve endişe ile IV. Murad'ın ölümünü haber verenlere inanamamıştı.

O, önce dış siyasette komşular ile barışı takviye ve ihtilafli meseleleri ortadan kaldırmaya gayret etti. Nitekim Venediklilerin vermek zorunda oldukları tazminat borçlarını ödettiği gibi, ticarî imtiyazları da gözden geçirmişti. Fransa ve İngiltere ile olan eski ahitnameler de yenilenmişti. (19 Haziran 1641)'de cülûs tebriki için gelen İran elçisi İbrahim Han ile "Kasr-ı Şirin Muahedesi" hükümlerinin teyidi kararlaştırıldı. Aynı şekilde Avusturya ile barışı güçlendirmek için iki tarafın arzusuyla "Zitvatorok Muahedesi" yeniden tasdik edildi.

O, devletin ekonomik ve idari teşkilâtında geniş ölçüde ıslahat yapmayı düşünmüştü. Bu sebeple, bütün gücünü üç noktada birleştirip devleti selâmete çıkarmak istiyordu. Bunlar: Paranın ıslahı, fiyatların belli bir düzene sokulması ve ülkenin yeniden tahriri idi.

Dönemin Önemli Bazı Olayları

Bu dönemin önemli olaylarından biri, 1637 yılında Rusların yardımı ile Kazakların işgaline uğrayan Azak Kalesi'nin geri alınmasıydı. 1642 yılında, kaleyi almak üzere Sultanzâde Mehmed Paşa komutasında bir ordu gönderildi. Rus Çar'ının yardımına rağmen Kazaklar gelen bu ordu karşısında tutunamayacaklarını anlayınca gitmek zorunda kaldılar.

Bir diğer önemli olayı da Girit Seferi'dir. Girit, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hâkimiyeti önünde duran en önemli engellerden biriydi. Bu seferde stratejik gerekçeler ağır basmakta idi. (M. 1644) senesinde görevinden azledilen Kızlarağası (Dârü's-saâde) Sünbül Ağa'nın Mısır'a gitmesi emrolunmuştu. Onun bindiği gemi Malta korsanlarının eline geçti. Bu facianın İstanbul'da duyulması üzerine ikinci vezir Yusuf Paşa, Girit üzerine serdar tayin edilir. Böylece uzak ve denizaşırı topraklarda çeyrek asır devam edecek olan bir mücadele başlamış oluyordu. Başta Venedikliler olmak üzere Malta, Papa ve İspanya gemilerinden müteşekkil 80 parçalık bir Haçlı donanması derhal Girit'e gönderilmişti. Osmanlı tarihinde 25 yıl devam edecek olan Girit'in tamamen fethi, (1669) yılında Köprülüler döneminde gerçekleşecektir.

Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi ve Vefatı

Padişahın samur merakı, devlet bütçesini sarsacak derecede malî sıkıntılara sebep olmuştu. Sadrazam Ahmed Paşa, devletin gidişatı ile ilgili tatlı ve fakat gerçek olmayan sözlerle Padişahı oyalamaya çalışıyordu. Bu kötü durum karşısında ulema ve ağalar, önce Ahmed Paşa'nın ortadan kaldırılmasını istemişken sonradan Padişahın da hal'ine karar

verirler. Hal'inden 11 gün sonra (18 Ağustos 1648) günü boğdurulmak suretiyle hayatına son verilir. Onun ölümü, Osmanlı toplumunda büyük infiallerin meydana gelmesine de sebep olmuştu. Bu yüzden onun kanını talep eden hareketler görüldü.

Köprülülerin Devleti Kurtarma Çabaları

19. Sultan IV. Mehmed

30 Ramazan 1051 (2 Ocak 1642) tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Sultan İbrahim, annesi Hatice Turhan Sultan'dır. Ava olan tutkusundan dolayı "Avcı" lakabıyla anılır. Babasının dengesiz hareketlerinin sürmesi üzerine büyükannesi Kösem Sultan, devlet adamları ve yeniçerilerin muvafakatiyle (8 Ağustos 1648)'de yedi yaşında iken Osmanlı saltanat tahtına çıkarıldı.

Bu Dönemdeki Bazı Olaylar

Başkentin, askerî karışıklıklar içinde bulunduğu bu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bazı zorbalar nüfuzlarını epeyce artırmışlardı. Kara Murad Paşa, büyük ölçüde bunları bertaraf etmeyi başardı. Fakat bu başarısına rağmen Kösem Sultan ile ocak ağalarının devlet işlerine karışmasına tahammül edemiyordu. O sırada Venediklilerle devam eden savaşlar, Osmanlılar aleyhine gelişme gösteriyordu. Kara Murad Paşa, sadareten çekildi. Onun yerine Melek Ahmed Paşa getirildi (5 Ağustos 1650). Bu yeni sadrazam döneminde hazine para sıkıntısı çekiyordu. Ülkede büyük bir enflasyon meydana geldi. İstanbul sıkıntı içine düştü.

Halk, önlerinde Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi olduğu halde saray kapılarına dayandı. Bunun üzerine IV. Mehmed "Ayak Divanı'na çıkmak zorunda kaldı. Saray, Melek Ahmed Paşa'yı derhal görevden alır. Baskı ile halkı sindiren Kösem Sultan, kendi adamı olan Siyavuş Paşa'nın sadârete getirilmesini sağlamıştı. Bu yüzden (2 Eylül 1651)'de saray ağaları tarafından öldürüldü.

Kösem Sultan'ın ardından devlet idaresinde Valide Turhan Sultan'ın beş yıl kadar sürecek iktidar dönemi başladı. Sadareten azledilen Siyavuş Paşa'nın yerine Gürcü Mehmed Paşa getirildi. Onun başarısızlığı yüzünden, alacağı malî kararlara kimsenin karışmaması şartıyla Tarhuncu Ahmed Paşa getirildi (20 Haziran 1652). Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idam edilmesi üzerine yerine Derviş Mehmed Paşa getirilir.

Köprülüler Dönemi

Valide Turhan Sultan'ın Kethüdası Kasım Ağa, ihlaslı bir kimse idi. Ülkenin, içinde bulunduğu bu karışıklıktan ancak dirayetli, güçlü ve namuslu biri vasıtasıyla kurtulabileceğine inanıyordu. Bu sebeple o, ihtiyar Köprülü'nün iş başına getirilmesi için Turhan Sultan'a tavsiyelerde bulunuyordu. Valide Sultan, Köprülü'ye sadaret teklifinde bulununca o, ancak bazı şartlarla bunu kabul edebileceğim söyler. Bu şartların kabul edilmesi üzerine (15 Eylül 1656)'de sadârete getirilir.

Köprülü iş başına geldikten sonra ilk iş olarak bir isyan denemesinde bulunan sipahi elebaşlarını ortadan kaldırdı. Bu sıralarda Eflak Voyvodası Konstantin'i, devlete karşı isyana teşvik eden Fener Rum Patriği Partemies (24 Mart 1657)'de idam edildi.

Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'da sükûneti sağlayıp yerini sağlamlaştırdıktan sonra devleti, içeride ve dışarıda tekrar eski gücüne kavuşturma yoluna girdi. Nitekim toplumu birbirine düşüren "Kadızedeliler Meselesi" diye anılan hareketin öncülerini bertaraf eder. Öbür taraftan Venedikliler mağlup edilerek Çanakkale Boğazı açıldığı gibi, boğaz ağzındaki adalar geri alındı. Erdel meselesi Osmanlılar lehine çözüme kavuştu. Abaza Hasan Paşa öncülüğünde Anadolu'da çıkan isyan bastırıldı. İktidarda kaldığı 5 sene zarfında etrafındakilere devletin kendisinden gösteriş değil, hizmet beklediğini ifade etti.

Köprülü, padişaha kendisine halef olarak Haleb beylerbeyliğine tayin edilen oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı telkin etti. Sultan Fâzıl Ahmed Paşa'yı sadaret makamına getirdi. Fâzıl Ahmed Paşa'nın dönemi, Osmanlı Devleti'nin yükseliş devrini hatırlatan başarılarla doludur. Köprülüâde Fâzıl Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin gücünü denizlerde Venedikliler ile Fransızlara, Orta Avrupa'da da Lehistan ve Avusturya'ya karşı göstermeyi başardı. Uyvar'ın fethedilmesi, Osmanlıların gücünü herkese kabul ettirmişti. Bu fetih, 1075 (1664)'te Avusturya ile imzalanan Vasvar Antlaşması ile sonuçlandı. Ayrıca 25 yıldan beri sürmekte olan Girit meselesi de halledildi.

Sultan IV. Mehmed, (Mayıs 1672) Lehistan seferi için Edirne'den hareket eder. Türk ordusu Lehistan'ın en müstahkem kalelerinden biri olan Kamanice'yi fetheder. Bundan sonra Leh kralının teslim esnasında akdedilen antlaşma şartlarına uymaması üzerine Padişah, (7 Ağustos 1673)'te orduyla birlikte ikinci defa Lehistan seferine katıldı. Padişah, kış şartlarının ağırlaşması üzerine Babadağı'na çekildi. Aynı yılın Haziran ayında Rusların Ukrayna Kazaklarına saldırdığı duyulunca seferin güzergâhı değiştirildi. Bu esnada Hotin kalesinin geri alındığı haberi geldi. Aksu sahrasına kadar ilerleyen Padişah buradan Edirne'ye döndü. Lehistan kralının antlaşmayı kabul etmesi üzerine Osmanlı-Leh savaşı sona erdi. Fâzıl Ahmed Paşa'nın (3 Kasım 1676)'da ölümü üzerine Padişah, sadârete Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı getirdi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa döneminde Ukrayna Kazakları Hatmanı Doroşenko, Osmanlı himayesine girmiş, ancak daha Ruslarla anlaşarak Çehrin kalesini onlara teslim eder. Böylece ilk Osmanlı-Rus savaşı başlamış olur. (30 Nisan 1678)'de orduyla birlikte Çehrin Seferi'ne çıkan IV. Mehmed, Tuna'yı geçmez. Komutayı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya verdiği bu seferde Çehrin kalesi (12 Ağustos 1678)'de fethedildi. Rusların harp hazırlıklarına başladıkları haberi alınınca 1091 (1680)'de yine Padişahın iştiraki ile sefer açılması kararlaştırıldı. Padişah, bu sefer esnasında Edirne'ye kadar gitti. Rus Çar'ının barış talebi üzerine (13 Şubat 1681)'den başlamak üzere Ruslarla yirmi yıllık bir anlaşma yapıldı.

II. Viyana Kuşatması: Duraklamadan Gerilemeye

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, büyük bir başarı elde etmek için Viyana'yı hedef haline getirmesi, Osmanlı tarihinde önemli bir dönemin başlamasına sebep oldu. Avusturya'ya sefer açan Kara Mustafa Paşa, Viyana'yı kuşatma altına aldı. Fakat bu kuşatma (1683) hezimetle sona erdi. IV. Mehmed, bozguna rağmen sadrazamına olan desteğini sürdürdü. Fakat çok geçmeden Belgrad'da idam edildi. Böylece devletteki Köprülüler dönemi de bir anlamda sona ermiş oldu. Başarısızlıkla sona eren Viyana Kuşatması, başta Macaristan olmak üzere birçok yerin elden çıkmasının başlangıcı oldu. Böylece Orta Avrupa'daki Osmanlı varlığı tehlikeye düştü.

IV. Mehmed'in Tahttan İndirilmesi

Sultan IV. Mehmed, devlet yönetimini Köprülü ailesinin fertlerine bıraktığından uzun saltanat yıllarını (39 yıl) rahat geçirmişti. Onun yegâne düşüncesi avdı. Budin'in elden çıkması, Mohaç yenilgisi ve ulûfelerin ödenmediği bahanesi ortalığı karıştırdı. Bu yüzden halk, asker ve ulema kendisine cephe aldı. Devlet erkânının ittifakıyla (8 Kasım 1687)'da tahttan indirilerek yerine kardeşi Şehzâde Süleyman getirildi. (6 Ocak 1693) günü Edirne'de vefat etti.

20. Sultan II. Süleyman

Sultan İbrahim'in, Sâliha Dilâşûb Sultan'dan doğan ortanca oğludur. Süleyman, (15 Nisan 1642) tarihinde dünyaya gelmişti. Yeni hükümdar gibi diğer Osmanlı şehzâdeleri de mecburî bir ikamete tabi tutuluyordu. Şehzâdeler, her şeye rağmen eksikliklerini gidermeye

çalışıyorlardı. (8 Kasım 1687) günü cülûs ilan edilir. Tahttaki bu yeni değişiklik, eyaletlere bildirildiği gibi Mekke Şerifi, Kırım Hanı ve Erdel krallığına da mektuplarla bildirilmişti.

Sultan II. Süleyman, 40 yıllık hayatının büyük bir bölümünü yalnızlık ve her an öldürülme korkusu ile geçirmişti. Bu yüzden o, kendisini tahta çıkaranların ve askerin fırsat kolladığını biliyordu. Gerçekten de sipahi zorbaları yeni padişahın cülûsunu bahane ederek hem cülûs, hem de birikmiş ulûfelerinin verilmesini istiyorlardı.

Macaristan'da Türk hâkimiyeti artık sona ermek üzere olduğundan Eğri kalesi 14 Aralık 1687'de teslim olmak zorunda kalmıştı. Bundan hemen sonra da Lipva elden çıkmıştı. Bu sırada Venedikliler de boş durmayıp Yunanistan ile Bosna'da bazı yerleri kuşatmaya başladılar. Bir taraftan Avrupa'ya karşı mücadele ederek varlığını korumaya çalışan Devlet-i Aliye, öbür taraftan malî zorluklar içinde kıvranıyordu. 1688 yılında Avusturyalıların Belgrad'a girdikleri haberi ülkeyi yasa boğdu. Rumeli'deki toprak kayıpları ile Mora'nın Venedikliler eline geçmesi, devleti "Avârız", "Nüzûl" ve "Cizye" gibi vergi gelirlerinden mahrum bırakmıştı.

Bütün bu olumsuzluklara karşı (1688)'de Eğriboz (Negropont) kalesini kuşatan Venedikliler, kale muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'nın başarılı savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Böylece (1688-1689) senesi Venedik ve Lehistan cephelerinde zaferlerle, Avusturya cephesinde ise mağlubiyetlerle sona ermişti.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın Sadareti:

Avlonya'lar, Vidin'ler, Niş'ler, Kanije'ler elden gidiyor, Mora'sı ve Atina'sı adeta kapanın elinde kalıyordu. Her zamankinden daha fazla darlık, şaşkınlık ve sıkıntı içinde bulunan devlet merkezindeki garazkâr yöneticiler, birbirleri ile uğraşmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. İşte böyle bir zamanda Edirne'de toplanan fevkalade bir mecliste, karar altına alınarak sadaret mührü, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'ya verildi (25 Kasım 1689). Serdarlık vazifesini de üstüne alan Paşa, orduyu sevk ve idare ederken, devletin iç nizamlarına da çeki düzen verecektir. Nitekim o, ağır vergileri hafifletecek, Katolik idaresinden huzursuzluk duyarak dağlara çekilen Ortodoks halka imkân ve ihsanlarda bulunacaktı.

Fazıl Mustafa kısa bir süre içinde zorbaların tahakkümünü ortadan kaldırdı, ayrıca devletin iç işlerini düzene soktu. Sonra Engürüs seferi için hazırlıklara başladı. (13 Temmuz 1690) tarihinde Edirne'den hareket eden ordu, düşman eline geçmiş olan kaleleri fethederek Belgrad önlerine geldi. Böylece bütün bir Sırbistan yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçti. Niş, Semendire gibi kalelerin fethinden sonra 5 Muharrem 1102 (8 Ekim 1690)'de Belgrad kurtarıldı.

Sultan II. Süleyman'ın Vefatı

Fâzıl Mustafa Paşa'nın bu muhteşem başarısından dolayı bütün Osmanlı ülkesinde bayram havası esti. Fakat Sultan'ın hastalığı her geçen gün artıyordu. Buna rağmen o, Macaristan seferine çıkacak olan sadrazam ve ordusunu uğurlamak ve askeri cesaretlendirmek için Edirne'ye gelmeyi kabul etmişti. Ordu "Sancak-ı Şerif" ile Edirne'den Engürüs seferine çıkarken Padişah, ağlayarak ordunun zaferi için dua etmiş ve nice zaferlerle dönmesi için Allah'a niyazda bulunmuştu. Fakat iyice yatağa düşmüştü. Nihayet (22 Haziran 1691) Cuma günü vefat etti.

21. Sultan II. Ahmed

(25 Şubat 1643)'te dünyaya geldi. Babası Sultan İbrahim, annesi Hatice Muazzez Sultan'dır. (23 Haziran 1691) günü Edirne'de ağabeyi Süleyman'ın yerine Osmanlı saltanat tahtına geçti. Bu sırada Osmanlı-Avusturya savaşları devam etmekteydi. Yeni Padişah, takdir ettiği Fâzıl Mustafa Paşa'yı sadarete bırakarak devlet kademelerinde bir değişikliğin yapılmasına meydan vermedi.

Sultan II. Süleyman zamanında sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olan Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, Salankamen Palankası ile Varadin arasında mevzilendi. (19 Ağustos 1691) Savaşta merkeze hücum eden Avusturya kuvvetlerine karşı kılıcını çekerek öne çıkan Fâzıl Mustafa Paşa'nın düşmana saldırması, asker üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Bu sırada düşman tarafından atılan bir kurşun, Fâzıl Mustafa Paşa'ya isabet ederek şehit olmasına sebep oldu. Ordunun ağırlıkları Avusturyalıların eline geçti. Fâzıl Mustafa Paşa'nın yerine sadârete getirilen Ali Paşa, Belgrad'a gitmemiş ancak muhaliflerini ortadan kaldırmayı başarmıştı. Bunun üzerine 7 aylık bir görevden sonra azledilip Rodos'a sürülmüştü.

Dönemin Bazı Olayları Ve II. Ahmed'in Vefatı

Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumu fark eden Venedik, Malta, Floransa ve Papalık gemilerinin de dâhil olduğu bir donanma (14 Temmuz 1692) tarihinde Girit'te karaya çıkıp Hanya kalesini kuşatmaya başlar. Bu esnada Hanya'da İsmail Paşa komutasında 1500 kadar asker bulunmaktadır. Kuşatmanın onuncu günü Kandiye muhafızı Mehmed Paşa'dan yardım istenmişti. İmdada gelen 5 bin kişilik bir kuvvet kuşatmayı yarararak içeri girmeyi başarmıştı. Girit serdarlığına tayin edilen Mehmed Paşa, kuşatma altında bulunan Hanya üzerine gider. Bu haberi alan Venedikli amiral, kuşatmayı kaldırıp kaçmıştı.

Sadârete getirilen Çalık (Hacı) Ali Paşa, 1692 senesi ilkbaharında sefere çıkmış, ancak düşmanın ortalıkta görünmemesi üzerine şehrin kalesini tamir ve tahkim ettirip geri dönmüştü. Fakat (30 Temmuz 1693)'te düşman bütün gücü ile Belgrad'a yüklenmişti. Bir taraftan Câfer Paşa, bütün gücü ile dayanması, öbür taraftan da Serdar-ı Ekrem'in ordusunun yetişmekte olduğu haberinin gelmesi üzerine Duc de Croy komutasındaki Avusturya ordusu (12 Eylül 1693)'te geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Avusturyalılar, Belgrad ve Erdel'e karşı giriştikleri taarruzlarda Varadin'i üs olarak kullanıyorlardı. Yeni sadrazam Sürmeli Ali Paşa, (9 Eylül 1694) de Varadin kalesine gidip düşman karşısında mevzi almıştı. Avusturyalıların yaptıkları hücum, büyük kayıplar verdirilerek püskürtüldü. Böylece Türk ordusu üstünlüğü ele geçirdi. Ancak kış mevsiminin yaklaşması, devam eden yağmurlar askeri takatsiz bıraktı. Bunun üzerine kuşatma kaldırılarak Belgrad'a dönüldü. Böylece Varadin kuşatması sonuçsuz kalmıştı.

Devam eden seferler yüzünden askere ihtiyaç olduğu için Girit dışındaki bazı adaların muhafız kuvvetleri azaltılmıştı. Bunu fırsat bilen Venedik, Papalık, Floransa ve Malta gemileri Sakız'a asker çıkararak adayı işgal ettiler. (21 Eylül 1694). Bu duruma çok üzülen Sultan II. Ahmed, adanın kurtarılması için derhal hazırlıklara başlanılmasını emrettiyse de kısa bir süre sonra (6 Şubat 1695) Edirne'de vefat etti.

Şiir ve musikiye meraklı olan Sultan II. Ahmed, hassas ve hiddetli bir mizaca sahip idi. Sık sık tebdil gezen Ahmed, halkın dert ve şikâyetlerini öğrenip bunların ortadan kaldırılması için görevlilere emirler verirdi.

22. Sultan II. Mustafa

II. Mustafa, IV. Mehmed'in Emetullah Rabia Gülnûş Sultan'dan doğma oğlu olup (2 Haziran 1664) Edirne'de dünyaya gelmişti. (6 Şubat 1695)'de Edirne'de Osmanlı tahtına geçtiği zaman 31 yaşının içinde bulunuyordu.

Mustafa Osmanlı tahtına geçtiği zaman devlet, İkinci Viyana Bozgunundan (1683) sonra peş peşe gelen mağlubiyetlerle hayli sarsılmış bulunuyordu. Tahta geçer geçmez yaptığı ilk iş, devletin kontrolünü eline alma çabası oldu. Uzun zamandır toplanmayan Divân-ı Hümayûn 'un haftada dört gün çalışmasını emretti.

Pâdişâhın Seferleri

Sultan II. Mustafa döneminde, daha önce Venediklilerin eline geçmiş bulunan Sakız Adası o sırada geri alınmıştı. Kırım Tatarlarından Şahbaz Giray, Lehistan topraklarına girip

Lemberg'e kadar ilerlediği gibi çok sayıda esir ve ganimetlerle dönmüştü. Mora'da Venediklilerin, Hersek cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin etkili olduğu haberleri gelmişti.

Sultan II. Mustafa, elden çıkan Macaristan, Mora ve Dalmaçya kıyılarını tekrar ele geçirip kazanma arzusunda idi. (30 Haziran 1695) günü Edirne'den hareketle birinci Avusturya seferine çıktı. Önce Sofya, oradan da Belgrad'a varılmıştı. Belgrad ve Tımsıvar'da toplanan harp meclisinde ordunun Lippa, Lugoş, Yanova ve Şebeş kaleleriyle civarlarındaki palankaların zaptına karar verildi.

Lippa kalesi, Osmanlılar açısından önemliydi. Çünkü Avusturyalılar, Macaristan'ın Banat eyaletinin merkezi olan Tımsıvar kalesini almak için burayı hareket üssü olarak kullanıyorlardı. 22 Eylül 1695'te Osmanlı ordusu o tarafa yönelmişti. Ordusuna hücum emri veren II. Mustafa, bizzat kendisi sipahi, silahdâr ve solak askerinin önünde yalın kılıç çarpışmıştı. Sonuçta 3 saat gibi kısa bir zaman zarfında Osmanlı ordusu galip gelmişti. Bundan sonra da Lugoş fethedildi. Rumeli Beylerbeyileri Mahmud Paşa ile Diyarbekir Beylerbeyi Şahin Mehmed Paşa şehit oldular. Bu zaferlerden dolayı II. Mustafa'ya "Gazi" unvanı verildi.

Padişahın, Avusturya cephesinde bulunmasından istifade ile fırsatı kaçırmak istemeyen ve "Mukaddes İttifak" a girmiş bulunan Rusya, Azak kalesini kuşattı. Fakat kısa sürede yeni hazırlıklarını tamamlayan Çar I. Petro, Azak'ı karadan ve nehirden tekrar muhasara etti. İlk kuşatma esnasında tahribata uğramış olan kale, fazla dayanamayarak Ruslara teslim olmak zorunda kaldı (6 Ağustos 1696).

Edirne'den İstanbul'a dönen ve hemen ikinci sefer için çalışmaları başlatan Sultan II. Mustafa, tarihte ilk defa İstanbul ve Edirne bostancısına sefer emri verdi. Padişah, ikinci seferine (Nisan 1696)'da çıktı. "Hırka-i Şerif" sandığını açtırıp ağlayarak dua eden hükümdar, Allah'a kendisine de Kanuni'nin Mohaç'ta kazandığı zafere benzer bir başarı ihsan etmesi için yalvarmıştı. Bu sırada Saksonya Kralı Friedrich Auguste ile General Heisler komutasındaki kuvvetlerin Tımsıvar'ı kuşattığı öğrenilince seferin yönü bu kaleye çevrildi. Avusturyalılar kuşatmayı kaldırdıysa da Bega suyu kenarında Ulaş'ta (27 Ağustos 1696) yapılan savaşta yenilmekten kurtulamadılar. Bu sırada Heisler ve Caprara gibi komutanlar çok sayıda ölü bıraktılar. Tımsıvar'a giren Osmanlı ordusu, kaleyi güçlendirdi. Bu seferde Elmas Mehmed Paşa'nın büyük kahramanlıklar gösterdiği belirtilir.

Vezirlerin, cehalet, hırs ve kinlerinin sebep olduğu menfaat çekişmeleri yüzünden Zenta (Sente) bozgunu ile sonuçlanan Sultan II. Mustafa'nın bu seferi, Osmanlı tarihinin seyrini değiştirecek önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Nitekim devlet, bu dönemde Avusturya'dan gelen barış teklifini kabul etmedi. Sultan II. Mustafa, üçüncü ve sonuncu seferine (Ağustos-Eylül 1697)'de çıktı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'ya muhalif olan harp meclisi orduyu tehlikeli bir istikamet olan Tımsıvar cihetine sevk etmekte fikir birliği yaptılar. Zira sadrazamla birlikte birçok üst düzey komutan şehit olmuştu. Düşman taarruzundan önce karşı tarafa geçmiş olan ordu, köprü yıkıldığı için beklemekten başka bir şey yapamıyordu. Sultan II. Mustafa, Tımsıvar'a çekildi. Zayıyatı gören Avusturyalılar da yeni bir saldırıya cesaret edemediler. Padişah, Belgrad muhafızı Hüseyin Paşa'yı (18 Eylül 1697) tarihinde sadarete getirdikten sonra Belgrad yolu ile Edirne'ye döndü. Bu mağlubiyetin II. Mustafa üzerindeki etkisi büyük oldu.

Bu dönemde Kaptanıderya Hüseyin Paşa, Bozcaada önlerinde ve Andros adası civarında Venediklilere karşı iki zafer kazanmıştı. Zenta savaşından sonra Bosna'ya giren Prens Eugen, Saraybosna şehrine kadar ilerleyerek büyük tahribatta bulundu. (Kasım 1697). Bu arada Bosna beylerbeyliğine getirilen Mustafa Paşa, bazı kaleleri geri alıp burada bulunan Venediklileri ülkelerine dönmeye mecbur bırakmıştı.

Karlofça Antlaşması (1699)

Osmanlı Devleti'nin, başarılı olmayan Viyana kuşatmasından sonra Avusturya, Lehistan ve Venedik'in oluşturduğu "Kutsal İttifak"a 1695 yılında Rusya da katıldı. Osmanlıların, bu müttefik kuvvetler karşısında değişik cephelerde yaptığı mücadelelere son veren Karlofça Antlaşması, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Devlet, 16 sene boyunca mütemadiyen savaşmıştı. Bu sebeple savaşlar, daha ziyade Osmanlı cephesini yıpratıyordu.

Zenta olayı, Osmanlı devlet adamları arasında barış temayülünün artmasına sebep oldu. Zenta mağlubiyetinden sonra sadârete getirilen Hüseyin Paşa, tecrübeli bir devlet adamı idi. Elden çıkmış yerlerin geri alınmasının pek mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Bu sıralarda İngiltere ve Felemenk, kendi menfaatleri icabı bölgede barışın gerçekleşmesini istiyorlardı. İstanbul'da bulunan İngiliz ve Felemenk elçileri devletlerinin teklifini sadrazam Hüseyin Paşa'ya bildirdiler. Müzakereler, çok sert ve çetin geçiyordu. Nihayet 26 Ocak 1699 Pazartesi günü antlaşma bütün murahhaslar tarafından imzalandı.

Karlofça Muahedesi, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştu. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ilk defa büyük toprak kayıplarına uğruyordu. Bütün bir Hıristiyanlık âlemi ile 16 senedir, 6 cephede savaşan Osmanlı Devleti artık yorulmuştu. Bu antlaşma ile Asya'nın üstünlüğü Avrupa'ya geçmişti. 1699 senesi, siyasî ve askerî yönden Osmanlı Devleti'nde gerileme döneminin başlangıç yılı olarak kabul edilmiştir.

Dönemin Bazı Olayları

Karlofça barışı yıllarca (16 sene) süren harplere son vermişti. Elden çıkmış bulunan geniş toprak parçalarından başka memleket her açıdan bitkin bir hale gelmişti. Bu dönemde artan sefer masrafları için yeni vergiler ihdas edilirken mevcutların miktarları artırıldı. Kapıkulu ve tımarlı sipahî teşkilâtları bozulduğundan asker sayısında azalma meydana geldi. Bunu telafi için genel seferberlik ilan edilerek halktan asker toplandı.

Topraklarını terk etmiş olan çiftçilerden bir kısmı güvenliği sağlamakla yükümlü yarı resmî "Saruca" ve "Sekban" teşkilâtına katıldı. Bu zümreler Anadolu'da terör estiren Balkanlar'da "Hayduk" adı altında benzer âsi bir zümre türemişti. Padişah, bu tür eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi için Saruca ve Sekban teşkilâtını kaldırdığını ilan etti. (1696)

Bu esnada merkeze uzak olan eyaletlerdeki isyanlar siyasî bir mahiyet almıştı. Şehrizor taraflarında Bebe Süleyman adlı zorba üzerine 1699'da Bağdat valisinin emrinde sevk edilen bir kuvvet, onu mağlup ederek adamlarını da esir almıştı. Yine bu dönemde Suriye'nin nüfuzlu Arap kabile reislerinden Hüseyin el-Abbâs'ın isyanı Haleb-Şam kesiminde huzursuzluğa yol açtı. Basra ve dolayları ise Mani tarafından ele geçirilmişti. Bölge daha sonra Bağdat Valisi Mustafa Paşa'nın Birecik'te Fırat üzerindeki tersanede inşa ettirdiği bir nehir donanmasının desteğiyle Basra'ya doğru harekete geçince âsi Arap kabileleri kendisine katılmış ve (Mayıs 1701) Kurna ve Basra geri alınmıştır.

Edirne Vakası ve II. Mustafa'nın Hal'i

Sultan II. Mustafa döneminin ilk yarısı sefer ve savaş faaliyetleriyle, son yarısı ise nispeten barış ve sükûn içinde geçmişti. Zenta mağlubiyetinden sonra Padişahın, uzun süre Edirne'de ikamet etmesi, İstanbul'un siyasî ve iktisadî bakımdan ikinci plana düşmesi endişesini doğurmuştur. Bu sıralarda Gürcistan'a gönderilmek istenen 200 kadar cebecinin gecikmiş ulûfelerini isteme bahanesiyle ayaklanmaları, önemli bir olay şekline bürünerek tarihlerde "Edirne veya Feyzullah Efendi Vakası" diye bir isyanın ortaya çıkmasına sebep oldu.

İstanbul'dan yola yola çıkmış olan âsi kuvvetler Babaeski civarına gelmişlerdi. Daha sonra Osmanlı saltanat sisteminin "Ekberiyet" kaidesine göre II. Mustafa'nın kardeşi Şehzâde Ahmed'i, III. Ahmed adı ile tahta çıkardılar. Böylece, ihtilal kansız bir şekilde sona ermişti.

Sekiz yıl altı ay on yedi gün hükümdarlık yapan II. Mustafa, ordularının başında sefere çıkan son Osmanlı Padişahıdır. Yakalanmış olduğu rahatsızlıklarına, son gelişmelerin verdiği üzüntüler de eklenince tahttan indirilişinden beş ay sonra Edirne’de (29 Aralık 1703) günü vefat etti.

23.Sultan III. Ahmed

Mehmed’in oğlu ve II. Mustafa’nın kardeşi olup annesi Rabia Emetullah Gülnûş Sultan’dır. (31 Aralık 1673) Pazar günü dünyaya geldi. Tarihlerimizde, "Edime Vakası" denilen isyan hareketinden sonra (23 Ağustos 1703) tarihinde Edirne’de tahta geçen Sultan III. Ahmed, o sırada 30 yaşında idi. Çok ciddi bir karışıklık içinde tahta geçmiş bulunan III. Ahmed, askerin cülûs bahşişi ve ulûfeleri dağıtıldıktan sonra İstanbul’a hareket etti.

Âsiler, Çalık Ahmed Paşa’yı sadaret makamına getirmek istiyordu. Çalık Ahmed Paşa’ya bu isyanın bastırılması emri verildi. İsyanın bastırılması üzerine bostancılar ordudan atıldılar. Bunların yerine devşirme usulü ile yenileri alındı. Bu uygulama, yeni hükümdarın zorbaları cezalandıracağı intibaini uyandırmıştı. Çalık Ahmed Paşa, Kıbrıs Valiliği ile İstanbul’dan uzaklaştırıldı. Arkasından gönderilen bir fermanla Rodos Adası’nda hapsedilen Çalık Ahmed Paşa, kısa bir müddet sonra da öldürüldü. Sultan III. Ahmed, ağabeyinin felaketi ile sonuçlanan Edirne Vakasının faillerini ihtiyatlı bir şekilde ortadan kaldırma gayreti içinde idi. Böylece padişah, etrafa dağılmış veya gizlenmiş âlimlerle eski vezirlerden birçoğuna yeni vazifeler vermişti. İş başına getirdiği sadrazamlardan Hasan Paşa, Ahmed Paşa ve Baltacı Mehmed Paşa’nın ilk sadareti döneminde daha ziyade devletin iç meseleleriyle meşgul olmuştur.

Osmanlı-Rus Münasebetleri

XVIII. yüzyılın başından itibaren Avrupa’da başlayan Veraset savaşları ile bilhassa Lehistan Krallığı meselesinden dolayı İsveç ile Rusya arasında çıkan muharebelere katılmamak suretiyle Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını korumaya çalışan III. Ahmed, doğuda İranlılarla da dostça münasebetler kurdu. Fakat Rus Çarı Petro’ya mağlup olan İsveç Kralı XII. Şarl’ın (Demirbaş Şarl) padişahın haberi olmaksızın Sadrazam Çorlulu Ali Paşa’nın aracılığı ile Osmanlı Devleti’ne sığınması, Rusya’nın Osmanlı topraklarına saldırmasına sebep oldu. Böylece ileride "Prut Seferi" adını alacak olan Osmanlı-Rus Harbi, ordunun 9 Nisan 1711’de başlamıştı. Baltacı Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu, Kırım kuvvetleriyle birleştikten sonra Prut nehri üzerinde Falcı mevkiinde Çar Petro komutasındaki Rus ordusu ile karşılaşarak büyük bir zafer kazandı. Ancak (23 Temmuz 1711)’de imzalanan Prut Antlaşması’nın bilhassa Ruslar tarafından uygulanmaması, Baltacı Mehmed Paşa’nın sadareten uzaklaştırılmasına ve III. Ahmed’in yeni bir Rus seferi için hazırlattığı ordu ile Edirne’ye kadar gelmesine sebep olmuştu. Fakat İngiliz ve Hollanda elçilerinin aracılığı ile yeni bir Rus seferinden vazgeçildi. Silahtar Ali Paşa’nın sadrazamlığı döneminde Edirne’de Ruslarla yeni bir antlaşma (24 Haziran 1713), yapıldı. Bu antlaşma ile iki taraf arasındaki anlaşmazlıklara bir süre için son verdi.

Osmanlı-Venedik Ve Avusturya Münasebetleri

Rusya’dan Azak ve çevresini geri alan Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması’yla Venedik Cumhuriyeti’ne bırakılan Mora Yarımadası’nı da geri alma arzusuyla savaş açmak için uygun bir zaman kollamaya başladı. Bosna Valisi Köprülüzâde Numan Paşa’nın, Venediklilerin muahedeyi bozduklarına dair raporu gelince konuyu görüşmek üzere (8 Aralık 1714)’te "Paşa Kapısı"nda yapılan görüşmede alınan "fetva" gereğince Venediklilere harp ilan edilmişti.

III. Ahmed, Sadrazam Ali Paşa’yı Mora ile Akdeniz’de Venediklilerin elinde bulunan diğer bazı adaların alınması ile görevlendirdi. Osmanlı ordusu, Mora Yarımadası üzerindeki

şehirleri fethetmeye başladı. Böylece Mora geri alındığı gibi, Girit'te Sperlanka, Granbosa ve Suda gibi bazı kaleler de ele geçirildi. Osmanlıların bu başarısı üzerine şaşkına dönen Venedikliler, Preveze'yi sıkıştırıp Mora fütuhatını aksatmak istemişlerdi. Karlofça muahedesiyle terkedilmiş olan Mora, tamamen ele geçirildi. Mora'nın ele geçirilmesinden sonra tayin edilen memurlar tarafından on iki koldan tahriri yapılmıştı. Bu başarı üzerine Edirne'de bulunan III. Ahmed, 23 Kasım 1715'te İstanbul'a dönmek üzere hareket etti. Ancak 1716'da başlayan Korfu (Körfez) Seferi, Avusturyalıların müdahaleleri ve Türk kuvvetlerinin iki cepheye ayrılması yüzünden başarılı olamadı.

Sadrazam Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehit düşmesi de Osmanlı ordusunun dağılmasına ve III. Ahmed'in Korfu kuşatmasını kaldırmasına yol açtı. Böylece Osmanlıların, Macaristan'da kalan son eyaletlerinden birinin merkezi olan Tımişvar düşman eline geçti. Arkasından Belgrad 22 Ağustos 1717'de teslim olmak zorunda kalmıştı.

Pasarofça Antlaşması

Şehid Ali Paşa'nın, sefere karar verdiği dönemde, İngiliz ve Felemenk elçilerinin barış teşebbüsleri bir sonuç vermemişti. Bununla beraber Belgrad'ın düşmesinden sonra Avusturya emellerine kavuştuğunu ve uzun süreli bir muharebeye girmesinin kendisi için de yıkım olacağını anlamıştı. Fakat bu sıralarda Papalık ve Malta şövalyelerinden yardım almış bulunan Venedikliler, Preveze gibi önemli bir deniz üssünü ele geçirmişlerdi. Böylece Osmanlılar, Avrupa savaşları için daha ihtiyatlı davranacaklardı.

Belgrad'ın düşmesi mütareke kapısının açılmasına imkân sağlamıştı. Ancak Prens Eugene 15 Şubat 1718 tarihli mektubunda, Bosna'nın tamamını, Sırbistan ile Eflak topraklarıyla Boğdan'ı (Moldova) istiyordu. Sultan III. Ahmed, böyle bir teklifi kabul etmektense yeni bir sefere kararlı olduğunu bildirmişti. Böylece Avusturya, Balkanlar'la ilgili iddialarından vazgeçmiş oluyordu. Barış müzakerelerinin de Pasarofça'da olması kabul edilmişti.

Yeni Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Varadin Savaşı'nın sonunda barıştan başka bir şey arzu ve temenni etmemekle beraber 15 Haziran 1718'de aracı devlet elçilerine gönderdiği mektubunda belirttiği üzere devletin şeref ve menfaatlerini silah ile korumak için barıştan vazgeçebileceğini yazıyordu. Bunun üzerine Avusturya direnmekten vazgeçti. Müzakereler sonunda Pasarofça Muahedesi (21 Temmuz 1718) günü törenle imzalandı.

Avusturya ile yapılan muahede 20 maddeden ibaretti. Muahedenin ilk yedi maddesi hudutların tayin ve tespiti ile ilgili idi. Buna göre Eflak istikametinde Aluta ırmağı Osmanlı ve Avusturya topraklarının sınırını teşkil ediyordu. Muahede süresi 24 yıl olarak kabul edildi. Bu arada Venedik ile de 26 madde üzerinde ittifak sağlandı. Bu antlaşmanın en önemli kısmı toprak ile ilgili idi. Buna göre Mora, Ayamavri ve İstendil adaları ile Girit adasındaki Suda, Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, Dalmaçya, Hersek ve Karlıeli tarafları ile Serigo (Çuka) gibi bazı ada ve kaleler de Venedik'e bırakılıyordu. Böylece batıda ve kuzeyde sükûnet sağlanmış oldu.

İran Seferleri

Rusya'nın, Basra körfezine inmek istemesi, Şirvan ve Dağıstan bölgesindeki Müslümanların Rus baskısı karşısında III. Ahmed'den himaye talebinde bulunmaya mecbur etmişti. Gerek bu durum, gerekse İran'ın karışık iç vaziyeti, Osmanlı ordusunu doğu sınırlarında emniyeti sağlamak amacıyla batı İran şehirlerine girmek mecburiyetinde bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, Gürcistan'da başlattığı askerî harekâtı genişletmeye karar verince ordu üç koldan Gence, Tebriz ve Hemedan üzerine yürüdü.

Bağdat seraskeri Eyyubî Hasan Paşa, Kirmanşah, Ardilan, Meraga, Hemedan ve Nihavend'i zapt etmekle kalmamış büyük bir İran ordusunu da mağlup etmişti. Kafkas bölgesi

seraskeri Arifî Ahmed Paşa ise Revan kalesini almıştı. Öbür taraftan Van valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa, Hoy, Çors ve Tasuc'u zapt ile muhasarası uzun süren Tebriz'i (1725) ele geçirmişti. Bütün bu gelişmeler, Osmanlılarla Rusların Kafkasların doğusunda karşı karşıya gelmelerine sebep oldu. Fakat Fransızların aracılığı ile (24 Haziran 1724)'de İstanbul'da "İran Mukasemenâmesi" imzalandı. Böylece İran'ın batı toprakları Osmanlılar ile Ruslar arasında paylaşılarak gergin duruma son verildi. II. Tahmasb, İran Mukasemenâmesi'nin şartlarının kabul etmek zorunda kaldı.

Ancak yeni İran Hâkimi Eşref'in elçisi İstanbul'a gelerek Osmanlılar tarafından zapt edilen İran şehirlerinin geri verilmesini istemişti. Fakat bu teklif kabul edilmemişti. Bunun üzerine Kasım 1726'da Nihavend civarında Osmanlı ordusu ile İran-Afgan kuvvetleri karşı karşıya geldiler. Bu muharebede Bağdat Valisi Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu mağlup oldu. Eşref Han ile 4 Ekim 1727'de bir antlaşma imzalandı. İran'daki karışık durum ve Osmanlı ordusunun yeni bir sefer hazırlığında olduğu haberi üzerine antlaşmaya Osmanlıların lehine hükümler kondu.

Patrona İsyanı ve Sultan Ahmed'in Tahttan Feragati

Sultan III. Ahmed ile Sadrazam Damat İbrahim Paşa, bir sulh ve sükûn devrinin açılmasına önyak olmuşlardı. Toplum hayatında meydana gelen istikrar ve güven, bir taraftan sanat ve edebiyatta kendisini gösterirken, öbür taraftan da sefahat ve eğlenceye düşkünlüğü de bir hayli artırmıştı. Bununla beraber İran harplerinin uzayıp gitmesi, iktisadî hayatın bozulması, yeni vergilerin konması, taşradaki asayişsizlik, Anadolu'da eşkıyanın saldırdığı korku, halkın İstanbul'a göç etmesine sebep olmuştu. Bu göçler, mevcut denge ve emniyeti bozuyordu.

Bütün bunların yanında İran Savaşları'nda Sünnîlerle meskûn bazı bölgelerin elden çıkması da Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın aleyhindeki gelişmelere hız kazandırdı. İşte bu gelişmeler üzerine Patrona Halil isyanı patlak verdi. İsyanın başladığı gün (28 Eylül 1730) Patrona Halil adındaki yeniçerinin başında bulundukları 17 kişi, ellerinde bayraklar ve kılıçlarıyla sadrazamın Sünnî topraklarını dinsizlere verdiğini iddia ile çarşı ve pazarı dolaşmaya başladılar. Sel gibi bir kalabalık meydana geldi. Bazı tayinlerden dolayı ulema da bunlara destek verdi. Sultan III. Ahmed, âsilere karşı başarı elde edemeyince ertesi gün onların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. (1 Ekim 1730) tahtını II. Mustafa'nın oğlu Şehzâde Mahmud'a terk etti. III. Ahmed, (24 Haziran 1736)'da altmış üç yaşında vefat etti.

III. Ahmed Dönemi Kültür ve Medeniyet Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde, yirmi yedi sene saltanat ve hilâfet makamında kalan III. Ahmed, ekonomik ve sosyal meselelerle yenilik hareketlerine önem verdi. Döneminin önde gelen devlet adamlarından 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin saraya sunduğu raporla batılılaşma hareketleri fiilen başlamış oluyordu. III. Ahmed, bahçe ve çiçeği seven bir padişah olduğundan "şükûfecilik" denen çiçekçilik, onun zamanında bir meslek haline geldi. Daha sonraları sembolleşerek o yıllara "Lâle Devri" denmesine sebep olan lâle, çok kıymetli bir çiçek haline geldi.

Türkçe kitap basan ilk matbaa onun döneminde kurulmuştu. "Necîb" mahlası ile şiirler yazan III. Ahmed, sanatkârları da koruyan bir hükümdardı. İlim ve fikir adamlarından kurulu bir heyet, devamlı olarak toplanıyor, doğu ve batı dillerindeki eserlerden tercümeler yapıyordu. Fransızcadan ilk defa bazı eserler bu devirde Türkçeye çevrildiği gibi, Türkçeden de Fransızcaya tercüme edilerek basılan edebî kitaplar da vardır.

Sultan Ahmed, günümüzde "Üçüncü Ahmed Kütüphanesi" adı ile şöhret bulan müstakil bir kütüphane inşa ettirdi. Bunlardan başka câmi, imaret, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeler yaptırdı. Onun döneminde Avrupa'da henüz çiçek aşısının keşfedilmediği o devirde,

İstanbul'da çiçek hastalığını tedavi edebilecek bilgili doktorlar bulunuyordu. Deniz yoluyla taşradan gelen yolculara karantina uygulama şekli önem kazanmıştı. Bu dönem, Osmanlı sanayiinin gelişmesi için de gayret sarf edilen bir dönem olmuştu. Bu dönemde çuha ve kumaş fabrikaları ile büyük çini ve kâğıt imalathaneleri faaliyete geçmişlerdi.

24. Sultan I. Mahmud

2 Ağustos 1696'da Edirne'de doğdu. II. Mustafa'nın büyük oğlu olup annesi Sâliha Sultan'dır. Babasının tahttan indirilmesiyle sonuçlanan (1703) Edirne Vakasının ardından kardeşleriyle birlikte İstanbul'a getirildi. Patrona Halil İsyanı sonrasında III. Ahmed'in tahttan feragati üzerine (1 Ekim 1730) günü Osmanlı tahtına geçti.

Sultan Mahmud, hükümdarlığının ilk günlerinde Patrona Halil ve taraftarlarının taleplerini yerine getirdi. Hatta ihtilal esnasında Patrona Halil'i parasız ve etsiz bırakmamış olan Rum Kasap Yanaki'ye Boğdan Voyvodalığı verilmişti.

Âsiler, Lâle Devri'nde zevk âlemlerine mekân olan Kâğıthâne ve Sa'dâbâd civarında bulunan 120 köşkü yakıp yıktılar. Padişah, bu konuda epey direndiyse de so-nunda yıkılmalarına rıza göstermişti. Padişah, güvenilir adamları vâsıtasıyla asker ileri gelenleri kendi safına çekmeyi ve Patrona Halil'i sarayda yapılan toplantıya çağırıp ortadan kaldırmak (15 Kasım 1730) suretiyle vaziyete hâkim olmayı başardı.

İran Seferi

Ülkedeki sükûnetin sağlanmasından sonra Sultan I. Mahmud, dış meselelerle meşgul olma fırsatı buldu. İran Şahı, Osmanlı Devleti'ndeki karışıklıklardan istifade ile yeni kazançlar elde etmeye çalışıyordu. Sultan I. Mahmud, Şark Seraskerliği'ne getirdiği Bağdat Valisi Ahmed Paşa, (15 Eylül 1731)'de İranlıları yenmiş, Hekimoğlu Ali Paşa da (10 Ocak 1732)'de Urmiye ve Tebriz'i almıştı. Bu mücadelelerden sonra iki taraf arasında Şah Tahmasb, barış teklifinde bulundu. Bunun üzerine murahhaslar arasında akdolunan muahedeye göre Tebriz, Erdelan, Kirmanşah, Hemedan, Hüveyza ve Luristan tarafları İran'a, Gence, Tiflis, Revan, Şirvan, Şamahı ve Dağıstan havalisi de Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. I. Mahmud, Tebriz'in İran'a bırakılmasına karşı çıktı. Bu antlaşmayı beğenmeyen İranlılar, Bağdat'ı muhasara altına almaya başladılar. Sekiz ay kadar süren Bağdat kuşatması, Erzurum Valisi Osman Paşa'nın yardımıyla kaldırıldığı gibi Tebriz de geri alındı. Bunun üzerine I. Mahmud'a "Gazilik" unvanı verildi. Ancak Tebriz elde tutulamadı. Bağdat da yeniden kuşatma altına alındı.

Osmanlı kuvvetlerinin Kerkük ve Arpaçayı muharebelerindeki mağlubiyetleri ve Nadir Han'ın daha önce İran'a iadesini istediği yerleri elde etmesi üzerine barış teklifinde bulunması üzerine, (1639) Kasrı Şirin Antlaşması ile tayin edilen sınırlar üzerinde mutabakat hâsıl oldu. Fakat İran'da idareyi ele geçiren Nâdir Ali Şah, Câferî Mezhebinin tanınması ile İran hacılarına "emîr-i hac" tayini meselesi gibi bazı teklifler ileri sürdü. Sonunda, Nâdir'in şahlığının tanınması ve İran'da Sünnîliğin resmen ilanı şartıyla (1736) yılında anlaşma sağlandı.

Rus Ordusunun Kırım'a Taarruzu

Osmanlı Devleti'nin, İran seferi ile meşgul bulunduğu sıralarda Rusya, Avusturya ile birlikte Lehistan'a müdahale ile Varşova'ya asker göndermişti. Ayrıca Ukrayna ve Podolya sınırlarında yeni kaleler inşa ettirirken Azak Kalesi'ne yakın yerlere de kuvvet göndermeye başlamıştı. Sultan I. Mahmud'un, Kırım kuvvetlerinin Kafkasya'daki Kabartay bölgesinden geçmesi emrini bahane eden Ruslar (Mart 1736)'da Azak kalesine saldırdılar. Arkasından Orkapı'yı ele geçirdiler. Kırım'ı talan edip başkent Bahçesaray'ı da yaktılar. Rus saldırıları karşısında (2 Mayıs 1736)'da Rusya ile savaşa karar verildi.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti İran'la barış yapmak zorunda kaldı. Avusturya, üç koldan Osmanlı topraklarına saldırmaya başladı (Haziran 1737). Avusturya ile varılan anlaşmaya göre Belgrad ve Sabacz, Osmanlı Devleti'ne teslim edildikleri gibi Tuna ve Sava, iki devlet arasında hudut olarak kabul edildi. (18 Eylül 1739)

Sultan I. Mahmud'un Vefatı

Doğuda İran harpleri, Batıda da Avusturya ve Rusya seferleriyle uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin, dâhildeki otoritesi de zaafa uğruyordu. Bu muharebelerin sebep olduğu zorluk ve sıkıntılar yanında ülkede şiddetli kışların yaşanması, büyük yangınların meydana gelmesi, İstanbul ve Edirne'de meydana gelen depremler, bu dönemin önemli iç olayları arasındadır. Sultan I. Mahmud, eğitim ve öğretim bakımından Osmanlı askerini Avrupa tarzında yetiştirmek için epey çaba sarf etmişti. Sultan, iyilik yapmaktan hoşlanan, zeki, hamiyetli ve yumuşak huylu bir hükümdardı. Padişah, divân toplantılarına katılarak halkın şikâyetlerini bizzat dinlerdi. Hasta halde (13 Aralık 1754) günü gittiği Cuma Namazından dönerken vefat etti.

Osmanlı Devleti'ne son parlak dönemini yaşatan ve haleflerine uzun bir barış devresi bırakan Sultan I. Mahmud'un İstanbul ve civarında yaptırdığı pek çok hayır eseri bulunmaktadır.

25. Sultan III. Osman

3 Ocak 1699'da Edirne Sarayı'nda doğdu. Babası II. Mustafa, annesi Şehsüvar Valide Sultan'dır. Ağabeyinin ölümü üzerine hanedanın en yaşlı şehzâdesi olarak (14 Aralık 1754) günü 57 yaşında Osmanlı tahtına çıktı. Tahta çıktıktan sonra Eyüp Sultan'a giderek Şeyhülislâm Seyyid Murtaza Efendi'nin eliyle kılıç kuşandı (taklid-i seyf).

Sultan III. Osman, eskiden beri cülûslarda yenilenen beratlardan dolayı ashab-ı mukataa, erbâb-ı zeâmetten alınması gereken "Rüsûm-ı Cülûsiye"yi bir ferman ile kaldırmıştı. O, cülûs bahşişlerini emeklilere de vermek suretiyle kendisine karşı olan sevgi ve memnuniyeti daha da artırmıştı.

Şiddetli Kış ve Sadâret Değişiklikleri

İstanbul'da Haliç buzla kaplanmıştı. Bu mevsimde insanlar deniz üzerinde yürüyerek karşidan karşıya geçiyorlardı. Yangınlar, kışın şiddetli geçmesi ve iâşe sıkıntısı yüzden efkâr-ı umûmiyenin görüşünü dikkate alan III. Osman, Köse Bahir Mustafa Paşa'nın yerine Hekimoğlu Ali Paşa'yı üçüncü sefer sadârete getirmişti (16 Şubat 1755). Azledilen Köse Mustafa Paşa'nın yerine Haleb Valisi ve XVIII. asrın büyük devlet adamı olan Damat Koca Râğıp Paşa getirildi.

Sultan III. Osman'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Sultan III. Osman, kısa saltanat süresine rağmen birçok hayır eseri meydana getirmiş ve buna bağlı olarak vakfiyeler tesis etmiştir. Nitekim Nuruosmaniye Câmii ve külliyesi III. Osman tarafından tamamlanmak suretiyle (5 Aralık 1755) Cuma günü büyük bir tören ve ziyafetle açılmıştı.

Epeyce bir müddetten beri vücudundaki bir urdan mustarip olan padişah, urun çıkarılması yüzünden yatağa düşmüştü. Hastalığı şiddetlenerek (30 Ekim 1757)'de vefat etmişti.

26. Sultan III. Mustafa

Mustafa, Sultan III. Ahmed'in oğlu olup (28 Ocak 1717)'da dünyaya geldi. Annesi Mihrimah Emine Sultan'dır. (30 Ekim 1757)'de tahta çıktı.

Zeki ve yenilik taraftarı olan yeni hükümdar, tebaasının huzur ve refaha kavuşması için gayret sarf ediyordu. Nitekim cülusunu müteakip yayınladığı "Adaletnâme"de halkını huzur ve refaha kavuşturmak emeline olduğunu ifade etmişti. İşe başlarken karar verdiği ve

gerçekleştirmek istediği uygulamaları yapabilmek için Sadrazam Mehmet Râğıp Paşa'yı görevinde bıraktı.

Mukataat ve zeâmet rûsumunun affı ile yenilenen berat harçlarının yarıya indirilmesi geniş kitleleri memnun etti. Bir taraftan da Harem ve saray masraflarını asgari seviyeye indirmeye çalıştı. Askerî teşkilatta yenilik yapmak istiyordu. Menzil teşkilâtına yeni bir düzen vermek isteyen Padişah, "Tersane-i Amire"nin kereste ve İstanbul'un odun ihtiyacının kolay temini için Sakarya nehrinin Sapanca Gölü üzerinden İzmit körfezine bağlanması teşebbüsüne girişmişti. Bütün bu iyi gelişmelere rağmen bir taraftan "Kapusuz levendat" eşkıyası, öbür taraftan "ayân" denilen mahallî mütegalibe, devletin kendileriyle uğraşmak zorunda kaldığı unsurlardır.

Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti

Rusya, bir taraftan kuvvetlenen Prusya'dan çekinirken, bir taraftan da göz diktiği Lehistan'ı ele geçirmek istiyordu. Bunun için de Fransa ve Avusturya ile bir ittifaka girdi.

Sultan III. Mustafa zamanında, 1739 Belgrad muahedesinden sonra temel prensip olarak kabul edilmiş bulunan barış siyasetine sadık kalınmıştı. Bu sıralarda "yedi sene harpleri" içinde bulunan Avrupa devletleri ile de barış siyaseti takip ediliyordu.

Osmanlı-Rus Savaşı

Osmanlı Devleti'nin, takip ettiği barışçı siyasete rağmen kuzey komşusu Rusya ile devamlı bir ihtilafı bulunuyordu. Bâbîâlî, barışçı siyaseti ile hâdiselerin büyümesine fırsat vermek istemiyordu. Bu esnada Polonya, Rusya'ya karşı Osmanlı yardımını talep ediyordu. Padişah, Lehistan ve hudut boylarındaki hâdiselerin etkisiyle harp taraftarlarının baskısı altında (8 Ağustos 1768)'de Hamza Paşa'yı sadarete getirdi. Rusya'ya karşı aniden ilan edilen bu harp, bütün dünyayı şaşırtmıştı. Sefer, 31 Ocak 1769'da Kırım Hanı Kerim Giray'ın Güney Rusya'ya yaptığı akın ile başladı. Askerin içine düştüğü perişanlık ve kışın yaklaşması üzerine Hotin kalesi terk edilerek Han Tepesi üzerinden Baba dağı'na döndü. Ruslar, Hotin'i zahmetsizce ele geçirdikten sonra Boğdan ve Eflâk'a da yayılmaya başladılar. Bununla beraber Özi ve Bender kaleleri önünde mağlup olarak geri döndüler.

1770 yılı, Osmanlılar için daha da kötü geçmişti. Sadrazam Halil Paşa, emrindeki orduyu İsakçı'dan Kartal sahrasına geçirip Abdi Paşa ve kırım kuvvetleriyle birlikte Rus ordusunu kuşatmayı başardı. Ani bir baskınla Rus ordusunun perişan edilmesi mümkün iken, Halil Paşa'nın askere siper kazdırmak suretiyle zaman kaybettirmesi aleyhine oldu. Zira Rus komutanı Kont Romanzoff, Osmanlı ordusuna eğitimli askerleriyle ani bir baskın verir. 1 Ağustos 1770'teki bu mağlubiyetle (Kartal Mağlubiyeti), Osmanlı ordusunun üçte biri şehit oldu. Bu hezimetin sonunda Bender, İsmail, Akkerman ve Kili gibi kaleler Rusların eline geçti.

Bu esnada İngiltere ve Hollanda'dan satın aldığı gemileri Cebeli Tarık'tan geçiren Rusya Akdeniz'e inmiş oluyordu. Mora'ya gelen Ruslar, buradaki halkı kışkırtıp büyük bir isyanın çıkmasına sebep oldular.

Rusların hedefi, Çanakkale Boğazını kapatıp isyanın Selanik'te de çıkarılması idi. İsyan kısa zamanda genişlemiş, Rus ve Rum kuvvetleri, Mora'nın başlıca kalelerini kuşatma altına almışlardı. Asiler, burada silahları ile teslim olan sivil Müslüman Türklere karşı büyük bir katliama giriştiler. Bu sırada Mora seraskeri tayin olunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, eyalet merkezi Tripoliçe'nin imdadına koşarak âsileri yola getirdiği gibi bölgenin asayişini de sağladı.

Rus donanmasının faaliyetleri ve Mora isyanı haber alınır alınmaz Osmanlı donanması, Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa komutasında İstanbul'dan hareket etmişti. Rus donanması ile meydana elen iki çarpışmada taraflarca bir üstünlük sağlanamamıştı.

Osmanlı donanmasının Çeşme'deki hatalı ve sıkışık durumunu haber alan Ruslar, Osmanlı filosunu ateşe verdiler. (6-7 Temmuz 1770). İngiliz zabitleri sayesinde elde ettiği bu başarı üzerine II. Katerina tarafından Aleksey Orlov'a Çeşme kontu unvanı verilmişti.

Sultan III. Mustafa'nın Vefatı

Osmanlı Padişahlarının en talihsizlerinden biri olarak kabul edilen Mustafa, bütün saltanatı boyunca memleket işlerinin düzelmesi için didinip durmuştur. Onun, ıstırap ve kargaşalıklarla yüklü saltanatına, yıllardır süregelen Osmanlı-Rus savaşının acıları da eklenmişti. O, ülkenin bütün gücünü toplayarak son bir hamle ile Ruslara darbe indirmek istiyordu. Cepheden gelen kötü ve üzücü haberler, onun sağlığının bozulmasına sebep oluyordu. Nihayet (21 Ocak 1774) Cuma günü hayata gözlerini yumdu.

Sultan III. Mustafa'nın, kargaşalıklar içinde geçen saltanat dönemi, siyasî ve askerî yıkılışlara rağmen yine de kültür ve imar bakımından verimli geçmişti. Gerek İstanbul'da, gerekse ülkenin diğer bölgelerinde sık sık meydana gelen yangın ve depremlerin sebep olduğu tahribatın acılarını dindirmeye çalışıyordu. Bu esnada yıkılan Fâtih Camii'ni yeni baştan yaptırmıştı. Aksaray'da Laleli Câmii ile Üsküdar'da Ayazma Camii'ni İstanbul'un mimarî haritasına yadigâr bırakmıştır. İstanbul'un suyunu bollaştırmak için yeni bir bent inşa ettirdiği gibi, depremden hasar gören su yollarını da tamir ettirmişti. Ayrıca Mekke'ye bol miktarda su temin eden bir tesis de yaptırmıştı.

Bu dönemin en önemli ve hayırlı faaliyetlerinden biri de "Huzur Dersleri" dir. Bu derslerde Kur'an-ı Kerim'den zamana uygun bir âyet okunarak mukarrir tarafından tefsiri yapılırdı. Bundan sonra da muhataplar tarafından vaki sual ve itirazlara cevap verilirdi.

Dağılma Devri

27. Sultan I. Abdülhamid

Sultan III. Ahmed'in, III. Mustafa'dan sonra hükümdar olan ikinci oğludur. (20 Mart 1725)'te İstanbul'da doğdu. Annesi Râbia Şermi Sultan'dır. Sultan III. Mustafa'nın ölümü üzerine 49 yaşında iken Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneminde tahta geçti (21 Ocak 1774). Tahtı devraldığı zaman, kardeşinin ölümüne sebep olan Moskof harbi sona ermek üzereydi.

I. Abdülhamid'in niyeti, Hırsova'yı aldıktan sonra Eflak ve Boğdan'ı Rus işgalinden kurtarmaktı. Bundan dolayı yeni birliklerle takviye edilerek ilerleyen Ruslara karşı yeni kuvvetler gönderildi. Fakat bu kuvvetlerin Kozluca ile Şumnu'da mağlup olup dağılmaları, Padişah'ı, Ruslar tarafından yapılan barış teklifini kabul etmek zorunda bıraktı.

Sultan I. Abdülhamid, biraderi III. Mustafa zamanında Baron de Tot vasıtasıyla başlanan Avrupaî ıslahatın kendi zamanında daha kapsamlı bir şekilde yapılmasını istiyordu.

Küçük Kaynarca Antlaşması: Sonun Başlangıcı

1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin zafiyetini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermişti. Rusların, Lehistan'ın iç işlerine yaptıkları müdahale ve burasını kendi nüfuzları altına almaları, Kırım Hanlığı ve Osmanlı topraklarına tecavüzleri sebebiyle başlayan savaş, gerekli hazırlıklar yapılmadan ilan edilmişti. Kısa zamanda Kırım'ı istila ve Memleketeyn'i işgal eden Ruslar, Tuna nehrini aşıp Osmanlı topraklarında tahribat yapıyorlardı.

Pugaçev isyanı yüzünden iç tehlike yaşayan Rusya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamaya çalışıyordu. Rusların Tuna ordu komutanı Mareşal Romanstov, Şumnu'daki Osmanlı ordusunu ablukaya aldı.

Görüşmeler, Rusların belirlediği Küçük Kaynarca mevkiinde başladı. 28 maddeden ibaret olan antlaşma, (21 Temmuz 1774) günü yürürlüğe girmişti. Bu antlaşma, Osmanlı tarihinin en ağır belgelerinden biri idi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, başta Azak olmak

üzere kuzey sınırlarında büyük ölçüde toprak kaybına uğradığı gibi, Kırım'ın bağımsızlığını da kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunlardan başka Kılburun, Kerç, Yenikale, Azak ve Özi ile Aksu arasındaki arazi Rusya'ya terk ediliyordu. Buna karşılık Rusya, işgal altında bulundurduğu Basarabya, Eflak, Boğdan ve Gürcistan ile Akdeniz adalarından çekiliyordu. Bu antlaşmanın önemli maddelerinden biri de Hristiyanlığın Ortodoks Mezhebi'ne bağlı Osmanlı vatandaşlarının Rus himâyesinin altına girmiş olmalarıdır. Buna karşılık, Osmanlı padişahının halife olması hasebiyle kendi vatandaşı olmayan bütün Müslümanlar üzerindeki dinî otoritesi kabul ediliyordu.

Bu Dönemdeki İslahat Hareketleri

Sultan I. Abdülhamid, özellikle ordunun belli bir disiplin içinde düzeltilmesi işine büyük bir vermişti. Bu dönemin ıslahat girişimlerinde üç isim ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Sadrazam Karavezir Mehmed Paşa (1779-1781), Sadrazam Halil Hamid Paşa (1782-1785) ve Kaptan-ı derya Cezayirli Hasan Paşa (1774-1789)lardır.

Bu dönemde Rumeli ve Kafkas sahillerinde bulunan kaleler tahkim edildiği gibi, sürat topçuları çoğaltılmış, topçu, lağımcı ve humbaracıların ıslahı için Fransa'dan mütehassıslar getirtilmişti. Askeri ocaklardaki gelişmeyi yerinde görmek için Padişah, bizzat talimlerde hazır bulunarak askeri teşvikten geri kalmıyordu. "Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn" bu devirde ve Halil Hamid Paşa'nın sadareti zamanında açılmıştı.

Bu Dönemde Meydana Gelen Bazı Olaylar

Bu dönemin en büyük iç problemi, hükümetin taşra otoritesini, bölgenin ileri gelenlerinden ve halk tarafından seçilip hükümetle kendi arasındaki işlerde köprü vazifesi gören âyanların lehine bozulmuş olmasıdır. Altı sene sürmüş olan 1768 Osmanlı-Rus seferi, arkasından Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar esnasında Anadolu ve Rumeli'deki âyanlar, devlete karşı zorba bir tavır takınmaya başladılar.

Dış ilişkiler açısından, Osmanlı ile İran arasındaki münasebetler pek dostane olmamıştı. İran'a hâkim olan Kerim Han, Osmanlı-Rus gerginliğinden istifade ile 1778'de II. Katerina ile Osmanlılar aleyhine bir ittifak yapmıştı. Bu ittifaka göre Ruslar Rumeli'den, İran ise Anadolu tarafından Osmanlılara taarruz edeceklerdi.

Sultan I. Abdülhamid'in Vefatı ve Şahsiyeti

Rus cephesindeki olumsuz gelişmelerden başka Özi kalesini kurtarmak için gösterilen gayretler de boşa çıkmıştı. Cepheden gelen kötü haberler, Sultan I. Abdülhamid'i rahatsız etmişti. Muhtemelen rahatsızlığının artacağı düşüncesiyle olsa gerek ki, her sene Recep ayının 12. günü "Sürre-i Hümâyûn ihracı mu'tad-ı kadim iken" bunu bir gün önceye almıştı. Özi kalesinin düşmanın eline geçtiği ve buradaki kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesin kılıçtan geçirildiği haberi, zaten hasta olan Padişah'a nüzul (felç) isabet etmesine sebep olmuştu. Bu haber üzerine korktuğuna uğrayan Padişah, "paymal olan ibâdullah'ın" acısına dayanamayarak (7 Nisan 1789) Salı günü vefat etti.

Dindar, iyi huylu, merhametli, halkını seven gayretli bir padişahı. Büyük bir kısmı İstanbul'da olmak üzere pek çok hayır eseri bırakmıştır. Bunların en önemlisi 1777'de Sirkeci'de bugünkü IV. Vakıf Hanı'nın yerinde yaptırdığı imarettir.

15 yıllık saltanatı süresince devamlı bir şekilde devletin iç ve dış işleriyle meşgul olmuştu. Saltanatı boyunca liyakatli vezir bulma gayreti içinde olmuştu. Bulduklarına da tam bir yetki ve destek vererek gerekli ıslahatların yapılmasını sağlamaya çalışmıştı.

28.Sultan III. Selim

III. Mustafa'nın oğlu olan III. Selim, (24 Aralık 1761)'de İstanbul'da dünyaya geldi. Annesi Mihrişah Sultan'dır. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları bilen birisi olarak Selim, daha şehzâdeliğinde onları ortadan kaldırmak için gayret sarf ediyordu. O, Avrupa

devletlerinin siyaset, idare ve askerî teşkilâtlarını öğrenmek için Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışma imkânı bulmuştu.

Arapça ve Farsça bilen Selim, İslâmî ilimleri tahsil etmiş, ney üflemesini ve tambur çalmasını öğrenmiş, musiki, hat ve şiir talim etmişti. "İlhamî" mahlası ile güzel şiirler yazan Divân sahibi bir hükümdardı. Bununla beraber o, bestekârlığı ile daha fazla üne kavuşmuştur. O, şair, hattat, bestekâr ve icracı idi. Suz-i Dilârâ makamını icad eden III. Selim, birçok makamda da besteler yapmıştı. Onun, musiki ile en fazla meşgul olduğu zaman şehzadelik devri olmuştur.

Yerli ve yabancı müşahitlerce zeki, faziletli, merhametli ve âdil bir hükümdar olarak nitelendirilen Sultan III. Selim, İslâmî hayat anlayışını bütün benliğinde duyarak yaşamıştı.

Muharebeye Devam Kararı

Selim tahta çıktığı zaman Osmanlı Devleti, iki yıldan beri Rusya ve Avusturya ile harp etmekte idi. 28 yaşında Osmanlı saltanat tahtına geçen III. Selim, tahta geçtikten sonra ilk iş olarak devlet ricali ile ordunun bozulan kuvve-i mâneviyesini artırmak gerektiğini düşünüyordu. Bunun için de işe bir nutukla başlamıştı.

Selim, Rusya ve Avusturya'ya karşı zafer kazanmak için cesaret ve ümitle işe koyulmuştu. Bu gayesini gerçekleştirmek için Kaptan-ı derya Gâzi Hasan Paşa'yı seraskerlik pâyesini ile Özi kalesini kurtarmaya tayin etti. Bu esnada Kalas ve Fokşan elden çıkmıştı. Devletin içinde bulunduğu bu siyasî sıkıntı esnasında ekonomik sıkıntı da kendini iyiden iyiye hissettiriyordu. Bu ekonomik sıkıntılar yüzünden bir kısım Arnavut askerinin 1789 İlkbahar'ında Avusturya ile Rusya hizmetine girdikleri görüldü.

Devletin içinde bulunduğu bu sıkışık dönemde General Potemkin ordusunu kaçmak zorunda bırakarak, İsmail zaferini kazanan Cezayirli Gâzi Hasan Paşa, (3 Aralık 1789)'da sadârete getirilmişti. Yeni sadrazam, sadaret mührünü alır almaz faaliyete geçmiş ve kalelerin elden çıkmasına sebep olanları cezalandırmıştı. Gâzi Hasan Paşa'nın yerine Rahova muhafızı Ruscuklu Şerif Hasan Paşa sadârete getirildi (Nisan 1790).

Rusya'nın, Karadeniz kıyılarında olduğu gibi Baltık Denizi kıyılarına da yerleşmek istemesi, Rusya'yı Osmanlı Devleti ile İsveç'in ortak düşmanı haline getirmişti. Her iki devleti tehdit eden Rus tehlikesi, İsveç ile Osmanlı devletleri için bir anlaşma zemini hazırlamıştı. Anlaşma, (11 Temmuz 1789)'te imzalanmıştı. Bundan kısa bir müddet sonra Osmanlı Prusya ittifakı gerçekleşti (31 Ocak 1790).

Rusya ile Mütareke ve Yaş Antlaşması

Osmanlı Devleti, Zıştovi Antlaşmasından sonra Prusya ile birlikte bütün kuvvetleriyle Rusya'ya yüklenmeyi düşünerek bazı tedbirler almıştı. Ancak İsveç'in, 15 Ağustos 1790'da Rusya ile Verela antlaşmasını imzalaması, Rusya'nın bütün kuvvetlerini Osmanlı sınırlarına kaydırmasına sebep olmuştu. Öbür taraftan İsveç ile Avusturya'nın savaştan çekilmeleri, Osmanlılar ile Rusları baş başa bırakmıştı.

Kuban, Kilia, Dolça ve İsakçı'yı ele geçiren Ruslar, İsmail Kalesi'ni de alarak 26 bin Müslüman Türk'ü kılıçtan geçirdiler. Anapa'nın Rusların eline geçmesi ve Osmanlı ordusunun Maçin'de yeni bir mağlubiyetle tanışması, Rusya ile mütarekeye yanaşılmasına sebep oldu. Bu durum karşısında Sultan III. Selim, İngiltere, Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğu sonucunda Rusya ile barışa rıza gösterdi. Bunun üzerine Kasım 1791'de Yaş şehrinde barış görüşmelerine başlandı. Sonuçta Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tamamı 13 maddeden ibaret olan "Yaş Barış Antlaşması" (10 Ocak 1792)'de imzalandı.⁴³⁵

Osmanlı-Fransız Savaşı

Sultan III. Selim'in tahta geçmesinden birkaç ay sonra Fransa'da büyük bir ihtilal (1789 Fransız ihtilali) patlak vermişti. Osmanlı Devleti bu ihtilali o devletin iç meselesi olarak

görmüştü. Fakat ihtilalin süratle Avrupa'da tesirini göstermesi, Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı cephe almalarına sebep olmuştu. Böyle bir dönemde bile Sultan III. Selim, Fransa'yı Osmanlı Devleti'nin eski bir dostu saydığından ihtilal Fransa'sına karşı dostane ve tarafsız bir siyaset takip etmeye devam etti.

İtalyan harplerinden önce pek fazla tanınmayan ve kendisine fazla değer verilmeyen Napolyon Bonaparte, Türk ordusunu disipline edip bir düzene sokmak için İstanbul'a gelmeyi düşündü. Fransa, İtalya ve Avusturya'ya karşı kazandığı savaşlar sonucunda imzalanan Campo Formio muahedesi (1797) ile Osmanlılara komşu oluyordu. Fransa, Dalmaçya kıyılarında eski Venedik topraklarına sahip olunca Osmanlı Devleti'ne karşı olan siyasetini değiştirdi.

Fransızlar, Sırp, Hırvat ve Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başladılar. Sömürgeciliğe soyunan Fransa, bir taraftan Mısır'ı ele geçirmek, öbür taraftan da Osmanlı'nın payitahtı olan İstanbul'u alma sevdasına düşmüştü. Bu sebeple 19 Mayıs 1798 günü Mısır'ı zapt etmek için Tulon limanından büyük bir kuvvetle ayrıldı. 12 Haziran'da St. Jean şövalyelerinin elinde bulunan Malta'yı aldıktan sonra 2 Temmuz'da İskenderiye'ye vardı. Bu taarruzla Osmanlı- Fransız savaşı başlamış oldu.

Bundan sonra yapılan bazı karşı koymalara rağmen "Ehramlar Muharebesi" diye meşhur olan savaştan sonra Kahire'ye girdi. Bunun üzerine Osmanlı devleti 2 Eylül 1798 günü Fransa'ya karşı resmen ilan-ı harpte bulundu. Bu esnada İngiliz amirali Nelson tarafından 1 Ağustos 1798'de donanması yakılan Napolyon, adeta Mısır'a hapsolundu. Nelson'un zaferi, Osmanlı ile İngiltere'nin işbirliği yapmalarına sebep oldu. Yine bu dönemde 3 Ocak 1799'da Osmanlı-Rus antlaşması imzalandı. Bu antlaşmadan iki gün sonra Türk-İngiliz ittifakı gerçekleşti.

Donanmasının yakılması ile beklemediği bir hezimete uğrayan Napolyon, bu hezimet lekesini silip temizlemek istiyordu. Bu sebeple 1799 Şubat'ının ilk günlerinde Kahire'den hareket etti. Birçok yeri alıp insanları kılıçtan geçirdikten sonra 19 Mart'ta Filistin'in kuzeyinde bir liman şehri olan ve Cezzar Ahmed Paşa savunulan Akka'ya gelip şehri kuşattı. Napolyon, burada hiç beklemediği bir mukavemetle karşılaştı. Napolyon Bonaparte, 21 Mayıs gecesi bütün ağırlıklarını gizlice toprağa gömdükten sonra gerisin geri Mısır'a çekilmek zorunda kalmıştı.

Bu Dönemdeki Bazı İslahat Hareketleri

Osmanlı tarihinde, özellikle XVII ve XVIII. asırlar, devletin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için çarelerin arandığı ve bu maksatla bazı ıslahatların yapıldığı asırlardır. Ağırlık merkezi genellikle askerî alanlar olan bu ıslahat hareketleri, bazı padişahlar ile devlet adamlarının şahsî çabaları sonucunda gerçekleşmişlerdi.

Her ne kadar Yeniçeri Ocağı yanında Avrupa ordularının talim ve terbiye usullerine göre bu devirde kurulmuş bulunan yeni bir askerî teşkilâta da Nizam-ı Cedid adı verilmiş ise de, aslında bu tabir, Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden faydalanmak suretiyle Osmanlı Devleti'nde yapılması zaruri görülen bütün ıslahatları ifade etmektedir.

Kabakçı Mustafa İsyanı ve Sultan III. Selim'in Hal'i

Osmanlı Devleti tarihinde, Sultan III. Selim tarafından uygulanmaya çalışılan ve en geniş kapsamlı ıslahat hareketi olan "Nizâm-ı Cedid", bütün gayretlere rağmen istenilen şekilde başarı sağlayamadı. Ayrıca kuruluşundan kısa bir müddet sonra bu harekete karşı düşmanlıklar da başlamıştı. Çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen kesim, Nizâm-ı Cedid'e düşmanlık besliyordu. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılara Nizâm-ı Cedid'i sebep olarak göstermek suretiyle akıl almaz basit ama tesirli istismarlarda bulunuyorlardı. Bu arada dış güçler de boş durmuyorlardı.

Benzer sebep ve gelişmeler, halkı, devlet adamlarının büyük bir kesimini ve özellikle Yeniçerileri, Nizâm-ı Cedid hareketine düşman yapmıştı. Bu da yapılacak ıslahat hareketlerinin geleceğini tehlikeye sokuyordu. Nitekim tarihlerimizde "İkinci Edirne Vakası" diye geçen olay, bu tehlikenin ilk büyük işareti oldu. Padişah bu vak'adan sonra sadaret makamına Yeniçeri Ağası Hilmi Paşa'yı, meşihata da Rumeli Kadı askeri Ataullah Efendi'yi getirmişti. Bu sırada devam eden Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden Sadrazam Hilmi Paşa orduyla cepheye gidince Köse Musa Paşa sadaret kaymakamlığına getirildi. Ordu Edirne'ye vardığında İstanbul'da III. Selim'e karşı düzenlenen ayaklanmanın hazırlıkları tamamlanmış bulunuyordu. Köse Musa Paşa ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi tarafından tezgâhlanan Nizâm-ı Cedid karşıtı isyan Boğaz yamakları tarafından başlatıldı (Kabakçı Mustafa İsyanı). Dört gün devam eden isyan, fazla kan dökülmeden Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlandı (25-29 Mayıs 1807).

Sultan Selim, ülkenin kültür ve maarifine olduğu kadar imarına da büyük önem veriyordu. Birçok yeni bina yaptırdığı gibi, eski eserleri de tamir ettirmişti.

29. Sultan IV. Mustafa

Sultan III. Selim'in, (29 Mayıs 1807) Cuma günü bir ihtilal sonucu tahttan indirilmesi üzerine aynı gün tahta geçirilen (iclâs) IV. Mustafa, Sultan I. Abdülhamid'in oğludur. (8 Eylül 1779)'te İstanbul'da doğdu. Annesi Ayşe Sineperver Sultan'dır.

Mustafa, ülke ve memleket ahvali hakkında fazla bilgiye sahip olmayan bir kimse idi. Bu yüzden daha şehzâdeliği zamanında Nizâm-ı Cedid düşmanları ile iş birliği yapmıştı. Beslediği saltanat hırsını tatmin için sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi gibi iki kurnaz insanla birlikte Sultan III. Selim aleyhine bir askerî isyan hazırlamaya girişmişti.

En büyük felaket anında dahi devlet ve memleketi düşünerek hareket eden III. Selim, validesi ile beraber bulunan Mustafa'ya devlet yönetimi hakkında tesirli bazı sözler söyleyip bey'at ettikten sonra Harem dairesine çekilmişti. Böylece Şehzâde Mustafa, IV. Mustafa adıyla Osmanlı saltanat tahtına geçmiş oldu.

Yeni Padişah, kendisini tahta geçirenlerin elinde bir kukladan başka bir şey değildi. Bu sebeple kısa bir süre içinde Nizâm-ı Cedid ve onunla ilgili bütün kuruluşlar ile okulları ortadan kaldıran fermanlar yayınlandı. III. Selim döneminde konulan bütün vergiler kaldırılarak eskileri yürürlüğe konuldu. Askerlikten atılanlar yeniden askere alındılar. Nizâm-ı Cedid subay ve erleri yakalanıp öldürüldüler. İktidar bütünüyle Ataullah Efendi, Köse Musa Paşa ve Kabakçı Mustafa'nın eline geçti. Bu hengâmede devlet görevleri, ehliyetli ve iş bilmezler arasında taksim edildi.

Alemdar Mustafa Paşa ve Faaliyetleri

Kabakçı Mustafa isyanı, Sultan III. Selim'in yetiştirdiği devlet adamlarını da ortadan kaldırmıştı. Devlet-i Aliyye'nin içinde bulunduğu bu başıbozukluk, Tilsit Anlaşması esnasında Napolyon tarafından Rus Çarı'na söylenen sözlerle de ortaya çıkmıştı. İşlerin çığırından çıktığı bu dönemde, devletin sarsılmış bulunan yönetimini yeniden ele alıp düzenlemek için sarayda hapis hayatı yaşayan III. Selim'i tekrar tahta geçirme düşüncesinde olanların sayısında bir çoğalma görüldü. Bunlar, düşüncelerini gerçekleştirmek için Alemdar Mustafa Paşa'yı harekete geçirmek istediler.

III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için harekete geçen Alemdar Mustafa Paşa, ordu ile İstanbul'a doğru harekete geçti. Kabakçı Mustafa'yı öldürttü. Bu olay, yamaklar ve İstanbul'daki yeniçeriler ile devlet erkânı arasında büyük bir telaşa sebep oldu.

Şeyhülislam'ı azlettiren Alemdar'a karşı kimse sesini çıkaramaz olmuştu. Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'dan da mührü alan Alemdar, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için

gayret ediyordu. Bunun üzerine IV. Mustafa, bu iki kişinin öldürülmesini emretti. Bu emir üzerine Harem dairesinde ibadetle meşgul olan III. Selim feci bir şekilde öldürüldü. Şehzâde Mahmud Lalası Amber Ağa ile Çevri Kalfa adındaki cariyenin gayretleri sonucu, dama çıkarılarak canilerin hücumlarından kurtarılmış oldu.

Alemдар ve çevresindekiler Şehzâde Mahmud'u, Sultan II. Mahmud adı ile (28 Temmuz 1808)'te tahta çıkardılar. 1 sene 2 ay kadar hükümdarlık süresi bulunan Sultan IV. Mustafa'nın saltanat dönemi dâhili karışıklıklar içinde geçerken, hariçte de Rusya muharebesi ile geçmişti. Yeniçerilerin, IV. Mustafa'yı tekrar saltanata getirmek üzere 15 Kasım 1808 gecesindeki isyan ve bu esnada Alemдар Mustafa Paşa'nın ölmesi üzerine Sultan II. Mahmud, kardeşi IV. Mustafa'yı öldürtmek suretiyle hanedanın tek erkek üyesi olarak kaldı. Bu gelişme, asilerin hareketlerine son vermelerine sebep oldu.

30. Sultan II. Mahmud: Sivil Reformların Başlaması

13 Ramazan 1199 (20 Temmuz 1785)'da doğdu. Sultan Abdülhamid'in küçük oğludur. Annesi Nakşidil Valide Sultan. (28 Temmuz 1808)'de Padişah olarak ilan edilen II. Mahmud, sıkıntılı ve buhranlı bir dönemde tahta geçtiği zaman genç bir delikanlı idi. Daha sonraki Osmanlı hükümdarları onun soyundan geldiler. Şartlara göre beklemesini bilen Padişah, gerektiğinde en şiddetli tedbirlere başvurmaktan çekinmiyordu. Sultan III. Selim'in "Nizâm-ı Cedid"i, onun için bir başlangıçtı.

Adlî mahlası ile şiirler yazan II. Mahmud Devlet-i Aliyye'nin batılılaşma düşünce ve kararını musiki alanına da yaymıştı. Nitekim O, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırırken bu teşkilatın bir parçası olan Mehterhaneyi de kaldırmıştı. Türk musikisinin son büyük hamisi diyebileceğimiz Sultan II. Mahmud, üstat bir besteci olarak çok güzel eserler vermiştir. Onun "Hicaz Divanı" musikimizin şaheserlerindendir.

Osmanlı tarihinde modern devrin açıcısı olarak kabul edilen II. Mahmud, bazı tarihçiler tarafından Kanuni'den sonra en büyük Osmanlı padişahı olarak vasıflandırılırken, bazıları tarafından da batılılaşma yolundaki şekilde kalmış teşebbüsleri yüzünden tenkit edilmektedir. Sıkıntılı bir şekilde başlayan ve buhranlı bir durumla devam eden bu hükümdarın saltanat yıllarını "Vak'a-i Hayriyye" adı verilen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından önce ve sonra olmak üzere iki safhaya ayırmak mümkündür.

Ağabeyi IV. Mustafa yerine tahta geçen II. Mahmud, kendisine bu imkânı sağlayan Alemдар Mustafa Paşa'yı sadaret makamına getirdi. Alemдар Mustafa Paşa ile ekibi, düzen ve güvenliğin sağlanması için İstanbul'dan işe başladılar. Bu amaçla Boğaz Yamakları Ocağı kaldırıldı. Yeniçeri zorbalarından bir kısmı öldürüldüğü gibi, bir kısmı da sürgüne gönderildi.

Devletin içinde bulunduğu buhranlı ve sıkıntılı durumu fırsat bilen ve "âyân" denilen nüfuzlu bazı kimseler, Anadolu ve Rumeli'de derebeyleri aratmayacak hareketlerde bulunuyorlardı. Bir anlamda bunlar, devlet ile bölge halkı arasında vâsıta vazifesi gördükleri gibi voyvoda, mütesellim muhassıl ve hatta valilik gibi önemli memuriyetler kazanmak suretiyle vilayetin siyasî hâkimiyetini de ellerine geçiriyorlardı. Böylece bölgelerinde sosyal ve ekonomik nüfuz elde ediyorlardı. Sultan Mahmud, ilk tedbir olarak bunların itaat altına alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu konuda alınacak tedbirlerin görüşülmesi maksadıyla bütün âyanlar İstanbul'a davet edildi. 8 Eylül 1808'de İstanbul'da devlet erkânının da katılımıyla âyanlarla büyük bir toplantı (meşveret-i âimme) yapıldı. Sadrazam Alemдар Mustafa Paşa, bir konuşmayla toplantıyı açtı ve içinde bulunulan durumu anlattı. Bunun üzerine hükümet ile âyanlar arasında görüşmeler yapıldı. Tarihlerimizde "Sened-i İttifak" denilen bir anlaşma, 7 Ekim 1808'de Kâğıthane Kasrı'nda imzalandı. Anlaşmanın sonrasında Alemдар Mustafa, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere 7 Ocaktan muvafakatnâme aldıktan

sonra sekizinci bir ocağı kurmaya başladı. Yeniçeri Ocağı'na mensup "Sekbân" sınıfının ismine izafeten kurulan bu yeni askerî sınıfa "Sekbân-ı Cedid" adı verildi.

Bükreş Antlaşması

Sultan IV. Mustafa zamanında Napolyon'un taarruzları karşısında zor durumda bulunan Rusya, 25 Ağustos 1807'de Osmanlı Devleti ile 8 aylık bir ateşkes mütarekesi imzalamıştı. Ancak Napolyon'un Rusya ve Prusya ile barış yapması ve Osmanlı toprağı olan Eflak ve Buğdan (Memleketeyn) eyaletlerinin Çar tarafından işgal edilmesine rıza göstermesi üzerine siyasî durum değişmişti. Fransa ile Rusya'nın anlaşmaları, Osmanlı Devleti'ni ister istemez geleneksel denge siyaseti sebebiyle 5 Ocak 1809'da Osmanlı-İngiliz ittifak muahedesi imzalandı.

Ruslar, Bâbiâli'nin Memleketeyn'in boşaltılması isteğini red ettikleri gibi Osmanlı topraklarına da hücumla geçmişlerdi. Bunun üzerine Sadrazam Yusuf Ziya (Ziyaeddin) Paşa, 23 Temmuz 1809'da orduyla İstanbul'dan yola çıkıp Silistre'ye geldi. Bu sırada bir Rus ordusu da Silistre yakınında bir köy olan Tatarîçe'ye gelmişti. 24 Ekim 1809'daki Tatarîçe meydan Muharebesi'nde Rus ordusu büyük bir hezimete uğradı. Bu arada Napolyon ile Rusların aralarının açılması bir bakıma Rus hücumlarının gücünü kaybetmesine sebep olmuştu. Buna ilaveten Rusçuk'un tekrar Osmanlıların eline geçmesi, Rusya'yı mütarekeye zorlamıştı. Bükreş'te 28 Mayıs 1812'de barışı imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Besarabya Ruslara bırakıldı. Prut nehri iki devlet arasında hudut olarak kabul edildi. Memleketeyn, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. İki tarafın elindeki esirler karşılıklı olarak değiştirilecek, Rusya tarafında kalan Müslümanlara göç etme imkânı ile Sırlara bazı imtiyazların verilmesi bu maddeler arasında yer alıyorlardı.

Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı

Kırımlı Hüseyin Efendi'nin oğlu Halet Efendi'nin Fenerli Rumlarla olan dostluğu sebebiyle 1821'de başlayan Mora isyanını örtbas etmiş olması devlete verdiği en büyük zararların başında gelmektedir. Etniki Eteryâ, isyanın Mora'dan başlamasını istiyorlardı. Buna karşılık isyanın planlayıcısı ve başkanı durumundaki Aleksandr İpsilanti, isyan için Eflak ve Buğdan'ın daha uygun olduğunu belirterek buradan başlamasını istiyordu. Hedefine ulaşmak için bir miktar askerle Prut nehrini geçip 6 Mart 1821'de halkı silaha sarılmaya davet ederek Bükreş'e girdi. Böylece Rum isyanı fiilen başlamış oldu. Eflak ile Buğdan halkı, Yunanlılar için bir tehlikeye atılmak istemiyordu. Aleksandr İpsilanti, üzerine gönderilen Türk kuvvetlerine 26 Haziran 1821'de yenilerek Avusturya'ya kaçtı. Fakat bu sırada Rumlar Mora'da daha büyük bir ayaklanmayı başlattılar.

Kısa bir süre sonra Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanacak olan Mora isyanının başarılı olması, Avrupa devletlerinin araya girmesi ve onların menfaatine hizmet etmesi ile mümkündü. Bu arada Hristiyan Batının, dindaşları olan Rumlara karşı beslediği dinî sempati ve papazların köy köy dolaşarak isyanı teşvik etmeleri, hedefe ulaşmada büyük rol oynadı. Mora'daki isyan 6 Nisan 1821'de patlak verdi. Beklenen yardım gelmeyince kaleler teker teker isyancıların eline geçti. Âsiler, ele geçir-dikleri şehirlerdeki Müslüman Türkleri öldürerek mallarını yağmaladılar.

Etniki Eteryâ Cemiyetinin isyanın hazırlanmasında büyük bir rolü olduğu anlaşılması üzerine Sultan II. Mahmud Rumlara karşı sert tedbirler aldı. Bir taraftan devlet hizmetinde bulunan Rumların görevlerine son verilirken, öbür taraftan da Fenerli Rum Beylerinin itibarı da sarsılmış oldu. Bu esnada isyanı lanetler gibi görünen ve gerçekte isyanın büyük destekçisi olan Patrik Gregorius, görevinden azledildi. Arkasından da (22 Nisan 1821) Pazar günü Patrikhânenin orta kapısında, ihanetini belgeleyen yafta boynuna asılarak idam edildi.

Mora isyanı, güvenlik bakımından devlette yeni bazı tedbirlerin alınmasına sebep olmuştu. Nitekim XIX. asrın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde kullanılmayan "Mürûr Tezkiresi" sistemi, (1821) yılında kullanılmaya başlandı. Bu isyanla birlikte zaman zaman Müslüman-Türk kılığında bazı casusların yakalanması, bu uygulamaya sebep olmuştu. Buna göre İstanbul'a karadan veya denizden gelenler ile İstanbul'dan ayrılmak isteyenler, bulundukları yörenin ilgili âmirlerinden mürûr (geçiş) belgesi alacaklardı. Bu belgeler, yetkililerce sıkı bir kontrolden geçirildikten sonra giriş veya çıkış izni veriliyordu.

II. Mahmud, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan da yardım alarak isyanı bastırdı. Aralık 1825'te I. Nikola'nın Rus Çarı olması, durumu değiştirdi. Rusya, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan faydalanmak istiyordu. Bu durum aslında sadece Rusya için değil, bütün bir Hristiyan dünyası için geçerli idi. Nitekim 4 Nisan 1826'da İngiltere ile Rusya arasında Saint Petersburg protokolü imzalandı. Buna göre: "Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkarılacaklardı." Osmanlı'lar tarafından reddedilen bu teklif, Avrupa devletlerinin Osmanlı aleyhine birleşmelerine sebep oldu. 6 Temmuz 1827'deki Londra Antlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı bağımsız bir Yunan devletini kurmaya zorluyordu. Bunun sonucunda da tarihlerimizde "Navarin Faciası" denilen olay yaşandı. Gelişen olaylardan sonra (14 Eylül 1829)'da Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca'dan sonra imzalamak zorunda kaldığı en ağır antlaşmadır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı.

Dönemin Siyasî Bazı Olayları

Nitekim devlet, XIX. asrın başlarında, batıda önce Sırp isyanı, arkasından da Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanı yüzünden çeşitli iç ve dış problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin, Hristiyan batıda karşı karşıya geldiği bu zorluklar, İran için bir fırsatın doğmasına sebep olmuştu. O, Rusya'ya kaptırdığı topraklara karşılık Osmanlı ülkesinden toprak kazanmak istiyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Ocak 1821'de Doğu Anadolu'ya bir miktar asker göndermek zorunda kalmıştı. 1822 Yaz aylarında yeniden başlayan savaş, Erzurum'da yapılan görüşmeler üzerine (28 Temmuz 1823) barış imzalandı. Buna göre (1746) yılında yapılan barış esas alınacaktı. Bu da savaştan önceki döneme dönmek anlamına geliyordu.

Bu dönemin önemli siyasî olaylarından biri de Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi idi. Burası, daha sonra Tunus ve Trablusgarp ile birlikte "Garp Ocakları" adı altında teşkilatlandırılarak özel şekilde yönetilmeye başlandı. Coğrafi bakımdan merkeze olan uzaklıkları, bulundukları özel şartlar, halkının kısmen göçebe ve aşiretler âlinde olması; mezhep farklılıkları ve Hristiyan ülkelerle savaş durumu böyle bir uygulamaya sebep olmuştu. Fransa'nın, Cezayir ile ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Başlangıçta iyi başlayan ilişkiler, daha sonra çeşitli sebeplerle bozulmuştu. Fransa'nın 5 Temmuz 1830'da Cezayir'i işgal etmesine fırsat verdi.

Devlet, 1805 yılında Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'a vali olarak atamıştı. O, Girit ile Suriye'yi kendisine, kaptan-ı deryalığı da oğlu İbrahim'e istiyordu. Şam, Haleb ve Girit Mısır'a bağlanırsa, Osmanlı tahtına doğru ilk ciddi adımı atmış olacak, oğlunun eliyle de Osmanlı donanmasına sahip olacaktı.

Bu meselede iş sadece saltanatın sarsılması değil, aynı zamanda hanedan değişikliği tehlikesi de söz konusu idi. Mısır kuvvetlerinin Konya'ya kadar ilerlemeleri, burada yapılan savaşta Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın emrindeki Osmanlı ordusunun 21 Aralık 1832'de yenilmesi, Mısır valisine İstanbul yolunun açılmasına sebep oldu. Mısır ordusu 2 Şubat

1833'te Kütahya'ya ulaştı. Böylece tehlike, İstanbul önlerine kadar gelmiş oldu. Bu durum Mısır meselesini milletlerarası bir mesele haline getirdi. Gelişmeler, 5 Mayıs 1833 Kütahya antlaşması ile sona erdi.

Kütahya Muahedesi sonrasında Birecik'teki Osmanlı kuvvetleri 21 Nisan 1839'da Fırat'ı geçip 3 Mayıs'ta Nizib'e geldiler. İki ordu 24 Haziran'da Nizip'te karşı karşıya geldiler. Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, büyük bir yenilgiye uğradı. Mısır ve Boğazlar meselesi, Fransa tarafından desteklenmekte olan Mehmed Ali'ye karşı Osmanlı Devletiyle dayanışma içine girecek olan İngiltere'nin silahlı müdahalesi sayesinde halledildi. Mehmed Ali Paşa, sıkı şartlara bağlandı ve verasetle Mısır valiliğini elde etmiş olmakla yetinmek zorunda kaldı.

Sultan II. Mahmud Dönemindeki Islahat Hareketleri

Sultan II. Mahmud, zamanla III. Selim'den daha güçlü ve daha başarılı bir ıslahatçı olduğunu ortaya koydu. O, yıllarca hükümdarlık yaptıktan sonra ancak yeniçeri ordusunu 1826 yılında dağıtabildi. Dağıtılan bu ordunun yerine Hz. Peygamber'in ismine izafeten "Asakir-i Mansûre-i Muhammediye" adı ile yeni bir ordu kuruldu. Yeniçeri Ocağı'nın ilgası (Vak'a-i Hayriye), II. Mahmud dönemine damgasını vuran reformların önünü açtı. Çağdaş bir ordunun teşkili, öncelikli bir mesele olarak ele alındı. Ordunun finansmanı özellikle vakıf zenginliklerinin kullanımı ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu gayenin gerçekleşmesi için "Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti" kuruldu. Sultan II Mahmud, reformların başarılı olabilmesi için bunların, bütün bir Osmanlı toplumu ile müesseselerini kapsaması gerektiğine inanıyordu. Reformların başarılı olması için, sıkı ve zecri tedbirlere başvurmaktan çekinmedi.

Sultan II. Mahmud, kendinden önceki dönemlerde düşünülmeyecek derecelerde Osmanlı toprakları üzerinde merkezî otoritenin ağırlığını hissettirmeyi başardı. Sultan, vaktiyle Alemdar Mustafa Paşa tarafından denenen ve yeniçerilerin hışmına uğrayan Sekbân-ı Cedid uygulaması, onun "Eşkinci Ocağı"nı kurmasına imkân hazırladı.

Sultan II. Mahmud dönemi, Osmanlı devlet teşkilâtında köklü değişikliklerin yapıldığı bir dönemdir. O, ilk hamlede hükümdarlık müessesesinin karşısına idarî ve kazaî selâhiyet tanıdığı bir kabine getirdi. "Azasına Nâzır denen bu vekiller heyeti, taht makamının bir nevi kontrol cihazı demektir." Bundan başka memleketin en seçkin münevverlerinden meydana gelen "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" adı altında istişarî ehemmiyeti haiz bir meclisle de parlamenter bir rejime doğru adım atmış oldu. Padişah, sadrazamda toplanmış olan yetkileri, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bakanlıklar (Nâzır) arasında paylaştırmak suretiyle geniş ölçüde bir iş bölümü sağladı. Sadrazamlık unvanı "Başvekâlet"e çevrildi. Başvekâlete ilk defa Mehmed Rauf Paşa getirildi. Bu şekilde Osmanlı merkez bürokrasisinde nezâretlerin kurulması ile Bâbîâlî'nin klasik yapısı da önemli bir değişime uğradı.

Sultan II. Mahmud, yeni düzen hakkında tedbirler düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere yeni meclis ve komisyonlar kurulmasına da çalıştı. Böylece eskiden sadece "Divân-ı Hümâyûn" da görülmesi gelenek halini almış olan devlet işleri, özelliklerine göre bu meclis veya komisyonlarda görüşülmeye başlandı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis, "Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî" oldu. Bu meclis, vatandaşın askerlik görevleri ile ilgili kuralları tespit etmek, batılı devletler tarafından yürütülen askerlik usullerini incelemek ve Türk ordusunun ilerlemesi yolunda gereken çareleri araştırıp ortaya koymakla görevlendirildi.

O, reformların sadece askerî alanda değil, Osmanlı toplum hayatının bütün kesitlerine yayılması gerektiğine inanmıştı. Hükümdarlığının son altı yılında Tanzimat Çağı'nın temelini ve modelini oluş-turan bir program geliştirmişti. Sadece kitap değil, düzenli gazete de yayınlayan bir Osmanlı basınıni geliştirerek ufukları genişletmeye çalıştı. Osmanlı ülkesinde

1 Kasım 1831'de ilk Türkçe gazete olan "Takvim-i Vekayi" yayınlandı. Hükümet tarafından haftalık olarak yayımlanan gazetede, çıkarılan yasalar ve fermanların yanı sıra ülkenin içinde ve dışındaki olaylar da konu ediliyordu. Aynı gazetenin Fransızcası olan "Moniteur Ottomane" da ülkede yaşayan Avrupalılara ilginç gelecek haberleri vermekte idi.

Sultan II. Mahmud'u, saltanatının dönüm noktası olan "Vak'a-yı Hayriye"den sonra da önemli ıslahat hareketlerine giriştiğini görmekteyiz. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti, İhtisâb Nezâreti, Karantina Nezâreti, posta teşkilâtı, nüfus sayımının yapılması ve yedi vahidin kaldırılması, bunlardan sadece birkaç örneği teşkil etmektedir.

Sultan II. Mahmud'un Vefatı

Kendisinden sonra Osmanlı tahtına geçen sultanların neslinden geldiği II. Mahmud döneminde, devletin toprak kayıplarına uğradığı bir gerçektir. O, reformları yanında ülke birçok hayır eseri de bıraktı. Harbiye, Bahriye, Sıhhiye ve Adliye gibi mektepler ile tersanede havuz, tüfenkhâne, dikimhâne, Beyazıt yangın kulesi, Rami ve Maçka kışlaları gibi eserler zikredilebilir.

Büyük sıkıntı ve mücadelelerle geçen hayatının sonuna doğru vereme yakalanmıştı. Nizip bozgununun haberi İstanbul'a ulaştığı zaman hünkârın çevresindekiler bunu ondan saklamışlardı. Durumunun ağırlaşması üzerine hava değişimi için hemşiresi (kız kardeşi) Esmâ Sultan'ın Çamlıca'daki sayfiyesine nakledilmişti. Öldüğü zaman 54 yaşının içinde idi. 1 Temmuz 1839'da cenazesi Topkapı Sarayı'na nakledildi. Cenaze merasiminden sonra Çemberlitaş yakınındaki meşhur türbesine defnedildi.

XIV. Hafta

Tanzimat Dönemi

31. Sultan Abdülmecid

Halk arasında "Sultan Mecid" diye bilinen Sultan Abdülmecid, İslâm dünyasının son halifesi olan Abdülmecid (1922-1924) Efendi ile karıştırılmaması için de Sultan I. Abdülmecid diye isimlendirilmektedir. II. Mahmud'un, Bezm-i âlem Valide Sultan'dan doğma büyük oğludur. (25 Nisan 1823)'de İstanbul'da dünyaya geldi.

Şehzâde Abdülmecid'in tahsil ve terbiyesine büyük bir itina gösterildi. Konuşacak ve okuduğunu anlayacak kadar iyi Fransızca öğrendi. Bununla beraber o, İslâm bilgi ve kültürünün yayılmasında önemli iki dil olan Arapça ve Farsça 'yı da iyi biliyordu.

Şehzâde Abdülmecid, babası II. Mahmud'un vefatı üzerine (1 Temmuz 1839) günü Osmanlı saltanat tahtına geçti. Babasının ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçen ve henüz 17 yaşının içinde bulunan genç hükümdarı, pürüzlü iki büyük problem bekliyordu. Bunlardan biri Mısır, diğeri de Osmanlı Devleti'ne yeni bir düzen vermek için ilanı kararlaştırılmış bulunan "Tanzimat" idi.

Yeni Padişah, hem gençti, hem de tecrübesizdi. Bu yüzden olsa gerek ki, herkes onun tek başına devleti yönetecek kabiliyette olmadığını sanıyordu. Bununla beraber herkes ona yardım etmeye de hazırdı. Sinn-i rüşde (reşid olma yaşı) henüz girmiş bulunan genç Padişah, zaaf ve aczinin farkında idi. Bu yüzden devletin ileri gelen büyüklerinin yönetim ile ilgili nasihatlerini dinleyeceğine ve kendilerine güveneceğine dair söz verdi. Bu arada, yine onların yardım ve destekleri ile mesaisinin tamamını, din farkı gözetmeden bütün vatandaşlarının huzur ve saadetine hasredeceğini belirtti.

Genç yaşta Osmanlı tahtına geçen ve batılı hayat tarzına göre yetiştirilen Sultan Abdülmecid, nahif bünyeli, âlim, hattat, edip, merhametli, müşfik ve siyaseti iyi bilen bir hükümdardı. Genç hükümdar, iç ve dış siyasetin çok nazik olduğu bir dönemde tahta çıkmıştı. Nitekim padişahlığının ertesi günü (2 Temmuz) Tanzimat hareketine karşı soğuk olan Hüsrev Paşa, Başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa'dan zorla denebilecek bir şekilde sadaret mührünü

almıştı. Sultan Abdülmecid ise emr-i vaki şeklindeki bu gelişmeye boyun eğmek zorunda kalmıştı.

Sultan Abdülmecid, hükümdarlığının ilk günlerinde Mısır kuvvetlerinin Nizip'te Osmanlı ordusunu yendiğini öğrenmişti. Bu duruma üzülen genç hükümdarı daha çok üzecek hâdise ise, Hüsrev Paşa'nın zorla sadareti kaptığını öğrenen ve yeni sadrazamı hiç sevmeyen Kaptan-ı derya Giritli Ahmed Fevzi Paşa'nın 3 Temmuz'da Çanakkale'de bulunan Osmanlı donanmasını kaldırıp İskenderiye'ye götürmesi ve Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmesi olmuştu. Bu hareketinden dolayı Ahmed Fevzi Paşa, "Hain" ve "Fırat" diye isimlendirilmişti. Artık Akdeniz'de donanması olmadığı gibi, Anadolu'da Mısır ordusuna karşı duracak sağlam bir ordusu da yoktu. Hazine de para yoktu. Bunlara rağmen padişah, iki büyük avantaja sahipti. Bunlardan biri annesi Bezmiâlem Sultan'dan, diğeri Mustafa Reşid Paşa'dan gelen sadakat vaadiydi.

Abdülmecid, tahta geçer geçmez, Mehmed Ali Paşa'yı affederek Mısır meselesinin barış yolu ile halledilmesini istiyordu. Bunun için de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile ilgili olarak Sadrazam Koca Hüsrev Paşa'ya bir irade tebliğ etmişti. Sultan Abdülmecid, bu iradesinde, babasından sonra kendisinin tahta geçtiğini ifade ile şöyle diyordu: "ke-en lem yekûn neysen mensiyya ve meda mâ-meda" hükmüne konularak Mehmed Ali Paşa hakkında aff-ı cemil-i şâhâne... tebliğ ve tebşirine müsaraaat olunsun" Afla ilgili bu irade ve emir daha Mısır'a ulaşmadan Kaptan-ı derya Ahmed Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa ile aralarında, olan çekişme ve rekabetten dolayı kendisini tehlikede hissetmişti. Bunun için donanmayı alıp Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmişti. Böylece Mehmed Ali'yi, İngiltere'den sonra dünyanın en güçlü donanmasına sahip kılmıştı. Navarin'de yakılan donanmanın yerine Sultan II. Mahmud'un inşa edip meydana getirdiği yeni donanma da elden çıkmış bulunuyordu. Bu yüzden Osmanlı sahilleri, her türlü taarruza açık bulunur hale gelmişlerdi.

Sultan Abdülmecid de kendisinden önceki padişahlar gibi yegâne güç ve kuvvet olarak İslâm şeriatını (hukuk) tanıyordu. Bu düşünce ile o, ıslahatçı düşünceye sahip devlet adamlarını destekliyordu. Genç hükümdar, devletin içinde bulunduğu sıkıntıları biliyor ve bunları gidermek için gayret edip atamalarda bulunuyordu.

Tanzimat Fermanı

Osmanlı Devleti'nde köklü değişikliklerin meydana gelmesine vesile olan Tanzimat dönemi, "Tanzimat-ı Hayriye Fermanı"nın okunması ile başlamıştı. Günün Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, bu Osmanlı reform programını bizzat kendisi hazırlamıştı. Genç padişahın fermanı haline getirilmiş bulunan belge, 3 Kasım 1839 Pazar günü, Mustafa Reşid Paşa tarafından okunmuştu.

Mustafa Reşid Paşa, genç hükümdarın ilk "Hatt-ı Hümayûnu"nu okurken, Padişah da Gülhâne Köşkü'nün penceresinden aşağıdaki topluluğa bakarak merasimi izliyordu. Osmanlı tarihinde yeni bir devir açan fermana, okunduğu yere nisbetle "Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu" adı verildiği gibi, bu fermanla başlatılan sürece de tarihimizde "Tanzimat Dönemi" denmektedir. Ferman metninin üzerinde Padişahın el yazısı ile gereği yapılsın anlamına gelen onayı bulunduğu için belge, hem okunduğu yer, hem de metin üzerindeki onayı göz önünde tutularak "Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu" diye adlandırılmıştır. Yeni ıslahat dönemi, XIX. asırda yapılan en kapsamlı ıslahat hareketi idi.

Bu fermana göre Müslüman olsun veya olmasın bütün vatandaşlara kanun karşısında eşit haklar tanımak, bunların can, mal, ırz ve namus güvenliğini devletin garantisi altında bulundurmak, askerlik hizmetini belli bir süreye bağlamak suretiyle silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınmasını sağlamak, mahkeme kararı olmaksızın ceza ve idam kararları vermemek. Mal müsaderesini kaldırmak, vergi sisteminin ıslahı ile mükellefin malî durumunu

dikkate alan adaletli bir ölçü koymak ve eğitim politikasında batı standartlarını yakalamaya çalışmak cesur bir adım atılmış oluyordu.

Bazı müelliflere göre Tanzimat dönemi, hukuk bakımından 31 Aralık 1876'daki Birinci Meşrutiyet'in ilanına, bazılarına göre de 10 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedir. Her ne olursa olsun Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde, gerileme ve çöküşten kurtulma gayesiyle Sultan Abdülmecid döneminden çok daha önceleri başlayan ve Sultan III. Selim ile II. Mahmud dönemlerinde ciddi bir şekilde uygulamaya başlayan şuurlu reform hareketlerinin bir devamı olup devletin sonuna kadar devam eden bir harekettir.

Tanzimat hareketinin, Avrupa'dan mülhem programlı bir ıslahat ve reform hareketi olduğunu söyleyenlerin yanında, onun Osmanlı Devleti'ne Avrupaî bir idare şekli verme gayreti olarak görenler de vardır. Tanzimat Fermanı, ilan edildikten hemen sonra devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin 15 Ramazan 1255 tarihli nüshasında yayınlandı.

Tanzimat Fermanı'nın Tahlili

Fermanda, devlet teşkilatında yeniliklerin yapılmasının zarurî olduğuna işaret edilmektedir. Hukukî bakımdan hükümdarın yetkilerine de sınırlama getirilmiştir. Bu sebeptendir ki bu ferman, meşrutî idarelerin teşekkülüne yol açan, yani bir hükümdar tarafından verilen "Muharrer İmtiyaz" (yazılı imtiyaz) mahiyetini haiz hukukî belgeler arasında yer almaktadır. Dağınık ve acele hazırlanmış intibaini vermektedir. Zira içinde, birbirine zıt görüşler de yer almaktadır.

Sultan Abdülmecid'e gelinceye kadar yenilikler ile modernleşmenin öncülüğünü bizzat padişahlar yapmakta idi. Mustafa Reşid Paşa ile birlikte bu işi daha çok devlet adamları üstlenmiş görünmektedirler.

Her ne kadar anayasalarda yer verilen bazı kavramlara benzer kavramlar belgede bulunuyorsa da bu, onun anayasa niteliği taşıdığı anlamına gelmemektedir. Fermanda, Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan itibaren "Ahkâm-ı Kur'aniye" ve "Kavanin-i Şer'iyeye"ye bağlı olmasından dolayı devletin güçlü olduğuna ve halkın büyük bir refah içinde yaşadığına işaret edilmektedir.

Allah'ın inayeti ve Peygamberin yardımı ile devletin iyi bir şekilde idare edilebilmesi için bazı yeni kanunlara ihtiyaç olduğu belirtildiği gibi bu kanunların dayandırılacağı genel prensipler de verilmektedir. Buna göre:

1. Müslüman olsun veya olmasın, bütün vatandaşların can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması.

2. Verginin düzenli bir sisteme bağlanması ve âdil bir şekilde toplanması.

3. Askerlik vazifesinin sınırlı ve düzenli bir hale getirilmesi,

4. Mahkemelerin açık ve aleni olması.

5. Kimsenin hakkına tecavüz edilmemesi.

6. Adlî ve malî mevzuatın "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye"de, askerî mevzuatın "Dâr-ı Şûra-yı Askerî"de görülmesi.

7. Geçim sıkıntısı çeken memurların maaş durumlarının düzeltilmesi, rüşvet alma ve verme gibi zararı açık olan şeylerin önüne geçilmesi gibi hususların düzeltilmesi.

8. Padişahın, kanunlara uyacağına dair yemin etmesi.

Fermandaki madde ve anlayışa bakıldığında zaman bunun bir anlamda klasik "Adaletnâme" geleneğinin bir devamı olduğu görülmektedir.

Tanzimat'ın Sebepleri

Tanzimat'ı hazırlayan sebeplerin kaynaklarını Osmanlı Devleti'nin zaman zaman yapılan ıslahat tarihinde aramak lazımdır. Devlette başvurulmuş ıslahat hareketlerini başlıca iki devreye ayırmak mümkündür:

Birinci Devre: Bu devredeki ıslahat hareketleri, Osmanlı Devleti'nin kendi tarih ve kültüründen mülhem olduğu devredir.

İkinci Devre: Bu devredeki ıslahat hareketlerinin başlamasında Avrupa kültür ve medeniyetinin tesirleri görülür. Tanzimat, bu ikinci devrede yapılmış bulunan ıslahatın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.

Özellikle XVII. asrın başlarından itibaren devletin kanun ve nizamlara olan bağlılıkta gevşemeler meydana geldi. Bu da kanun ve nizamların bozulmasına sebep oldu. Bu yüzden XVII. asrın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin ıslahata muhtaç olduğu fikri yaygınlık kazanmaya başladı. Sultan II. Osman (1618-1622) ile Sultan IV. Murad (1623-1640) zamanlarında ve özellikle Köprülüler dönemindeki ıslahat teşebbüsü, Osmanlı toplumunu meşgul etti.

Bununla beraber ıslahat ve reform hareketinin dayandığı fikirler, Avrupa'dan ziyade bizzat devletin kendi tarih ve kültüründen ilham almakta idiler.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, büyük karışıklıklar içinde XVIII. yüzyıla girmişti. Devlet, yeni ilerlemeler kaydeden Avrupa medeniyeti karşısında kendi siyasî birliğini muhafaza etmek ve geleceğini teminat altına alabilmek için bu medeniyetten faydalanmak zorunda kalmıştı. Bu sebeple III. Ahmed (1703-1730) zamanında bir ıslahat hareketi başladı. Tanzimat'tan önce Avrupa'dan ilham alınarak teşebbüs edilen bu ilk ıslahat hareketi, Osmanlı tarihinde "Lâle Devri" diye anılır. Bu dönemde Avrupa'yı tanımak için Paris ve Viyana'ya elçiler gönderildi. Böylece Batı ile başlayan temaslar, Avrupa yaşantısına karşı ilgi ve taklit temayülünü artırıyordu. Bu da merkezde yeni bir hayat tarzının benimsenmesine sebep oldu.

Savaşlardaki mağlubiyetler ve bunların sebep oldukları dâhilî karışıklıklar ile 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması gibi konular bu iki görüşten modernizasyonu savunan tezin başarılı olmasında etkili oldu.

Tanzimat Fermanı'nın Akisleri (Yankıları)

Gülhâne Hatt-ı hümayûnu'nun okunması, ilk anlarda ülkenin içinde ve dışında büyük bir sevince sebep olmuştu. Fermanın ilanından kısa bir müddet sonra fermanın metni (sureti, kopyası) bütün eyaletlere gönderildi. Bu arada ferman, ıslahat taraftarı olan zümre ile olmayan zümre arasında yeni bir mücadelenin doğmasına sebep oldu. Öbür taraftan din farkı gözetmeksizin bütün tebaayı eşit gören ferman, Hristiyan tebaa (vatandaş) tarafından kendi milli gayelerinin gerçekleşmesine yarayacak bir belge telakki edilmesine karşılık cemaat reisleri ve ruhban sınıfı, eski imtiyazlarının elden gideceği endişesiyle benimsemediler.

Her şeyden önce merasim, Mustafa Reşid Paşa'nın da tahmin ettiği gibi yabancı gözlemcileri çok etkilemişti. Her devlet meseleye kendi açısından bakıyordu. Böylece Tanzimat Fermanı, bakış açılarına göre farklı şekillerde algılanıp değerlendirilmeye başlandı. Bundan dolayı reformların uygulanmasından kaynaklanan direnişler ortaya çıktı.

Tanzimat Dönemi Olayları

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin siyasî, İktisadî ve dinî alanlarda birçok gaile ile karşı karşıya geldiği bir dönemdir.

Mısır Meselesi

Abdülmecid, hükümdarlığının ilk günlerinde Mısır kuvvetlerinin Nizip'te Osmanlı ordusunu yendiğini öğrenmişti. Onu daha çok üzecek hâdise Kaptan-ı derya Giritli Ahmed

Paşa'nın 3 Temmuz 1839'da Çanakkale'de bulunan Osmanlı donanmasını kaldırıp İskenderiye'ye götürüp Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesi olmuştu.

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu zor durumu göz önünde tutarak, yeni bir savaşa kalkışmaktansa Mehmed Ali Paşa'ya Mısır'dan başka Suriye'nin bırakılmasını kararlaştırdı. Suriye'nin, Mehmed Ali Paşa'ya bırakılma ihtimalinin belirmesi üzerine Avrupa devletleri telaşlandıklarından Mısır meselesine müdahaleye karar verdiler. Zira Nizip mağlubiyetinin arkasından donanmanın da Mısır valisine teslim edilmesiyle tamamen savunmasız kalan Osmanlı Devleti'ne 8 Temmuz 1833 "Hünkâr İskeleyi Muahedesi" ile Rusya'nın yardım etme ihtimali ortaya çıkmıştı. Bu ise, Rusların, yeniden İstanbul Boğazı'na asker ve donanma yerleştirmesi demektir.

Bunun üzerine Avusturya Başbakanı Metternich tarafından kaleme alınan bir nota, Avrupalı beş devletin müşterek notası olarak 28 Temmuz 1839'da Osmanlı Devleti'ne verildi. Notada Osmanlı Devleti'nin tek başına Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile anlaşma yapmaması isteniyordu. Osmanlı Devleti, beş Avrupa devletinin bu hareketini memnunlukla karşıladı. Olaylar sonunda Fransa hariç olmak üzere dört devlet arasında 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. Daha sonra Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilen bu antlaşmanın temel maddeleri şöyledir:

I- Padişah, Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka da dâhil olmak üzere hayatı boyunca Mehmed Ali Paşa'ya bırakılacaktı.

II- Mehmed Ali Paşa, yapılan teklifi on gün içinde kabul etmediği takdirde Akka, yirmi gün içinde kabul etmediği takdirde de Mısır valiliği elinden zorla alınacaktır.

III- Mehmed Ali Paşa, en geç yirmi gün içinde Mısır'da bulunan Osmanlı donanmasını geri verecektir.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Londra Antlaşmasını imzalayan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya Mısır valisine savaş açarak anlaşmayı silah zoru ile kabul ettirmeye karar verdiler. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa üzerinde bulunan bütün görev ve yetkileri geri alarak onu asi ilan etti. Bu arada Osmanlı, İngiliz ve Avusturya savaş gemilerinden kurulu bir donanma Beyrut önlerine gelerek oradaki Mısır gemilerini yaktı. Bölge halkı, Mısır yönetimiyle çatışmaya başladı. Bütün bu gelişmeler daha işin başında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa'yı zor durumda bırakmıştı. Bunun sonucu olarak 10 Ekim 1840 Beyrut, arkasından Trablusşam, Lazkiye, Sayda ve Sur şehirleri müttefik birliklere teslim oldular. Kasım ayında da Akka kurtarıldı. Mısır ordusu Suriye'yi tamamen boşaltmak zorunda kaldı. Bu yüzden Amiral Charles Napier tarafından yapılan anlaşma teklifini kabul etti. Buna göre Mehmed Ali Paşa hem Suriye'den vazgeçecek, hem de Osmanlı donanmasını iade edecekti. Buna karşılık babadan oğula geçmek kaydıyla Mısır kendisine bırakılacaktı. Kabul edilen bu şartlar üzerine 27 Kasım 1840 günü İskenderiye sözleşmesi imzalandı. Osmanlılar tarafından pek hoş karşılanmayan bu sözleşme, İngiltere'nin ısrarı üzerine kabul edilerek Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı sona ermiş oldu.

Devlet, Mısır meselesinin halledilmesinden sonra bu sefer ortaya çıkan Boğazlar meselesi gibi önemli bir konu ile karşı karşıya geldi.

Boğazlar Meselesi

Osmanlı Devleti, daha işin başında Boğazların, dünyanın iktisadî, siyasî ve stratejik hayatında önemli bir role sahip olduklarını biliyordu. Nitekim tarihî olayların gelişme seyri de bunu açıkça ortaya koymuştu. Bu bakımdan, 1453 yılında İstanbul'un fethinden itibaren Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) üzerinde mutlak Türk hâkimiyeti kurulmuş ve bundan sonra özellikle İstanbul Boğazı, bütün yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştı. Yine

bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetindeki boğazlar ile Karadeniz'in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalılığı sürekli bir kural haline getirilmişti.

1699 yılındaki Karlofça antlaşmasıyla Azak kalesini ele geçirmiş olan Rusya, Azak denizinde bir filo kurdu. Bu, Karadeniz'deki statüyü değiştirdi. 1711 Prut Savaşı sonucunda Azak yeniden Osmanlı Devleti'ne geçti. Bunun üzerine Karadeniz tekrar bir Türk iç denizi haline geldi. Bu durum, 1774 yılında imzalanan KüçükKaynarca Antlaşmasına kadar sürdü. Bu anlaşma ile Rusya, Karadeniz'de kendi ticaret gemileriyle ticaret yapmak ve ticaret gemilerini boğazlardan geçirme hakkını elde etti. Daha sonraki tarihlerde Rusya'nın boğazların kendi savaş gemilerine açılması yaptığı çalışmalardan gocunan İngiltere 5 Ocak 1809'da Osmanlı Devleti ile Kal'a-i Sultanî (Çanakkale) antlaşmasını yaptı. Buna göre boğazlar bütün savaş gemilerine kapatılıyordu. Rusya'nın boğazların açılmasını istemesine karşılık bir Avrupa Devleti (İngiltere) boğazların kapalılığı kuralının devamını istiyordu. 1829 Edirne Antlaşması ile boğazların savaş gemilerine olan kapalılığı kuralı devam etmekle birlikte bütün ticaret gemilerine açılması kabul edilmişti. Bununla beraber 1833 (1249) Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Rusya, boğazlardan geçiş konusunda büyük bir nüfuz elde etti.

Fransa ve özellikle İngiltere, çıkarlarından dolayı Osmanlı Devleti ile asi valisi Mehmed Ali Paşa arasındaki anlaşmazlığa karışmışlardı. Mısır meselesi 1840 yılında Londra'da imzalanan anlaşma ile çözüme bağlanmıştı. Fakat bu anlaşma, boğazlar meselesini halletmiyordu. 8 yıl yürürlükte kalacak olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın süresi 1841 yılında sona eriyordu. Öyle anlaşıyor ki, bu dönemde Osmanlı Devleti tek başına "Boğazların Kapalılığı" kuralını savunacak durumda değildi. Avusturya da böyle bir statünün sağlanması için İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldı. Bunlara Prusya da katılmıştı. Rusya da tek başına bu devletlere karşı gelemeyeceğini anladığı için o da onlara katıldı. 1841 yılında Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla başlayan müzakereler 13 Temmuz 1841'de Londra'da Boğazlar Antlaşması imzalandı.

Lübnan Bunalımı

Tanzimat'ın ilanından sonra Arnavutluk, Bulgaristan, Girit, Suriye ve Lübnan gibi bazı eyaletlerde isyanlar patlak vermişti. Bu isyanlar, Tanzimat'a karşı duyulan tepki, milliyetçilik fikirlerinin yayılması ve yabancı devletlerin tahrikleri sonucu ortaya çıkmışlardı. Arnavutluk, Bulgaristan ve Girit isyanları, başka devletlerin müdahalelerine meydan verilmeden bastırıldı. Fakat Suriye ve Lübnan isyanları, Fransa ile İngiltere'nin işe karışmaları yüzünden büyük birer siyasî problem haline geldiler.

Fransa, Lübnan ve Suriye ile ilgilenip kendisini koyu Katolik olan Marunîlerin hamisi sayıyordu. Lübnan isyanında Marunîlerin himayesini üzerine almakla hem İngiltere'den intikam almak, hem de Lübnan'da Fransız nüfuzunu kuvvetlendirmeyi düşünüyordu. Fransa, Osmanlı Devleti tarafından Emîr Kasım yerine Macar Ömer Paşa'nın Lübnan emirliğine getirilmesini protesto ederek Şihab ailesinin haklarını savunmaya koyuldu.

Bu arada İngiltere de Dürzîlerin hamisi sıfatıyla işe karıştı. Bu gelişmeler üzerine zor durumda kalan Osmanlı Hükümeti, Macar Ömer Paşa'yı azlederek Lübnan için yeni bir yönetim sistemi benimsedi. Buna göre Lübnan, Sayda valisine bağlı olmak üzere güneyde Dürzî, kuzeydeki Marunî bölgesinde de Marunî bir kaymakam tarafından idare edilecekti. Böylece emîrlik sistemi sona ererek "Çifte Kaymakamlık" adı verilen yeni bir dönem başlamış oldu (1843-1860). 1843'te yapılan tayinlerle Haydar Ebü'l-Lam Marunî bölgesinin, Ahmed Arslan da Dürzî bölgesinin kaymakamlıklarına getirildiler. Bu yeni sistemin karşılaştığı en önemli sıkıntılardan biri, Marunî, Dürzî ve Müslümanların karışık bulundukları mahallerde yaşandı. Bununla "Harekât" adı verilen kanlı bir iç savaşın yaşandığı devir

başlamış oluyordu. Küçük çaplı kavga ve gerginlikler 1845'te silahlı çatışmaya dönüştü. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nâzırı Şekib Efendi, olağanüstü yetkilerle Lübnan'a gönderildi. Gerçekleştirilen müzakereler sonunda "Çifte Kaymakamlık" sisteminin etkinliğini artıracak kararlar alındı. Şekib Efendi, uzun araştırmalardan sonra şu tedbirlere başvurdu: Halkın elindeki mevcut silahlar toplanacak. 1844'te patlak veren isyana karışanlar affedilecek, vergi genel bir değer üzerinden toplanacak, isyanda malları yağma edilenlere tazminat ödenecekti. Fakat silahların toplanması esnasında halkın mukavemeti ile karşılaşıldı.

Lübnan'daki olaylar, Avrupa'da Osmanlıların aleyhine kullanıldı. Fransa, Suriye sahillerini abluka altına alarak karaya asker çıkaracağını bildirdi. Bu sıralarda Fransa konsolosunun tutuklandığı şayiaları da batı kamuoyunun Osmanlılar aleyhine dönmesine sebep olmuştu.

Macar Mültecileri Meselesi

1815 Viyana Kongresi'nin hatalı tertip ve tanzimi yüzünden va'd edilen isteklerini elde edemeyen Avrupa milletleri, alınan bütün tedbirlere rağmen 1830'da ilk hareketlerini yapmışlardı. Yeni hareketin öncülüğünü Fransa yapmıştı. 1830 ihtilalinden sonra Fransa ve Avrupa'nın diğer devletlerinde siyasî, İktisadî, ticarî ve endüstri alanlarında yeni gelişmeler kaydedilmişti. Avrupa'da restorasyon devri yavaş yavaş sona ermiş, meşrutiyet fikirleri yeniden kuvvetlenmeye başlamıştı. 1848'de Fransa'da başlayan ihtilal, Avrupa'nın diğer devletlerine de sirayet etti. Fransa'da cumhuriyet kuruldu. Avrupa'daki ihtilaller sırasında meydana gelen olaylar yüzünden birçok mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştı. Özellikle Macar ihtilali sırasında birçok Macar, Leh ve hatta İngilizler Osmanlı topraklarına sığınmaya başladılar. Bu hadise tarihe "Macar Mültecileri Meselesi" diye geçmiştir.

Avrupa'da patlak veren 1848 ihtilalleri ve bu ihtilallerin ana prensiplerinden biri olan milliyetçilik hareketinin Macaristan'da süratle gelişmesi, Mart 1848'de burada bir ihtilalin patlak vermesine sebep olmuştu. Gelişen olaylar sonucunda Avusturya Macaristan'ı ilhak ettiğini ilan etti. Bu ilhakı tanımayan Macarlar, 14 Nisan 1849'da Kossuth'u cumhurbaşkanı ilan ederek Avusturya'ya karşı düzenli bir savaşa girdiler. Bu isyanı bastıramayan Avusturya, Rus Çarı I. Nicolas'dan (Nikola) yardım istedi. Bunu fırsat bilen Rusya büyük bir ordu ile Macaristan'a girdi. Bu ordu, Macarlar ile onlara yardım edenleri mağlup etti. Olaylara katılan ve Ruslar tarafından takibata uğrayan milliyetçi Macar, Leh ve İtalyanlardan müteşekkil gruplar Osmanlı ülkesine sığınmaya başladılar.

Osmanlı Devleti, mültecilerin eşkıya ve çapulcu oldukları yolundaki Rus ve Avusturya açıklamalarını kabul etmediği için onları iadeye yanaşmadı. Bunun üzerine Rusya ile Avusturya, mültecilerin geri verilmemesi halinde bütün münasebeti keseceklerine dair tehditkâr ultimatolar gönderdiler. Osmanlı Devleti, bu istekler karşısında haklı duruma gelmek için Macar mültecilerine Müslüman olmaları teklifinde bulundu. Bunların birçoğu İslâm'ı kabul ettikleri için anlaşma hükümlerinin dışında kaldılar. Böylece Rusya ile Avusturya'nın söyleyecekleri fazla bir şeyleri kalmamıştı. Fakat devletin bu yeni mühtedileri yüksek rütbeli subay olarak belli yerlere getirmesi, Avusturya'nın pek hoşuna gitmemişti. Avusturya'nın bu tutumuna karşılık İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin mülteciler hakkındaki uygulamasını haklı buluyorlardı. Böylece mülteciler meselesi çözüme kavuşmuş oluyordu.

Kırım Savaşı

Osmanlı Devleti, 1840'ta Mısır ve 1841'de Boğazlar Meselesi gibi önemli iki problemi hallettikten sonra geçici de olsa bir barış ve huzur dönemi yaşamaya başladı.

Osmanlı Devleti'nin, kendisini toparlayabilmesi için sarf ettiği gayret, İngiltere ile Fransa'nın sempatisini kazanmasına sebep olmuştu. Osmanlı diplomatları bundan yararlanmaya çalıştılar. Bâbîâlî'nin eskiden beri takip ettiği "kendine yeterlilik" prensibi terk edildi. Böyle bir siyaset ile kendisine karşı tahripkâr bir siyaset takip eden Rusya ile Avusturya'ya karşı bu iki devletin düşmanı olan İngiltere ile Fransa'nın dostlukları sağlandı.

Rusya, özellikle II. Katerina döneminden itibaren (1762-1796) Boğazları ele geçirmek, Balkanlar ile Kafkaslara sahip olmak ve Ege yoluyla Akdeniz'e, Doğu Anadolu yoluyla da İskenderun ve Basra körfezlerine inmek suretiyle büyük bir dünya imparatorluğu kurma sevdasında idi. Rusya bu emellerini gerçekleştirmek için önce Müslümanlara karşı Hıristiyanları korumak bahanesiyle Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz hâkimiyeti kurmak istiyordu. Bu da Osmanlı Devleti'ni yavaş yavaş parçalama tehdidi altında bulundurmak demektir. Nitekim 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması gereği Osmanlı vatandaşı olan Ortodoksların himayesini üstlenmekle bu yolda oldukça önemli bir adım atmış oluyordu. Çar I. Nicolas (1825-1855), Osmanlılara karşı bir Haçlı hükümdarının taşıdığı hislerle dolu idi. 1828-1829'da çıkan Osmanlı-Rus harbinde Rus ordularının Edirne'ye kadar gelmeleri, Çar'ın Osmanlıya karşı olan ihtiraslarını daha da artırmıştı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan savaşlarda Rusların uyguladığı strateji, en kısa yoldan Balkanlara inmekti. Nitekim 17 Kasım 1853 günü meydana gelen Oltayniça savaşında Osmanlılar Ruslara karşı büyük başarılar elde ettiler. Savaş başlamadan önce Rusların eline geçmiş olan Kalafat, Rusların elinden alındı. Bu dönemde gerek Rumeli'de gerekse Anadolu'da kazanılan zaferler dikkatleri yeniden Osmanlı ordusu üzerine çekmişti.

Osmanlı denizcilik tarihinde "İkinci Navarin Vakası" diye isimlendirilebilecek olan Sinop Faciası meydana gelmişti. 30 Kasım 1853 günü Sinop'taki Osmanlı gemileri Rus baskınına uğrayarak yok edildiler. Gelişen olaylar sonunda İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854'te Osmanlı Devleti ile ittifak kurdular. Buna göre iki devlet, haksız olarak hücumu uğramış olan Osmanlı Devleti'ne yardım etmek ve topraklarını korumak üzere kara ve deniz kuvveti göndermeyi kabul ediyorlardı.

Kırım, Rusların kara ve deniz kuvvetlerinin üslendiği önemli bir yer idi. Aslında Kırım savaşlarının başlangıcında Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmeler oluyordu. Silistre'de düşman kuvvetlerini yenen Osmanlı kuvvetleri, kaleye imdat kuvvetlerini gönderdiler. 40 gün süren muharebelerde Ruslar, kesin bir başarı elde edemedikleri gibi, 50 binden fazla da zayıat verdiler. Ruslar, bu savaştan sonra daha büyük kuvvetlerle saldırmaya başladılar. Bu sıralarda müttefikler (Fransa, İngiltere) de 15 Eylül 1854'te Kırım'a asker çıkararak savaşı burada sürdürdüler. Kırım'a çıkan müttefiklerin ilk hedefi, Rusya'ya Karadeniz hâkimiyetini sağlamakta olan Sivastopol'ü ele geçirmektir. Bu sebeple şehir kuşatıldı. Fransa ve İngiltere'ye yardım için Piyemonte (Sardunya) hükümeti de oraya asker göndermeyi kabul etti. Böylece Osmanlı Devleti'nin yanında yeni bir Avrupa devleti daha yer almış oluyordu.

Olaylar bu şekilde devam ederken Çar I. Nicolas 2 Mart 1855'te ölmüş, yerine de II. Aleksandr geçmişti. Müttefikler, 9 Eylül 1855'te Sivastopol'ü ele geçirdiler. Kırım cephesinde bunlar olurken, 27 Kasım 1855'te Kars'a inmek suretiyle Ruslar, Kafkas cephesinde bazı başarılar elde ettiler. Buna rağmen Rusların savaşa devam etme mecalleri kalmamıştı. Bu yüzden barış görüşmeleri başladı. Müttefikler için epey mal ve cana mal olan Kırım Savaşı'nı sonuçlandırmak üzere yapılması kararlaştırılan Paris Kongresi, Osmanlı-İngiltere-Fransa-Avusturya-Prusya-Piyemonte ve Rus hükümetlerinin katılımıyla 20. Cemaziyülahır 1272 (25 Şubat 1856)'de çalışmalarına başladı. Osmanlı Devleti'nin, ilk defa

Avrupa devletleriyle eşit haklara sahip olarak katıldığı bu kongre, 23 Recep 1272 (30 Mart 1856)'te imzalanan barış antlaşmasıyla sona erdi.

Islahat Fermanı

Islahat Fermanı 18 Şubat 1856'da yayınlanan Hatt-ı Hümayûn hakkında kullanılan bir tabirdir. Paris Antlaşması'ndan 6 hafta kadar önce yayınlanan bu ferman, Osmanlı Devleti'nin iç bünyesindeki düzenlemeleri hedef almakta idi. Fransız ve İngiliz elçileriyle sadrazam ve şeyhülislâmın birlikte hazırladıkları "Islahat Fermanı" İstanbul'da vükelâ, şeyhülislâm, devlet erkânı, patrikler, hahambaşı kaymakamı ve muhtelif azınlık cemaatlerinin ileri gelenleri huzurunda "mektubi-i sadr-ı âli (sadaret mektupçusu) tarafından okundu. İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanmış olan ferman, 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilkelerini teyit ediyordu.

Sultan Abdülmecid Dönemindeki Diğer Gelişmeler

Onun dönemi, Osmanlı ıslahat tarihi açısından büyük bir önem taşır. İlan ettiği fermanlara sadık kalan hükümdar, çeşitli unsurları eşitlik prensibi ile Osmanlıcılık fikri etrafında birleştirmeye çalıştı. Bundan dolayı halkın sevgisini ve Avrupalıların takdirini kazandı. Sultan Abdülmecid döneminde Gülhâne Hattı'nın (Tanzimat Fermanı) ilan edilmesi, mülteciler meselesinde gösterdiği mukavemet, Kırım Muharebesi ile Paris Muahedesi gibi gelişmeler devrin önemli olaylarıdır.

Sultan Abdülmecid, başta demiryolları olmak üzere batı ülkelerinde bulunan bütün medeniyet vâsıtalarını alıp kullanmak azminde idi. O, Avrupa'daki hükümet şekillerini de incelemişti. Padişahlık ve hilâfet konusundaki fikirleri kendisinden öncekilerden farklı değildi. O, hilâfet ve saltanatın Allah'ın bir ihsanı olduğuna inanıyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, "Memâlik-i Mahruse-i Şâhâne", tebaası (vatandaşı) da "Vedia-i İlâhiye" (Allah'ın emaneti) olarak kabul edilmekte idi.

Sultan Abdülmecid, babası II. Mahmud'un kurduğu başvekillikten vazgeçerek sadrazamlık makamını yeniden tesis etti. Sadrazamların, "Serdar-ı Ekrem" unvanıyla sefere gitmeleri ve askere komuta etmeleri usulüne son verildi. 1845'de Polis ve Zaptiye Müşirliklerinin kurulmasıyla İstanbul ve eyaletlerin asayîşi, bu müşirliklere devredildi. 1843'te "Meclis-i Dâr-ı Şûra-yı Askerî" genişletildi. Topçu sınıfını düzenlemek üzere "Meclis-i Tophane-i Amire" kuruldu.

Eğitim ve öğretim işlerini teşkilâtlandırmak, işleri yürütmek ve kontrol etmek için de 1845'te "Meclis-i Maarif-i Umumiye" kuruldu. 1856 yılında Maarif Nezareti'nin teşkiliyle meclisin görevleri bu nezarete devredildi.

Malî konuları incelemek ve gerekli teklifleri yapmak için 1846 yılında "Meclis-i Mâlîye" kuruldu. 1853 yılında "Meclis-i Âli-i Tanzimat" kurularak "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye"nin kanun yapma yetkisi bu meclise verildiği gibi 1854 yılında da ıslahat işlerini düzenleme ve kontrol etme görevi de yine bu meclise verildi. Devletin en yüksek istişare meclisi görevini yerine getirmek üzere 1855'te "Meclis-i Âli-i Umumi" adıyla yeni bir meclis oluşturuldu. Bütün bunlardan başka, kaptanpaşalığa bağlı "Meclis-i Bahriye", Ziraat Nezareti'ne bağlı "Meclis-i Ziraat ve Meclis-i Maadin" ile Zaptiye müşirine bağlı "Meclis-i Zaptiye" gibi meclisler meydana getirildiler.

Bu dönemde Osmanlı taşra teşkilâtı, Fransız mülkî idare sistemi esas alınarak yeniden düzenlendi. Eyaletlerde valinin etrafında mahallî meclisler teşkil edildi. Bu meclislerde gayr-i Müslimlere de temsil hakkı tanındı. Mülkiye memurları için ilk defa 22 Eylül 1858'de vazife ve salahiyet kanunu çıkarıldı. Bu arada adlî teşkilatta da önemli yenilikler yapıldı. Tanzimat'tan önce mevcut olan Şer'îye, Cemaat ve Konsolosluk mahkemelerinin yanı sıra bir de Nizamiye Mahkemeleri kuruldu. Bu mahkemelere Müslim ve gayr-i Müslim üyelerin tayin

edilmesi esası getirildi. Yeni kurulan adliye teşkilâtı, Adliye Nezareti'ne bağlanırken eski Şer'î mahkemeler Şeyhülislam'ın faaliyet sahası içinde bırakıldı.

1843 yılında çıkarılan askerî kanunla askerlik hizmeti kura usulüne göre bir düzene bağlandı. Yine bu dönemde, eğitim ve öğretim alanında önemli adımların atıldığı görülmektedir. Devrin bütün aydınlarının görev aldığı "Meclis-i Maarif-i Umumiye"nin hazırladığı bir kanuna göre ilköğretim mecburi olacak, ilk ve orta öğretimde para alınmayacağı gibi bir de "Dâru'l- funûn" (Üniversite) kurulacaktır. Buna bağlı olarak ilk ve orta öğretim işlerini yürütmek üzere 1847'de "Mekâtib-i Umumiye Nezâreti" kuruldu. Sıbyan Mektepleri ile Rüşdiyeler ıslah edildi. (1858) tarihinde ilk defa İstanbul'da kız rüştiyesi açılmış oldu. Daha sonra bu okullara öğretmen yetiştirmek için de (1869) Ayasofya civarında ilk Dâru'l-Muallimat (Kız Öğretmen okulları) açılmıştı.

Sultan Abdülmecid dönemi, hemen her alanda eğitim ve öğretim kurumlarının faaliyete geçtikleri bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1845'ten itibaren harp mekteplerinin üçe ayrılmasından sonra harp akademisi kuruldu. 1847'de dâru'l-muallimîn adıyla ilk defa öğretmen okulu açıldı. Ziraat mektebi 1847'de, orman mektebi 1859'da, telgraf mektebi 1860 ve mekteb-i tıbbiyye bağlı olarak 1842'de ebe mektebi gibi pek çok okul açıldı.

Çeşitli iç ve dış olayların meydana geldiği bu dönemde dışarıdan borç para alınmak suretiyle pek çok imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Dolmabahçe Sarayı (1853), Beykoz Kasrı (1855), Küçüksu Kasrı (1857), Mecidiye Câmii (1849), Teşvikiye Câmii (1854), dönemin belli başlı mimarî eserlerindendir. Yine bu dönemde Bezmiâlem Valide Sultan tarafından Gureba Hastahanesi (1845-1846) yaptırıldığı gibi, aynı tarihte Karaköy ile Eminönü'nü birbirine bağlayan Galata Köprüsü de yaptırıldı.

Sultan Abdülmecid'in Vefatı

Lübnan olaylarının bir sonuca bağlanmasından kısa bir müddet sonra 21 sene 6 ay saltanatı bulunan ve henüz 39 yaşında olan Sultan Abdülmecid de babası gibi yakalandığı tüberküloz (verem) hastalığından kurtulamayarak (25 Haziran 1861) Salı günü vefat etti.

32. Sultan Abdülaziz

Sultan II. Mahmud'un ikinci oğlu ve Sultan Abdülmecid'in kardeşi olan Abdülaziz, (7/8 Şubat 1830) Pazartesi gecesı dünyaya gelmişti. Annesi, Pertevniyal Valide Sultan'dır. Abdülmecid'in vefatından sonra 25 Haziran 1861 günü, Osmanlı hanedanının "erşed ve ekberi" sıfatıyla 32. Padişah olarak tahta geçti. Tahta geçtiği zaman 32 yaşının içinde idi.

Bu yeni sultan, mükemmel ata biniyor, güzel silah kullanıyor, azametli fakat mütevazı tavırları yanında millî örf ve âdetlere uygun hareketleri, elinden geldiğince İslâmî emirlere uygun davranışları ve güçlü bir bünyeye sahip olmakla halkın kendisine olan teveccühüne hak kazanıyordu.

Abdülaziz'in cülûsu, her ne kadar geniş halk kitleleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmışsa da, Sultan Abdülmecid döneminde zevk ve sefaya dalmış olan bazı devlet adamları ile saray memurları tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Bunlar, Abdülaziz'in sert tabiatlı olmasını bahane ederek Şehzâde Murad'ın, Abdülmecid'in yerine tahta geçmesini istiyorlardı. Abdülaziz, daha şehzâdeliği döneminde devletin içine düştüğü sıkıntıların farkında idi. O, bu sıkıntıların giderilmesi ve "Devlet-i Aliye"nin, yabancıların vesayet ve hegemonyasından kurtulması gerektiğine inanıyordu.

Abdülaziz'in tahta çıktığı günlerde malî buhran son haddine varmıştı. Hristiyan tebaanın bitmeyen istekleri gittikçe artıyordu. Avrupa'nın büyük devletleri bu istekleri haklı görme meylinde idiler. Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Slav kökenli vatandaşları arasındaki tahriklerine devam ediyordu. Lübnan'da Dürzîler ile Marunîler arasında yeniden çatışma başlamıştı. Yine bu sırada Karadağ isyanı savaşa dönüşecek bir hal almıştı. Hersek

eyaleti de büyük bir karışıklık içinde idi. Avrupa devletleri bütün bunları bahane ederek müdahalelerini artırıyorlardı.

Hükümeti yerinde bırakan Abdülaziz, tahta geçtikten birkaç gün sonra büyük devletlerin endişelerini gidermek için bir ferman yayınladı. Yayımlanan Hatt-ı hümayunda Tanzimat'a devam edileceğini, vatandaşlar arasında hakkaniyet ölçülerine göre hareket edileceğini ve halkın refahının sağlanması için kardeşi tarafından çıkarılan kanunlara uyulacağını bildiriyordu. Ayrıca yeni bazı malî tedbirler de alan yeni hükümdar, devletin malî durumunu az da olsa düzeltmeye muvaffak oldu.

Bu Dönemdeki Bazı Olaylar

Karadağ İsyanı:

Balkanların batısında, batıdan Bosna-Hersek ve Hırvatistan, güneydoğudan Arnavutluk sınırları ile çevrili olan Karadağ, XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmeye başlamıştı. 1514'te sancak haline getirilen Karadağ, Padişah hası durumuna getirilmişti. 1516'dan itibaren ülkenin yönetimi tedrici bir şekilde Çetine Ortodoks (Çetine Plâtıkası) denilen piskoposların eline geçmişti. Böylece ülkede teokratik esaslara dayalı bir yönetim şekli meydana gelmişti. Bu yönetim şekli ile Karadağ, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak XIX. yüzyıla kadar gelmişti. Karadağlılar, Rusya ve Avusturya'nın kışkırtmaları üzerine XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı silaha sarılarak isyan etmeye başladılar.

Karadağ, 1852 Sonbaharından itibaren civardaki topraklara saldırmaya başladı. Devlet, kendisine bağlı Karadağ'ın bu tavrının bir bağımsızlık hareketine doğru gittiğini ve bunun sadece bura ile sınırlı kalmayacağını biliyordu. Bu gelişmeleri önlemek için Ömer Paşa komutasındaki bir ordu Karadağ'a girdi. Ancak bur sıralarda bir taraftan "Kutsal Yerler Meselesi" yüzünden Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı artarken, öbür taraftan Avusturya da bölgede yeni bir problemin çıkmasını istemiyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 3 Mart 1853' te Karadağ ile savaştan önceki durumu esas almak üzere bir anlaşma yaptı.

1861'de Hersek'te isyan çıkınca Karadağlılar, el altından asilere yardıma başladılar. Rusya, Kırım Muharebesi'ndeki mağlubiyetin acısını çıkarmak için Osmanlı topraklarındaki Slav ve diğer Hristiyan unsurları kışkırtıp isyan çıkarmaya teşvik etti. Bunun üzerine Bâbüâlî, Hersek ve Karadağ'a karşı harekete geçti. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, 21 Kasım 1861 Perşembe günü kazandığı "Liva Zaferi" ile asilere büyük bir darbe indirdi. Bunun üzerine Devlet-i Aliye Balkanların güvenliğini sağlamak için Karadağ ile savaşa girdi. Sonuçta Osmanlı ordusu büyük bir fedakârlık örneği göstererek Karadağ kuvvetlerini yendi. Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve İtalya gibi yabancı devletler, işe müdahale ettiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında 31 Ağustos 1862'de İşkodra Barışı yapıldı.

Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prensiğinin Kurulması):

Memleketeyn olarak da bilinen Eflâk ve Buğdan, XIX. yüzyıl ortalarında, Osmanlı Devleti'ne bağlı özel imtiyazı olan iki ayrı beylikti. Dönemin şartları ve bölgede nüfuz sahibi olmak isteyen Batılı Hristiyan devletlerin burada geliştirdikleri milliyetçi söylemler sonucunda bu iki beylikte Osmanlı'dan ayrılma eğilimlerin gelişmesine sebep oldu. 1856 Paris Antlaşması, bölgede Romenler lehine bazı değişiklikler getirdi. Buna göre bölgede Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık hakları devam etmekle birlikte iki beylik iç işlerinde serbest olacaklardı. Bu gelişmeler, Eflâk ve Buğdan'da birleşme akımının gelişmesine ve buna bağlı olarak yeni olayların meydana gelmesine sebep oldu.

Kırım Savaşı sırasında geçici olarak Avusturya'ya bırakılan Eflâk ve Buğdan, antlaşma gereği 30 Mart 1857 tarihinde Avusturya tarafından boşaltıldı. Eylül 1857'de birleşme için

yapılan seçimi birlik taraftarları kazandı. Bunun üzerine 8 Ekim 1857’de toplanan Eflâk ve Boğdan Meclisleri, iki beyliğini "Romanya" adı altında birleştirilmesine karar verdi. Böyle bir oluşuma taraftar olmamakla birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa’nın baskısı sonucunda 24 Eylül 1859’da Aleksandru Cuza’yı Eflâk ve Buğdan (Romanya)’nın ortak prensi olarak kabul etti. I. Ioan (1859-1866) adını alan Cuza, 1860 yılında İstanbul’a geldi. Cuza, Romen birliğinin resmen tanınmasına izin verilmesini istedi. Osmanlı Devleti 2 Aralık 1861’de yayınladığı bir fermanla, o güne kadar iki ayrı meclis ve hükümetle yönetilen Eflâk ve Buğdan’ın tek bir meclise ve hükümete, yani merkezî bir yönetime sahip olmasını kabul etti. Böylece Romanya birliği, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında vücut bulmuş oluyordu.

Sırbistan Olayları:

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Sırlar arasında başlayan milliyetçilik akımları, 1856 Paris Antlaşması ile adeta teşvik edilir olmuştu. Bu antlaşmanın 28. maddesi ile Sırbistan, antlaşmada imzası bulunan devletlerin ortak garantisi altına alınırken, 29. madde ile de Osmanlı Devleti antlaşmayı kabul eden devletlerin rızası olmadan Sırbistan’a karşı hiçbir şekilde askerî bir müdahalede bulunamayacaktı.

1862 yılına gelindiğinde Sırlar, bölgedeki Müslüman Türklere karşı düşmanca hareketlerini artırdılar. Türk asker ve halkını Sırbistan’dan çıkarmak için çalışmalarına başladılar. Sırlar, antlaşmanın hükümlerine aykırı olarak Belgrad’daki jandarma kuvvetlerinin sayısını artırdılar. Haziran ayında su alma yüzünden birkaç Türk askeri ile Sırlar arasında bir çarpışma meydana geldi. Bu olay üzerine Belgrad’ın yerli halkı silaha sarılarak Türklere karşı harekete geçti. Türklerin yardımına koşan kalede-ki askerî birlik ile Sırlar arasında savaş başladı. Böylece başlayan olaylar, Avrupa devletlerinin yeniden işe burunlarını sokmaya sebep oldu. Aynı yılın Ağustosunda İstanbul’da devletlerarası bir konferansın toplanmasına sebep oldu. 8 Eylül 1862’de imzalanan "İstanbul Protokolü"ne göre Osmanlı Devleti, Sırbistan’daki bazı kaleleri Sırlara terk etti. Görüşmelerden sonra Osmanlı Devleti, 20 Mart 1867 tarihli bir fermanla diğer kaleleri de Sırbistan’a bıraktı. Böylece Osmanlı Devleti, topraklarından bir parçasını daha kaybetmiş oluyordu.

Girit İsyanı ve Türk-Yunan İlişkileri:

Girit, Doğu Akdeniz’in en büyük adalarından biridir. Dağ kütlelerinin boydan boya kat ettiği ada, isyan halinde, âsilerin uzun süre gerilla savaşı yapmalarına elverişli bir konuma sahiptir.

1669’da imzalanan antlaşma ile Osmanlı topraklarına katılan Girit, Osmanlı askeri için bir çeşit eğitim yeri haline geldiğinden "Devlet-i Aliyye’nin ta’limhane-i harbese" adını almıştı. Sınırları içindeki gayr-i müslimleri "Edia-i İlahî" (Allah’ın emaneti) olarak kabul eden Osmanlı yönetimi sayesinde Hristiyan Girit halkı, güven ve emniyet içinde yaşamaya devam etti.

Fakat Rus Çarı Petro ile başlayıp gittikçe şiddetini artıran Rus tahrikleri, Fransız ihtilali ile uyandırılan milliyetçilik duyguları, Osmanlı Devleti’nin bozulan ve zayıflayan iç yönetimi, Hristiyan tebaanın ayrılma arzuları ve Rumların kurdukları “Heteria Cemiyeti”nin propagandası, Girit’te sükûnetin bozulmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti’nin, Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Rumlar tarafından Mora ve adalarda çıkarılan isyanlar Girit adasına da sıçradı. Bu ilk isyan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından bastırıldı.

Girit adasında yaşayan gayr-i Müslimler, adalarının 1830 yılında Londra Protokolü sonucu, İngiltere, Rusya ve Fransa’nın himayesinde kurulan Yunanistan krallığına bağlanmadığını gördüklerinde yeniden ayaklandılar. İngiltere, 1864 yılı başlarında hâkimiyetinde bulunan "Cezair-i seb’a" (Yedi ada)’yı Yunanistan’a devr etmişti. Bütün

Akdeniz adalarını ve hatta İstanbul'u dahi alıp büyük bir devlet olma hayali peşinde koşmaya başlayan "Megalo İdea"cıların da cüretini artırdı. Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için harekete geçince bu defa da İngiltere, Fransa ve Rusya işe müdahale ettiler. Buna rağmen Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak üzere Ömer Paşa'yı görevlendirdi.

Sultan Abdülaziz, ayaklanmanın bastırılması, asayişin yeniden sağlanması ve yeni bir yönetimin tesisi için Âli Paşa'yı Girit'e gönderdi (2 Ekim 1867). Adanın Hristiyan halkına çeşitli imkânlar sağlayan bir nizamname neşretti. Daha sonraki gelişmeler üzerine 9 Ocak 1869'da Paris'te, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılımı ile bir konferans düzenlendi. Uzun görüşmelerden sonra nihayet 20 Ocak'ta Paris konferansının resmî bildirisi kabul edildi. Bu bildiride Yunanistan'ın, Osmanlılara karşı çete teşkilinden vazgeçmesi, Girit isyancılarına malzeme götürecek gemilerin Yunan limanlarında donatımının yapılmaması ve göçmenlerin Girit'e dönmelerine engel olunmaması isteniyordu.

Bu girişim ve gelişmeler sonunda Doğu Akdeniz bunalımı önlenmiş ve Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı ile Girit meselesi sona ermiş gibi görünüyordu. Ancak, konferansa katılan devletlerin isteğine boyun eğilerek kabul edilen bu durum, gerçekte mütarekeden başka bir şey değildi.

Sultan Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatleri

Osmanlı tarihinde Sultan Abdülaziz dönemi seyahatler bakımından iki önemli olaya şahit olmuştur. Bunlardan biri Mısır Seyahati, diğeri de Avrupa seyahatidir.

Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahati, benzeri görülmeyen bir olay olarak kabul edilir. 1863'te Mısır valisi olan İsmail Paşa, vali olur olmaz İstanbul'a gelerek onu Mısır'ı ziyarette davet etmişti. Bu sebeple Sultan Abdülaziz, (3 Nisan 1863) günü, Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan devlet erkânına iltifatlarla bulunduktan sonra "Fevz-i cihâd" vapuruyla Mısır'ın İskenderiye şehrine doğru hareket etti. Padişah ve beraberindekiler gerek İskenderiye'de, gerekse Kahire'de muhteşem törenler ve halkın yürekten gelen muazzam sevgisi ile karşılandılar.

Avrupa Seyahati:

Sultan Abdülaziz'in, İstanbul'dan hareketinden dönüşüne kadar 1 ay 16 gün süren Avrupa seyahati, Osmanlı tarihinin ilgi çekici olaylarından biridir.

Fransız İmparatoru III. Napolyon, Avrupalı hükümdarlarla birlikte Osmanlı hükümdarını da Paris'teki evrensel sergiye davet etmişti. Bir Osmanlı Padişahı, kendi topraklarının dışına çıkmış olacaktı. Büyük halk kitlelerinin ona olan merak ve sıcak kabulü, Avrupalı devlet başkanlarının bu ziyarete isteksiz bakmalarına sebep olmuştu.

Sultan Abdülaziz, (21 Haziran 1867) Cuma günü "Sultaniye" adındaki özel vapuruyla İstanbul'dan hareket etmişti. 30 Haziran'da Paris'e vardı. Fransız İmparatoru III. Napolyon tarafından karşılandı. Buradan Londra'ya geçen Padişah, 24 Temmuz günü Belçika'nın başkenti Brüksel'e geldi. Buradan da Viyana'ya doğru hareket edilmişti. Burada Prusya Kralı I. Wilhelm ile Kraliçe tarafından karşılandı. Viyana'da üç gün kalan Sultan, oradan Budapeşte'ye hareket etti. 3 Ağustos günü Osmanlı topraklarına ayak basarak Vidin'e geldi. 7 Ağustos'ta ise İstanbul'a döndü.

Bulgar Meselesi

Gerek XVIII. yüzyılın getirdiği milliyetçilik akımları, gerekse dış güçlerin sebep oldukları isyanlar, Bulgarları da harekete geçirmişti. Bulgar Meselesi adını taşıyan bu başlık altında biz iki konuyu ele almak istiyoruz. Bunlardan biri Kilise, diğeri de isyanla ilgili olacaktır.

Müstakil Bulgar Kilisesinin Kurulması:

Osmanlı Devleti'nin merkezinde adeta devlet içinde devlet haline gelen Patrikhane, öteden beri bir "fesad ve şekavet ocağı" haline gelmişti. Patrikhane, nüfuz ve yetkilerini artırmak için her türlü entrika ve çareye başvurmaktan çekinmiyordu. Yunan emellerine hizmet ediyor ve çeşitli Balkan kavimlerini Rumlaştırma siyaseti güdüyordu. Fakat XIX. yüzyılın başlarında uyanmaya başlayan Ortodoks Mezhebi'ne bağlı milletler, birer birer Patrikhânedan ayrılarak kendi kiliselerini ve millî devletlerini kurmaya başladılar.

Gelişmeler sonunda Bâbiâlî, Bulgarların bir müstakil bir kilise değil, bir "Papazhâne" kurmalarına izin verdi. Daha sonraki gelişmeler üzerine 9 Ekim 1849'da İstanbul'da bağımsız Bulgar Kilisesi'nin ilk nüvesi kurulmuş oldu.

Bulgar İsyanı:

Rusya'nın himaye ve desteği ile Slavlık ruhu, Bulgarların da Osmanlılardan kopması için devrede idi. Nitekim hicrî 1284 yılında genel bir ayaklanmaya kalkıştılar. Bu tarihlerde komitacılık harekâtına geçilmesi için hazırlıklara başlandı. Bu hazırlıkların tertipçisi, Georgi Stoykov Rakovski (1818-1868), Bulgarları, Osmanlı idaresine karşı ayaklandırmak için epey uğraş veren bu adam, Kırım Harbi sırasında Rusya hesabında casusluk yapmak amacıyla İstanbul'da gizli bir örgüt kurmuştu. Türk ordusu hakkında bilgi toplayıp Rusya'ya iletmek maksadıyla Osmanlı hizmetine girmiş ve Şumnu ordusunda tercüman görevi almıştı.

Osmanlı Devleti, Mithat Paşa'nın önce Niş (1861-1863), sonra Tuna valilikleri sırasında Bulgaristan'daki Slav milliyetçiliği akımını durdurmaya gayret etti. Bulgarlar, "Bulgar İhtilalci Merkez Komitesi'nin öncülüğünde Filibe ve Pazarcık yakınlarındaki Balkan dağlarında isyan hareketine başlayacaklardı. 2 Mayıs 1876'da harekete geçtiler. Bâbiâlî, Türk ve Müslümanların büyük bir kıyım uğradığı bu dönemde Avrupa propaganda mekanizması, binlerce savunmasız Hristiyan köylünün, fanatik Müslümanlar tarafından öldürüldüğünü yaymaya çalışıyordu.

İç Huzursuzluklar

Sultan Abdülaziz'in son dönemlerine doğru bir taraftan Tanzimat hareketi sarsılırken, öbür taraftan da Rusya'nın siyasî etkisi artmaya başlamıştı. Meydana gelen malî bunalım ve sıkıntılar yüzünden memurlar maaş alamaz duruma gelmişlerdi. Kırsal kesimlerdeki kuraklık yüzünden kıtlık yaşanırken, Balkan milletleri yabancı ajanlar tarafından devamlı surette kışkırtılıyorlardı. Artık halk arasında hükümdarın tahttan indirilmesi ve Şehzâde Murad'ın tahta geçmesinden söz edilir oldu.

Ulemanın başını çektiği "İlmiye Sınıfı" da, ülkenin bu duruma gelmesinin başlıca sebebi olarak Tanzimat'ı ve yabancı etkisini görüyordu. Bu anlayışa göre yabancı temsilcilerin baskısıyla Müslüman olmayanlara verilen eşitlik hakkı, ülkenin bu duruma gelmesine sebep olmuştu. Pek çok "Yeni Osmanlı"nın paylaştığı bu duygu, yeni bir "İslâmcılık" hareketini canlandırdı. Böyle bir ortamın ortaya çıkmasında 1870 yılında İstanbul'a getirilen Cemaleddin el-Afganî (1838-1897)'nin de büyük bir etkisi olmuştu.

Yemen İsyanı:

Yemen, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferinden kısa bir müddet sonra Osmanlı topraklarına katılmıştı. 1539'da Yemen sahillerine gönderilen ilk askerî birliklerin pek çok görevi vardı. Osmanlı Devleti, İslâm dünyasının süper gücü olarak bu dünyayı Hristiyan âleme karşı korumakla görevliydi. Aslında Osmanlıların Yemen'e gelmelerinin birkaç sebebi vardı. Bunlar:

1. Portekiz'i bölgeden uzaklaştırmak,
2. Haremeyn'i korumak. Bu maksatla Kızıldeniz'de tersaneler kurdular.
3. Yemende güvenliği sağlama.

4. Müslümanların ticaret yollarının açık kalmasını sağlamak.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlayıp dağılma dönemine girmiş olması ve bölgeyle yeterince meşgul olamaması, Yemen'e başka güçlerin egemen olmak için girişimlerde bulunmalarına sebep olmuştu. Nitekim bu durumdan faydalanmak isteyen İngiltere 1839'da Aden'i ele geçirmişti. Yabancı güçler, XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin elinden burayı almak için ilk önce seyyah, araştırmacı ve doktor kılığında casuslar gönderdi. Bunların görevi bölge halkını isyana teşvik etmek ve kendi ülkelerinin menfaatlerini sağlamaktı. Bu casusların çoğu, merkezi Londra'da bulunan "Protestan Misyoner Merkezi"nin yetiştirmiş olduğu kişilerdi. Bunların teşviki ile 1870'de bölgede isyan patlak verdi. Devlet, bu isyana 1873'de Yemen'i merkezi idareye bağladı.

Bosna-Hersek İsyanı (1875-1876):

Bilindiği gibi Rusya, öteden beri Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği emellerini gerçekleştirmek için her fırsatı değerlendirmekten kaçınmıyordu. Balkan halklarına el altından para ve silah yardımı yapıyordu. Hersek isyanı, bu siyasî vaziyetin bir sonucu idi. Bunalımları başlatan ilk kıvılcım, Hristiyan köylülerin büyük toprak sahiplerine karşı isyan etmeleri şeklinde görüldü.

1856 Paris Antlaşması'nı takip eden yıllarda Karadağ, Sırbistan, Eflak, Buğdan, Lübnan ve Girit gibi yerlerde çıkan isyanlar sonunda, bu bölgelerin muhtariyet kazanmaları veya imtiyazlarını genişletmeleri, Slav propagandası yapanlara cesaret vermişti. 1870'den sonra Rusya'nın, Avrupa devletleri arasında mevcut olan dengeyi kendi lehine çevirmesi, Slavcı tahrikçilerin Balkanlar'daki çalışmalarını artırmalarına sebep olmuştu. Bütün bu vb. tahrikler yüzünden 1875'te Hersek isyanı patlak verdi. Mahmud Celaleddin Paşa'nın ifadesiyle asıl hedefi "Avrupa kıtasındaki hükümet-i Osmaniye ve millet-i İslâmiyeyi çıkarmak" olan Hersek isyanı, görünüşte Nevesin kazası Hristiyan halkından 160 kadarının "Ağnam Vergisi"ni vermemek için Karadağ'a sığınmasıyla başladı. Karadağ'dan sağlanan silah ve para ile isyan (24 Temmuz 1875)'de başlamış oldu.

Bâbiâli, Avusturya, Rusya ve Almanya'nın, Hersek isyanını bahane ederek iç işlerine karışabileceklerini sezince buna fırsat vermemek için 2 Ekim 1875'te yayınladığı bir fermanla Bosna-Hersek'e yeni bazı imtiyazlar tanıdı. Fakat bu da isyanın sona ermesine yetmedi. Avusturya Başvekili Kont Andraşi, isyanı sona erdirmek üzere daha başka imtiyazlar istedi.

Olayların boyutu, Avrupa kıtasını savaşa sürükleyecek bir hal aldığı sırada, Rus Başbakanı Gorçakof'un girişimiyle Berlin'de Rusya, Avusturya ve Almanya arasında yeni bir görüşme yapıldı (13 Mayıs 1876). Bu görüşmede yeni bir reform taslağı hazırlandı. İngiltere, kendisine danışılmadan varılan bu kararları kabul etmedi. Çünkü İngiltere'nin Doğu politikası ile bunların politikaları birbirlerini tutmuyordu. Bu tutum Osmanlı Devleti'ni bir müddet için rahatlattı.

Selanik Vakası:

Bulgar isyanının başladığı günlerde, Selanik'te de bazı olaylar meydana geldi. Basit gibi görünmekle birlikte bir tesadüf eseri olmayan ve Avrupa siyasî mahfillerini Osmanlı Devleti aleyhine ayağa kaldıran bu olay, "Selanik Vakası" adı ile tarihlere geçti. Selanik'in, Avrathisar kazasından Hristiyan bir Bulgar kızı, tahsildar Mehmed Emin Efendi ile evlenmek için ihtida etmişti. Kızın bulunduğu yer, isyan mıntıkası olduğundan hayatı tehlikeye girmişti. Zorla kaçırılan ve üstü başı yırtılan kız, Amerikan konsoloslukunda alıkonulmuştu. Galeyna gelen Müslüman halk, Saatli Cami'de toplanmıştı. Selanik Valisi, halkı teskin için camie gitmiş, fakat pek etkili olmamıştı.

Öbür taraftan Fransız ve Alman konsolosları Mulin ile Abot, meseleyi görüşmek için camie giderek pervasızca konuşmaya başlayınca halk galeyana gelerek bunların üzerine

hücum etmiş ve ikisini de öldürmüştü. (6 Mayıs 1876). Bir Rus tertibinden başka bir şey olmayan bu olay, milletlerarası bir hâdise haline gelmiş, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Avusturya devletleri, Selanik limanına savaş gemilerini göndererek Bâbıâli'den suçluların şiddetle cezalandırılmalarını, aksi takdirde karaya asker çıkaracakları tehdidinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine devlet, suçlulardan 6 kişiyi idam ettirmek suretiyle adı geçen devletlerin karaya asker çıkarmalarına engel oldu. Bu olay, Avrupa efkâr-ı umumiyesinin Türkiye'ye karşı olan kin ve nefretini daha da artırmıştı.

Talebe Ayaklanması:

Bosna-Hersek isyanı, yabancı devletlerin ülkenin iç işlerine müdahalesi, Bulgaristan ihtilali ve Selanik vakası gibi olaylar, Osmanlı ülkesinin her köşesinde büyük bir heyecanın yaşanmasına sebep olmuştu. Özellikle Selanik vakasından sonra İstanbul'da korkunç rivayetler dolaşmaya başladı. Kaynağı Rus elçiliği olan bu rivayetlere göre birkaç gün içinde Müslümanlar, Şehirdeki Hristiyanları katletmeye başlayacaklardı. Böyle bir katliamı önlemek için Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Rus kuvvetleri gönderilmesi için elçi İgnatief nezdinde teşebbüslerde bulunmuştu.

Durumun bu hale gelmesine sebep olan bir sorumlu bulmak gerekiyordu. Genel kanıya göre sorumlu Sadrazam Mahmud Nedim Paşa idi. Böyle nazik bir zamanda bazı kimseler anarşiyi bir kat daha artıracak, devleti felaket çukuruna bir adım daha yaklaştıracak komplonun hazırlayıcısı oldular.

Mahmud Nedim Paşa'yı hedef seçen Mithat Paşa ve avenesi, onu sadareten uzaklaştırdıkları zaman Sultan Abdülaziz'i de tahakkümleri altına alabilirlerdi. Bunu yapabilmek için de İstanbul'daki, talebeyi kışkırtıp harekete geçirmek gerekiyordu. Şehzâde Murad Efendi'nin, Rum asıllı sarrafı Hristaki, Mithat Paşa vasıtasıyla talebeye gizlice rüşvet vermek suretiyle gösteri yapmalarını sağlamıştı.

Böylece üniversite öğrencisi demek olan "talebe-i ulûm" (10 Mayıs 1876) günü, Fâtih, Bâyezid ve Süleymaniye medreselerindeki dersleri boykot ederek gösterilere başladılar. Halktan, başına sarık saranların da katıldığı bu talebe hareketi, kabinenin değişmesine sebep oldu. Yeni kabinede Mütercim Mehmed Rüştü Paşa sadârete getirilirken, Mithat Paşa koltuksuz nâzır, Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislâm, Hüseyin Avni Paşa da serasker oldu. Öyle anlaşıyor ki bu yeni kabine, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için her çareyi mübah görüyordu. Yalan söylemek, kazanılmamış savaşları kazanılmış göstermek ve bunun için sanki cepheden gelmiş zafer telgrafları göndermek ilk akla gelen tertipler arasındadır.

Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Sultan Abdülaziz'in saltanatına son vermek isteyenler, Veliâht Şehzâde Murad ile yakın çevresi (Şair Ziya Paşa, sarraf Hristaki, özel doktoru İtalyan Capoleone, Yenikapı Mevlevihâne'si Şeyhi Osman Efendi vs.), Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Mütercim Mehmed Rüştü Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi idi. Bu ekip; halk arasında Sultan Abdülaziz'in, kendi yerine oğlu Yusuf İzzeddin'i getireceğini, buna karşı direniş görülürse 40 bin Rus askerini memlekete getirmek üzere hazırlandığını kulaklara fısıldıyordu. Bununla da yetinmeyen "erkân-ı hal" veya "erkân-ı Erbaa" denilen bu dört adam, Sultan Abdülaziz'i "Rus meclubu" olarak gösterip haince bir plan kuruyorlardı. Hâlbuki Sultan Abdülaziz, Taşkend, Hocend ve Semerkant'ın gittiğini, Buhârâ emîrinin Çar'ın valisi haline geldiğini ve Hive'nin işgal edildiğini, bütün bunların da Rusya tarafından yapıldığını biliyordu. Hem "Halife-i Müslimîn", hem de Türk hakanı olarak bunlar sebebiyle büyük bir elem ve acı içerisindeydi. Orta Asya Türklerinden gelen feryadnâmelerden de ciddi şekilde üzüntüye kapılıyordu. Bundan dolayı devamlı bir silahlanma ve güçlenme faaliyeti içinde

olan Abdülaziz, yanındaki mâbeyn müşiri ve Valide Kethüdası Ferit Paşa'ya, silahhâneyi her teftişinde: "Milletim, Rusya ile henüz muharebe edecek hale gelmedi" diyordu.

Mütercim Mehmed Rüştü, Mithat ve Hüseyin Avni Paşalarla Şeyhülislâm Hasan Hayrullah ekibi (Erkân-ı Erbaa) iş başına geldikten sonra planlarının ikinci safhasını, yani Sultan Abdülaziz'in hal'ini ele aldılar. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için bir fetva hazırlandı. Fetva, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi tarafından imzalandı. Bu fetvaya bağlı olarak gelişen olaylar sonunda Sultan Abdülaziz, (30 Mayıs 1876) Salı günü sabaha karşı tahttan indirilerek Topkapı Sarayı'na gönderildi. 1 Haziran'da Fer'iyye Sarayı'na nakledilen Abdülaziz, 4 Haziran 1876 günü odasında ölü bulundu.

33. Sultan V. Murad

Veliaht Mehmed Murad Efendi, Sultan Abdülmecid'in, Şevkefza'dan (Valide Sultan) doğan büyük oğlu idi. (21 Eylül 1840)'da Çırağan Sarayı'nda dünyaya gelen Murad, Tanzimat döneminin ilk şehzâdesi idi. Babası öldüğü zaman, 21 yaşında idi. 36 yaşının içinde iken tahta çıkan ve Sultan Beşinci Murad adını alan bu hükümdarın saltanatı 93 gün sürmüştü. Bu süre, Osmanlı tarihindeki en kısa saltanat dönemidir.

Çocuk denebilecek yaşta içkiye alıştırıldığından zihnî dengesi sağlıklı değildi. Meydana gelen diğer bazı olaylar ve amcası Sultan Abdülaziz'in hunharca öldürülmesi aklî dengesini büsbütün bozmuştu. Olaylardan çabuk etkilendiği için zayıf bir karaktere sahip hale gelmişti. Her ne kadar amcası Abdülaziz'i tahttan indirerek padişah olmak için elinden gelen gayreti göstermiş, "Erkân-ı Erbaa" denilen şahıslarla işbirliği yapmış ve maddî yönden onları desteklemiş ise de saltanatının ilk gününden itibaren büyük korkulara kapılarak hayatı kendine zindan etmişti.

Yaşantısı, diğer padişahlar gibi olmayan Murad, Sultan Abdülaziz'in Mısır gezisine veliaht-şehzâde olarak katılmıştı. O, amcasının Avrupa seyahati esnasında da yanında bulunuyordu. Şehzâde Murad, İstanbul'a döndükten sonra da Avrupa sarayları ile olan ilişkisini devam ettirmişti. Onun, hem batılı görüntüsü, hem de kolayca etki altında kalan bir yaratılıştaki oluşu, yenilik taraftarı görünen gazetecilerle sanatkârların çevresinde toplanmalarını sağlıyordu. Bunlar, Sultan Abdülaziz'in yerine Şehzâde Murad'ın bir an önce tahta geçmesi için çalışıyorlardı. İçeride böyle bir düşünce hâkim iken, dışarıda da özellikle İngiltere, kendi siyasî emellerine uygun hale getirdiği Şehzâde Murad'ın Padişah, Mithat Paşa'nın da sadrazam olmasını destekliyordu. Talebe isyanında, askerin siyasete karışarak Dolmabahçe Sarayı'nı basmasında ve Abdülaziz'in katilinde hep bunların rolü olmuştur.

(30 Mayıs 1876) saltanat tahtına oturtulan V. Murad için yapılacak bey'at merasimi durumun nezaketi göz önüne alınarak aceleye getirilmişti. Bu yüzden Topkapı Sarayı'nda bulunan saltanat tahtı getirilememişti. Bâb-ı seraskeri'deki ilk bey'attan sonra Dolmabahçe Sarayı'nda kendisine bey'at edildi.

Sultan V. Murad'ın cülûsu gerek içeride, gerekse dışarıda herkese büyük ümitler vermişti. Daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alan çete reisleri: "Şimdi padişahın vekilleri de bizim gibi ihtilalci oldular" diyerek bu dönemde hürriyetlerine kavuşacaklarını söylüyorlardı. İstanbul'da ise yeni bir devrin başladığı görülüyordu. Islahatın biri diğerini takip ediyordu.

Dönemin Olayları

Sultan V. Murad, artık "millet" diye ifade edilmeye başlanan halkı sevdiği gibi, ona hizmet te etmek istiyordu. Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa, meşrutiyet idaresinin Osmanlı ülkesinde uygulanabileceğine inanamıyordu. Serasker Hüseyin Avni Paşa ise idarenin eski şeklinin muhafazası şartıyla ıslahat yapılabilceğini söylüyordu. Mithat Paşa'ya gelince o, her türlü haksızlık ve kötülüğün ancak meşrutiyet yönetimi ile ortadan kalkacağına inanıyordu.

Çerkez Hasan Olayı:

Çerkez Hasan Bey, Hüseyin Avni Paşa ile birkaç kişiyi daha öldürdüğü için halk nazarında milli bir kahraman haline geldiği gibi adına şiirler yazılarak kadri yüceltilmiştir. Nitekim Bursalı Seniğ Efendi, yazdığı bir manzumede, Hüseyin Avni'nin öldürülüşünü:

"Halk şerrinden emin olmaz iken kati olunup

Zâhir oldu eseri "külli muzirrin yuktel" beytiyle "zararlı olan her şey öldürülür" fetvasınca onun zararlı olduğunu, binaenaleyh öldürülmesinin yerinde olduğuna işaret etmek istemiştir.

Sultan Murad'da Dengesizlik Belirtileri:

Sultan Abdülaziz'in şehadeti, yeni padişahın zaten bozuk olan asabını bir kat daha bozmuştu. Kandan nefret eden bir kimse olarak halkın ve Avrupa kamuoyunun bunu kendinden bileceği endişesine kapıldı. O, kendi akıbetinden de emin olamıyordu. Kabinenin ihanetinden ve halkın intikamından korkmaya başladı. Bunlar, kendisinde cinnet derecesine varacak hareketlerin ortaya çıkmasına sebep oluyordu.

Daha şehzâdeliğinde Sultan Abdülaziz'in kendisinden sonra oğlu Yusuf İzzeddin'i tahta çıkaracağı şayialarının yayılması da onu korkutmuştu. Bu korku saiki ile o, Genç Osmanlılar ve Sultan Abdülaziz'in, vekiller arasında bulunan düşmanlarıyla münasebetlerini sıklaştırmıştı. Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa'nın Abdülaziz'i tahttan indirmek için hazırladıkları tertibe dâhil oldu. İşte bu andan itibaren endişeli günler geçirmeye başlamıştı.

Sultan V. Murad'ın Tahttan İndirilmesi:

Sultan Abdülaziz'in hal'i ve arkasından hunharca bir cinayete kurban gitmesi, devletin birçok tehlike ile karşı karşıya bulunduğu bir zamana rastlamıştı. Her ne kadar Hersek isyanı bastırılmış gibi görünüyorsa da tam anlamıyla ortadan kaldırılabilmiş değildi. Bulgar isyanının bastırılması ile meşgul olduğu bir sırada tahtta meydana gelen değişiklik, iç ve dış gailelere sebep olmuştu. Rusya'nın öteden beri olduğu gibi, Balkan milletlerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması da bütün hızı ile devam ediyordu.

İç ve dış gaileler, Sultan V. Murad'ın aklî dengesinin gittikçe bozulmasına sebep olmuştu. Bu yüzden derhal icra edilmesi gereken "Kılıç Alayı" tehir edilmiş, herkesin görmek istediği yeni hükümdarın, "Cuma Selamlıkları"na bile çıkarılmamaya başlanması, birçok dedikoduya sebep olmuştu. Devlet işleri, gayr-i resmî ve sorumsuz bir şekilde "Naib-i Saltanat" mevkiine geçen Sadrazam Mütercim Mehmed Rüştü Paşa'nın elinde kalmıştı. Padişahın, gittikçe kötüleşen durumu, halk arasında dedikodulara sebep oluyordu. Sonuçta 31 Ağustos 1876 günü vükela, ulema ve devlet erkânı, Topkapı Sarayı'nda Kubbe altında toplanarak Sultan V. Murad'ın hal'i ve Veliaht Abdülhamid'in cülûsuna karar verdiler.

İstraptan başka bir şey görmeyen ve hatta aklî dengesini kaybeden Sultan V. Murad'ın saltanatı, Osmanlı tarihinin en kısa saltanatı olmuştu. Sultan V. Murad, tahttan indirildikten sonra 27 yıl 11 ay 29 gün yaşadı. 29 Ağustos 1904'te şeker hastalığından vefat edince naaşı, annesi Şevkefza Kadın Efendi'nin mezarı yanına, Yeni Cami dışına gömüldü.

34. Sultan II. Abdülhamid:

Babası Sultan Abdülmecid, annesi Tir-i Müjgân adındaki Kadın Efendidir. (21 Eylül 1842)'de doğmuştur. Ağabeyi V. Murad'dan iki yaş küçük olan Şehzâde Abdülhamid'in annesi (3 Ekim 1852)'de veremden ölünce Abdülmecid, annesinin ölümüne çok üzülen oğlunu, Perestû Kadın Efendi'nin şefkatli ellerine teslim etti. Kafkas Çerkezlerinden olan ve çocuğu olmayan Perestû Kadın Efendi, Abdülhamid'e analık yaparak bütün şefkat, merhamet ve dikkatini ona verdi. Şehzâde Abdülhamid, 1876'da saltanat tahtına geçince o da "Mehd-i Ulya-yı Saltanat" oldu. Böylece Valide Sultan olmuş oldu.

Sultan II. Abdülhamid, XIX. asır sonlarından günümüze kadar dünyanın, hakkında en çok konuşulan birkaç şahsiyetinden biridir. Hakkında her dilde yapılan neşriyat, vagonlar dolusudur. İkinci Meşrutiyetten sonra gelen yeni rejim, Sultan II. Abdülhamid'i mahkûm etmiş, bundan sonra ve hatta bugüne kadar bu hükümdarın lehinde tarafsız yazmak ve konuşmak, yazan ve konuşanın istikbali için tehlikeli sayılmıştır. Bunun bir sebebi, II. Abdülhamid'in, muhafazakâr olması ve devleti 30 yıl, muhafazakâr bir siyasetle idare etmesidir. Sultan II. Abdülhamid düştükten sonra gelen bütün rejimler, birbirlerinden inkılâpçı oldukları için, tabiatıyla bu hükümdarın muhafazakârlığını beğenmemek durumunda kalmışlardır.

Osmanlı tarihinin en kritik döneminde tahta geçen Sultan II. Abdülhamid, ekonomik ve siyasî sıkıntıları ile etnik ve azınlık gruplarının bağımsızlık mücadeleleri, Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri böl ve paylaş politikaları gibi içte ve dışta pek çok problemle karşılaştı. Ekonomik olarak malî iflasını ilan etmiş bir devletin başına geçtiği zaman Rumeli adeta bir kan gölü haline gelmişti. Sırbistan'da savaş, Bulgaristan'da ise isyanlar devam ediyordu. Bu sıkıntılı durum devleti, tarihlerimizde 93 harbi diye anlatılan ve büyük sıkıntılarla karşı karşıya getiren bir savaşa sürükledi.

Bu dönemde birbirlerini kıskanan Avrupalı devletler, bütün güçlerini "Avrupa'nın Hasta Adamı" diye niteledikleri Osmanlıyı parçalayıp paylaşmak için kullandılar. Bu amaç doğrultusunda İslâm'ın, ülkenin modernizasyonuna ve gelişmesine engel teşkil ettiğine dair anti İslâmcı propagandaya başlamışlardı. Batı Hıristiyan dünyası, Hıristiyan çıkarlarının korunmasını bahane ederek, gayr-i Müslim azınlık ırk mensuplarını hükümdarlarına karşı ayaklanmaya teşvik ediyorlardı. Ayrıca Osmanlı-Rus savaşından (1877-1878) sonra Osmanlılar daha da zayıf düşerek çok ciddi ekonomik ve politik zorluklarla karşılaştılar. Onun, 33 yıl (1876-1909) süren iktidar dönemi, dünya, Avrupa ve İslâm âlemiyle olan ilişkilerin çok kritik ve sancılı bir dönemini teşkil eder.

Amcası Abdülaziz ve ağabeyi Murad'ın ardından tahtın üçüncü vârisi durumunda bulunan Abdülhamid, bütün şehzâdeler gibi sarayda özel bir eğitim gördü. Çok iyi hocalardan ders alan Şehzâde Abdülhamid, yabancı dil olarak Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmişti.

Abdülhamid'in Tahta Geçiş (Cülûs)

34. Osmanlı Padişahı olan Sultan Abdülhamid, tahta geçtiği zaman 34 yaşını doldurmak üzere idi. O, Topkapı Sarayı'nda toplanan vükelâ, ulema ve ümeradan müteşekkil meclisin huzurunda okunan fetva gereğince 31 Ağustos 1876 Perşembe günü saat Osmanlı saltanat tahtına geçti. Sultan Abdülhamid saltanatının ilk günlerinde halkla daha yakın temas kurmayı tercih ediyordu. Fakat hemen her dönemde olduğu gibi bu dönemde de gerçekleri bilmeyen, siyasetten anlamayan ve kendi menfaatlerini ön plana çıkaran bazı kimseler dini istismar ederek etrafta boy göstermeye başladılar. Onlar, Padişah aleyhine bu propagandaları yaparken o, toplumun halk, vükelâ, devlet ricali ve kalem erbabı gibi toplumun bütün katmanları ile görüşüp fikir teatisinde bulunuyordu.

31 Ağustos günü Topkapı Sarayı'nda tahta geçen II. Abdülhamid, "Kılıç Alayı" için 7 Eylül 1876 Perşembe günü saltanat kayığı ile Dolmabahçe Sarayı'ndan Eyüp Sultan'a gitti. Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk zamanlarında devlet, en buhranlı günlerini yaşıyordu. Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında başlayan Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına V. Murad döneminde Sırbistan ve Karadağ muharebeleri de eklenmişti. Bu isyanları kışkırtan ve destekleyen Rusya, "Şark Meselesi"ni halletmek üzere fırsat kolluyordu. Malî imkânsızlıklar yüzünden isyanlar bastırılmıyordu. Avrupa kamuoyu Osmanlı aleyhine dönmüştü. İşte bu şartlar altında Abdülhamid, büyük bir iyi niyet gösterisi ile işe başladı.

Devletin, büyük ve köklü müesseselerinin tahribi, önce dâhilî, sonra da haricî birtakım gailelerin çıkmasına sebep olmuştu. Bu gaileler sonucu gittikçe zayıflayan devletin tebaası ve toprakları üzerinde yabancı mücadeleler yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştı. Böyle bir zamanda devletin mirasına konmak için en çok iki devlet mücadele ediyordu. Bunlardan biri Akdeniz'e inmek isteyen Rusya, diğeri de Türk toprakları üzerinde ticarî menfaat ve sömürgelerindeki hâkimiyetini gözetten İngiltere idi. Bu dönemde Rusya'nın güç kazanma ihtimalini politikasına aykırı gören İngiltere, Balkanlar'daki ihtilafları görüşmek üzere devletlerarası bir konferansın toplanmasını istiyordu. Bunun sonucu olarak Paris Antlaşması'nı imzalamış olan Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın katıldığı Tersane Konferansı (23 Aralık 1876)'da İstanbul'da başladı.

I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878)

Kanûn-ı Esâsî (Anayasa) ve Meşrutiyet'in İlanı

Öğrenci hareketlerinin gelişmesi sonunda saltanatta değişiklikler olmuş, Sultan Abdülaziz'in yerine Sultan V. Murad, üç ay sonra da onun yerine Sultan II. Abdülhamid geçmişti. Padişah, Mithat Paşa'yı anayasayı hazırlayacak encümenin başına getirdi. Derhal harekete geçen yirmi sekiz kişilik heyetin arasında Ziya ve Namık beylerden başka, Mithat Paşa'nın sırdaşı ve akıl hocası Odyan ve Ohannes efendiler de bulunuyordu. Kanûn-ı Esâsî, çeşitli görüşmelerden sonra (23 Aralık 1876) günü ilan edildi. 119 maddeden ibaret olan Kanûn-ı Esâsî, 12 başlık altında toplanmıştı. İlandan sonra halk, Mithat Paşa'nın konağına giderek sevincini ifade etmeye çalıştı. Türklerden başka Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler kendi dillerinde nutuklar atıp Padişah ve sadrazamı alkışladılar. Bunlardan başka Hristiyanların ruhanî reisleri, toplu olarak Mithat Paşa'yı ziyaret ederek tebrik ve teşekkürde bulundular. Böylece 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebûsan'ın muvakkaten (geçici) tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadar devam eden I. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu. Bu meclis, (19 Mart 1877) günü, Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinden bir buçuk ay kadar sonra yeniden açılmıştı.

Mithat Paşa, anayasa metnine ülkedeki her milletin kendi dilini resmen kullanması maddesini koydurmak istemiş ise de bu madde bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından metinden çıkarılmış ve Türkçe'nin tek resmî dil olduğu kabul edilmiştir. Nitekim (26 Temmuz 1894) tarihli belgede, Osmanlı ülkesinde bulunan yerli ve yabancı Hristiyanlara ait bütün okullarda Türkçe öğretilmesinin mecburî tutulduğunu, Türkçe öğretilmeyen okulların kapatılmasının emr edildiğini görmekteyiz.

Mithat Paşa, hükümdarın bütün nüfuz ve yetkilerini ortadan kaldırmak için anayasayı Avrupalı büyük devletlerin müşterek kefaleti altına almak istemişti. Devletin bağımsızlığını bütünüyle ortadan kaldırabilecek bu feci madde de metinden çıkarılmıştı. Devletle, kendi idaresine tek ve en büyük engel olarak gördüğü hükümdar ile hanedana karşı İngiltere'ye dayanmak isteyen Mithat Paşa, Londra'nın, Türk anayasasını tekeffül etmesi için akıl hocası Ermeni Odyan Efendi'yi İngiltere başkentine göndermişti. Ancak bu teşebbüsünden de sonuç alamadı.

Londra Protokolü

Barış taraftarı olan Sultan Abdülhamid'in temsil ettiği cephe ile Mithat Paşa'nın temsil ettiği savaş cephesi, şiddetli bir mücadele halinde idi. Meclisin toplandığı dönemde devlet büyük bir malî sıkıntı içinde idi. Sultan Abdülaziz zamanından beri devam eden savaşlar yüzünden ordu da yorgun ve bitap düşmüştü. Silah, mühimmat ve subay kadrosunda epey eksiklikler vardı. Bu esnada devletin hiçbir müttefiki de yoktu.

İşte bütün bunlara rağmen Padişaha karşı efkâr-ı umumiyyeyi kazanıp mevkilerinde şan, şeref ve şöhret katma sevdasına düşen Sadrazam Mithat Paşa ile Tophane müşiri Damat

Mahmut Paşalar, harp fikrini geliştirip yerleştirmek için bütün yolları deniyorlardı. Sultan Abdülhamid, müttefiklerinin bulunmadığını, ufak tefek bazı fedakârlıklarla altı devletin ikna edilmesini ve böylece savaşın önlenmesini istiyordu. Fakat Mithat Paşa hiçbir tavize yanaşmıyordu. 31 Mart 1877'de İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya arasında Londra Protokolü adı ile bir protokol imzalandı. Buna göre Tersane konferansı kararları hafifletilmişti. Protokolün kapsadığı ana fikir, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan halkı için va'd etmiş olduğu ıslahatı yerine getirmesi ve bu suretle Avrupa barışının korunması idi. Protokol, İstanbul'da soğuk karşılanarak reddedildi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Londra Protokolü kararlarının Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmesi, bir anlamda Rus Çarlığının işine yaramıştı. Rumî takvime göre 1293 yılına rastladığı için "Doksanüç Harbi" olarak bilinen bu savaş, daha önceleri de Osmanlılar ile Ruslar arasında meydana gelmiş olan diğer savaşlar gibi Balkanlar ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede cereyan etmişti. İstanbul Tersane Konferansı ve Londra Protokolü ile istediklerini elde edemeyen Rusya, 24 Nisan 1877'de Romanya topraklarını geçerek Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş açtı. Bu savaşta Romenler, Sırlar, Karadağlılar ve Bulgarlar Rusların yanında yer aldılar. Harp, kısa zamanda genişleyerek Balkanlar ve Kafkaslarda olmak üzere çok şiddetli muharebeler halinde devam etti. Böylece "Şark Meselesi"nin en önemli safhalarından biri başlamış oldu.

Tarihimizde "93 Harbi" denilen ve Mithat Paşa ile taraftarlarının sebep oldukları bu savaş, Devlet-i Aliyye'nin mağlubiyeti ile sona ermişti. Bu savaşta Ruslar, doğuda Erzurum, batıda da İstanbul önlerine kadar geldiler. Rusların bu şekilde ilerleyişi, başta İstanbul olmak üzere ülkede büyük bir şaşkınlık ve heyecana sebep oldu. Hükümet, bir taraftan İstanbul ve Edirne'nin müdafaası için çareler düşünüyor, öbür taraftan da mütareke için aracı arıyordu. Hiçbir taraftan olumlu cevap alamayan devlet, İngiltere'nin doğrudan Rusya'ya başvurma tavsiyesi üzerine Padişah, 13 Ocak 1878'de Rus Çarı'na bir telgrafla müracaat ederek ateşkes istedi. Bunun üzerine 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalandı.

Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması

Osmanlı Devleti için Karlofça'dan sonraki en büyük felaketlerden biri olan Ayastefanos Antlaşması, 3 Mart 1878'de imzalanmıştı. Bu antlaşma ile "93 Harbi" sona ermişti. Rus başkomutanlığı, Avrupa ve Balkanlar'a karşı Rusya'nın gücünü göstermek için barış antlaşmasının tanzim ve imzalanma yeri olarak İstanbul civarındaki Ayastefanos'u seçmişti. Haysiyet kırıcı bir şekilde cereyan eden görüşmeler sonunda, tamamı 29 maddeden ibaret olan ve Osmanlı Devleti için felaket denebilecek Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması 3 Mart 1878 günü imzalandı. Bu antlaşmanın önemli bazı maddelerine göre: Osmanlı Devleti, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarını kabul edecekti. Karadağ, Adriyatik denizine kadar uzanacak, Sırbistan da Niş'i alacaktı. Romanya ise Besarabya'yı Rusya'ya verecek, fakat bunun karşılığında da Dobruca kendisinde kalacaktı. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilecek ve sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar olan alanı kaplayacaktı. Bulgaristan prensi halk tarafından serbestçe seçilecek, Avrupa devletlerinin tasvibi ve Osmanlı Devleti'nin tasdiki ile tayin edilecekti.

Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin Hristiyanlarla meskün bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı. Böylece ilk defa bu antlaşma ile Ermeni meselesi gündeme gelmiş oluyordu.

Girit'te 1868 nizamnamesi uygulanacak ve Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble verecekti. Ancak devlet, bu tazminatın büyük bir kısmına

karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ı Rusya'ya bırakacaktı. Geriye kalan 300.000.000 ruble ise para olarak ödenecekti.

Osmanlı Devleti, Ayastefanos Antlaşması ile tarihinin en büyük yenilgisini kabul etmek zorunda kalmış ve çok önemli topraklarını kaybetmişti. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığı yok denecek bir seviyeye indirilmişti. Büyük Bulgaristan Prensiğinin kurulması ile zaten çok azalmış bulunan Rumeli'deki Türk toprakları da iki kısma ayrılmıştı. Öbür taraftan Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ın terki ile de doğudan Rus baskısı ile karşı karşıya kalınıyordu.

Ali Suavi Olayı:

Rus öncü kuvvetlerinin İstanbul yakınlarında bulunduğu, İngiliz donanmasının Marmara'da demir attığı, Türkiye meselesinin bir Avrupa problemi haline gelip, çeşitli menfaatlere mevzu teşkil ettiği zamanda "Çırağan Vakası" denilen bir hal' (tahttan indirme) teşebbüsü gerçekleşti.

Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirme olayının müteşebbisi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup ve yıllarca Avrupa'da gezmiş olan Ali Suavi adındaki ihtilalci idi. Bu adam, Sultan Abdülhamid'in yerine V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için harekete geçmişti.

Bu Dönemin Bazı Siyasî Olayları

Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) ile Çarlık Rusya'sı, Avrupa devletleri arasındaki siyasî dengeyi dikkate almadan "Şark Meselesi"ni kendi menfaatleri açısından halletmek istemişti. Bu da başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere diğer Avrupa devletleri ile birlikte Balkanlar'da yeni kurulmuş bulunan devletlerin muhalefetiyle karşılaştı. Bu yüzden Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşması'nı gözden geçirmek için Almanya'nın daveti üzerine 13 Haziran 1878'de toplanmıştı. Berlin Kongresi'nin yapılması kesinleştikten sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntılı durumdan kendisine pay çıkarmak istedi. Bu sebeple Berlin Kongresi hazırlıkları esnasında İngiltere, Anadolu'ya yönelik muhtemel bir Rus istilasına karşı Osmanlı Devleti ile savunma ittifakı yapacağı teminatı vererek Kıbrıs'ın bir askerî üs halinde kendisine bırakılmasını istemişti.

Aslında İngiltere, Doğu Akdeniz Süveyş ve Hindistan'a uzanan sömürge yolunu güvenlik altında bulundurmak için böyle bir istekte bulunmuştu. Ayastefanos Antlaşması'nın tekrar gözden geçirilip Osmanlı Devleti lehine yeniden düzenleneceği ümidiyle ve İngilizlerin yardım edeceği vadiyle Kıbrıs'ın geçici olarak verilme çalışmalarına başlandı. Çalışmalar, (4 Haziran 1878)'de İstanbul'daki antlaşma ile sonuçlandı. Böylece Osmanlı Devleti, mülkiyeti kendisinde kalmak şartıyla, Berlin Kongresi'nde yapacağı yardımlar karşılığında geçici olarak Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmiş oldu.

XIX. asırdan itibaren Tunus'un devlete olan bağlılığı göstermelik bir hal almıştı. Tunus, özellikle ekonomik ve malî yönden Avrupa'nın müstemlekeci devletleri olan Fransa, İtalya ve İngiltere'nin etkisi altında bulunuyordu. 1830'da Cezayir'i işgal etmiş bulunan Fransa, bu sefer de gözünü Tunus'a dikmişti. Berlin Kongresi ve Almanya'nın teşviki, işgal hususunda Fransa'yı cesaretlendirdi. Bu yüzden dönemin Fransa hükümeti, Cezayir ile Tunus arasında çıkardığı sınır ihlalini bahane ederek 4 Nisan 1881'de Tunus'a girdi. Fransa bu hareketini "Hudud Asayiş" formülü ile gerçekleştirdi. Böylece Fransa Afrika'da yeni bir sömürge kazanırken, Osmanlı Devleti de Tunus gibi Müslümanların ikamet ettiği önemli bir toprak parçasını kaybetti. Bâbîâlî, bu işgali protesto etmekten başka bir şey yapamadı. Zira hükümet, Tunus'a karşı girişilen bu işgale karşı maddî güç kullanacak durumda değildi.

Bu dönemde meydana gelen siyasî olaylardan biri de İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesidir. Mısır, Osmanlı yönetimine geçtiği andan itibaren Devlet-i Aliyye içinde Beylerbeylik statüsü ile yönetilmeye başlanmıştı. Bu statü, Mehmet Ali Paşa'nın valiliğine

kadar devam etti. Fransızların, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı desteklemeleri sonucunda 1841 senesinde özel bir yönetime kavuşmuştu.

1867 yılında Mısır valisi olan Hidiv İsmail Paşa, çılgınlıklarıyla Mısır'ın felaketine sebep olmuştu. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır'ın dünya siyasetindeki stratejik önemi daha da artmıştı. Hidiv İsmail Paşa ise adeta bu baskıları davet edercesine çılgınca bir israf ve hesapsız bir girişimin içine girmişti. Daha sonra meydana gelen olaylar, 15 Eylül 1882'de İngilizlerin Kahire'ye girmeleri ile ülke fiilen İngiliz işgali altına girdi. Osmanlı Devleti, Tunus ve Kıbrıs'tan sonra yabancı bir devletin Mısır'a yerleşmesini tepkiyle karşıladı. Fakat İngiltere'yi kuvvetle Mısır'dan çıkarma gücüne de sahip değildi. Konu etrafında yapılan görüşmelerden sonra nihayet 24 Ekim 1885'te İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da bir anlaşma yapıldı.

Sultan II. Abdülhamid döneminin önemli siyasî olaylarından biri de Doğu Rumeli'nin 18 Eylül 1885'te Bulgaristan ile birleşme hâdisesidir. Doğu Rumeli milis askerleri köylülerle birlikte Filibe'de bulunan hükümet konağını basarak vali Gavril Paşa'yı tevkif edip vilayetten kovduktan sonra Bulgaristan ile birleştiklerini ilan ettiler.

Osmanlı-Yunan Harbi:

1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle Balkanlar'daki gayr-i Müslim topluluklarda Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlık kazanma düşüncesi hâkim olmuştu. Yunan toplumunu bağımsız hale getirmek için "Etniki Eteryia" adında bir dernek kurulmuştu. Bu teşkilâtın geniş anlamda gayesi, merkezi İstanbul olmak üzere Bizans'ı yeniden ihya etmektir. 1829 Edirne barışı ile ilk hedefine ulaşan Yunanistan'ın, bundan sonraki hedefi de Avrupa'yı arkasına alarak ikinci hedefe ulaşmaktır.

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Edirne'yi işgal etmeleri üzerine cesaretlenip sınır ihlalleri yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti, son ana kadar savaş taraftarı olmadığını açıklıyordu. Sultan II. Abdülhamid de savaş taraftarı değildi. Fakat durumun vahamet ve nezaketi üzerine Yıldız Sarayı'nda olağan üstü bir meclis topladı. Alınan karar gereği 17 Nisan 1897 günü Yunanistan'a savaş ilan edildi. Yapılan müzakereler sonucunda 18 Eylül 1897 Cumartesi günü barış antlaşması yapıldı. Heyetin İstanbul'da toplanmasından dolayı "İstanbul Konferansı" adını alan anlaşmaya göre Teselya hududunda stratejik bazı mevkieer Türklere bırakıldı. Yunanistan, 4 milyon Osmanlı altını savaş tazminatı ödeyecekti. Ayrıca Yunanistan, Osmanlı halkının uğradığı şahsî zararlara karşı 100 bin Osmanlı altını daha ödeyecekti.

Yunanistan'ın, devlet olarak ortaya çıkışından sonra göz diktiği ilk yer Girit olmuştu. Bu yüzden ada, birçok isyana sahne olmuştu. Aslında Girit'te 1896 yılında patlak veren ayaklanmanın ortaya çıkardığı siyasî buhranda, büyük devletlerin ve bilhassa İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın tavırları, adanın Yunanistan'a ilhakını zaruri kılmaktan ibaret olduğunu gösteriyordu. Nitekim Osmanlı-Yunan harbini zaferle bitirdiği halde adı geçen devletlerin 2 Mart 1897 tarihli notada bahsedilen Girit'in muhtariyetini ilan ettiler. Almanya ile Avusturya'nın katılmadığı bu karara göre Girit Adası, Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayet oluyordu. Nihayet Balkan Harbi'nin ardından Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) muahedeleriyle Girit Adası, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış oldu.

Ermeni Meselesi (1895)

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethiyle birlikte biraz da siyasî bir maksatla İstanbul'da kurduğu Ermeni Patrikliği'ni desteklemiş, onun milli bir kilise şeklinde teşkilatlanmasına imkân sağlamıştı. Böyle bir hoşgörü ve yardım, Ermenilerin milli özelliklerini muhafazaya yaradığı gibi, onların Türklere ısınmalarını ve hâkim milletin kültürünü benimsemelerine de

sebepe olmuştur. "93 Harbi'nden (1877-1878) sonra Rusya'nın kışkırtması ve İngiltere'nin desteği sonucu Ermenilerde bazı kıpırdanmalar meydana geldi. Aslında bu kıpırdanma, başlangıçta huzurlu bir hayat süren Osmanlı Ermenilerinden değil, Rusya Ermenileri ile Ermeni davasından yararlanmak isteyen Avrupa devletlerinden gelmişti.

Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletler, Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için hep Ermenileri kullanıyorlardı. Bu gayenin tahakkuku için başvurulacak taktiklerden biri de ülkenin şurasında burasında Ermenileri isyan ve ayaklanmaya yönlendirmek oluyordu. İşte bu ayaklanmalardan biri de Maraş ve çevresinde meydana gelen Zeytun isyanları idi. Ermenilerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kendilerine çeşitli haksızlıklar yapıldığını ileri sürerek Anadolu'daki Müslümanları Ruslara şikâyet ettiler. Hâlbuki bu dönemde Çar, Rusya'daki Ermeni okullarını kapatıp Ermeniceye ve Ermenilerin milli faaliyetlerini yasaklamıştı. O, sırf Osmanlı topraklarında ayaklanma çıkarmak ve buradan kendine menfaat temin edebilmek için Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere yardım sözü verdi. Bu arada Patrik Nerses, Ermeni meselesini uluslararası gündemde tutmaya çalışıyordu.

Rusya, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için Ermenileri kışkırtmıştı. Berlin Muahedesi'nin meşhur 61. maddesine göre Osmanlı Devleti, 6 eyalette (Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Harput, Van ve Bitlis) Ermeniler lehine ıslahat yapma mecburiyetinde bırakılmıştı.

Berlin Muahedesi'ne imza koyan büyük devletler, zaman zaman 61. maddenin uygulanması için Bâbıâli'yi sıkıştırmaktan geri kalmıyorlardı. Fakat Sultan Abdülhamid'in, Almanya büyükelçisine, bu maddeyi yürürlüğe koymaktansa ölmeyi tercih ettiğini söylemesi üzerine bir şey yapamadılar. Esasen, Sultan Abdülhamid, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı, Türkiye'ye mail bir siyaset takibine ikna edebildiği için, büyük devletler aralarında anlaşamadıkları gibi tek başlarına da Türkiye'ye karşı baskı siyaseti kullanmaya da cesaret edemiyorlardı.

Genellikle Rus Ermenilerinden meydana gelmiş olan ve Türkiye'deki Ermenileri iğfal edip başlarına iş açan komitacılar, hedeflerine ulaşabilmek için sadece Türklerin değil, Türkiye Ermenilerinin hayatlarını da hiçe sayıyorlardı. Bunlar, hükümetin meşru müdafaa hareketini Avrupa'ya "Türk Mezalimi" şeklinde göstermeye çalışıyorlardı.

Ermeniler, Avrupalı destekçileri vâsıtasıyla İstanbul'da "Birinci Ermeni Patirtisi" diye tarihlere geçen isyanı başlattılar. Ermeni Patriği İzmirliyan'ın silahlandığı Ermeniler, Kadırga civarında isyana başladılar. Üç gün devam eden bu isyan bastırıldı. Bu isyanı takip eden daha başka isyanlar da meydana geldi. Devlet, bütün bu isyanları bastırdı. Sultan Abdülhamid, Patrik İzmirliyan'ı azledip Kudüs'e sürdü. Ermeniler için genel af ilan etti.

Osmanlı Devleti'nin, isyanları bastırması ve isyanlara karşı sert tedbirler alması üzerine Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki komitacılar, Türklerin Hristiyanları doğradıkları iddiasıyla hızlı bir propagandaya giriştiler. Hatta bunlardan tarihçi Albert Vandal, güya Ermenilere zulmettiği için Sultan Abdülhamid'e "Le Sultan Rouge" adını taktı. Sonradan milliyet hissinden ve dünya siyasetinden gafıl birçok Türk de bu unvanı "Kızıl Sultan'a çevirdi. Aslında Sultan Abdülhamid'in tamamen meşru tedbirleri sayesinde Doğu Anadolu Ermeni olmaktan kurtarılmıştı.

Burada Sultan II. Abdülhamid'in bir siyasî faaliyet ve dehasından da bahsetmek gerekiyor. O, özellikle Doğu Anadolu'daki Ermenilere karşı "Hamidiye Alayları" adı verilen bir teşkilat kurdu. Bu hafif süvari alayları, Doğu Anadolu'da merkezî otoritenin sağlanması, devletin etkin olacağı yeni bir sosyo politik dengenin kurulması, aşiretlerin askerî gücünden faydalanılması, bölgede Ermenilerin sürdürdüğü faaliyetlerin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi için 1890 yılı başlarında kurulmaya başlandı.

Bomba Olayı

Devletin bekasını temin için çırpınan Sultan II. Abdülhamid, büyük devletler arasındaki menfaat çatışmalarından alabildiğince istifade ederek ülkesinin bütünlüğünü korumaya çalışıyordu. O, bir tarafta Anadolu'nun doğusunda Ermeni devleti kurmak isteyen Taşnak ve Hınçak Ermeni komiteleri, öbür tarafta Makedonya'nın istiklalini düşünen veya buranın taksimini arzulayan Bulgar, Sırp, Rum ve Makedonyalı komitelerin emellerine set çekiyordu.

Ermeniler, Avrupa devletleri tarafından desteklenmelerine rağmen, gerek Doğu Anadolu'da, gerekse İstanbul'da giriştikleri hareketlerde başarı sağlayamamışlardı. Bu defa hedefe ulaşmak için en büyük engel gördükleri Sultan Abdülhamid'i ortadan kaldırmak suretiyle hedeflerine ulaşmayı tasarlıyorlardı. Aslında o dönemde 63 yaşında olan ve 29 seneden beri tahtta bulunan Padişah'ın düşmanları sadece Ermeniler değildi. Rumlar, Ermeniler ve kendisine milyonlarca altın rüşvet teklif edildiği halde Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına izin vermediği için Yahudiler de düşmandı.

Ermeniler, ünlü anarşistlerden Belçikalı Charles Edward Jorris'le anlaşarak onun aracılığı ile Avrupa'da özel bir fayton yaptırmışlardı. Faytona 100 kilo ağırlığında tahrip gücü yüksek bir saatli bomba yerleştirildi. Bundan sonra sıra Sultan Abdülhamid'in her Cuma tekrarlanan "Selamlık Törenleri"ni izlemeye gelmişti. Nihayet bekledikleri gün geldi (21 Temmuz 1905). Anarşistler, "Cehennem Makinesi" dedikleri saatli bombayı özel olarak yaptırılan faytona yerleştirdikten sonra, Avrupalı seyircilerin kılığına girerek arabaya bindiler. Suikastçılar, Padişah, câmiden çıkmak üzere iken bombanın saatini kurdular. İçine bomba yerleştirilmiş olan fayton, saltanat arabası yanından geçeceği zaman patlayacaktı. Sultan, beklenmedik bir sebeple oyalanmadan saltanat arabasına gelirse ölümü kesindi. Fakat o gün, o beklenmedik gecikme oldu. Padişah, câmiden çıkarken Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi ile ayaküstü birkaç dakika bir meseleyi konuşmaya başladı. Padişah, konuşmasını bitirip kapı basamaklarından ineceği sırada, Cehennem makinesi korkunç bir gürültü ile patladı.

Padişahın, dış baskılara karşı zaruri bir korunma siyaseti olduğunu, sosyal bünyenin ortaya koyduğu mecburiyetlerle devletin varlığını koruma için takınılmış milli bir tavır olduğunu asla idrak edemeyen bazı insanlar, vatani parçalamak isteyen Ermeni komitacılarının bu suikastını alkışlayacak kadar şoursuzluk örneği göstermişlerdi. Tevfik Fikret'in şiirinde, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmak için çalışan Ermeni komitacılar, "şanlı avcı" şeklinde adeta kutsallaştırılarak lanse edilmeye çalışılmıştır. Ne kadar hatası olursa olsun, tek hedefi, ülkesinin parçalanmaması ve Türk İslâm mefkûresinin ayrılmaz bir parçası olan devletin bekası için gayret sarf eden hükümdar ortadan kaldırılmalıydı. Bu bakımdan o, Tevfik Fikret ve benzeri kimseler tarafından bir av olarak görülmüştür.

Yeni Osmanlılar (Jön Türkler)

Jön Türkler tabiri, daha çok Sultan II. Abdülhamid dönemindeki siyasî muhalefet hareketleri ve bu hareketlere katılan kişiler ile gruplar için kullanılıyordu. Hürriyetçi olduğunu söyleyen bazı gençler, Paris'te toplanarak mutlakîyet yönetimine karşı gizli bir cemiyet kurdular. Bunların ileri gelenleri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Mehmet Bey, Nuri Bey, Reşad Bey ve Agâh Efendi gibi kimselerdi.

Bunlar, siyasî faaliyetlerini çıkardıkları gazete ve dergilerle yürütüyorlardı. Bunlara da gerekli parayı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu Mustafa Fazıl Paşa sağlıyordu. Jön Türklerin tek ortak noktası, II. Abdülhamid rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi devirerek yerine meşrûfî bir rejim tesis etme arzusu olmuştur. Jön Türk mensuplarının daha önce Avrupa'daki yabancı güçlerle iş birliği etmeleri ve fakat yurda dönüp her birine birer

memuriyet verildikten sonra II. Abdülhamid döneminde çalışmaya başlamaları, hareketin ortaya çıkışında ne kadar samimi olduğu şüphesini gündeme getirmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı siyaset tarihinde II. Meşrutiyet denilen rejimin ilanında etkili rol oynayan "İttihat ve Terakki" ismindeki bu Balkan komitesinin tuhaf bir teşekkül tarihi vardır. Bu gizli cemiyet, şekilden şekle girerek nihayet bir "Balkan Komitesi" haline gelmişti.

Teşkilâtın temelleri, Ohrili İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Diyarbakirli İshak Sükûti adlarında İstanbul'daki askerî tıbbiye (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne)'nin dört öğrencisi tarafından atılmıştı. Tıbbiye mektebinde kurulan bu cemiyetin mensupları, ilk zamanlarda taraftar edinmeye önem verdikleri için fiilî hiçbir harekette bulunmamışlardı. Fakat 1894 tarihinde İstanbul'da meydana gelen ayaklanma hareketi ve özellikle Ermenilerin Babıâli'ye hücumu ile Osmanlı Bankası'na karşı girişilen baskın hareketleri, İngiltere ile Fransa'yı harekete geçirmişti. Bu durumdan istifade etmek isteyen cemiyet mensupları, ülkede gadre uğrayanların sadece Ermeniler değil, bütün bir Osmanlı halkının II. Abdülhamid yönetiminden şikâyetçi olduğu propagandasını yapmaya başladılar. Binaenaleyh, İngiltere ve Fransa'nın sadece Ermeniler için değil, Osmanlı vatandaşı olan herkes için harekete geçmesi gerektiğini söylemeye başladılar.

Harbiye ve Tıbbiye talebesinin Yıldız'a karşı büyük bir gösteri yapması haberinin alınması üzerine cemiyet üyeleri hakkında soruşturma açıldı. 2 Temmuz 1897 Cuma günü Taşkılla Divan-ı Harbi'nde, cemiyetin ileri gelenlerinden 12'si idam olmak üzere 81 mahkûmiyet kararı verilmişti. Fakat Sultan II. Abdülhamid, bu idam cezalarını kürek cezasına çevirmişti. Cemiyet, İstanbul'da ağır bir darbe alınca Selanik'te ikinci defa kurulup "Vatan ve Hürriyet" ismiyle faaliyete geçti.

İttihat ve Terakki bir yandan yabancı konsolosluklara gönderdiği bir muhtıra ile mevcut istibdat idaresi yıkılması için yabancı devletlerin müdahalesini isterken, öbür taraftan da Makedonya'daki Balkan komitacıları ile işbirliği yoluna gidiyordu. İttihatçılar, Abdülhamid rejimi yıkılınca devlet sınırları içindeki bütün unsurlarıyla milliyetlerin kaynaşacağına inanıyorlardı. Hatta bunlar, meşrutiyet ilan edilince, Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı tazyikten vazgeçeceklerine inanıyorlardı. Ama onların bu inançları, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in kaybı ile fena halde sarsıldı.

II. Meşrutiyet Dönemi

Bu dönemde Sultan Abdülhamid, bir taraftan dış düşmanlarla uğraşırken, öbür tarafta bu düşmanların paralelinde hareket eden İttihat ve Terakki mensupları ile Ermeniler, Yahudiler, Yunanlılar ve Bulgarlar gibi kendi aleyhinde birleşmiş bulunan bu komitacılarla da uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunlar, durmadan Abdülhamid'i ve onun temsil ettiği devleti yıkmanın yollarını arıyorlardı. Bundan dolayı da durmadan Kanun-ı Esasî (Anayasa) ve Meşrutiyet diye bağırıyorlardı. Gerçekten bunlar, 23 Temmuz 1908'da II. Meşrutiyetin ilan edilmesini sağladılar. Bu sırada cemiyet, Bulgarlık, Sırpılık ve Yunanlılık adına hareket edip Makedonya'yı kan ve ateş içinde bırakan çetecilerle birlik olmuştu. Böylece Balkan komitacılarından tedhiş hareketi ile ilgili pek çok şey öğrendiler. İttihatçılar, bunlardan öğrendiklerini derhal uygulama alanına koydular.

Meşrutiyetin ilanı, pek çok kimse tarafından tahmin edildiği gibi ülkeye bir huzur ve sükûnet getirmediği gibi, arka arkaya gelen kayıplara sebep oldu. Nitekim çok geçmeden Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan etti. Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıkladı. Bundan bir gün sonra Girit de Yunanistan'a katıldığını ilan etti. Millet in eseri olmayan meşrutiyet, III. Ordu ve bilhassa bu ordunun İttihatçı subayları, meşrutiyetin kendi eserleri olduğunu her vesileyle dile getiriyorlardı. Bunlar, küçük bir grup halinde, milli

hâkimiyetin yerine kendi hâkimiyetlerini koymuşlardı. İttihat ve Terakki istibdadının kanlı olması bakımından, Sultan Abdülhamid'in istibdadına rahmet okuttuğunda, tarafsız ve az taraflı bütün tarihçiler birleşmektedirler.

Sultan II. Abdülhamid ve İslâm Birliği (Panislâmizm)

Osmanlı tarihinde, XIX. asrın son çeyreği önemli olayların meydana geldiği bir dönemdir. Devletin, bu devresinde başlayan hareketler, bir yandan devletin çöküşüne yol açarken, öbür taraftan da yeni bir Türk devletinin temellerinin atılmasına zemin hazırlıyorlardı. Bu kritik dönemin en önemli siması, şüphesiz Sultan II. Abdülhamid idi. Onun dönemini şekillendiren en önemli ve devamlılık gösteren siyaseti ise "İslâm Birliği" siyaseti idi. Sultan Abdülhamid, Tanzimat ve Islahat dönemlerinde şahsiyeti şekillenen bir devlet adamı idi. Tahta çıktığı ilk anlarda bu geleneğe bağlılık göstermişse de Berlin Antlaşması ile Kıbrıs'ın, 1881'de Tunus'un, 1882'de Mısır'ın ellerinin arasından kayıp gitmesi, onu yeni bir devlet politikası tespit etme zorunda bırakmıştı. O, bir tarafta içeride halledilmesi gereken ekonomik ve sosyal problemlerle uğraşırken, öbür taraftan da bir an önce Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yutmak isteyen Avrupa emperyalizmi ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Sultan Abdülhamid'in bütün bu problemlere karşı koyması için elinde bulundurduğu maddî imkânlar, düşmaninkine nazaran yok denecek kadar azdı. Bu yüzden Abdülhamid sadece kendilerinin değil, bütün bir İslâm âleminin kurtuluşunu "İslâm Birliği" sisteminin uygulanmasında görmüştü. Bunun için de o, döneminde hem iç idarede, hem de dış siyasette bu sistemi teşkilâtlandırıp geliştirmişti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ülkesinin dışında kalan İslâm dünyası, sömürgeci Avrupalı devletlerin hâkimiyetleri altına girerek bağımsızlıklarını kaybetti. Dönemin devlet ricali ve Bâbiâli'ye karşı gelişen yeni Osmanlı muhalefetine, Osmanlı Devleti'nin varlığını (bekası) koruyabilmesi için teklif ettiği İslâmcılık ideolojisinin evrensel açılımına zemin hazırladı.

Padişah, iç ve dış etkenlerin tesiriyle parçalanmaya yüz tutmuş olan devletin kurtuluşunun yegâne ümidini Müslümanların birleşmesinde görüyordu. Bunun için dinî-siyasî bir faaliyetin içine girmişti. Onun bu yeni siyasetinden maksadı, Anadolu'nun dışındaki bütün Müslümanları kendine bağlamaktı. O, bütün Müslümanların özellikle sömürgeci Avrupa emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu. Bunu yaparken de üzerinde taşıdığı "Hilâfet" sıfatından yararlanmak istiyordu. Bu, siyaseti ile o, yıllardır siyasî etkinliğinden istifade edemeyen hilâfet makamına yeniden bir ruh vermiş oluyordu. Hristiyan Batı dünyasının gerek Osmanlı, gerekse diğer İslâm ülkelerindeki Hristiyanlar lehinde giriştikleri faaliyetler, Osmanlı Devleti'ni "İslâm Birliği" siyasetini uygulama mecburiyetinde bırakmıştı.

31 Mart Vakası:

Rumî takvimin 31 Mart 1325 (M. 13 Nisan 1909) tarihine tesadüf eden olay, 31 Mart Vakası adıyla anılmaktadır. Özellikle halkın dinî inanç ve değerlerine karşı takınılan tavır, tasvip edilecek gibi değildi. Bu arada "İkdam Gazetesi"nin hareketten üç gün önceki haberine göre İttihatçı subaylar askerlerine: "Hocalarla asla görüşmeyeceksiniz, askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanınmaz. Padişah ve efrad-ı ahali (halk), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir" gibi sözleri, halkın gönlünün kırılmasına sebep olmuştu. Ayrıca İttihat ve Terakki kurucuları ile ileri gelenlerinin masonluğu gibi şayialar, halkın galeyana gelmesine de sebep olmuştu.

İttihatçılar, ülkeyi meşrutiyet nimetlerine kavuşturdukları ve devrimin sahibi olduklarını ilan ettikleri halde itibar görmeyişlerini hazmedemiyorlardı. Bu yüzden büyük bir tahakküm ve zorbalıkla kendilerine karşı olan muhalif basını susturmaya çalışıyorlardı. Nitekim komitenin, İstanbul'da tertiplemediği siyasî cinayetler, bir tedhiş ve anarşi havası estirmeye

başlamıştı. Kesin sebebi bugüne kadar aydınlanamamış olan 31 Mart Vakası denen 13 Nisan 1909 hareketi, olaylardan bir süre önce hürriyet ve meşrutiyeti koruma gibi isimlerle Selanik'ten İstanbul'a gönderilerek Taşkılla'ya yerleştirilmiş olan "Avcı Taburları"nın askerleri tarafından gerçekleştirilmişti. Her ne kadar buradaki hareketin subaylarını kışlaya hapseden Avcı Taburları tarafından gerçekleştirildiği söyleniyorsa da, 31 Mart olayının nefer (er) elbisesi giydirilmiş subayların gerçekleştirdikleri söylenmektedir.

"Şeriat isteriz" diye havaya kurşun sıkan âsilerin provokasyon kokan bu hareketi sonucunda bazı kimseler öldürülerek etrafa korku salındı. İttihatçılar, sözde isyanı bastırmak için Selanik'te kuvvet toplamaya ve topladıkları bu kuvvetleri trenlerle İstanbul'a sevk etmeye başladılar. Bu kuvvetlerin çoğunluğunu Sırp, Bulgar, Yunan, Makedon, Arnavut çeteleriyle sözde gönüllüler teşkil ediyordu. III. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa, bu ordunun başına önce Hüseyin Hüsnü Paşa'yı getirmiş ise de sonradan kendisi komutayı devralacaktır. Hareket Ordusu, Yeşilköy'e gelince İstanbul'daki âyândan (senatör) bazıları ile mebuslardan pek çoğu oraya gidip gizli bir toplantı yaparlar. Aslında Sultan II. Abdülhamid'in hal'ine bu birleşimde karar verilmişti.

Hareket Ordusu'nda, yıllarca Türk kanı dökmüş yağmacı Makedon çetelerinin çoğunluk teşkil etmeleri, İstanbul'daki I. Ordu'da büyük tereddütler uyandırmıştı. Komutanlar, Sultan Abdülhamid'den Hareket Ordusu'nu dağıtmak için izin istediler. Fakat Sultan Abdülhamid, sadece Padişah değil, aynı zamanda Halife olduğunu, otuz küsur senedir asla kan dökmeyişini, bu yaştan sonra Müslüman'ı Müslüman'a kırdıramayacağını, Cenab-ı Hakk'a tevekkül ettiğini söyleyerek Hareket Ordusu'na mukavemet edilmemesini bildirmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i (27 Nisan 1909)

Sultan Abdülhamid, Hareket Ordusu'na karşı I. Ordu'nun harekete geçmesini istemediği için Hareket Ordusu rahat bir şekilde İstanbul'a girmişti. Daha önce Sultan Abdülhamid sayesinde yükselmiş, olan Küçük Sait Paşa, geleceğinin artık Sultan Abdülhamid'de değil, İttihatçılarda olduğunu sezmişti. O, İttihatçıların gözüne girmek ve bu yeni rejimden de bir şeyler kapabilmek için başkanı bulunduğu Meclis-i Millî'den hal' (tahttan indirme) kararını mümkün olduğu kadar çabuk çıkarmak istiyordu. Mahmut Şevket Paşa 25 Nisan 1909'da Örfî İdare ilan ederek İstanbul'a hâkim olmuştu. Bu esnada birçok insan öldürüldüğü gibi Balkan çetecileri Yıldız Sarayı'nın paha biçilmez o emsalsiz zenginliklerini de yağmalamışlardı.

Meclis-i Millî, 27 Nisan 1909 Salı günü Küçük Sait Paşa'nın başkanlığında Ayasofya'daki binasında toplanarak Sultan Abdülhamid'i tahttan indirme (hal') konusunu görüşmeye başladı. Osmanlı saltanat geleneğine göre bir padişahı tahttan indirmek (hal') veya tahta geçirmek (iclas) için şer'î fetvâ gerekiyordu. Fetvanın ilk müsveddesini sarıklı mebuslardan Elmalılı Hamdi Efendi hazırlamıştı. Fetvâ Şeyhülislâm Mehmed Ziyaeddin Efendi tarafından imzalandı. Sonra Küçük Sait Paşa, başkanlık kürsüsünden ayağa kalkarak: "Efendiler! Okunan fetvâ ve millet tarafından gösterilen umumi arzu üzerine Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin hilâfet ve saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?" diye sordu. Bunun üzerine ittifakla padişahın tahttan indirilmesine karar verildi.

Seçilen heyet âyandan Ermeni Aram ve Bahriye Feriki Laz Arif Hikmet'le Selanik Mebusu Yahudi Karaso ve Draç mebusu Arnavut Esat Toptani'den mürekkeptir. Otuz üç sene Hilâfet-i İslâmiye makamında bulunmuş bir Türk hakanının fetvâ mucibince hal'ini ancak bir Müslüman Türk heyeti tebliğ edebilir. İttihat ve Terakki bu şen'i ve melun hareketiyle Sultan Abdülhamid'in şahsına değil, Türk ırkına ve o ırkın muhteşem tarihine hakaret etmiştir.

Sultan Abdülhamid'e hal' kararını bildirmek üzere Meclis-i Millî tarafından seçilenler, 27 Nisan 1909 Salı günü Yıldız Sarayı'na giderek Padişah'a: "Ber mûcib-i fetva-yı şerif

millet sizi hal' etti" demişlerdi. Böylece Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı saltanat tahtından indirilmiş oldu. Hareket Ordusu'nun diktatör kesilen komutanı Mahmut Şevket Paşa tarafından hemen o gece 38 kişilik aile efradı ve maiyetiyle birlikte özel bir trenle Selanik'e gönderildi. Hiçbir şeyini almasına müsaade edilmeyen mahlû' (tahttan indirilmiş) sultan, burada Alatinî Köşkü'ne yerleştirildi. Geleneklere tamamen aykırı olan bu hareket, herhalde İttihatçıların korkusundan ileri gelse gerekir. Çünkü onun İstanbul'da kalmasını tehlikeli bulan İttihatçılar, onu kendilerinin en kuvvetli oldukları yer olan Selanik'e göndermişlerdi.

Selanik'te Alatinî Köşkü'ne yerleştirilen Abdülhamid, burada günlerini kakmacılık ve marangozlukla geçiriyordu. Dış dünya ile alakası tamamen kesilmiş olarak gazete ve mecmua okumasına da imkân verilmiyordu. 3 Temmuz 1911'de çıkarılan kanundan sonra Balkan milletleri Osmanlı Devleti aleyhine birleştiler. Abdülhamid, 1 Kasım 1912'de İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi. O, hayatının son yıllarını burada geçirdi. Beylerbeyi Sarayı'ndaki ikameti 5 sene 3 ay 9 gün sürmüştü. (10 Şubat 1918) Pazar günü vefat eden Abdülhamid'in cenazesi Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud türbesine defnedildi.

Öyle görünüyor ki, İttihat ve Terakki komitasının bu ülkeye yaptığı en büyük fenalık, Sultan Abdülhamid gibi Avrupa siyasetine 33 senelik bir tecrübeyle hâkim olmuş büyük bir hükümdarı devletin başından uzaklaştırmak olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in kıymeti, kendisinden sonra meydana gelenlerin yönetimi sebebiyle daha iyi anlaşıldı. Bundan dolayıdır ki, saltanatı döneminde aleyhinde bulunan pek çok kişi, ondan sonra devletin içine düştüğü feci yıkıntı ve milletin maruz kaldığı sıkıntıları görüp onun lehinde yazılar yazmaya başladı.

35. Sultan Mehmed Reşad

Halk arasında Sultan Reşad diye meşhur olan V. Mehmed Reşad Han, Sultan Abdülmecid'in oğludur. (2 Kasım 1844)'ta Çırağan Sarayı'nda dünyaya geldi. Annesi Gülcemal Kadın Efendi'dir. Abdülmecid'in daha önce tahta geçen iki oğluna (V. Murad ve II. Abdülhamid) benzer şekilde bir darbe sonucu tahta geçti. 31 Mart Vakasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunlukta bulunduğu Meclis-i Umumi-i Millî taraftan Veliaht Reşad Efendi'nin tahta çıkarıldı. (27 Nisan 1909) Salı günü Osmanlı saltanat tahtına çıkan Mehmed Reşad, Sultan Abdülmecid'in tahta geçen dört oğlunun üçüncüsüdür. Osmanlı padişahlarının 35. olan Sultan Mehmed Reşad, tahta geçtiği zaman 65 yaşının içinde idi. Buna göre tahta geçen en yaşlı Osmanlı Padişahı oldu. Halk arasında "Sultan Reşad" diye meşhur olmuştu. Saltanatı döneminde İttihat ve Terakki'nin hiçbir işine karışmamayı Meşrutiyet hükümdarlığının bir gereği zannetmişti. Böyle bir anlayıştan hareket edince adeta İttihat ve Terakki'nin oyuncağı durumuna gelmişti.

Tahta çıktığı zaman 65 yaşında olan Sultan Reşad'ın dokuz yıllık hükümdarlık dönemi, büyük buhranlar içinde geçti. On defa hükümet değişikliği oldu. Her hükümet, buhranlı bir devrede iş başına geldi ve yine bir buhran sonucu iktidardan ayrılmak zorunda kaldı.

Balkan devletlerinin millî kiliselerini kurup Rum Ortodoks kilisesinden ayrıldıkları günden beri Rumeli'de bulunan kilise ve mekteplerin aidiyeti meselesi devam ediyordu. Bu dönemde İttihatçıların iktidara getirdikleri İbrahim Hakkı Paşa hükümeti, Sultan II. Abdülhamid'in, Balkan devletlerinin Türkiye'ye karşı birleşmelerini önlemek için ustaca kullandığı bir meseleyi, 3 Temmuz 1910'da çıkardıkları bir kanunla hallettiler. Padişah, Hristiyan unsurlar arasındaki ihtilafı ortadan kaldıracağına inandığı kanunu onayladı. Böylece Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerinin yolu açılmış oldu. Bu da Balkan Harbi'nin çıkmasına sebep oldu.

Balkanlar'da karışıklıkların tekrar başlaması üzerine İttihatçılar, bölge halkını ve özellikle Makedonlarla Arnavutları sakinleştirmek ve yeniden devlete kazandırmak ümidiyle

Sultan Reşad'ı Rumeli gezisine çıkardılar. Yanında Şehzâde Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendiler ile Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bulunduğu seyahat, 5 Haziran 1911 tarihinde Barbaros zırhlısı ile İstanbul'dan başlamıştı. Çanakkale, Selanik, Üsküp, Piriştine, Kosova ve Manastır şehirlerini kapsayan seyahat, 26 Haziran Pazartesi gününe kadar sürdü.

Osmanlı Devletinin Dağılması

Trablusgarp Harbi

Batılı ülkeler arasında, sömürgeciliğe geç başlamış olan İtalya, 1870 yılında birliğini sağlamıştı. 1902'de Avusturya ile Fransa, 1904'te İngiltere ve nihayet 1909'da da Rusya ile anlaşmalar yapan İtalya, günümüzde Libya Devleti'ni meydana getiren Trablusgarp vilayeti ile Bingazi müstakil sancağına göz dikmişti. İtalya'nın, Libya üzerinde birtakım emelleri olduğu eskiden beri biliniyordu.

Sultan II. Abdülhamid'in siyasî ve askerî tedbirlerle elde tutmaya çalıştığı bölge, gözü kapalı bir şekilde âdeta İtalya'ya peşkeş çekildi. Birtakım bahaneler ileri süren İtalya, Trablus vilayeti ile müstakil Bingazi sancağının kendisine terk edilmesi için 23 Eylül 1911 tarihli bir nota verdi. Bu ültimatoma bir gün sonra tatminkâr olmayan bir cevap verilmişti. Buna rağmen İtalya hükûmeti, cevap tarihine rastlayan 29 Eylül Cuma günü Osmanlı Devleti'ne karşı harp ilan ettiğini bildirdi.

Ekim'de Libya sularına gelen İtalya donanması, iki gün sonra Trablusgarp'ı bombalamaya başladı. 4 Ekimde eyalet merkezine giren İtalyanlar, büyük bir direnişle karşılaşmışlardı. Libyalıların Türk ordusu ile birlikte İtalya'ya karşı direnmesi yıllar sürdü. Ülke ancak Mussolini'nin desteğiyle işgal edilebilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Şehzâde Ömer Faruk Efendi de Libya'ya giderek burada savaşıyan mücahitlerin başında bulundu. Mücahitlerin lideri Ömer Muhtar'ın ele geçirilmesiyle direniş sona ermiş oldu.

Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Libya'dan ayrılıp İstanbul'a gelen subayların bölgeyi terk etmesi üzerine neredeyse sadece Türk çavuşları tarafından idare edilen birkaç bin yerli ile yıllarca başa çıkamayan İtalya ordusu, Batıda itibar kaybına uğradı. Bu manevî hezimet, basit ve kolay başarılarla ortadan kaldırmak isteyen İtalya, yerli Rumların da yardımıyla 24 Nisan-20 Mayıs 1912'de Cezair-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) denilen Rodos, Midilli, Sakız ve Limni ile On iki adayı ele geçirdi. Doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan son Afrika ülkesinin kaybedilmesi, Türkiye'yi karıştırmıştı. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, bazı itiraflarda bulunduktan sonra istifa etmek zorunda kaldı.

Balkan Harbi

Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ gibi devletlerin meydana getirdikleri siyasî birliğin (Balkan İttifakı) hedefi, Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak ve buradaki toprakları aralarında paylaşmaktı. 1908'den beri böyle bir düşünceye sahip olan bu devletler, kendi aralarında anlamadıkları gibi Osmanlı'dan da korkuyorlardı. Fakat Rusya'nın desteği ve toprakların paylaşılmasında çıkacak bir anlaşmazlık için Rus Çar'ının yüksek hakemliğinin taraflarca kabulü, bu meseleyi çözdü.

Sultan II. Abdülhamid, tahtta kaldığı sürede ustaca kullandığı bir siyasetle Balkan devletleri arasındaki bu anlaşmazlıkların devamını sağlıyordu. Böylece onların Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurup birlik meydana getirmelerine engel olmaya çalışıyordu. Fakat Sultan Abdülhamid'i tahttan indirenler, 3 Temmuz 1910'da meşhur kiliseler ve mektepler kanununu çıkardılar. Bu kanunla, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ arasındaki ihtilafların en büyüğü ortadan kaldırılmış oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış gailelerle meşgul olduğu bir sırada Rusya'nın kışkırtması sonucu devlete ait toprakların taksimi esası üzerine 13 Mart 1912'de Bulgaristan-Yunanistan, Ağustos 1912'de Karadağ- Bulgaristan ve 6 Ekim 1912'de de Karadağ-Sırbistan arasında

ittifak anlaşmaları yapıldı. Bütün bu antlaşmalara rağmen Bâbîâlî'nin, gelişmelerden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

Arnavut isyancıların Karadağ'a sığınmaları üzerine Osmanlı Devleti buraya asker sevk etti. 3 Ekim 1912'de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Bâbîâlî 'ye ortak bir nota verdiler. Nihayet 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşı fiilen başlamış oldu. Diğer müttefikler ise 13 Ekim'de ortak bir nota verdiler. Ertesi gün Bulgaristan ve Sırbistan da ilan-ı harpte bulundular. Arkasından Yunanistan da bir nota ile bu devletlere katılmış oldu.

Balkan Savaşı, Şark (Trakya) ve Batı (Makedonya ve Arnavutluk) olmak üzere iki cephede cereyan etti. Doğu cephesinde Bulgarlarla, Batı cephesinde ise Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'la savaşıldı. Denizde de Yunan donanmasıyla harp edildi. Savaş sırasında ordu içindeki siyasî görüş ayrılıkları yenilgide büyük rol oynadı. Osmanlı Şark ordusu 23 Ekim 1912'de kendisinden üç kat fazla olan Bulgar ordusuna yenilerek Çatalca'ya kadar çekildi. Garp ordusu 23-24 Ekimde Komanova'da Sırlara yenildiği gibi Tahsin Paşa da 35 bin kişilik ordusu ile Selanik'te Yunanlılara teslim oldu. Bu esnada ordudaki subaylar, yarısı İttihatçı, diğer yarısı da "Halaskâr zâbitan" ismiyle birbirlerinin can düşmanı olmuşlardı.

23 Ocak 1913 günü İstanbul, tarihinin en kara ve felaketli kışını yaşıyordu. Bulgarların, Edirne ve Çatalca önlerinde bulundukları bu kara günde, o sırada 31-32 yaşlarında bulunan Kurmay Yarbey Enver Bey, etrafına topladığı bir grupla Bâbîâlî'yi bastı. Bu baskında 8 nöbetçi er ile Nazım Paşa öldürüldü. Talat ve Enver Beyler, silah zoruyla Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifaya zorladılar. Bu esnada Yunanlılar 6 Mart 1913'te Yanya'yı, Mehmed Şükrü Paşa'nın kahramanca savunmasına rağmen Bulgarlar, 26 Mart'ta Edirne'yi işgal ettiler. Görüşme ve notalar sonucunda yeniden başlayan Londra Konferansı, 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında imzalanan 7 maddelik bir antlaşma ile sona erdi. Buna göre Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul edildi. Böylece bu hattın batısında kalan Edirne ve Dedeağaç'la birlikte bütün topraklar Bulgarlara bırakılmış oluyordu. Selanik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a, Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, Silistre de Romanya'ya bırakıldı. Fakat daha sonra müttefiklerin kendi aralarındaki çatışmaları sonucu Bulgarlar tarafından kuvvetsiz bırakılan Edirne, hiçbir mukavemet görülmeden 21 Temmuz'da Bulgarlardan geri alındı.

Sultan Mehmed Reşad'ın Vefatı

Sultan Mehmed Reşad'ın hükümdarlığı, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı ve hazin dönemine rastlamıştı. Trablusgarp ve Balkan felaketleri, onun döneminde meydana gelmişti. Bu felaketler sonucu perişan bir hale gelmiş olan Osmanlı ordusunun bir Alman askerî heyeti tarafından organize edilerek modernize edilmesi istenmişti. Heyetin başına getirilen kişi ise General Liman Von Sanders'tir.

Sultan Mehmed Reşad saltanatının, Osmanlılar bakımından en buhranlı dönemi, İttihat ve Terakki iktidarının devleti Birinci Dünya Savaşı'na sokması olmuştur. Birçok cephede cereyan eden bu savaşın başında Osmanlı ordusu silah ve mühimmat bakımından oldukça zayıf durumda idi. Buna rağmen, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın meydana getirdikleri "Üçlü İtilaf" denilen ittifaklarına karşı Doğu cephesi, Kanal harekâtı, Çanakkale cephesi ve Arabistan cephesi gibi çeşitli cephelerde mücadele etti. Savaş, İtilaf devletlerinin galibiyeti ile sona erdi.

Görüldüğü gibi Sultan Mehmed Reşad, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşının sebep olduğu felaketleri yaşamıştı. Ramazan ayının 15. günü (24 Haziran) gerçekleştirilen mutat "Hırka-i Saadet" ziyaretini güçlükle yapabildi. Bundan sonra tamamen sarayına çekildi. Vefatına kadar dışarı çıkmadı. Başkâtibinin getirdiği evrakı hasta yatağında imzaladı. Bir süre

böyle devam ettikten sonra (3 Temmuz 1918)'de 74 yaşında ve 9 sene 2 ay 6 gün süren bir saltanattan sonra vefat etti.

Halim-selim, merhametli, dindar, mütevekkil ve nazik bir hükümdardı. Mağlubiyetleri haber aldıkça üzüntüsünden ağlayıp gözyaşı döken hükümdar, zaferleri duydukça da hemen duaya başlayıp gazi ve şehitlerin ailelerine ihsanlarda bulunurdu.

36. Sultan Mehmed Vahidüddin

Osmanlı Devleti'nin son Padişahı olan VI. Mehmed Vahidüddin, (2 Şubat 1861) Cumartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya geldi. Halk arasında daha çok Sultan Vahdeddin olarak tanınıyordu. Babası Sultan Abdülmecid, annesi Gülistû Kadın Efendi'dir. Üvey annesi Şayetse Hanım tarafından büyütüldü. Özel hocalardan dersler aldığı gibi, Fâtih Medresesi'nde verilen bazı derslere devam ederek kendisini yetiştirdi. Aldığı eğitim sayesinde zekâ ve fikrî yapısında gelişmeler görülüyordu.

Sultan Vahidüddin'in Padişah olmayı düşünmediği anlaşılmaktadır. Sultan Vahidüddin, (4 Temmuz 1918) Perşembe günü VI. Mehmed ismiyle ve 58 yaşında Osmanlı tahtına geçti. Padişah'tan beklenen tek şey, ülkeyi bu hale getiren İttihat ve Terakki diktatörlüğüne son vermesiydi. Gerçekten onun, gençliğinden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepkisi bulunduğu söyleniyordu. Yeni Padişah, Sadrazam Talat Paşa'yı görevinde bıraktı. Padişah, bundan başka bir şey de yapamazdı. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki, ülkeyi şuursuz bir biçimde ve zamansız bir ortamda savaşa sokmuştu. Bu savaş, halkı büyük bir yokluk ve fakirlik içine sokmuştu. Bununla beraber hükümet, kendisine taraftar olan bazı vurguncu ve soyguncu takımının alabildiğine zenginleşmesine yardımcı olmuştu.

Yeni Padişah, halkın kendisine olan güvenini boşa çıkarmamıştı. Milli Meclis önünde yemin ettikten sonra Talat Paşa hükümetini görevinde bırakan VI. Mehmed, ilk iş olarak sarayda özel bir kurmay teşkilâtı kurup savaşı buradan izlemeye başladı. Bununla beraber savaşın gidişatı iyi değildi. Filistin ve Suriye elden çıktığı gibi, Anadolu da tehdit altına girmişti. Padişahın, fahri yaveri olan Mustafa Kemal (Atatürk) 7 Ekim 1918'de Padişaha çektiği telgrafta barıştan başka yapılabilecek bir şey kalmadığını bildirmişti.

Padişah, Talat Paşa'nın başında bulunduğu İttihat ve Terakki hükümetinin istifasını istemişti. Bunun üzerine hükümet 8 Ekim'de istifa etti. Fakat Londra sefiri Ahmet Tefvik Paşa, yeni hükümeti kuruncaya kadar istifanın açıklanmaması kararlaştırıldı. Yeni hükümeti kurma görevi 14 Ekim 1918'de Ahmed İzzet Paşa'ya verilmişti. Harbiye Nâzırlığı'nı da üzerine alan Ahmed İzzet Paşa, kabineye Mustafa Kemal Paşa'nın grubundan Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) beyleri de aldı.

Mondros Mütarekesi

1917 Bolşevik İhtilali'nin ardından Rusya'da başlayan iç savaş, İtilaf devletlerinin askerî gücüne büyük bir darbe vurmuştu. Bu durum, İttifak devletlerinin savaşın seyrine dair ümitlerini artırmış ise de aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf devletlerinin yanında savaşa katılması, İttifak devletleri için yenilgiyi kaçınılmaz hale getirmişti. Bunun üzerine savaşı kaybetmekte olduklarını anlayan Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti, barışın sağlanması için İtilaf devletleriyle temasa geçmenin yollarını aramaya koyulmuşlardı.

Eylül 1918'de Osmanlı Devleti için savaş, İtilaf devletlerinin beklentilerine uygun bir gelişme gösterdi. Bulgaristan'ın 29 Eylül'de ağır şartlar taşıyan bir ateşkes antlaşması imzalayarak savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasındaki kara bağlantısını kesmişti. Böylece Trakya ve İstanbul her türlü düşman saldırısına açık hale geldi. 5 Ekim'de İtilaf kuvvetleri Bulgaristan üzerinden Trakya'ya taarruza geçmeye hazırlanırken Osmanlı Devleti, barış teklifinde bulunma zorunda kaldı. Aynı günlerde Almanya ve Avusturya da

benzer girişimlerde bulundular. Ülkenin, yüz yüze geldiği bu ağır siyasî ve askerî tablo sebebiyle Padişahın da isteğiyle Meclis-i Mebûsan, Talat Paşa hükümetine güvensizlik oyu vermişti. Biraz önce de temas edildiği gibi yeni hükümet 14 Ekim'de Ahmed İzzet Paşa tarafından kurulmuştu. Bu yeni hükümetin ilk işi, uygun şartlarla barışı sağlamaya çalışmak oldu. Ahmed İzzet Paşa bu teşebbüsünde tamamen haklı idi.

Padişah, mütareke heyetinin başına eniştesi Damat Ferit Paşa'yı getirmek istiyordu. Bu görüşe karşı çıkan ve Padişahı ikna eden Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, onun yerine Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Beyi getirdi. Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey de delege olarak görevlendirildiler. Türk heyeti bir harp gemisi ile 24 Ekim 1918'de Galata rıhtımından hareket edip Midilli Adası'nın Mondros limanına vardı. Burada İngiltere'nin Agamemnon adlı savaş gemisinde görüşmeler başladı. Beş oturum olarak devam eden görüşmelerde İngiliz amirali, Osmanlı heyetine mütareke hükümlerini adeta dikte ettirmişti. Osmanlı heyeti, İstanbul'a gönderdiği telgrafta mütareke şartlarının çok ağır olduklarından, İtilaf devletlerinin bu şartları kendi aralarında daha önceden belirledikleri ve müzakereye yanaşmadıkları anlatılıyordu. Devletin, şartların biraz hafifletilmesi ile ilgili cevabî telgrafını dikkate almayan İngiliz Generali Calthorpe, 30 Ekim günü akşam saat 9'a (21,00) kadar mütarekenin ya imza veya reddedilmesini istemesi üzerine heyet, İstanbul'dan yeni bir talimat beklemeden mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştı (30 Ekim 1918).

Tamamı 25 maddeden oluşan mütarekenin bazı maddeleri şöyledir:

- 1) Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılıp müttefiklerin işgaline terk edilecektir.
- 2) Türk donanması ve ordusu torpillerin temizlenmesine yardım edecektir.
- 3) Hudutların muhafazası ile iç güvenliği sağlayacak emniyet güçlerinin dışında kalan bütün asker terhis edilecektir.
- 4) Müttefikler, kendi emniyetlerini tehlikede gördükleri takdirde istedikleri stratejik merkezleri işgal edebileceklerdir. (7. madde)
- 5) Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal edilecektir.
- 6) Hükümet muhaberesi hariç olmak üzere telsiz, telgraf ve kablolar müttefik memurlarının gözetiminde olacaktır.
- 7) Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilaf komutanına teslim olacaklardır.
- 8) Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan garnizonuna teslim olacaklardır.
- 9) Beşinci maddede belirtildiği gibi terhis edilecek Osmanlı ordusunun silah, cephane ve malzemelerinden başka nakil vasıtaları da müttefik kuvvetlerin talimatına uygun şekilde kullanılacaktır.
- 10) Altı vilayetin (Ermeni nüfusun bulunduğu) herhangi birinde karışıklıklar çıkarsa İtilaf devletleri orayı işgal etme hakkına sahiptirler.
- 11) Türk esirlerinin esarete kalmalarına karşılık İtilaf devletleriyle Ermeni esirleri iade edileceklerdir.

Aslında buna bir mütareke demek de pek doğru değildir. Çünkü mütareke, iki tarafın askerî vaziyetlerini muhafaza etmek şartıyla ateş kesmesi demektir. Onun içindir ki, Mondros'ta imzalanan belge, bir mütarekenâme değil, bir teslimnâme olmuştur. Devletin geleceği bakımından en ağır maddeleri de galiplerin, stratejik önemi haiz yerleri istedikleri zaman işgal edebilme imtiyazına sahip oldukları 7. madde ile Doğu Anadolu'daki 6 vilayetin işgal edilme hakkının verildiği 24. maddedir. Genel anlamda mütarekenin şartlarına bakıldığı zaman bunun, Osmanlı Devleti'nin yok olmasını hedefleyen, Türkiye'yi Orta Anadolu'da

denizlerden mahrum bir devletçik haline getirmeye çalışan Sevr adlı meşum antlaşmanın temelini teşkil ettiği görülmektedir.

Saltanatının daha dördüncü ayını bile doldurmadan savaş yüzünden zor duruma düşen VI. Mehmed, zaman kazanmaya çalışıyordu. Gerek İtilaf devletlerinin savaş suçlularının cezalandırılma istekleri, gerekse halk tarafından tenkit edilmeleri üzerine İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenleri, 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece, İstanbul limanında bulunan Alman gemileriyle ve Alman üniformalarıyla yurt dışına kaçtılar.

Düşman Askerleri İstanbul'da

Harp sorumlularının yurt dışına kaçmalarına fırsat verilmiş olması, efkâr-ı umumiyenin Ahmed İzzet Paşa kabinesinin aleyhine dönmesine sebep olmuştu. İtilaf devletleri temsilcilerinin İstanbul'a gelmeleri kararlaştırıldığı için kabinede hala İttihatçı nâzırların bulunması hoş karşılanmıyordu. Bu yüzden Padişah, Ahmed İzzet Paşa'ya haber gönderip İttihat ve Terakki ile bağları olan Adliye Nâzırı Hayri Efendi, Maliye Nâzırı Selanikli Cavit ve Dâhiliye Nâzırı Fethi beylerin değiştirilmesini tavsiye etmişti. İzzet Paşa bu ihtara karşı önce işi ağırdan almışsa da üst üste gelen "İrade"ler karşısında 8 Kasım günü istifa etmeyi tercih etmişti. İtilaf güçlerinin İstanbul'a geldiği ve ülke asayişinin tehlikeye girdiği bir dönemde bu istifa, şayan-ı teessüf idi. Bu istifadan sonra Tevfik Paşa 11 Kasım'da ikinci defa sadârete getirilerek kabineyi kurması emredildi.

Sultan VI. Mehmed, 73 yaşındaki Tevfik Paşa'ya tarafsız kişilerden meydana gelecek bir hükümet kurdurdu. Bu yeni hükümetin kuruluşundan iki gün sonra (13 Kasım), 60 gemilik İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan filolarından oluşan İtilaf devletlerinin donanması büyük bir gövde gösterisiyle İstanbul limanına girdi. Karaya çıkan askerler önemli yerleri işgale başladılar. İstanbul'daki Rumlar ellerinde Yunan bayraklarını sallayarak karşıladıkları Yunan askeri lehinde sevinç gösterileri yapmaya başladılar.

Tevfik Paşa hükümetinin meclisten güvenoyu almasından sonra basına bir demeç veren Padişah, savaş sırasında yaşananların sorumluluğunun halka değil, İttihat ve Terakki yönetimine ait olduğunu söyledi. Hükümetten de İttihatçıları yargılamak üzere olağan üstü bir mahkeme kurmasını istedi. Fakat Meclis-i Mebûsân, böyle bir mahkemenin kurulmasına karşı çıktı. Böyle karışık ve siyasî buhranların devam ettiği dönemlerde parlamenter sistemle işlerin düzelmeyeceğine inanan Padişah, anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebûsân'ı feshetti. Gelişen olaylardan sonra Tevfik Paşa istifa edince yerine Damat Ferit Paşa 4 Mart 1919'da sadârete getirildi.

Vatan Toprakları İşgale Uğruyor

İlkbaharında anavatan toprakları yavaş yavaş ve ardı ardına işgale uğramaya başladı. Kars Ermenilerin, Ardahan Gürcülerin eline geçti. İtalyanlar Antalya ve Kuşadası'nı, Yunanlılar da Fethiye'yi işgal ettiler. 15 Mayıs'ta limana giren Yunan gemileri, karaya asker çıkararak İzmir'i işgale başladılar. Bu çıkarma saat sekizde Patris Vapuru ile olmuştu. Bundan sonra başka gemi ve kabileler birbirini takip etmeye başladı. İş İzmir'in işgal ile bitmiyordu. Batı Anadolu'daki şehir ve kasabalar bir taraftan İtalyanlar, bir taraftan da Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlandı. Mondros Mütarekesi'nden itibaren ordu dağılmış, İstanbul işgal edilmiş, Padişah ile hükümet esir vaziyetine düşmüşlerdi. Bundan dolayı bir "devlet mukavemeti"ne imkân kalmamıştı.

Ülkenin içinde bulunduğu bu kritik ve nazik dönemde İstanbul'da bulunan genç komutanlar, burada hiçbir iş yapılamayacağını, İtilaf devletleri donanmasının gölgesi altında yaşamının mümkün olamayacağını görerek birer birer Anadolu'ya gitmek için tayinlerinin çıkarılmasını istiyorlardı. Damat Ferit Paşa hükümetinin itimadını kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa da böyle bir istek içinde idi. Bu sıralarda Karadeniz bölgesinde ve özellikle

Samsun, Vezirköprü ile Merzifon gibi yerlerde Pontus Rum çetelerinin Müslüman halka olan saldırıları artmıştı. Buna benzer sebeplerden dolayı İtilaf devletleri, ülkede asayişin sağlanması için subayların Anadolu'daki birliklerin başına atanmalarına izin verdiler. Hâlbuki bundan önce Padişah, Mustafa Kemal Paşa'yı davet ederek kendisiyle görüşmüş ve ordu müfettişliği sıfatıyla Anadolu'ya gönderebileceğini söylemişti. Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu müfettişliğine tayin edildi (30 Nisan 1919). Görevi, İngilizlerin şikâyet ettikleri asayişin sağlamaktır. Ancak kendisine verilen talimatnâmeğe göre o, mülkî ve İdarî personele de emir verme yetkisine sahipti. Ayrıca yetkileri sadece Dokuzuncu Ordu bölgesiyle sınırlı olmayıp neredeyse bütün Anadolu'yu kapsıyordu. Yola çıkmadan nâzırlarla vedalaşan Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı'na gidip Padişah tarafından kabul edildi. Burada Padişah, hiçbir girişe gerek duymadan ona: "Paşa! Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların tamamı artık bu kitaba girip tarihe geçmiştir, bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet, hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin" demişti. Sultan Vahidüddin, Mustafa Kemal Paşa'dan ülkenin kurtarılmasını istiyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa da: "Merak buyurmayınız efendimiz, nokta-i nazar-ı şâhânenizi anladım" demişti.

Sultan Vahidüddin ve Anadolu Harekâtı

Daha önce de belirtildiği gibi İstanbul, İzmir ve çevresinin işgal edilmesi, ülkede büyük bir infiale sebep olmuştu. Padişahın bilgisi dâhilinde Anadolu'ya geçmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa da İngiliz baskısına karşı hem Padişahı, hem de hükümeti rahatlatmak için askerî görevlerinden istifa etmişti. Bu esnada İngilizler ile Fransızlar, Anadolu'da başlayan milli kıyâmı baltalayıp önlemek için başta propaganda olmak üzere yoğun faaliyetlere giriştiler. İngilizlerin tazyiki ve bazı mebusların tevkifi üzerine Nisan 1920'de Meclis-i Mebûsân feshedildi. Meclisin feshi üzerine değişik şekil ve vasıtalarla Anadolu'ya geçen mebuslar, Ankara'da toplandılar. Bunun üzerine "Hey'et-i Temsiliye"nin öncülüğünde 23 Nisan 1920'de Ankara'da "Büyük Millet Meclisi" açıldı. Fevzi Paşa (Çakmak) mecliste yaptığı konuşmada hilâfet ve saltanat makamının büsbütün tehlikeye düşmemesi için İstanbul'da işgalcilerin suyundan gidildiğini anlattı. Padişahın, elli yıllık kötülüklerin kendisi ve hükümeti üzerine yıkıldığını görmekten üzüldüğünü, enkazın altında ezildiğini ifade etti. Paşanın konuşmasından sonra Padişaha bir bağlılık telgrafi çekildi. Meclis, Anadolu'daki hareketin esir Padişahı kurtarmak için yapıldığını açıkladı. Meclisin açılışı sebebiyle Mustafa Kemal'in, Hey'et-i Temsiliye namına bütün vali, komutan ve belediyelere çektiği telgrafta bu husus açıkça belirtilmekte idi.

Büyük Millet Meclisi açılmakla birlikte Anadolu'da henüz yeterince düzenli bir ordu bulunmamakta idi. Bunun içindir ki yurdun işgale uğrayan yerlerinde halk, direnişe geçerek ilk kurşunları sıkmaya başladı. Böylece düşmanın beklemediği ve düşünemediği milli kuvvetler (Kuva-yı Millîye) kurulmuş oluyordu. Nitekim Fransız işgaline karşı Maraş, Urfa ve Antep halkı şehirlerini Fransızlardan kurtarmaya karar verip savaşılmaya başladılar. Bu üç şehrimizin halkı, verdiği mücadelenin sonunda başarılı oldu.

Sultan Vahidüddin'in şiddetle muhalefet edip istemediği Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştı. Bu meşum muahedeyi imzalayan Osmanlı murahhasları Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis beylerdi. Padişah tarafından tasdik edilmeyen bu muahede sadece Yunanistan tarafından imzalanmıştı.

Padişah, Anadolu'da meydana gelen olayları büyük bir dikkat ve ümitle takip etmekteydi. 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtarıldığını ve Yunan sürülerinin denize döküldüğünü öğrenen Osmanlı Padişahı, büyük bir sevinç duyar, Ayasofya Camii'nde bir mevlit tertip edilmesini emreder. "Kuvayi Milliye'ye silah çeker görünen İstanbul, hakikatte tam bir iman,

heyecan ve elbirliğı ile mühimmat ve silah depolarını boşaltıp, karadan denizden Anadolu'ya sevk etmenin hummalı faaliyeti içinde, her türlü tehlikeyi göze alarak canını dişine takmış bulunuyordu”.

Saltanatın Kaldırılması

Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Refet Paşa (19 Ekim 1922), yakında toplanacak konferansa İstanbul hükümetinin katılmamasını ve Padişahın bir bildiriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını ilan etmesini istedi. Refet Paşa, bizzat Padişahla görüşerek Ankara hükümetinin bir gerçek olduğunu, düşmana karşı savaşıp vatani kurtardığını ve ülkenin tek meşru gücü olduğunu ispatladığını söyledi.

Padişahın, Ankara hükümetini tanımaması ve İstanbul hükümetinin Lozan Konferansı'na katılma kararı alması üzerine Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 Çarşamba günü çıkardığı 307 sayılı ve iki maddelik bir kanunla saltanatı kaldırdı. Buna göre İstanbul hükümeti, İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren tarihe intikal etmiş sayıldı. Hilafet makamının Türkiye Devleti'ne dayandığı halifelğin Osmanlı hanedanına ait olduğu ve Halife'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Osmanlı şehzâdelerinden "ilmen ve ahlâken erşed ve eslah olan" birine verileceği ilan edildi. Bu kanuna göre Halife, meclis tarafından tayin edilmiş oluyordu. Saltanatın, 1 Kasım 1922'de kaldırılması üzerine Osmanlı Devleti'nin 623 sene süren saltanat hayatına son verilmiş oluyordu. 58 yaşının içinde tahta geçen son Osmanlı Padişahının saltanatı 4 sene 3 ay 28 gün sürmüştü.

Gurbet ve Vefat

Türkiye Büyük Millet Meclisi bir taraftan saltanatı kaldırırken, öbür taraftan da hilâfeti yeni şartlara bağlamıştı. Bu dönemde gazeteler, Padişahın ihanetine dair haberler yayınlamaya başladılar.

Padişaha karşı böyle bir öfkenin yaygınlık kazandığı dönemde gelişen olaylar üzerine Padişahın, 17 Kasım 1922 Cuma sabahı Malaya adlı bir İngiliz gemisiyle İstanbul'dan çıkarılmasına karar verildi. VI. Mehmed Vahidüddin, o geceyi Cihannüma Köşkü'nde geçirdi. Şahsî eşyası dışında değerli eşya ve mücevherat almamaya özen gösterdi. Bazı evrakla birlikte bir gün önce saray hazinesine iade ettiği çok kıymetli mücevher çekmecesinin makbuzunu yanına aldı. Hatta o, baba yadigârı murassa saatine kadar nesi var, nesi yoksa hepsini hazineye teslim edip makbuzunu cebine koyduktan sonra parasız denecek kadar küçük bir cep harçlığı ile memleketini terk etmek zorunda bırakılmış bir talihsizdir.

Sarayın değerli eşyasına dokunmayan Sultan Vahidüddin'in bundan sonraki hayatı son derece acılı ve hüzünlü geçmiştir. Malaya adlı zırhlı ile önce Malta'ya gelen ve bir süre burada ikamet eden Padişah, oradan Mekke'ye gitmişti. Oradan da Taif'e geçen Padişah, hastalığı yüzünden İtalya'ya geçip San Remo'ya yerleşmişti. İstanbul'dan ayrılışından tam üç sene 5 ay ve 28 gün sonra San Remo'da 16 Mayıs 1926 gecesi kalp sektesinden vefat etti.

Osmanlı Devleti'nin son Padişahı olan Mehmed Vahidüddin, 20 bin İngiliz lirası ile İstanbul'dan çıkmıştı. Gurbette büyük bir para sıkıntısı çektiğinden elinde nesi var nesi yoksa satmak zorunda kalıyordu. En son padişahlık nişanını da satışa çıkarmıştı. Fakat madalyanın sahte olup para etmediğini öğrenince, daha tahta çıktığının ilk günlerinde kendisine bu oyunları oynayanları hatırlayarak üzülmüştü. Hayatını devam ettirmek için epey borca girmişti. Öldüğünü duyan alacaklılar, kapıya dayandılar. San Remo esnafına 60 bin liralık borcu vardı. Haciz memurları, Villa Mamolya'da buldukları bütün eşya ile birlikte eski Padişahın cenazesini de bir odaya kilitleyerek kapıyı mühürlediler. Böylece, başkasının sebep olduğu bir savaştan dolayı yurt dışına çıkarılan hükümdarın cenazesine bile sahip çıkılmamıştı. İtalyanlar, borçların tamamı ödeninceye kadar cenazenin defnine izin vermediler. Alacaklılara verilecek para ancak bir ayda temin edilebildi. Borcu ödendikten sonra cenazenin

defnedileceği bir Müslüman toprağı arandı. Türkiye'ye getirilmesi yasak olduğundan Şam'da Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan Selimiye Camii'nin haziresine gömülmesine karar verildi. Uzun bir yolculuktan sonra cenaze 3 Temmuz 1926 günü getirilip buraya defnedildi.

KAYNAKLAR

Akoğlu, Muharrem, "Tarihsel Arka Plan Bağlamında Me'mun Dönemi Abbasi Yönetiminin Ali Oğulları Politikaları", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, S. 12, s. 55-74.

Aksu, Ali, "Abbasi İhtilal Hareketinde Etnik Grupların Rolü", İstem, yıl: 2008, S. 12, s. 53-70.

-----, "Emevîlerin, Abbâsîler Tarafından Soykırıma Uğratılması ve Ebu'l-Abbas'ın Bu Soykırımdaki Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2000, S. 4, s. 259-268.

Altan, Ebru, İkinci Haçlı Seferi (1147-1148), TTK, Ankara 2003.

Ansari, A. S. Bazmee, Zutlar", DİA, yıl: 2013, c. 44, s. 514-515.

Apak, Âdem, Anahatlarıyla İslam Tarihi, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Ateş, Ahmed, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektublar ve Bunlara Gelen Cevaplar", Tarih Dergisi, yıl: 1953, c. 4, S. 7, s. 11-50.

Avcı, Casim, "Mu'tasım Billah", DİA, yıl: 2006, c. 31, s. 380-382.

Azîmî Tarihi, (nşr. Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.

Azimli, Mehmet, "Abbâsîler Dönemi Muhammed en-Nefsu'z-Zekiy ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 2008, c. 8, S. 3, s. 55-74.

Başkan, Yahya, "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus", Tarih Dergisi, yıl: 2012, S. 55, s. 107-134.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Fatih Sultan Mehmet Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, yıl: 1964, S. 2, s. 67-81.

Baykara, Tuncer, I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit, TTK, Ankara 1997.

Beldiceanu, N., "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronikleri", (Çev: Zeki Arıkan), Belleten, yıl: 1983, c. XLVII, S. 186, s. 587.

Bozkurt, Nahide, "Hâdî'-ilelhak", DİA, yıl: 1997, c. 15, s. 16-17.

-----, Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

Bozpınar, Ş. Tufan, "Osmanlı Hilafeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, yıl: 2004, c. 2, S. 1, s. 113-131.

Can, Mesut, "Memun Dönemi Siyasette Fazl b. Sehl'in Rolü", İstem, yıl: 2016, S. 28, s. 331-348.

Çelik, Sebahattin, "Abbâsîler Döneminde Hürremiye Mezhebi ve Babek İsyanı", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 9, S. 15, s. 95-106.

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, Türkiye Yay., İstanbul 1971.

Daş, Abdurrahman, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, yıl: 2004, S. 15, s. 151.

Dündar, Recep, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1998.

Emecen, Feridun, "Osmanlılar", DİA, yıl: 2007, c. 33, s. 487.

Genç, Reşat, Karahanlı Devlet Teşkilatı, Ankara 2002.

Gök, Bilal, "İbrahim Bey Devri (1423-1464) Karaman-Osmanlı Münasebetleri", Hikmet Yurdu, Yıl: 2012, c. 5, S. 10, s. 107-121.

- Hira, Ayhan, Şeyh Bedreddin, İz Yay., İstanbul 2012.
- Huncan, Ömer Soner, Türk Hakanlığı (Karahanlılar), IQ Yay., İstanbul 2011.
- İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, VI-VII, (trc. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1991.
- İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim, Harezmşahlar Devleti Tarihi, TTK, Ankara 2000.
- Kan, Kadir, "Vasik Billah", DİA, yıl: 2012, c. 42, s. 548-549.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul 2011.
- Keleş, Hamza – Yakupoğlu, Cevdet, "Ankara Savaşına Kadar Osmanlı-Candaroğulları Münasebetleri", Kastamonu Eğitim Dergisi, yıl: 2005, c. 13, s. 207-222.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.
- Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil", DİA, yıl: 2006, c. 32, s. 212-214.
- Koca, Salim, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220), TTK, Ankara 1997.
- Köprülü, Mehmed Fuad, "Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında", Belleten, yıl: 1937, c. 1, s. 2, s. 591-603.
- Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I-III, TTK, Ankara 2011.
- Merçil, Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, TTK, Ankara 1993.
- , "Büveyhiler", DİA, yıl: 1992, c. 6, s. 496-500.
- Necef, Ekber, Karahanlılar, İstanbul 2005.
- Ortaylı, İlber, Osmanlı Devletinde Kadı, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 1994.
- Özaydın, Abdülkerim, "Dânişmendliler", DİA, yıl: 1993, c. 8, s. 473.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân", (nşr. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.
- Sümer, Faruk –Sevim, Ali, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, TTK, Ankara 1988.
- Sümer, Faruk, "Anadolu Selçukluları", DİA, yıl: 2009, c. 36, s. 381.
- Taşagıl, Ahmed, "Talas Savaşı", DİA, yıl: 2010, c. 39, s. 501.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Yay., Ankara 2010.
- , Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2002.
- Urfalı Mateos, Vekayi-Nâme, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.
- Uymaz, Emine, Sultan Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237), TTK, Ankara 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. I-II, TTK, Ankara 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Halku'l-Kur'an", DİA, yıl: 1997, c. 15, s. 371-375.
- Yazıcı, Nesimi, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Afşin, Haydar b. Kavus", DİA, yıl: 1988, c.1, s. 441-442.
- , "Bâbek", DİA, yıl: 1991, c. 4, s. 376-377.
- , "Emirü'l-Ümera", DİA, yıl: 1995, c. 11, s. 158-159.
- Yinanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, TTK, Ankara 2013.
- Yüksel, Ahmet Turan, "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2001, S. 11, s. 67-100.
- , "Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticari Yapısı ve İlişkiler", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 2010, S. 29, s. 7-20.